

PESČANIK

Za izdavača: Svetlana Lukić i Svetlana Vuković

Korektura: Miloš Čirić i Jelena Džombić

Dizajn korica: Slaviša Savić

Prelom: Ivan Miladinović

Čigoja štampa 2010.

Tiraž: 1000

ISBN 978-86-86391-24-7

Beograd, 2010.

Izdanje pomogao:

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

172.1
33(497.11)
323(497.11)
316.4(497.11)

ГЛИГОРОВ, Владимир, 1945-
Talog : ogledi o prednostima slobode /
Vladimir Gligorov. - Beograd : Peščanik, 2010
(Beograd : Čigoja). - 455 str. ; 20 cm

Deo teksta na engl. jeziku. - Tiraž 1.000. -
Beleška o autoru: str. 453-454. - Registrar.

ISBN 978-86-86391-24-7

a) Економија b) Политика c) Слобода d)
Србија - Политичке прилике e) Србија -
Економске прилике f) Србија - Друштвене
прилике
COBISS.SR-ID 178551820

Vladimir Gligorov

TALOG

Ogledi o prednostima slobode



SADRŽAJ

Beleška izdavača.....	11
Istorija i individualizam.....	13
Teritorije i ostale ustavne stvari.....	15
Neoliberalizam i pravičnost.....	21
Liberali su problem.....	23
Gas, nafta, cena i izbori.....	25
Vanredno stanje.....	27
Krivi su, naravno, liberali.....	29
Ekonomski nacionalizam.....	31
Sada je potrebno samo pobediti.....	36
Nasilje kao izborna strategija.....	39
Besciljna spoljna politika.....	43
Strani novac i izbori.....	47
Istorija neuspeha.....	50
Politička stabilnost i ruski primer razduživanja.....	52
Falsifikat.....	55
Kraj i početak.....	57
Ništa nije izgubljeno.....	61
Nacionalna vlada.....	66
Nepoverenje.....	68
O opštoj volji.....	71
Pre '68. i posle.....	80
Šta je Evropska unija.....	87
Sve može.....	92

Privredna politika nove vlade.....	96
Moralna prava.....	101
O cenama.....	104
Josip Broz Tito to the Rescue.....	110
Nikada.....	113
The „Oh I see“ Moment.....	116
Ruski problem.....	118
Nacionalizam i kraj istorije.....	121
U paketu.....	126
Patriotizam, nacionalizam i kako ih razumeti.....	129
Još jedna izgubljena decenija.....	134
Kako razumeti finansijsku krizu?.....	138
Ciljevi.....	143
Pomirenje.....	146
Prodavci magle.....	149
Kriza u nevreme.....	152
Promena.....	158
Kapitalizam i odgovornost.....	162
Objašnjenja.....	168
Euroskeptici.....	174
Štetom na štetu.....	175
Veliko preterivanje.....	179
Potrebne su liberalne reforme.....	183
MMF Stands by Serbia.....	190
Vređanje žrtava.....	192
Razboritost.....	195
Moralne vrednosti i moralna diskriminacija.....	198
Komunistička zavera.....	203
Pogreške: moralne, logičke i druge.....	206



Pamćenje i očekivanja.....	211
Talog.....	214
Mišljenje o secesiji.....	219
Nestabilnost.....	221
Najgore.....	232
Opozicija i izbori.....	233
Korupcija.....	240
Identitet.....	241
Odgovornost.....	248
Vreme stoji.....	250
Politika načela i istine.....	252
Ruski zajam.....	256
Atlantska bezbednost.....	257
Šta beše nesvrstavanje.....	262
Cena izbora.....	265
Ni MMF nije što je bio.....	268
Zanimljivo.....	281
Trebalo bi.....	282
Razumevanje i opravdanje.....	293
Drveće i ljudi.....	298
Državni i nacionalni interesи.....	303
Čikago ili Avganistan.....	310
Korist od slobode.....	312
Neravnoteže i cene.....	313
EU do 2014.....	317
Vrednosti.....	319
Politički i pravni argumenti.....	321
Populizam.....	323
Plate.....	324

Ideološki namet.....	325
Da li će i nova godina biti izgubljena.....	328
Bojazan.....	331
Rezolucije.....	334
Traženje smisla.....	337
Posle Bečke inicijative.....	338
Mučnina.....	340
A sada, svi na izvozne zadatke.....	342
Platani.....	343
Dužan kao Grčka.....	344
Dva pristupa.....	348
Odliv mozgova.....	350
Laž i izdaja.....	351
Šta uopšte znamo.....	353
Ostavka guvernera.....	368
Lov na uzroke.....	370
Rusija i modernizacija.....	377
Druga tranzicija.....	380
Šta kažu cifre.....	382
Nema veze.....	389
Tehnički i statusni sporazum.....	392
Automobili i kutije.....	393
Suština i identitet.....	397
Neoklasicizam na Balkanu.....	398
O ekstremizmu, politički.....	405
Razjašnjenja.....	408
O odgovornosti u demokratiji.....	410

Nine articles in English.....	413
The economic consequences of Serbia's Kosovo policy.....	415
Does Serbia have a foreign policy.....	420
Everything is possible.....	425
In a package.....	429
Reconciliation.....	432
A policy of principle and truth.....	434
The case of Serbia.....	439
Serbia loses at ICJ.....	446
Questions and answers.....	449
Beleška o autoru.....	453
Index imena.....	455

BELEŠKA IZDAVAČA

Pred vama su tekstovi koje je Vladimir Gligorov napisao za Peščanik, Blic, NIN, Helsinšku povelju, Ekonomist, Politiku, Danas, časopis Banka i Cord Magazine.

Tekstovi su nastali između dva septembra, 2006. i 2010. godine.

Na kraju knjige je izbor od devet eseja prevedenih na odličan British engleski, ljubaznošću The Bosnian Institute iz Londona i našeg prevodioca Ivica Pavlovića iz Novoga Sada.

Naslov knjige je preuzet iz teksta Talog, napisanog u aprilu 2009, u kojem se analizira koliko rasizma i mržnje prema Albancima staje u jednu rečenicu Dobrice Čosića.

Ovo je knjiga sa poukom. Ona dokazuje da su ekonomija i politika povezane. Da društvo obilja naseljavaju slobodni ljudi.

Najzabavniji deo su citati kojima autor počinje neke od tekstova.

Tajno središte knjige je u eseju Identitet.

Učite i uživajte:

It is the thought, the smile, and the sound of the piano that matter.

ISTORIJA I INDIVIDUALIZAM

Ne znam kontekst u kojem je Marti Ahtisari izjavio ono što mu se pripisuje da je izjavio. Prepostavljam da se raspravljalo o kolektivnim pravima i odgovornostima Srba i Albanaca u Srbiji i na Kosovu. Možda bi u kontekstu povećane osetljivosti na pojам kolektivne krivice moglo da se razmisli o tome da se kolektivizam odbaci, ne samo kada je reč o odgovornosti, već i kada je reč o pravima.

Recimo, možda bi se moglo razmisliti šta je tačno značenje ustavne odredbe, ako se ona unese u novi ustav Srbije, da je to država Srba i drugih građana. Građani, prepostavljam, imaju individualna prava i obaveze, a Srbij? U drugim zemljama gde su se unosile takve odredbe tvrdilo se da se time samo ističe istorijska činjenica o tome ko je zaslužan za stvaranje države, a računam i odgovoran. Ali ako je istorija važna kada se određuje čija je država, mora biti da je važna i kada se utvrđuje i to ko je odgovoran za to što je činjeno u ime te države.

Ako se sada zaista prihvata individualizam, trebalo bi očekivati da se tako definiše i država, a i da se drugi narodi takođe shvataju kao skup individua. To bi recimo značilo da se smatra neprikladnim govoriti o „agresivnoj etničkoj grupi“, što ne samo da jednom etničkom kolektivitetu pripisuje svojstva, već ga okriviljuje za zločinačke namere, jer je agresija zločin jedne ili druge vrste.

Mislim da samo ova dva primera govore o tome čemu bi sve vodio dosledni individualizam. U rekacijama na izjavu gospodina Ahtisarija rečeno je i da je neumesno ukazivanje na posledice Miloševićeve vladavine po rešenje konačnog statusa Kosova, odnosno odnosa između Srbije i Kosova. Zanimljivo je zapitati se ima li nekoga u pregovaračkom timu ko veruje u to da je Miloševićeva vladavina beznačajna po ishod sadašnjih pregovora o Kosovu? Na ovo nije teško dati odgovor. Mislim da je jasno da niko, ili bar niko ko je meni poznat u pregovaračkom timu, ne bi bio spremjan da krajem osamdesetih godina ili u bilo kom času pre 1999. ponudi predstavnicima Kosova ovo što im sada nudi.

Mnogi, ako ne i svi, ne bi bili spremni ni da sa tim predstavnicima razgovaraju.

Ovde se uvek prisetim reakcije na kraju osnivačke skupštine Demokratske stranke, kada je pročitana izjava o Kosovu u kojoj se pozivalo, navodim po sećanju, na „razgovore sa demokratskim predstavnicima Albanaca“. Nastala je pobuna u sali i kasnije na Glavnem odboru na samu pomisao da se sa Albancima uopšte razgovara; pregovori se nisu smeli ni pomenuti. O tome šta se smatralo da im se može ponuditi govori postojeći ustav. Dakle, tek posle jedne decenije Miloševićeve vladavine i više od pet godina od njegove smene, razgovara se i pregovara sa predstavnicima vlasti na Kosovu i nudi im se priznanje suverenosti koja bi bila okrnjena samo za mesto u Ujedinjenim nacijama.

U kom to smislu onda Miloševićeva vladavina nije važna za ishod pregovora o statusu Kosova? Druga je stvar što bi bilo bolje kada dve strane ne bi raspravljale o prošlosti i kada bi se usredsredili na nalaženje rešenja koje uvažava interes obe strane. Ovde bi samo usput trebalo ukazati da, ako bi trebalo ostaviti po strani period Miloševićeve vladavine, ne bi trebalo pominjati ni srednji vek i zlatno doba srpske države kao razlog da se Srbiji prizna pravo na Kosovo. No, nema sumnje, najbolje bi bilo kada bi dve strane raspravljale o tome kako da urede svoje odnose u interesu budućnosti. To znači da bi trebalo da nađu kompromisno rešenje.

E sada, kompromis podrazumeva da se obe strane saglase sa rešenjem, a to nije moguće ako se od nekoga traži da na kraju bude u gorem položaju nego što je bio na početku. I tu valja videti da ono što nude srpski pregovarači nije prihvatljivo za albansku stranu, zato što bi time oni imali manje nego što imaju sada. Delili bi suverenost sa Srbijom, bar na ograničeno vreme, a sada je dele sa međunarodnom zajednicom. Za vlasti na Kosovu postojeće stanje je prihvatljivije. Srpska bi strana, opet, trebalo da dođe do toga da može nesmetano da ostvaruje interese koje ima na Kosovu, a to su oni koji se odnose na decentralizaciju, svojinu i sve ono što je vezano za verske i druge kulturne objekte.

Pregovori su bili zamišljeni upravo tako da omoguće dvema stranama da uz međunarodno posredovanje dođu do tog kompromisa. I bez obzira na sve ove usputne rasprave o istoriji i kolektivizmu, ishod će biti upravo takav kompromis.

Peščanik.net, 20.09.2006.

TERITORIJE I OSTALE USTAVNE STVARI

Sada kada je ustav postao dostupan javnosti, da vidimo šta tačno u njemu piše. Recimo, budući da se procedura donošenja ustava opravdava njegovim sadržajem, pre svega određenjima o ustavnom položaju Kosova, koliki je značaj Kosova za izabrana ustavna rešenja? Odgovor je: nikakav. Po onome što piše u ustavu, to je ustav Srbije čiji Kosovo nije deo. Ovo se može videti i ako se postavi ovakav test: da li bi bilo potrebno promeniti ovaj ustav Srbije ako bi Kosovo prihvatiло da ima suštinsku autonomiju, i da li bi trebalo promeniti ustav ako bi Kosovo ostalo izvan Srbije? Odgovor na prvi deo pitanja je - da, a na drugi - ne. Dakle, ovo je ustav Srbije kojoj Kosovo ne pripada. Evo zašto.

Tačno je da se u preambuli kaže da je Kosovo deo Srbije, ali je iz teksta ustava jasno da to nije tako u pravnom smislu reči. U nekim opravdanjima preambule se pominjaо primer Savezne republike Nemačke (bivša zapadna Nemačka) čiji je ustav u načelu važio i u Demokratskoј republici Nemačkoј (bivša istočna Nemačka), samo što se nije primenjivao, jer je ova druga imala svoj sopstveni ustav i bila međunarodno priznata država. Čim su se, međutim, stekli uslovi, to jest čim su se dve Nemačke ujedinile, ustav Savezne republike Nemačke je počeo da se primenjuje na celoj teritoriji uvećane države. Isto je i sa ustavom SAD koji se nije menjao sa porastom broja država članica. Ovaj

srpski ustav ne bi mogao da se primenjuje na celokupnoj teritoriji Srbije ako bi ona uključivala Kosovo. Dakle, to je ustav Srbije ali ne, čak ni u načelu, i Kosova. Dovoljna su samo dva primera da bi se to videlo.

Prvo, već se u prvom članu negira smisao preambule, ili bar onog njenog dela koji se odnosi na Kosovo, jer se kaže da je Srbija država srpskog naroda i građana Srbije. Jasno je da bi takva formulacija bila nemoguća ukoliko bi taj ustav trebalo da važi i na Kosovu. Srbija bi mogla da bude multietnička ili građanska država, ali se ne bi moglo očekivati da bi se na Kosovu obezbedila saglasnost da je ta pokrajina deo države srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive. Dakle, prvi član ustava ograničava Srbiju na teritoriju u koju ne spada Kosovo. Može se reći da bi se taj član promenio kada bi Kosovo ušlo u sastav Srbije, što je upravo dokaz da je ovaj ustav samo ustav Srbije, ali ne i Kosova.

Drugo, i možda mnogo važnije, ustav definiše Srbiju kao jedinstveno pravno područje, da se tako izrazim. To je u potpunom nesaglasju sa stavom iz preambule da Kosovo ima suštinsku autonomiju. Ako se pogledaju predlozi o tome šta se podrazumeva pod suštinskom autonomijom, jasno je da je reč o potpunoj unutrašnjoj suverenosti Kosova. Kosovo bi imalo ustav u kojem bi pisalo ono što građani Kosova u njemu zapišu. Dakle, ovako kako je ustav Srbije formulisan, on može da ima pravnu važnost samo na teritoriji Srbije čiji Kosovo nije deo.

Ovde je možda mesto da se ukaže na nerazumevanje koje je duboko ukorenjeno u srpskoj javnosti, a koje je sada zapisano u sam ustav. Naime, u pravnom, a pogotovo ustavnom smislu, teritorija je samo prostor na kojem važi određen pravni sistem. Ako se kaže, kao što se kaže u predlozima o sadržaju suštinske autonomije koji su izneti u javnosti, da Srbija ne teži da protegne svoj pravni sistem na Kosovo, to znači da se ona time odriče te teritorije, budući da ne može i ne namerava da donosi zakone koji važe na toj teritoriji. Deklaracija o tome da je ta teritorija uvek bila i uvek će biti deo Srbije ima tačno onoliko pravnog smisla koliko je istorijski tačna.

Iz ovoga se može zaključiti, što ne bi trebalo da bude neko posebno otkriće, da je potpuno lišena osnova tvrdnja da su način usvajanja ustava i njegov sadržaj određeni potrebom da se zaštite srpski interesi na Kosovu. O tome u ustavu nema ni reči i, u stvari, ovo je ustav kojim se posredno priznaje suverenost Kosova.

Zašto se onda ustav donosi uz patriotsku propagandu? To se može delimično zaključiti na osnovu teksta samog ustava. On, naravno, ne može a da ne bude u skladu sa shvatanjima ili još više interesima ustavopisaca. To se vidi praktično u svemu. Najviše u tome što je ustav pun deklaracija koje ni na koji način ne obavezuju pisce ustava, a to su čelnici partija koje očekuju da zadugo vladaju Srbijom.

Pored deklarativnih stavova o Kosovu, svakojaka deklarativna obećanja se mogu naći u gotovo svim delovima ustava. Možda je po karakteru najsličnije deklarativnom stavu o kosovskoj teritoriji pozivanje na socijalnu pravdu. Iz samog teksta ustava se ne može zaključiti šta se pod tim podrazumeva. Na jednom se mestu govori o „jednakim mogućnostima“ (muškaraca i žena), a na nekoliko se mesta govori o „jednakim uslovima“, ali se nigde, bar ne dovoljno jasno, ne kaže kako će se te jednakosti obezbediti. Na jednom se mestu socijalna jednakost određuje utopijski. Kaže se da su „svima, pod jednakim uslovima, dostupna sva radna mesta“. To je, naravno, neostvarivo. Recimo, nije realistično da će predsednik republike i predsednik vlade raspisati konkurs za radna mesta svih onih savetnika koje imaju, posebno onih koji su odlučujuće doprineli pisanju ovoga ustava. Pored toga trebalo bi da oni obezbede i da izbor na tim konkursima vrši nepristrasna komisija, recimo sastavljena od stranih eksperata. Ako bi negde ovo pravilo moglo da važi, to bi svakako bilo samo u javnom sektoru. U privatnom sektoru, to ne bi bio slučaj u skladu sa pravima preduzetnika i menadžera da slobodno sklapaju ugovore o zapošljavanju. Da li će oni ponude prikupljati konkursom ili posredstvom tržišta, to bi morao biti njihov izbor. Ako bi država ozbiljno shvatila ovaj član ustava, morala bi da nacionalizuje celokupno tržište rada, što je utopijski cilj čak i ako bi bio poželjan.

Najveći deo ustava se sastoji od takvih deklarativnih, često utopističkih prava. Ona su deklarativna jer ne obavezuju vlasti na neki jasan i određen način, a često su utopistička jer su neostvariva. I kako biva kod takvih pravnih formulacija, stvarni značaj tu imaju ograničenja, kojih ima svuda gde je neko od ustavopisaca smatrao da je potrebno da se vlast umeša. Tako, na primer, očigledno pod uticajem onih koji ne veruju u slobodu govora, ona se ograničava na raznorazne načine. I druga se prava i slobode ograničavaju, najčešće tako što se vlastima ostavlja najšira moguća diskrecija. Recimo, kaže se da „pravo svojine može biti oduzeto ili ograničeno samo u javnom interesu“ i da se „zakonom može ograničiti način korišćenja imovine“. Ustavni stav o zaštiti imovine bi imao smisla samo ako bi se reklo da se zakonom ne može ograničiti način njenog korišćenja. Ako se to ne želi, bilo bi potrebno reći zašto, i u kojim se tačno slučajevima misli da bi to ograničavanje bilo u javnom interesu. Ovako se jedno od ključnih prava lišava ustavne zaštite. Ovo je nekome očigledno bilo toliko važno da je dodao još dva člana u vezi sa tim, na primer član da je „oduzimanje ili ograničavanje imovine radi naplate poreza ili drugih dažbina ili kazni, dozvoljeno samo u skladu sa zakonom“.

Takođe je zanimljiv stav o pravu na rad. On glasi: „Jemči se pravo na rad, u skladu sa zakonom“. Time se kaže da je reč o ustavnom pravu, koje se delegira zakonu. Takvih formulacija koje su u skladu sa čuvenom mudrošću da nešto „može da bude ali ne mora da znači“ ima na pretek. Kao što ima i puno deklarativnih prava koja ustavopisci nisu znali kako da formulišu, ili nisu znali da li bi da ih zajemče, pa su ih sve pomenuli i prebacili u nadležnost zakona. Tako da tih prava zapravo i nema.

Posebno je zanimljivo kako se tretira svojina. Opet u skladu sa interesima nekih od ustavopisaca, zadržan je stav o ravnopravnosti svih oblika svojine. Za razliku od Miloševićevog ustava, u koji je taj stav bio unet (uz protivljenje liberalne opozicije, jer je tada nešto malo javne rasprave bilo – mada u sred leta) da bi se zadržala društvena svojina, ovde se on unosi da bi se sačuvala državna svojina. Usled toga se, ponovo, koristi reč „ravnopravnost“, mada ona nema nikakvog smisla kada je reč o



različitim oblicima svojine. Što se odmah i konstatiše u samom ustavu, jer se kaže da će se zakonom regulisati kako se jedan oblik pretvara u drugi, što bi rekao Karl Marks, to jest kako će se „postojeća društvena svojina“ privatizovati, a javna otuđiti. Dakle, kada se recimo prodaje privatna svojina, to je regulisano na jedan način, a kada se prodaju društvena ili državna, na drugi. Konačno, iz ustava nije jasno da li se samo privremeno prihvata postojanje društvene svojine, jer se kaže da ona postoji, pa bi trebalo shvatiti i da je ona ravnopravna sa drugim oblicima svojine, ali se onda ovi nabrajaju, a društvena svojina se ne pominje. Dodatno je pitanje zašto se u ustavu nabrajaju oblici svojine, jer se time ograničava normativni razvoj.

U ovom kontekstu je zanimljivo i kako je regulisana nacionalizacija. Kaže se da se privatna svojina može prinudno pretvoriti u javnu, s tim što će se vlasniku dati novčana naknada koja je najmanje u visini tržišne cene. Ovo je blago rečeno kontradikcija. Tržišna cena se utvrđuje slobodnom razmenom, koja podrazumeva pravo vlasnika da ne proda ono što je njegovo privatno vlasništvo. Država, dakle, može da kupi pod, ironično govoreći, ravnopravnim uslovima ono što joj je potrebno na tržištu. Ako, pak, koristi prinudu da bi došla do neke sopstvenosti, tada nema tržišne cene, to jest država je ta koja određuje šta je tržišna cena.

Kritika ovog ustava bi mogla da se nastavi gotovo u beskonačnost. Reč je o tekstu koji je pisan na brzinu, tako da se deklaracijama i uopštenim formulacijama zadovoljava ono za šta se misli da bi moglo da interesuje javnost, kojoj nije data prilika da bilo šta o ovom ustavu kaže, a detaljnije se uređuju samo one oblasti koje su od neposrednog interesa onih koji su pisali ustav i koji očekuju da budu na vlasti kada se on bude sprovodio. Tako da se ovim ustavom javnosti obećava sve i svašta, a ne preuzimaju se nikakve obaveze, dok se ograničavaju prava i slobode svih, kako bi se uvećala diskreciona moć sadašnjih i budućih političara. U tom smislu, ovo je ustav koji je u najdubljoj mogućoj suprotnosti sa samom idejom ustavnosti. Ne samo po sadržaju, već naravno i po proceduri. To što su toliki pravnici spremni da kažu da procedura

donošenja ustava nije važna, jer je važna navodna politička dobit koja se njime obezbeđuje (mada nije, kada je reč o Kosovu, u ustavu i nema), podjednako je zabrinjavajuće kao što je to bilo pre više od petnaest godina kada je donet Miloševićev ustav.

Pre zaključka o tome zašto se ovaj ustav donosi na ovakav način i sa ovakvim sadržajem, potrebno je reći još nešto o samovolji koja se njime legalizuje. Jer ako vlast nije ograničena pravima i slobodama građana, a već procedura kojom se donosi je dokaz da nije (što sadržaj ustava samo potvrđuje), mogla bi da bude ograničena međunarodnim obavezama. Ovaj ustav odbacuje takvu odgovornost. U njemu se međunarodni pravni poredak priznaje samo ukoliko je u skladu sa ustavom. Praktično, to znači da će se priznavati odnos snaga i one obaveze koje su do sada preuzete, ali ne i buduće obaveze, recimo kada je reč o tribunalu u Hagu ili Kosovu. Dakle, prihvata se realnost međunarodne zajednice *de facto* ali se ističe da je *de jure* Srbija suverena takoreći do autarhičnosti. I to je, naravno, samo ozakonjavanje politike vlade, ali i partija na vlasti i većine onih koje su u opoziciji. Ovo shvatanje spoljašnje suverenosti u skladu je sa shvatanjem o unutrašnjoj suverenosti, jer ovaj ustav ne ograničava vlast u odnosu na građane, pa je ne ograničava ni u odnosu na druge države, osim u skladu sa odnosom snaga.

Šta se želi postići ovakvim ustavom? Cilj je u stvari veoma pragmatičan, kao i u vreme Miloševića. Njemu je ustav bio potreban da bi zacementirao svoju vlast, a sadašnjim ustavopiscima je on potreban da nekako obnove svoju vlast. Milošević je svoj cilj ostvario, cinično prebacujući sve troškove svoje katastrofalne vladavine na narod koji je prevario utopijskim i nacionalističkim obećanjima. Ako sadašnjim ustavopiscima pođe za rukom da dobiju podršku glasača za svoje ciljeve, to će biti potvrda poznate izreke „da su oni koji ne izvuku pouke iz istorije osuđeni na njeno ponavljanje“.

Peščanik.net, 10.11.2006.

NEOLIBERALIZAM I PRAVIČNOST

Ovogodišnji dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju, Edmund Felps sa Kolumbijskog univerziteta u Njujorku, na neki način spaja smisao ekonomije kao nauke, karakter univerziteta na kojem je proveo svoj radni vek i duh tog izuzetnog grada. U ovom je času Njujork ponovo svetski centar društvenih i humanističkih nauka, kao što je bio i šezdesetih godina prošloga veka, kada je Felps objavio svoje najvažnije rade za koje je sada nagrađen najvišom nagradom. Zašto mu je ta nagrada dodeljena tek sada?

Pre svega zato što su drugi dobili Nobelove nagrade za doprinose u oblastima istraživanja kojima se i sam Felps posvetio. Milton Fridman je dobio nagradu pre trideset godina za kritiku Filipsove krive, što je i jedan od najvažnijih Felsovih doprinosa. Lukas je nagrađen za razjašnjenje uloge očekivanja, čemu je i Felps doprineo. I drugi su se dobitnici Nobelove nagrade za doprinose makroekonomiji oslanjali na Felpsa, a neki od njegovih učenika imaju ozbiljne izglede da budu nagrađeni u budućnosti.

Nobelov komitet se, čini se, vratio u prošlost i rešio da nagradi ovog naučnika, jer su njegovi doprinosi izdržali probu vremena u većoj meri od doprinosa onih koji su nagrađeni pre njega. Za razliku od Fridmana i Lukasa, na primer, Felps je pokazao interes ne samo za efikasnu alokaciju resursa i njen ograničeni doprinos ekonomskoj politici, već nije gubio iz vida pitanja distribucije dohodaka i trudio se da nađe sredstva kojima bi država mogla da utiče na njenu pravičnost. Usled toga, Felps je uspeo da spoji teorijsku privrženost neoliberalizmu sa savremenim, pre svega Rolsovim, shvatanjem pravične raspodele.

Najvažniji Felpsov doprinos jeste kritika teorijske tvrdnje, sadržane u takozvanoj Filipssovoj krivi, da je viša stopa inflacije povezana sa manjom stopom nezaposlenosti. Mnogi su iz toga zaključili da se labavijom monetarnom politikom, koja toleriše više stope inflacije, može obezbediti niska stopa nezaposlenosti ili puna zaposlenost.

Osnovni Felpsov prigovor je bio teorijske prirode. Naime, nije bilo jasno na kojim se teorijskim pretpostavkama o ponašanju preduzetnika, zaposlenih i monetarnih vlasti zasniva Filipsova kriva? Jer, recimo, ako preduzetnici očekuju rast inflacije, tada će povećati cene, a ne zaposlenost. U tom slučaju, brža inflacija ne bi vodila nižoj stopi nezaposlenosti. I, u stvari, kada ne postoji razlika između stvarne i očekivane stope inflacije, uspostavlja se prirodna stopa nezaposlenosti. Njegova teorija odnosa inflacije i nezaposlenosti zaista deluje dosta prirodno: ako je stopa nezaposlenosti niža od prirodne, to dovodi do inflatornih pritisaka, dok stopa nezaposlenosti iznad prirodne vodi smanjenju stope inflacije. Kasniji Felpsovi članci i knjige posvećeni su istraživanju uzroka koji određuju tu prirodnu stopu nezaposlenosti. Među njih spadaju strukturne karakteristike tržišta rada i odluke privrednih vlasti. To je neoliberalni deo ekonomске nauke, koju je Felps veoma rigorozno analizirao.

No, ekonomski fakultet na Kolumbija univerzitetu je, pored interesa za monetarnu politiku (Robert Mandel sa tog fakulteta je već dobio Nobelovu nagradu), uvek imao jako razvijen interes i za fiskalnu politiku (Vilijam Vikri je takođe dobio Nobelovu nagradu. Ostaje još da Bagvati dobije nagradu za teoriju međunarodne trgovine i politike.). Felpsov doprinos u toj oblasti je takođe značajan. On je razvio model optimalne stope štednje, koji je od velikog značaja za pitanja međugeneracijske pravde. Sadašnja generacija može da ne štedi dovoljno, prebacujući obaveze na buduće generacije. Felps je smatrao da optimalna stopa štednje neće nastati sama od sebe i da je u toj oblasti neophodna intervencija privredne politike.

Konačno, ko god živi u Njujorku svestan je da su razlike svih vrsta koje među ljudima postoje korisne za ekonomski razvoj, ali i da tu postoji problem zaostajanja u obrazovanju, zbog čega postaje teško naći posao. Potrebna su ulaganja u ljudski kapital. Felps smatra da to ne bi trebalo da čini država, već da bi trebalo subvencionisati privatne preduzetnike, koji najbolje znaju koje će im struke i kakvo obrazovanje biti potrebni.

To je, dakle, taj spoj neoliberalizma i pravičnosti, ekonomske efikasnosti i poželjne raspodele, izložen u vidu najbolje moguće ekonomske teorije, koji je Nobelova fondacija smatrala da je potrebno nagraditi.

Peščanik.net, 15.11.2006.

LIBERALI SU PROBLEM

Negde sam pročitao da su liberali u stvari fašisti. Takođe čitam kako se neki iščuđavaju tome da liberalni demokrati, nasuprot njihovom imenu, podcrtava se, napadaju krupni kapital. A reč neoliberal služi tome da se označi praktično sve nepoželjno. Zanimljivo je da oni koji pišu o liberalima i neoliberalima nikada ne smatraju potrebnim da definišu šta pod tim nazivima podrazumevaju. Nekoliko puta sam čak video napise u kojima se opisuje sistem liberalne demokratije, kome se očigledno teži, a onda se neoliberali okrive za sve, od globalizacije do onoga što se konkretnom autoru ideološki ne dopada.

Možda ima smisla ukazati na jednu ili dve stvari koje liberali ili neoliberali nisu. Recimo, ta stvar sa krupnim kapitalom. Ozbiljniji kritičari neoliberalizma, kao što je na primer Stiglic, imaju primedbe na njihov tržišni fundamentalizam. E sada, šta bi bilo potrebno da zastupate, pa da budete tržišni fundamentalista? Recimo, neku ideju savršenog tržišta. Šta to znači? Pored ostalog, to da cenu ne određuju pojedini učesnici u razmeni, već tržište. Krupni kapitalista svakako ima neki uticaj na cenu, jer po čemu bi drugome bio krupan? Ako to nije odmah jasno, onda valja zapaziti da nemati uticaj na cenu znači isto što i biti mali na tržištu u celini. Dakle, krupni kapitalista je neko ko ima tržišnu moć, monopolista je jedne ili druge vrste. Ali onda, ako ste tržišni fundamentalista, morate biti protiv krupnih kapitalista, to jest protiv monopola. Kao što morate biti protiv kartela i uopšte one ideje

kapitalizma koju su nekada imali manje uspešni marksistički teoretičari. Adam Smit, koga posebno cene neoliberali, kao što je poznato nije bio zagovornik kartela i dogovaranja države i privatnih preduzetnika.

Najžešće kritike neoliberalizma i uopšte liberalizma i tržišnog fundamentalizma dolaze od zagovornika ekonomskog nacionalizma i patriotizma. Uzgred valja zapaziti da mnogi koji govore o nacionalizmu i patriotizmu kao o altruističkom osećanju obaveze prema kolektivnom identitetu, ne zapažaju da je, naravno, ekonomski nacionalizam zasnovan na interesima, i to sebičnim. Ne samo na račun drugih nacija, već i na račun sopstvene. Jer monopol, nacionalni ili samo privatni, jeste trošak i za potrošača i za radnike. Ne samo zato što je monopolска cena viša od one koja se ostvaruje na tržištu sa većom konkurenjom, već i zato što je tada i proizvodnja niža, a to znači da je niža i zaposlenost. Stiglic s pravom kritikuje one koji misle da monopola uopšte nema ili da je dovoljno da oni budu privatizovani pa da ne predstavljaju problem za potrošača i za zapošljavanje, mada to nije ideološka kritika, već naučna. Takvi po Stiglicu greše, svejedno da li sebe vide kao liberali ili nacionaliste. I sve ostalo što se govori o kapitalizmu, globalizaciji i ostalim liberalnim ili neoliberalnim izmišljotinama vredi koliko i ovo izjednačavanja liberalizma i krupnog kapitala.

Sada nešto zanimljivija tema, ona da su liberali u stvari fašisti. U nekim napisima na tu temu gotovo da se tvrdi ono po čemu su se svojevremeno isticali staljinisti: liberalizam je gori od fašizma. Razlog, ako dobro čitam između redova, jeste što ovi drugi mogu da se zabrane ili stave u zatvor, a ovi prvi ne mogu. To nekima izgleda kao neka nepravda. Uostalom, zar nisu liberali, ili liberalne demokratije (na ovom mestu se otkrivaju vrline toga sistema, koji naravno nema veze sa liberalizmom ili neoliberalizmom) za slobodu govora? Zar tih pojava, dakle nacističkih demonstracija, nema svuda u liberalnim demokratijama? E sada, to je ozbiljna tema.

Ima, svuda. I u onim zemljama u kojima se javnost pokazala slabom da im se suprotstavi, recimo kada su populističkim sredstvima došli na vlast

i sproveli genocid, oni se zabranjuju i tu nema pune slobode govora. To je u skladu sa liberalnim, i neoliberalnim, konstitucionalizmom. Ustav ograničava, ako demokratija ne može. Tamo gde je javnost sposobna da napravi razliku, na primer između liberalizma i fašizma, može se smatrati da će imati dovoljno demokratske zrelosti, pa nije potrebno biti zabrinut zbog nekoliko desetina ili čak hiljada fašista ili njihovih apologeta. Ali tamo gde se liberali napadaju kao veća opasnost od fašizma, zabrinutost je opravdana. A da li je opravdana i samoodbrana, nije pitanje bez smisla.

Danas, preuzeto iz Ekonomista, 30.10.2007.

GAS, NAFTA, CENA I IZBORI

Daleko najbolji argument protiv sporazuma sa Gaspromom, koji će biti potpisana kada se ovaj tekst bude pojavio, dao je ministar Dragan Đilas.

Objašnjavajući zašto je on toliko povoljan i posebno zašto nije važna cena, posebno cena za koju će se prodati većinsko vlasništvo u NIS-u, on je rekao: „Prihodi koje će Srbija od gasovoda ostvariti, ostavimo sad na stranu energetsku stabilnost Srbije koja je ovim garantovana, zaista su ogromni. Mi danas plaćamo 60 miliona evra godišnje za transportne takse kroz Mađarsku da bi gas stigao do Srbije, a sutra, kada budemo imali naš gasovod, te će takse biti mnogo manje. Danas se pola Srbije greje na mazut, jer nemamo dovoljno gasa kad je zima, sa ruskom stranom pregovaramo o tome da sutra dobijemo posebne cene za naftu koju će koristiti vojska, policija, hitna pomoć, toplane i tako dalje. To sve kad stavite, ja vam garantujem da ćemo u sledećih desetak godina dobiti mnogo više novca nego što bi dobili na eventualnom tenderu koji bi bio raspisan.“

Dakle, razlika između onoga što bi se moglo dobiti na tenderu za NIS i onoga što će platiti Gasprom – jeste velika. Zašto je to nevažno? Zato što će se zaraditi na gasu. Zašto je to važno? Iz nekog razloga nikako se ne može dobiti odgovor na to pitanje. Kakve veze ima posao u vezi sa gasovodom sa prodajom NIS-a? Na gasu će se zaraditi više nego što će se izgubiti na nafti, ali će se možda mnogo više zaraditi i na turizmu, izvozu automobila, a možda i na izvozu malina. Kakve to veze ima sa prodajom naftne industrije? Je li to možda zato što se inače ne bi zaradilo na gasu? To bi onda trebalo reći. Nema posla sa gasom, ako se NIS ne da po ceni koju nudi kupac. Kako se zove taj poslovni odnos?

Sada se pojavljuje novi argument – biće jeftinije gorivo, bar za policiju, vojsku, bolnice. Možda i za crkvu? Šta je, međutim, odgovor na pitanje zašto to gorivo, za te potrebe, ne bi bilo jeftinije i ako bi Gasprom platio cenu koju bi postigao na tenderu, u konkurenciji sa drugim kupcima? Možda bi onda bila važna cena, pa bi tražio punu cenu. Kako se zove taj poslovni odnos?

Kada se stigne do te tačke, potegne se jedan od dva glavna argumenta. Prvi ima za cilj da ubedi javnost da će naša kompanija imati veliku korist od toga što će kompanija postati njihova, a ipak ostati naša. Kaže se da će oni uložiti milione, a možda i milijardu, pa će NIS da postane regionalni lider. Gubi se izvida da ako je zaista tako da se od NIS-a može napraviti toliko jaka i profitabilna kompanija, da ona vredi znatno više već sada. Jer u nju vredi ulagati. Uz to, ta ulaganja su vlasništvo onoga ko ulaže. Ne ulaže se u Srbiju ili u NIS, već u buduću dobit, a ona ide onome ko je novac uložio. Budući regionalni lider ne može danas da ne vredi mnogo. Kao što to da će sutra nešto vredeti mnogo znači da se danas subvencionisu sutrašnji veliki profiti novog većinskog vlasnika.

Kada i taj argument ne bude uverljiv, poteže se najjači: obezbeđuje se sigurnost za navek, jer ova srpska vlada meri vreme samo večnošću. Kakva će to biti sigurnost ako se sada pregovara o ceni benzina za vojsku i policiju i već sada se pristaje na to da cena nije važna? Što se



večnosti tiče, to možda nije važno, ali sutra će se možda pregovarati o tome da cena nije važna u nekoj drugoj, pa u trećoj, pa u četvrtoj stvari. Kako se zove ta sigurnost?

Konačno, pitanje koje нико ne postavlja: Zašto je za Srbiju važno da je cena važna? Iz istog razloga iz koga je važna cena električne energije, cena imovine i cena rada. Jer, ako nije važna, toga proizvoda neće biti ili će biti rđavog kvaliteta ili će se, kao što sada vidimo na primeru NIS-a, ona plaćati u nečem drugom. Kako se zove takva trgovina?

Kaže se da je sve to tako zato da bi sadašnji predsednik bio reizabran i da bi sadašnja vlada preživela. Nije važna cena, jer je alternativa gora. Pročitao sam i neverovatan argument da bi trebalo glasati za njih, jer su naši. To nema veze sa demokratijom. Ako naši čine ono što bi činili njihovi, bolje je da to čine njihovi. Pa da oni budu odgovorni i plate cenu.

Ekonomist, 28.01.2008.

VANREDNO STANJE

Najpre dva navoda iz napisa Vojislava Košturnice iz 1996. objavljenom u Obrazu. Duži nudi odličnu ocenu rezultata srpske politike:

„Srbi su danas izgubili neopisivo mnogo. Taj gubitak je ne samo politički i nacionalni, već duhovni i moralni. Dva poslednja veka srpske istorije su obesmišljena. Moglo se i drugačije i pametnije. Ali oni koji su nasuprot poukama svekolike srpske istorije smatrali da u najvećim iskušenjima po narod treba odlučivati bez naroda nisu mogli drugačije. Oni koji su nacionalni program sveli na puko, beznačelno i beskrupulozno nastojanje da vlast očuvaju po svaku cenu – drugačije

nisu mogli. Ako oni drugačije nisu mogli, onda iz ovoga sleduje samo jedan zaključak: Drugačije se može i drugačije postaje mogućno samo bez njih. Ovo nije nikakav politički stav, već običan zdravorazumski zaključak.“

Kratki navod danas ima neočekivanu dubinu: „Ne može se vladati bez krivice.“

Danas kada se najavljuje vanredno stanje, valja razmisliti o tome gde su vladari Srbije doveli zemlju i kolika je njihova krivica. Vanredno stanje, međutim, ima za cilj da se krivica prebací na druge. A biće velika, jer će šteta biti velika.

Protiv koga se uvodi vanredno stanje? Objasnjenja koja se daju, da je to odgovor na očekivano proglašenje nezavisnosti Kosova i na slanje misije Evropske unije na Kosovo, nemaju smisla. Uvođenjem vanrednog stanja se ne može uticati ni na odluku Kosova niti na odluku Evropske unije. Razlozi mogu biti samo drugi. Njih ne moramo dugo da tražimo.

Prvi razlog je lako vidljiv: reč je o uspostavljanju kontrole nad onima koji se ne slažu da je potrebno kosovskoj politici žrtvovati približavanje Evropskoj uniji. Oni bi lako mogli da budu većina sutra, ako nisu već danas. Ukoliko se uvede vanredno stanje, ta se činjenica, misli se, može zanemariti. Pre svega zato jer se računa sa oportunizmom onih koji bi trebalo da ih zastupaju, a to je pre svega Demokratska stranka. Što se drugih tiče, njima sleduje etiketa izdajnika, što se očekuje da oni shvate kao pretnju.

Drugi se razlog takođe može relativno lako videti. Najverovatnije se planira da se uzburka sever Kosova, što će se možda uzeti i kao formalno opravdanje za uvođenje vanrednog stanja. Time će se dodatno zaglušiti glasovi svih onih koji misle drugačije. Jasno je da će se vlast time unapred oslobođiti od svake krivice, a toga će biti mnogo. U tom smislu se duži navod iz Koštuničinog napisa može smatrati čak proročanskim.



Koje će biti posledice vanrednog stanja? Politički posmatrano, njime će se neslaganja preneti iz ustanova na ulicu. To je sve već viđeno u vreme vladavine Slobodana Miloševića. Jer, kada vlast prebaci krivicu na narod, narod će od vlasti tražiti odgovornost. (Zanimljivo je, usput imao smisla primetiti, da je Koštunica u pomenutom napisu toga bio svestan i pozivao je narod da preuzme odgovornost.) Koji će intenzitet tih sukoba biti teško je reći, ali ovo što sada vlasti u Srbiji rade znalo je da bude i uzrok građanskog rata. O velikoj je krivici reč, o čemu bi posebno trebalo da razmišlja predsednik Srbije.

Sa ekonomске tačke gledišta, posledice nije lako precizno utvrditi, ali one bi svakako bile negativne i veoma verovatno značajne. Dovoljno je da presuše izvori finansiranja, pa da pad potrošnje i ulaganja bude dramatičan. A ako novac kreće da beži iz zemlje, preti veoma ozbiljna kriza. U tome neće dobro proći ni radikali, jer će biti više nego saučesnici i neće više imati šta da ponude ni starim niti novim gubitnicima.

U demokratijama, vlasti koje stoje pred ovakvim porazom pred kakvim stoje danas u Srbiji daju ostavke i traže obnavljanje legitimnosti na izborima, vođeni javnim interesom. Kao što lepo kaže sam Koštunica. Jer su spremni da priznaju krivicu. Srpske će vlasti krenuti drugim putem ako uvedu vanredno stanje.

Peščanik.net, 11.02.2008.

KRIVI SU, NARAVNO, LIBERALI

To je tako već od sredine osamdesetih. Najgore je biti u pravu. Sada su na meti liberalni demokrati. Razularena masa, opet, demolirala je prostorije te partije i ne krije nameru da se obračuna sa njenim liderima. Njih oni koji su na vlasti podstiču vatrenim govorima u kojima su svi

odgovorni osim naravno njih samih. Tako je već dvadeset godina, a namera je da tako bude i u budućnosti.

Sve to u ime patriotizma, naravno. Šta uopšte znači biti patriota u Srbiji? U Politici, na primer, čitam da bi danas pravi patriota (a ne izdajnik) bio i Slavko Ćuruvija. Argumentacija je nepodonošljivo neprijatna. Slična onoj predstavnika Srpske pravoslavne crkve na sahrani Zorana Đindjića. Žrtva državnog ubistva bi danas bio zajedno sa onim koji za njim, kako je više puta izjavio i ponovio, ne žali – sve iz patriotizma. Obaveze prema patriotima na vlasti u Srbiji ne prestaju ni pošto te država progna, ubije ili iznese na loš glas najviše zato što si govorio istinu ili, drugačije rečeno, zato što nisi bio spreman da zajedno sa njima lažeš i dan i noć.

Nešto slično, samo okrenuto budućim pokolenjima, može se pročitati u govoru predsednika vlade posle proglašenja nezavisnosti Kosova. Evo navoda: „Sve ono što ne budemo mogli mi danas da uradimo, uradiće sutra nova i bolja pokoljenja od nas.“ To je isto, da to kažem što je moguće jednostavnije, kao kada se deci ostave dugovi. Mi ćemo da budemo neodgovorni, sve smo već proćerdali, ali će buduća pokoljenja sve to da plate. Što bi trebalo nekako i da je pravično, jer će ona biti „nova i bolja“.

Ja razumem argument, koji se može čuti iz Demokratske stranke, da se nije mogla izazvati kriza vlade sada kada je potrebna stabilnost. No, šta ako je vlada izvor nestabilnosti? Hoće li se istom argumentacijom opravdati i vanredno stanje? Jer odgovornost za stabilnost prepostavlja spremnost da se odgovara za nestabilnost. A za stanje u kojem se nalazi Srbija najodgovornija je vlada, a to znači i partije koje čine vladajuću koaliciju. U Srbiji, međutim, videli smo, vlada ne poziva na odgovornost samo narod, već i buduća pokolenja. Bez obzira na rezultate svoje vladavine.

Zapravo, sada bi bio dobar čas za ozbiljnu raspravu o tome šta je uopšte postignuto za ovih sedam i nešto godina od kada je smenjen Slobodan Milošević? Zemlja se nije odlučila, da uzmem samo jedan primer, da

li hoće da se pridruži Evropskoj uniji ili neće. Pokazalo se da je lakše ubediti Evropsku uniju da se obaveže da će primiti u članstvo čitav Balkan, sa sve Kosovom, nego Srbiju da se obaveže na pridruživanje Evropskoj uniji. Jasno je sada, naravno, da bi međunarodna situacija u kojoj se nalazi Srbija bila sasvim drugačija da ona kojim slučajem ima status zemlje, recimo, kandidata za članstvo. Isto tako će biti i u budućnosti, pa će generacija koja je preuzela odgovornost pre dvadeset godina ostaviti budućoj generaciji u nasledstvo – da krene od nule ili čak gore od toga.

E, za sve to su krivi liberali. Čitaćemo i dalje, ne bi trebalo sumnjati, o izdajnicima i o nepatriotama i slušati govore o tome kako i buduća pokoljenja nemaju čemu da se nadaju. A hoće li oni sa reči preći na dela, kao sinoć, videćemo. Jedino što nećemo pročitati jeste da su ovi na vlasti podneli ostavku.

Peščanik.net, 18.02.2008.

EKONOMSKI NACIONALIZAM

Posle proglašenja nezavisnosti Kosova, došlo je do izvesnog pogoršavanja kratkoročnih indikatora privredne aktivnosti. Berza je praktično zamrla, kurs dinara trpi pritisak, rizik je povećan, što se ogleda u višoj kamatnoj stopi centralne banke, a oprez stranih investitora je takođe povećan. Uz to, nagoveštava se potreba rebalansa budžeta, što znači da se ocenjuje da bi moglo da bude potrebno povećanje javne potrošnje. Ima indikacija da je povećan odliv novca u inostranstvo, mada o tome nema pouzdanih podataka. Šta se na osnovu toga može zaključiti o kosovskoj politici srpskih vlasti i, potom, o mogućim posledicama ove politike na kratak, srednji i dugi rok?

Politika odlaganja

Dosadašnje ponašanje privrednih indikatora sugeriše da privrednim subjektima nije jasna kosovska politika srpskih vlasti. Ovo zato što se, sa jedne strane, šalju poruke koje sugerišu da se odustalo od daljeg približavanja Evropskoj uniji. Sa druge strane, još uvek se očekuje da bi srpska javnost mogla da izvrši pritisak na vlasti da se vrate na put evropskih integracija, mada je moguće i da raste pesimizam o izgledima da evropska politika prevlada nad kosovskom.

Osnovni razlog za pesimizam jeste u tome što su proevropske snage neodlučne, a antievropske odlučne. Ovo se može videti jednostavnim poređenjem dvaju osnovnih parola koje potiču iz centara srpskih vlasti. Jedna je, „i Evropska unija i Kosovo“, a druga je, „u Evropsku uniju samo sa Kosovom“. Ova druga je politički nadmoćna nad prvom. Jer, parola „u Evropsku uniju samo sa Kosovom“ ima jasne političke implikacije, dok parola „i Evropska unija i Kosovo“ nema nikakve političke implikacije. Pre svega zato što je prva ostvariva, a druga nije. Oni koji zagovaraju politiku kojom se pridruživanje Evropskoj uniji uslovljava povratkom Kosova u sastav Srbije, praktično odustaju od integracije sa Evropskom unijom. Oni koji se zalažu i za pridruživanje Evropskoj uniji i za povratak Kosova u sastav Srbije, praktično odustaju od bilo kakve politike. Ovo zato što ne kažu šta prethodi čemu ili, drugačije rečeno, kako bi eventualno ostvarenje jednog od ta dva cilja moglo da pomogne ostvarenju drugog. Tako da se ta politika može oceniti samo kao taktika odlaganja odluke ili kao politika odlaganja.

Time se privrednoj i političkoj javnosti šalju dve poruke: trenutno kosovska politika ima prednost nad evropskom, ali će se ovaj odnos u budućnosti preispitati. Ovaj drugi ishod, koji sadrži određeno obećanje promene, ne budi previše nade, budući da bi ga trebalo razumeti kao prihvatanje politike „i Evropska unija i Kosovo“, što konkretno ne znači ništa. Neki to interpretiraju kao spremnost da

se približavanje Evropskoj uniji stavi ispred kosovske politike, ali ta interpretacija nije mnogo uverljiva, sve dok ne implicira suprotnost ili neposredno neslaganje sa politikom koja evropske integracije uslovljava kosovskom politikom. Kako vreme prolazi, sve je jasnije da bi izbor morao da bude drugačiji, inače će se politika „i Evropa i Kosovo“ uvek svoditi na to da je evropska politika uslovljena kosovskom.

To je zaključak do koga će posle određenog, ne previše dugog, vremena doći i politički i poslovni ljudi u Srbiji i izvan nje. Sadašnje očekivanje da se Srbija odluči pretvorice se u saznanje da se Srbija već odlučila za politiku onih koji kažu da Srbija može u Evropsku uniju samo sa Kosovom. Od toga časa bi trebalo računati sa ozbiljnijim političkim i privrednim posledicama.

Kratak, srednji i dugi rok

Da bi se raspravljalo o mogućim posledicama kosovske politike, potrebno je nekako klasifikovati načine na koje ona utiče na privredna kretanja u određenim periodima vremena. Obično se efekti razvrstavaju na kratkoročne (do godinu dana), srednjoročne (od tri do pet godina) i dugoročne (deset i više godina). Kratkoročno posmatrano, od ključnog su značaja jednokratne promene, koje se nazivaju šokovima. Srednjoročno posmatrano, od najvećeg su značaja očekivani rizici i ocena da li će oni da se povećavaju ili da se smanjuju. Konačno, dugoročno posmatrano, ključnu ulogu ima neizvesnost, dakle sigurnost sa kojom se može oceniti u kom pravcu se kreće privreda jedne zemlje.

Da bi se videlo šta se pod time podrazumeva, uzmimo primer dugoročnih očekivanja zemlje koja je potencijalni član Evropske unije. Ukoliko je takva zemlja čvrsto opredeljena za evropsku politiku, tada se može očekivati da će njen dugoročni privredni rast i razvoj biti određeni kretanjima u privredi Evropske unije. To praktično uklanja sve elemente neizvesnosti; drugačije rečeno, zemlja uvozi dugoročnu

stabilnost iz Evropske unije. Rizici, pak, sa kojima se privreda zemlje suočava u srednjoročnoj perspektivi zavise od toga kojom se brzinom ona prilagođava uslovima koji vladaju na jedinstvenom tržištu Evropske unije – i oni mogu biti veći ili manji u zavisnosti od političkih kretanja. Kratkoročno posmatrano, naravno, privreda može svejedno da se suočava sa šokovima koji su, recimo, posledica izabrane privredne politike ili političkih i društvenih promena.

U slučaju Srbije, nepostojanje čvrste opredeljenosti za evropsku politiku znači da postoji visok stepen neizvesnosti u vezi sa dugoročnim razvojem privrede. Srednjoročno posmatrano, rizici se moraju oceniti kao viši, a potencijalno i znatno viši nego u drugim zemljama u sličnom položaju, budući da se može očekivati usporavanje reformi i oslanjanje na privrednu politiku sa elementima koji ne povećavaju efikasnost i privredni rast. Konačno, kratkoročno posmatrano, mogući su politički i socijalni potresi, koji mogu značajno da pogoršaju stanje u privredi.

Troškovi kosovske politike

Polazeći od ove klasifikacije faktora koji su od značaja u pojedinim periodima vremena, koje bi mogle biti privredne posledice srpske politike odlaganja?

Kratkoročno posmatrano, osnovna posledica jeste produženo stanje iščekivanja. Budući da nije sasvim jasan odnos evropske i kosovske politike, iščekuje se politička odluka o tome da li će prevladati kosovska politika ili će se prihvati interpretacija po kojoj je srpska strategija „i Evropa i Kosovo“, koja podrazumeva da se ubrza integracija u Evropsku uniju, s tim da se ne priznaje nezavisnost Kosova. Ako se ne doneše odluka do kraja godine, izvući će se pesimističan zaključak da zbir ovih dveju politika zaista ima za rezultat – kosovsku politiku.

U tom bi slučaju trebalo očekivati da će doći do značajnog porasta rizika. Srednjoročno posmatrano, to znači da će biti znatno skuplje kreditiranje, a to znači da će biti otežano dolaženje do novca za

finansiranje investicija, a i potrošnje. Recimo, srpska privreda je u 2007. imala deficit u tekućim transakcijama sa inostranstvom od oko pet milijardi evra. Ukoliko bi rizik bio povećan do mere da se ne bi moglo obezbediti više od, recimo, tri milijarde evra, to bi značilo da je potrebno za oko dve milijarde smanjiti investicije i potrošnju. To je nešto manje od 10 odsto ukupne proizvodnje. To bi vodilo značajnom usporavanju privrednog rasta, potrošnje i zaposlenosti.

To bi, takođe, podrazumevalo značajne promene u kursu dinara, a imalo bi i posledice po fiskalnu politiku. Trebalo bi očekivati slabljenje dinara i značajno veći budžetski deficit - što se sve već nagoveštava tekućim kretanjima. Prvo zato što bi priliv novca iz inostranstva bio manji, a drugo zato što bi bila smanjena poreska osnova, a povećani javni izdaci. Šta bi se u tim okolnostima događalo sa institucionalnim i političkim reformama teško je unapred reći, ali nema sumnje da okolnosti za neke ozbiljnije reforme ne bi bile baš povoljne.

Ovi srednjoročni efekti bi mogli da budu i znatno gori, ukoliko bi povećana rizičnost podstakla ne samo smanjen priliv novca, već i pojačan odliv. U najgorem slučaju, usled prevlasti jednog ili drugog oblika ekonomskog nacionalizma, moglo bi da dođe do povlačenja preduzetnika iz Srbije. Ovo se ne bi odnosilo samo na strane preduzetnike, već na sve, budući da bi svi trpeli posledice povećanog rizika. To bi pogotovo bilo tako ukoliko bi srpske vlasti počele da uvođe protekcionističke mere, bilo kada je reč o trgovini ili o kretanju kapitala, čemu su one inače veoma sklone kad god se suoči sa problemom. Tada ne bi bila isključena i ozbiljna privredna kriza u srednjeročnom periodu.

Dugoročno posmatrano, neizvesnost bi morala da se razreši, sva je prilika, u korist evropske politike. No, mogući su i alternativni ishodi. Budući da postoji neizvesnost u vezi sa tim, nije racionalno računati sa optimističkim ishodom, bar ne u tom smislu da se kaže da se isplati preživeti kratkoročne i srednjoročne negativne efekte i sačekati dugoročnu korist. Preduzetnici će u nekom momentu oceniti da je

bolje premestiti svoju aktivnost negde drugde, pa se vratiti kada se neizvesnost razreši. Ukoliko bi do toga došlo, šteta bi se merila još jednom izgubljenom generacijom.

Zaključak: politička odgovornost

Koga bi ovo trebalo da zabrine? I oni koji nas bombarduju parolama o tome da je Kosovo uslov za ulazak u Evropu i oni koji kažu kako valja težiti i jednom i drugom cilju, samom tom političkom retorikom dokazuju da uopšte nisu svesni kolika je njihova odgovornost. Ukoliko je to tačno i ukoliko se to ne promeni, negativni efekti, potencijalno veliki negativni efekti njihove politike se neće moći izbeći.

Peščanik.net, 03.03.2008.

SADA JE POTREBNO SAMO POBEDITI

Zašto je Koštunica odlučio da zatraži prevremene parlamentarne izbore? Osnovni razlog jeste izbegavanje odgovornosti. Zbog toga je već napravio dve ključne greške. Prva, koja nije bila fatalna, je ta što nije podržao ni Tadića niti Nikolića. Druga, koja je ključna, je to što je koketirao sa nasilnim metodama, zbog čega se miting kojim je trebalo da preuzme vlast pretvorio u sredstvo gubitka vlasti.

Koštunica nije podržao Tadića, što je donelo određeni broj glasova Nikoliću, ali ne dovoljno da ovaj pobedi. Tom odlukom je Koštunica izgubio ono što su svi mislili da je njegova najvažnija prednost - koalicioni potencijal. Taj se potencijal bio istopio već na parlamentarnim izborima početkom 2007, samo što to Demokratska stranka tada nije videla. Očigledno je i sam Koštunica verovao da poseduje taj koalicioni potencijal i da stoga ne mora da podrži ni Tadića niti Nikolića. U stvari,



nešto od toga potencijala bi preostalo da je pobedio Nikolić. Ali je to zahtevalo odluku da se on podrži, a ona je nosila određenu političku odgovornost u slučaju da taj kandidat ne pobedi.

Pošto je pobedio Tadić, došlo je do iskušavanja tog koalicionog potencijala i pokazalo se da ga u vlasti više nema. Postojala je mogućnost da se napravi koalicija sa radikalima, ili da se njome zapreti, kao u maju prošle godine. U međuvremenu, međutim, Koštunica više nije bio potreban da bi Tadić obnovio svoj mandat i ta pretnja više nije mogla da ima istu težinu. Znači, ako pretnja više nije dovoljna, mora se preći na dela, ali to je rizik koji Koštunica nije bio spremjan da prihvati.

I sada su on i njegova stranka došli u situaciju da idu na izbore, posle kojih bi jedino mogli da učestvuju u vlasti sa radikalima. Obrazloženje koje je dato za nemogućnost nastavka saradnje sa demokratima u vlasti jeste takvo da onemogućava koaliciju sa njima posle izbora. Tako da je Koštunica odlukom da ne podrži Tadića ili Nikolića, u času kada bi mu to moglo obezbediti ključnu ulogu u vlasti, došao u situaciju da se nada da bude mlađi partner u vlasti radikala, ako rezultati izbora to budu omogućili.

Još je gore sve ono što se događalo na samom mitingu i oko njega. Ideja da se opravlja nasilje na severu Kosova, pa potom i u Beogradu, logično je vodila prečutnoj dozvoli da se napadaju ambasade, sa neverovatnim obrazloženjem da je to „samo nasilje nad stvarima“ i da to „što mi njima radimo nije ništa prema onome što oni nama rade“ (valja zapaziti, kao što su svi i zapazili, ovo „mi“ i „oni“). Posle toga je usledila reakcija Saveta bezbednosti, kojom su autori tih izjava izričito upozorenji, a onda je i Dmitrij Medvedev bio u Beogradu i, za pretpostaviti je, rekao nešto Tadiću i Koštunici o tome ko i pod kojim uslovima može da očekuje dalju rusku podršku. Budući da to svakako nije podrška nasilju, nastavak takve politike bi zahtevaо spremnost da se preuzme velika odgovornost, za šta Koštunica očigledno nije bio spremjan.

Time je to poglavlje završeno. Sada se otvara novo, u kojem bi trebalo da pobedi koalicija proevropskih stranaka, organizacija i pokreta. Da bi se to postiglo, potrebno je da se glasači stave pred jasan izbor. Tome će najveća prepreka biti novi ustav i rezolucije o Kosovu koje su donete posle njega. Već je jasno da će radikali voditi predizbornu kampanju tako da optuže demokrate i sve druge, koji bi posle izbora trebalo da sa njima sastave vladu, da imaju nameru da prekrše ustav i već pomenute rezolucije. Budući da će demokrati tvrditi da imaju čvrstu nameru da se pridržavaju ustava, to će im stvarati teškoće u obrazlaganju prirode izbora koji bi glasači trebalo da naprave. Kako će njihova kampanja da izgleda tek će se videti, ali se može očekivati da će oni i dalje agitovati za politiku „i Kosovo i Evropa“. Nadajmo se da će glasači biti dovoljno pametni da to ne shvate bukvalno, već da to prevedu u odluku o ubrzajušnjem pridruživanju Evropskoj uniji.

Pobeda proevropskog bloka na izborima neće biti dovoljna da demokrati zaista promene svoju politiku. Potrebno je da se dogode još dve stvari. Prvo, da LDP i svi koji su mu bliski, kao i partije manjina, dobiju značajan broj glasova. Budući da je izborni sistem proporcionalan, ima smisla ili napraviti predizbornu koaliciju koja bi se založila za jasnou proevropsku politiku ili, ako to nije moguće, težiti postizbornoj koaliciji koja bi se na to obavezala. Za razliku od predsedničkih izbora, nije potrebno glasati za demokrate da bi se glasalo za promene, za čistu proevropsku politiku.

Druga stvar koja bi trebalo da se dogodi jeste da Evropska unija napravi dovoljan broj gestova, koji će uveriti glasače da je ubrzano pridruživanje Evropskoj uniji izvodljivo i da donosi konkretnе koristi. Da li je to potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju ili je reč o liberalizaciji viznog režima ili, što bi bilo najbolje, i jedno i drugo, treba videti. Ali Evropska unija svakako neće biti ravnodušna prema ishodu ovih izbora.

I onda samo ostaje da se pobedi. Nije uspelo 2000. zbog 2003, ali sada bi moralo da uspe. Posle izbora bi se trebalo izboriti za prave reforme.

Poboljšanje privrednih kretanja, posebno onih kratkoročnih, koja će se videti po kursu i na berzi, tome će ići na ruku. Šansa je tu.

Peščanik.net, 10.03.2008.

NASILJE KAO IZBORNA STRATEGIJA

U skorašnjim intervjuiima i Koštunica i Nikolić su se trudili da uvere strane investitore da nemaju čega da se plaše ako oni dođu na vlast. Najopštiji argument je da politička neslaganja i rđavi diplomatski odnosi nisu razlozi da privrednici iz tih zemalja, „koje nam nisu prijatelji“, zaobilaze Srbiju. Nešto specifičniji, i zanimljiviji, argument je izneo Koštunica odbacujući prigovor da njegova i politika radikala vodi samoizolaciji: „To nikada nije bila politika nijedne države i taj pojam uopšte ne postoji u političkom rečniku; to može pojedinac, dakle da se samoizoluje, ali ne i država.“

Što se postojanja pojma tiče, on naravno postoji – autarkija. Što se tiče primera, njih ima i previše – dovoljno je podsetiti se socijalističkog sveta u svim njegovim varijantama, gde spadaju i Hodžina Albanija i Rumunija Čaušeskua. Što se tiče autarhičnog kolektivizma i individualizma, ovaj je drugi gotovo nemoguć, što svi koji vole Robinzon Krusoa znaju, dok je ovaj prvi moguć, budući da zajednica zaista može da bude samodovoljna. Ti, dakle, argumenti nemaju smisla.

Važno je, međutim, da i Koštunica i Nikolić shvataju da bi samoizolacija bila rđava za Srbiju. Takođe, da bi prekid privrednih odnosa sa zemljama koje su priznale ili će priznati Kosovo ne bi bio u interesu Srbije. Međutim, pitanje koje se izbegava uopštenim uveravanjima i izletima u političku teoriju i istoriju jeste sledeće:

da li će politička neprijateljstva uticati na privrednu saradnju? Da li se, recimo, mogu ubijati predstavnici mirovnih snaga na Kosovu i istovremeno sklapati unosni poslovi sa stranim privrednicima? I generalno, da li opravdavanje nasilja ima privredne posledice?

Direktan se odgovor izbegava, isto kao i u vreme uspona Slobodana Miloševića pre dvadesetak godina. On je tada obećavao i politička neprijateljstva sa susedima i sa zapadnim svetom i privredni uspon Srbije. Pominjali su se i povoljni privredni odnosi sa Sovjetskim savezom, kasnije Rusijom, a onda i sa Kinom. Takođe, kao što i sada ponavlja Nikolić, sa nesvrstanima i zemljama trećeg sveta. Ipak je i tada, kada Milošević više od godinu dana nije htio da razgovara sa američkim ambasadorom, bilo jasno da su ključni privredni partneri Srbije zemlje koje su optuživane za političko neprijateljstvo – tada posebno Nemačka, daleko najvažniji privredni partner Srbije, čija je marka bila sinonim za novac u Srbiji.

Zašto privredna saradnja neće trpeti zbog političkog neprijateljstva? U ono vreme se otvoreno iznosio argument na koji se sada samo aludira. Naime, strani investitori, kapitalisti znači, zainteresovani su samo za profit, a pet para ne daju na to da li se za drveće vezuju mirovne snage Ujedinjenih nacija, do čega je kasnije došlo, ili se, kao danas, ubijuju. Šta zapadnim kapitalistima znače zapaljene ambasade ili vozila Ujedinjenih nacija, o onima NATO snaga i da ne govorimo, kada mogu da ostvare profit? Ako mi njima omogućimo da zarade, možemo i da ratujemo i da budemo privredno snažni i da postignemo švedski (ili već koji poželimo) standard. Kako tada, tako i sada.

Jedini je problem što politička neprijateljstva povećavaju rizičnost ulaganja i privređivanja uopšte. Što ima dve posledice: smanjuje se privredna saradnja, a i profit mora da bude veći kako bi ulagali oni koji su skloni najrizičnijim poslovima. Ili, kao što se vidi na ceni koja se postiže čak i u prijateljskoj privrednoj saradnji sa Rusima, cena imovine mora da bude niska kako bi se obezbedila zarada koja je u skladu sa povećanim rizikom. To je bilo tačno u vreme

Miloševića, a to je tačno i sada, upravo zato što kapitalisti, na svim stranama sveta, imaju za cilj profit a ne prijateljstvo.

Ovde ima smisla vratiti se na spor oko izvodljivosti politike samoizolacije. Razumljivo je što tu ideju odbacuju socijalisti i radikali, jer oni žele da kažu da u vreme kada su oni bili na vlasti ili su je podržavali, do izolacije Srbije nije došlo njenom voljom već voljom međunarodne zajednice, koja je Srbiji nametnula sankcije. Isto, još glasnije, želi da kaže i DSS. Ne teži Srbija samoizolaciji time što se koristi nasilnim sredstvima, već je to politika njenih neprijatelja u međunarodnoj zajednici. Pa ako zbog toga srpska privreda bude imala štete a građani osiromaše, to će biti zbog politike tih neprijatelja, a ne zbog toga što je Srbija upotrebila legitimna sredstva da odbrani svoje političke interese. Tako da privredni sunovrat Srbije devedestih godina prošloga veka nema nikakve veze sa bombardovanjem Dubrovnika i Sarajeva i sa etničkim čišćenjem i genocidom u Srebrenici, već sa neprijateljskom politikom NATO snaga i njihovih političkih vođa.

Čitava ova retorika ima za cilj da se javnost ne doseti zašto se danas koristi nasilje protiv međunarodnih snaga na Kosovu. Razlog je isti kao i u vreme Miloševića: reč je o izbornoj taktici i o strategiji održanja političke moći. Da bi uopšte nekako ostao blizu vlasti, DSS koristi nasilje kako bi obezbedio nekakav uspeh na izborima. A da bi uopšte opstao kao politička stranka, DSS mora da onemogući približavanje Srbije Evropskoj uniji. Jer, taktički posmatrano, neuspeh na predstojećim izborima otvara pitanje političkog smisla ove stranke, a pridruživanje Srbije Evropskoj uniji, strateški posmatrano, čini njeno postojanje besmislenim. Usled toga, kada drugih sredstava nema, nasilje je ono koje preostaje, jer i onako nema šta da se izgubi.

Slična je i politička situacija radikala. Iako je reč o daleko većoj stranci, čorsokak je isti. Ukoliko nasilna sredstva koja se sada koriste ne uspeju, i ako se Srbija odluči za proevropski put, radikalima, u najmanju ruku,

predstoji promena rukovodstva. Da li kroz takvu reorganizaciju ta stranka uopšte može da prođe, a da ne izgubi najveći deo svoga uticaja, ostaje da se vidi. Veoma je verovatno da bi se svela na dimenzije socijalista, ali bi u svakom slučaju prestala da ima političku težinu koju ima sada.

Tome, dakle, služi glorifikacija i upotreba nasilja i demagogije o ciničnom i pragmatičnom Zapadu i njihovim političarima i kapitalistima. Budući da je to već isprobao Milošević, valja se nadati da je srpska politička javnost nešto naučila o vezi između političkog neprijateljstva i privredne saradnje. Ukoliko nije, ponovo će se suočiti sa krajnjim posledicama upotrebe nasilja i proveriti tačnost Koštuničine tvrdnje da države ne teže samodestrukciji. Što je, naravno, netačno, što bi trebalo da zna zemlja kojoj ne nedostaje iskustvo građanskih sukoba i ratova, što sopstvenih, a što tuđih.

Jer, autarkija nije realna perspektiva Srbije, već anarchija. Na početku uspona Miloševića vladalo je uverenje da nasilje na Kosovu neće dovesti do nasilja u Beogradu. Ta iluzija je trajala veoma kratko. Isto važi i sada. Oni koji danas slave nasilje nad međunarodnim snagama, sutra će opravdavati nasilje nad izdajnicima. Za kojima, da se podsetimo Nikolićeve izjave, ne treba žaliti. Ili, što bi rekao ruski komentator, oni su dobili i dobiće ono što su zaslужili.

To je konačni domet upotrebe nasilja u izborne svrhe. Usled toga, na ovim izborima se ne odlučuje samo o strankama koje će biti na vlasti i o privrednim izgledima Srbije, već o tome hoće li se konačno odustati od nasilnih metoda rešavanja političkih sporova. Sada to više nije nešto što se odnosi na neku drugu zemlju, grad ili etničku grupu, to je sada pitanje unutrašnje politike Srbije. Ukoliko se ne napravi pravi izbor, samoizolacija, što će reći autarkija, će biti manji problem – Beograd bi sutra mogao da liči na Kosovsku Mitrovicu.

Peščanik.net, 19.03.2008.

BESCIJLJNA SPOLJNA POLITIKA

Ima li Srbija spoljnu politiku? Odgovor na ovo pitanje zavisi od toga da li (i) postoje ciljevi kojima se teži (uslov poželjnosti), (ii) postoje sredstva kojima se ti ciljevi mogu ostvariti (uslov ostvarivosti), (iii) postoji saglasnost među ciljevima (uslov doslednosti), i (iv) postoji razrešiv sukob sa drugim međunarodnim činiocima od kojih ostvarenje tih ciljeva zavisi (uslov ravnoteže). Srpska spoljna politika ne zadovoljava nijedan od ovih uslova.

Najpre o ciljevima. Srpska spoljna politika, bar zvanično, teži ostvarenju dvaju najvažnijih ciljeva: očuvanju Kosova unutar Srbije i učlanjenju u Evropsku uniju. Poželjnost tih ciljeva se naizgled ni od koga ne osporava. Postavlja se onda pitanje ostvarivosti i doslednosti. Oko toga nema saglasnosti, između, da ih tako nazovem, proevropljana i nacionalista, mada postoji saglasnost na rečima da se oba cilja mogu ostvariti. Spor je u tome što proevropljani tvrde da se Kosovo može očuvati unutar Srbije samo učlanjenjem u Evropsku uniju, dok nacionalisti tvrde da se do učlanjenja u Evropsku uniju može doći samo ako Kosovo ostane unutar Srbije.

Ako se razmotri ovaj spor, videće se da je neizvesno da li su oba ova cilja poželjna, a i da li su ostvariva. Za proevropljane je učlanjenje u Evropsku uniju sredstvo očuvanja suvereniteta Srbije nad Kosovom, što u najmanju ruku otvara pitanje poželjnosti članstva u Evropskoj uniji, ukoliko se ne može sačuvati Kosovo. Za nacionaliste članstvo u Evropskoj uniji nije poželjno, ukoliko to znači odustajanje od Kosova. Ovaj spor oko poželjnosti pojedinih ciljeva spoljne politike već sugerije da ne postoji jasni ciljevi, da je srpska spoljna politika zapravo besciljna.

Ovo se može zaključiti i kada se razmotri da li se oba ova cilja mogu ostvariti, znači da li je ova politika dosledna. Tu je potrebno uzeti u obzir činjenicu da je 18 zemalja članica Evropske unije već priznalo Kosovo, a da su bar još tri najavile da će to učiniti u bliskoj budućnosti.

Budući da se ugovori sa Evropskom unijom potpisuju sa svim zemljama članicama pojedinačno, jasno je da nije moguće da zemlje koje su priznale Kosovo potpišu ugovor o članstvu Srbije u Evropskoj uniji, ako bi se taj ugovor odnosio i na Kosovo. Ukoliko je to cilj proevropljana, to nije ostvarivo. Isto tako, ne mogu sada te zemlje da kažu da prihvataju Srbiju u granicama koje uključuju Kosovo, što je cilj spoljne politike nacionalista, a prethodno su priznale Kosovo kao nezavisnu državu.

Budući da tako formulisani ciljevi nisu ostvarivi, srpska spoljna politika je besciljna. To ne znači da ona ne proizvodi posledice. Tako formulisana spoljna politika je nedosledna i onemogućava bilo kakav napredak u spoljnopolitičkim odnosima zemlje. Nedoslednost u ciljevima ide zajedno sa proizvodnjom sukoba sa drugim međunarodnim činiocima, bilo da je reč o državama ili o međunarodnim ustanovama. Sukobi na severu Kosova su samo jedna manifestacija besciljnosti srpske spoljne politike.

Sada o alternativama. Žalosno stanje srpske spoljne politike je posledica izbegavanja izbora između proevropske i nacionalističke politike. Šta bi, dakle, bile posledice prihvatanja nacionalističke ili proevropske spoljne politike, do čega bi moglo da dođe posle predstojećih parlamentarnih izbora?

Mada se o tome ne raspravlja ozbiljno, nije teško videti čemu ove dve sukobljene političke strane teže. Iz političkih inicijativa posle skorašnjih sukoba na Kosovu može se videti čemu teže nacionalisti. Reč je o politici razdvajanja Srba i Albanaca. Ovo je naravno samo cilj, ostaje pitanje ostvarivosti i saglasnosti sa drugim ciljevima, a i prihvatljivosti za druge međunarodne činioce. Zanimljivo je videti kako se zamišlja sprovođenje ovako formulisane nacionalističke spoljne politike i šta ona podrazumeva, kada je reč o dva osnovna cilja spoljne politike Srbije.

Predlog o razdvajaju polazi od prepostavke da je Evropska unija preuzeila svoj deo odgovornosti na Kosovu i da bi to isto trebalo

da učini i Srbija. Tako da bi Evropska unija nadzirala nezavisnost Albanaca od Srbije, a Srbija nezavisnost Srba od Albanaca. Ovo bi trebalo da potvrde Ujedinjene nacije. Budući da se ne može očekivati da taj predlog podrži Savet bezbednosti, predlogom se prečutno prihvata nadležnost generalnog sekretara. Ovo podrazumeva jednu od dve stvari: ili se smatra da je to u skladu sa rezolucijom 1244 ili se smatra da je nepotrebno da se ona poštuje. Izjave srpskih predstavnika nisu naročito dosledne, ali je prvo tumačenje prihvatljivije. To bi značilo da bi generalni sekretar mogao, u načelu, da odobri i prisustvo Srbije i prisustvo Evropske unije na Kosovu. Ovo drugo se do sada smatralo neprihvatljivim, jer nije u skladu sa rezolucijom 1244. Sada bi se naprsto reklo da jeste u skladu sa rezolucijom 1244.

Ovo bi otvorilo mogućnost da se spor oko toga da li je prihvatljivo da Srbija nastavi da se integriše sa Evropskom unijom razreši tako što se kaže da Srbija i Evropska unija dele nadzor nad Kosovom, što bi onda trebalo da ukloni prepreke saradnji i približavanju Evropskoj uniji. Naravno, to bi isto tako značilo da bi se de facto priznala nezavisnost Kosova, jer je jasno da ova funkcionalna podeljenost Srba i Albanaca ne bi mogla da ima nikakve posledice po suverenost Srbije ili Kosova. Ovo bi, dakle, dovelo do odustajanja od cilja da Kosovo ostane u Srbiji, a otvorila bi se mogućnost saradnje sa Evropskom unijom.

Problem je samo u tome što se ovim predlogom, kao i svima drugima do sada, gubi iz vida potreba da se za njega pribavi saglasnost Albanaca, a to sada znači kosovskih vlasti. One nemaju ništa protiv da Evropska unija preuzme nadzor nad određenim institucijama Kosova, ali je malo verovatno da bi se složili sa tim da slične nadležnosti na Kosovu ima Srbija. U ovom je kontekstu korisno razmotriti alternativnu spoljnju politiku proevorpljana. Teži se, ako je ceniti po izjavama, da se onemogući međunarodno priznanje Kosova, kako bi se došlo do novih pregovora, koji bi posebno imali šanse na uspeh ukoliko bi Srbija bila što je moguće više integrisana

sa Evropskom unijom. Sugestija je da bi Kosovo bilo spremno da prihvati suverenost Srbije kako bi pristupilo Evropskoj uniji, jer bi inače bilo nešto kao „čardak ni na nebu ni na zemlji“.

Nije, međutim, jasno zašto bi kosovske vlasti pristale da se tada odreknu suvernosti, kada nisu bile spremne na to ni kada im je niko nije priznavao. Do pregovora će u nekom času svakako doći, budući da je nemoguće da Srbija i Kosovo postanu članice Evropske unije ako ne normalizuju međusobne odnose, ali nije realno očekivati da bi se tim razgovorima došlo do sporazuma o tome da Kosovo ostane deo Srbije.

Možda ima smisla uzgred ukazati na sklonost da se manipuliše javnošću davanjem primera koji su u stvari kontraprimeri. Tako se, na primer, pominje primer Republike Irske i Severne Irske. Gubi se iz vida da su obe istovremeno postale članice Evropske zajednice 1973, mada je Severna Irska bila i ostala deo Ujedinjenog Kraljevstva. Ukoliko bi to bio primer za Kosovo, to bi značilo da Srbija ne bi stavljala prepreke Kosovu da postane član Evropske unije. Navodi se često i primer Kipra, koji je postao član Evropske unije uprkos tome što nema faktički suverenitet nad Severnim Kiprom. Gubi se, međutim, iz vida da nijedna zemlja članica Evropske unije nije priznala Severni Kipar. To su, dakle, kontraprimeri za ono što je politika proevropljana prema Kosovu i Evropskoj uniji.

Konačno o ishodu. Bescilnjost srpske spoljne politike je još očiglednija ako se postavi pitanje šta je to, u smislu suverenosti, što se podrazumeva pod parolom Kosovo je Srbija? U pregovorima koji su vođeni pre jednostranog proglašenja nezavisnosti, srpska strana je izražavala spremnost da prihvati samostalnost Kosova u svemu, osim u tome da ono postane članica Ujedinjenih nacija. Nije realno očekivati da će se u budućnosti moći tražiti više od toga. To znači da svi ovi međunarodni i unutrašnji sukobi imaju za cilj da Srbija spreči Kosovo da postane članica Ujedinjenih nacija; ne, dakle, da spreči nezavisnost Kosova, već da spreči priznanje



te činjenice u Ujedinjenim nacijama. Nacionalisti uz to teže i da onemoguće normalizaciju društvenih i političkih odnosa unutar samog Kosova, pre svega između Srba i Albanaca. I to je sve.

U pregovorima koji su prethodili proglašenju nezavisnosti Kosova pokazalo se da je to neostvarivo, u smislu postizanja sporazuma oko toga sa Kosovom i značajnim međunarodnim činiocima. Sada se proverava ostvarivost nacionalističke ideje o razdvajanju i ideje proevropljana o Kosovu koje lebdi ni na nebu ni na zemlji. Budući da se ne može očekivati da i jedno i drugo bude prihvatljivo za predstavnike Kosova i za međunarodne činioce, valja očekivati dalju evoluciju srpske spoljne politike. Moguće je da ta evolucija ne dovede do realističnije politike, jer srpska javnost ima sklonost da prihvata besciljnost u spoljnoj politici. To više i nije politika, već nekakva potreba da se drugima napakosti, da im se nanese šteta ili da im se vrati istom merom, kako se to i zvanično opravdava. Ako se to svejedno želi nazvati politikom, to je onda spoljna politika koja je izgubila svaki cilj.

Peščanik.net, 24.03.2008.

STRANI NOVAC I IZBORI

Radikalna stranka je ponudila drugim strankama ili njihovim liderima da se obavežu da će garantovati sigurnost stranim investitorima u Srbiji. Koliko su strane investicije važne? I uopšte, koliko su za Srbiju važni spoljni privredni odnosi?

Za početak je korisno pogledati u platni bilans, gde se beleže razmena dobara, usluga, dohodaka, ulaganja i finansijskih sredstava. Srbija je, recimo, prošle godine izvezla robe u vrednosti od nešto manje

od 9 milijardi dolara (ili nešto manje od 6,5 milijarde evra). Uvezla je otprilike duplo više, što znači da je ostvarila deficit od oko 6,5 milijarde evra. To je nešto više od 20 odsto ukupne proizvodnje, to jest onoga što se naziva bruto domaći proizvod, BDP. U razmeni usluga – recimo turističkih, transportnih, finansijskih, obrazovnih – ostvaren je mali deficit, koji se praktično može zanemariti. U dohocima, dakle u onome što stranci zarade u Srbiji i građani Srbije zarade u inostranstvu, ostvaren je deficit od oko 500 miliona evra. Konačno, iz inostranstva je transferisano gotovo 3 milijarde evra (najveći deo čine privatne dozname) i oko 200 miliona donacija. Međutim, dozname iz Srbije u inostranstvo iznose nešto manje od 1,25 milijarde evra, tako da su neto dozname tek nešto manje od 1,75 milijardi evra. Kada se od svih tekućih prihoda oduzmu svi tekući rashodi, deficit napravljen u jednoj godini iznosi oko 5 milijardi evra ili nešto manje od 17 odsto bruto domaćeg proizvoda.

To je potrebno finansirati, a to se može ili stranim ulaganjima ili zaduživanjem ili trošenjem rezervi. Kada je reč o stranim direktnim investicijama, prihodovano je nešto manje od 1,6 milijardi evra. Tome valja dodati takozvane portfolio investicije, što su ulaganja u recimo u obveznice ili akcije, od oko 650 miliona evra. Time je pokriveno nešto manje od polovine deficit-a. Kredita je uzeto za nešto više od 3,5 milijarde evra (to je neto iznos, jer su otplate iznosile više od 2,2 milijarde evra). Ima još nekoliko stavki koje se gotovo potiru, tako da su rezerve povećane za nešto manje od 900 miliona evra, pošto je pokriven preostali deficit u tekućim plaćanjima.

Koliko su, dakle, važni privredni odnosi sa inostranstvom? Ovo se može posmatrati na više načina. Recimo, jasno je da su dozname izuzetno značajne, pogotovo što je njihov priliv, bar od 2004. prilično stabilan, oko 3 milijarde evra. Međutim, u tom periodu je odliv doznaka utrostručen, što znači da sada građani Srbije šalju tri puta više novaca u inostranstvo nego pre nekoliko godina. To znači da je tržište rada, pre svega u Evropskoj uniji, veoma važno, jer su



doznaće ili transferi iz tekućih primanja ili je reč o penzijama. I tržišta usluga u Evropskoj uniji veoma su važna, jer se verovatno na njih troši značajan deo novca koji se šalje u inostranstvo. Ovo je u skladu sa povećanjem uvoza usluga, koji je više nego udvostručen od 2004. do 2007.

Strana ulaganja su značajna, ali sa izuzetkom 2006, nisu mnogo značajnija od doznaće. Zanimljivo je da su osetno rasle i portfolio investicije, sve do maja prošle godine. Od tada, a to se jasno vidi i po kretanjima na beogradskoj berzi, ta su ulaganja osetno smanjena. Budući da se gotovo pola deficit-a u tekućim plaćanjima prošle godine pokrilo iz direktnih i portfolio ulaganja, to znači da je strani kapital veoma bitan za Srbiju. Još su značajnija finansijska tržišta, jer je prošle godine u inostranstvu uzeto tek nešto manje od 6 milijardi evra kredita. Bilo je potrebno pokriti preostali deficit na tekućem računu, a i refinansirati dospele obaveze.

Za Srbiju su, dakle, veoma važna strana tržišta rada i finansijska tržišta, pre svega ona u Evropskoj uniji. Ukoliko se saberi samo strane investicije i krediti, nezavisno na šta se troše, reč je o sumi od gotovo 8 milijardi evra prošle godine. To je nešto više od četvrtine bruto domaćeg proizvoda. Ni ove godine obaveze nisu mnogo manje. Čak i ako se bude uvozilo manje robe i usluga i ako se bude manje slalo deci i drugoj rodbini u inostranstvo, ostaju obaveze otplate kredita, koje nisu manje nego prošle godine, a ostaje i deficit na tekućem računu. Rezerve Narodne banke su bile tek nešto više od 9 milijardi evra, a trenutno su verovatno manje. One ne bi smelete da padnu ispod vrednosti tromesečnog uvoza robe i usluga, što je prošle godine bilo više od 3,5 milijardi evra. Dakle, preostale rezerve već sada ne pokrivaju potrebe refinansiranja obaveza i deficit-a na tekućem računu. A raspoložive rezerve su još manje.

Naravno, ne mora da dođe do potpunog zastoja u prilivu stranih finansijskih sredstava, mada to nije najgori scenario. Gori scenario bi bio ako bi

strani ulagači povlačili novac i napuštali Srbiju. No, dovoljno je da poraste rizik. Od početka godine on je uvećan bar za pet procentnih poena. Tome valja dodati i depresijaciju dinara, do čega bi svakako došlo ukoliko bi se smanjio priliv stranog novca. Posledice bi mogle da budu veoma negativne po rast, potrošnju i zaposlenost.

Razumljivo je, dakle, zašto i radikali žele da garantuju sigurnost stranim investitorima. Ali, tu reči nisu dovoljne. Sve što su činili i što čine njihovi potencijalni koalicioni partneri samo doprinosi neizvesnosti, a to širi pesimizam, blago rečeno. Ponašanje investitora u tim okolnostima nije teško predvideti. Problem su srpski glasači. Oni bi trebalo da izaberu između stranaka koje su do ove situacije dovele i stranaka koje im ne nude ništa jasno i pozitivno. U tim okolnostima je potrebno da glasači budu racionalniji i razumniji od stranaka između kojih biraju. Još više od toga, potrebno je da budu odgovorniji od njih. Ovome bi moglo da pomogne saznanje o tome koliko je skup taj izbor. Rizikuje se, jednostavno rečeno, oko 25 odsto bruto domaćeg proizvoda i gotovo toliko potrošnje.

Peščanik.net, 31.03.2008.

ISTORIJA NEUSPEHA

Pre četrdeset godina tržišna reforma je doživela neuspeh. Potom su doživeli neuspeh zagovornici liberalnih i demokratskih reformi. Uopšte, istorija socijalizma se može videti i kao niz neuspehlih reformi. Ti neuspesi nisu imali samo negativne posledice. Neuspeli reformi u Čehoslovačkoj 1968. bio je početak kraja sovjetskog sistema. I neuspeli poljskog pokreta iz 1981. bio je nesumnjiv znak za one koji su to hteli da vide, da je kraj toga sistema samo pitanje vremena. Neuspješne reforme su bile način na koji je taj sistem



istraživaо svoje granice, i svaka nova neuspela reforma je samo ukazivala na potrebu da se one prekorače.

Neuspele reforme su postale problem kada je prekoračenje granica postalo ne samo moguće, već upravo neophodno. U Jugoslaviji je to trajalo čitavu deceniju; nepotrebno su proćerdane osamdesete godine prošloga veka. Na kraju je došlo do neuspeha reformi vlade Ante Markovića, što je imalo katastrofalne posledice. Za razliku od neuspeha s kraja šezdesetih godina prošloga veka, u ovome nije bilo ničega poučnog niti korisnog. U drugim socijalističkim zemljama su neuspesi ekonomskih reformi omogućili da se izvuče zaključak o potrebi političke promene, da bi se mogla reformisati privreda. A ta politička promena je mogla da se sastoji samo od uvođenja demokratije, jer je autoritarni sistem bio problem i prepreka. Neuspeh takve, demokratske reforme ili revolucije mogao je da znači jedino učvršćivanje novog autoritarnog sistema. Tačno to se i dogodilo u Srbiji.

Od tada do danas nižu se neuspešne reforme koje u sebi nemaju, jer ne mogu da imaju, ničeg korisnog niti poučnog. U demokratizovanim zemljama u tranziciji, jedan talas reformi vodi drugom talasu reformi, koje su delimično povezane sa harmonizacijom ustanova tih zemalja sa onima u razvijenijim zemljama, a delimično su odgovor na specifične društvene i privredne probleme sa kojima se pojedine zemlje suočavaju. Ta fleksibilnost i prilagodljivost je prednost demokratskog režima.

Neuspeh liberalizacije u socijalističkim režimima jeste poučan, jer ukazuje na potrebu demokratizacije. Neuspeh demokratizacije u autoritarnim ili postsocijalističkim režimima vodi na stranputicu, ako ne i u čorsokak. Ovo drugo je i nauk iz neuspeha reformi u Srbiji od 2000. do danas. Prvi pokušaj se završio tako što su pripadnici službe bezbednosti ubili predsednika vlade, sa jasnim ciljem da se spreči demokratizacija i uspostavljanje vladavine prava. Potom se manjinska vlada održavala na sukobima sa partnerom u državnoj

zajednici, sa Tribunalom u Hagu i zbog toga i sa Evropskom unijom, a u poslednjih godinu dana se potpuno disharmonična vlada održavala na sukobima sa Kosovom i svima koji podržavaju njegovu nezavisnost. Neuspesi Srbije u demokratizaciji, liberalizaciji privrede i u međunarodnoj integraciji ne podučavaju i ne podstiču na promenu političkog režima, bar ne do sada.

Ovo bi moglo da se promeni na predstojećim izborima, mada su izgledi za to oko pedeset odsto, a možda i manji. Ukoliko i ovi izbori budu neuspešni, tek će negativne posledice, ozbiljne negativne posledice do kojih će doći, možda dovesti do pozitivnih promena, koje se, eto, čekaju najmanje četrdeset godina.

Ovo je moj poslednji napis za Ekonomist magazin. Gotovo četrdeset godina sarađujem sa Ekonomskom politikom i sa ovim listom. Bile su to dobre, neki kažu i najbolje, a svakako uspešne novine, čak i u najgora vremena.

Danas, preneto iz Ekonomista, 01.04.2008.

POLITIČKA STABILNOST I RUSKI PRIMER RAZDUŽIVANJA

U skorašnjem napisu u Politici Branko Milanović je izneo predlog da se srpske stranke odreknu integracije u Evropsku uniju zarad političke stabilnosti. Ovo bi, valjda, trebalo razumeti kao *argumentum ad absurdum*. Tvrđnja je: ako se želi politička stabilnost, potrebno je odustati od integracije u Evropu. Zašto? Zato što je za većinu zemalja članica Evropske unije Kosovo nezavisno. Šta će se tim odustajanjem od Evropske unije postići na Kosovu? Ništa. Dakle, politička se stabilnost u Srbiji može postići samo tako



što će se posle gubitka Kosova odustati od Evropske unije. Iz toga sledi da se u Srbiji može postići politička stabilnost samo ako se teži nedostižnom i odbaci se dostižno.

To je absurdno. Što znači da bi ili trebalo zaključiti da je u Srbiji samo absurdna politika stabilizujuća, što nije nemoguće, ili da nije moguća politička stabilnost koja bi se zasnivala na absurdnim ciljevima. Uvažavanje činjenica ne bi obezbedilo političku stabilnost. Razlog tome je taj što politička nestabilnost u Srbiji nema veze ni sa sukobom na Kosovu, a ni sa pridruživanjem Evropskoj uniji. Politička nestabilnost je posledica napora koje ulazu pojedinci, kao što je to činio Slobodan Milošević u prošlosti, da imaju autoritarnu vlast ili napora koje ulazu partije i njihovi lideri, DSS i Vojislav Koštunica danas, da vladaju iako su manjina. Autoritarne vođe i autoritarne političke stranke ne mogu da obezbede političku stabilnost.

Ko, uostalom, preti političkom destabilizacijom na Kosovu i u Srbiji? Po dosadašnjim izjavama, jasno je da Demokratska stranka ne preti da neće prihvati rezultate izbora. Destabilizacijom preti najviše DSS, a implicitno i SRS. Hoće li biti spremni da sa pretnji predu na dela, ostaje da se vidi. Kao što ostaje da se vidi koja će tačno biti njihova politika, recimo u privredi. Jer će, naravno, politička stabilnost zavisiti i od toga hoće li oni obezbediti privredni napredak.

Izjave koje daju njihovi predstavnici ne obećavaju. Recimo, Jorgovanka Tabaković kaže sledeće, opet u Politici: „Meni je cilj da se razdužimo onako kako su to uradili Rusi. Oni su za nekoliko godina potpuno vratili dugove. Osim zvaničnih mera, postojale su mere o kojima se samo priča. Jedan vrlo zanimljiv deo mera o kojima se priča bio je da je svima koji su se naglo obogatili u vreme Borisa Jeljcina postavljeno pitanje da li će dozvoliti preispitivanje porekla kapitala ili će deo novca izdvojiti za vraćanje državnih dugova. Jasno je šta su izabrali. Niko se nije obogatio na zakonit način, pa čak ni naši bogataši. Na bliskosti vlasti i privilegijama mnogi su profitirali.“

Reč je o spoljnom dugu, o dugu prema inostranstvu, pre svega prema zemljama članicama Evropske unije. Kako on nastaje? Iz deficit-a na tekućem tačunu, koji je prošle godine iznosio oko pet milijardi evra. Sve to nije dug, ali jeste obaveza prema inostranstvu. Ukoliko bi se zaista težilo tome da se Srbija samo „za nekoliko godina“ razduži, bilo bi potrebno da se iz pet milijardi deficit-a pređe u veliki suficit. Inače, čak i ako bi se sva imovina bogatih nacionalizovala i prodala strancima, a potom se taj novac iskoristio za vraćanje dugova, Srbija bi svejedno i dalje gomilala dugove prema inostranstvu, a deficit na njenom tekućem računu bi se povećao, jer bi u njega ušle povećane obaveze prema strancima kojima je imovina prodata. Ono što je omogućilo Rusiji da vrati strane dugove nisu povećani porezi i nedobrovoljni prilozi ruskim bogataša, već veliki suficit u spoljnoj trgovini usled visoke cene, pre svega, nafte i gasa.

Ukoliko bi se zaista težilo drastičnom smanjenju uvoza – kako bi se Srbija „za nekoliko godina“ razdužila – to bi podrazumevalo dramatičan pad potrošnje i investicija. Teret bi podneli oni kojih ima najviše, a to su srednja klasa i siromašniji. Najbolje bi prošli bogatiji, bez obzira na to što bi delimično pomagali državi da vraća strane dugove. Kao što se može videti iz veoma dobrih analiza Andreja Ilarionova, Borisa Nemcova i Vladimira Milova, imovinska i nejednakost dohodaka, a i socijalna nesigurnost, veoma su povećani upravo u Putinovoj Rusiji. Srbiji taj primer nije ni potreban, jer je poznato koji su bili privredni rezultati socijalističke i radikal-ske vlasti iz devedestih godina prošloga veka.

Dakle, privredna politika koja se najavljuje, a i politička konfiguracija koja je navodno potrebna da bi se obezbedila politička stabilnost, može da izazove samo socijalne i političke sukobe – ne zbog Kosova ili Evropske unije, već radi životnih šansi i sloboda u Srbiji.

Peščanik.net, 28.04.2008.

FALSIFIKAT

Pjer Menar je, kako saznajemo od Borhesa, doslovno prepisivao Don Kihota, a smisao romana se menja. U Borhesovoj priči se ne postavlja pitanje koja je verzija romana original, a koja falsifikat, jer bi to bila literarna vulgarizacija, čak i ako se priča shvati kao parodija, a ne kao priča, što ona u stvari jeste.

Stvari stoje drugačije sa Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju, bar u interpretaciji srpskih nacionalno svesnih stranaka i njihovih lidera: autor Sporazuma za stabilizaciju i pridruživanje je, u originalu, srpska vlada i, naravno, sam predsednik te vlade. Autor falsifikata, koji je od reči do reči, od znaka do znaka, identičan sa originalom, jeste Solana. Falsifikat i original su identični po svemu, osim po smislu. Smisao je promenio Solana, mada nije promenio ni jedno slovo ili znak.

Kako je to moguće? Lako. U sporazumu se, na primer, govori o regionalnoj saradnji, o dobrosusedskim odnosima. Dok je to bio, da autorstvo personalizujemo, Koštuničin sporazum, to je imalo jedan smisao; sada kada ga je falsifikovao Solana, te je to postao Solanin sporazum, to je dobilo sasvim drugi smisao.

Da bi se razumelo kako je lako falsifikovati sporazume ne menjajući ništa u njima, valja ići dalje od Borhesa i voditi računa o dva dodatna načela interpretacije. Jedno glasi ovako: nije važno šta piše nego šta autori, a moguće i drugi, misle. Recimo, Oli Ren kaže da se nada da će Srbija razvijati dobrosusedske odnose sa Kosovom. Time se, naravno, ne menja ništa u samom sporazumu, ali mu se menja smisao. A tek kada se uzme u obzir šta misli, a ne govori, pravi autor Solana, svaka odredba sporazuma u potpunosti menja smisao. Falsifikovanje se sastoji u tome što se smisao menja izjavama i u mislima, a ne menja se, naravno, sam tekst.

Drugo načelo interpretacije glasi ovako: iz premlisa Koštuničinog sporazuma sledi jedan zaključak, a iz Solaninog zaključka valja izvući sasvim druge premise. Jer, kada je srpska vlada prihvatile obavezu da razvija regionalnu saradnju i dobrosusedske odnose, to se zasnivalo na premlisi da će autor biti Košunica, pa da neće biti problema sa smisлом ovih obaveza. Sada kada je stvarni autor Solana, iz zaključka o potrebi regionalne saradnje trebalo bi izvući sasvim drugačije premise. Pre je Kosovo bilo sused, ali je autor bio Košunica, a sada je Kosovo sused, ali je autor Solana. Tako da se identičan zaključak, identičan tekst, identične obaveze, identično sve, sada zasniva na dva potpuno različita skupa premlisa.

Jedno je smisao dobrosusedskih odnosa sa Kosovom kada je autor sporazuma Košunica, a sasvim drugo kada je to Solana, posebno ako on to autorstvo ostvaruje mislima i namerama, a ne samim tekstrom sporazuma.

Ovde, naravno, nema mnogo smisla postavljati pitanja o dosadašnjoj dobrosusedskoj saradnji Srbije i Kosova u kontekstu regionalne saradnje, koja je institucionalizovana na različite načine. Sve je to preneto u Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, ali je smisao dobrosusedske saradnje u ovim regionalnim integracijama, naravno, sasvim drugi. Jer je reč o originalu, a ne o falsifikatu. Jeste da su neke od zemalja u regiji priznale Kosovo, a i autorstvo tih priznanja slobodno se može pripisati Solani, ali to je ipak nešto drugo. Kako? Lako. Srpska vlada i njen predsednik mu daju drugi smisao.

Nije, dakle, važno šta piše i nije važno na šta to što piše tačno obavezuje i da li se bilo šta u tome promenilo, već je važno šta ko misli i namerava. Sve zavisi od toga ko je autor, ko je šef, što bi rekao Hampti-Dampti.

Peščanik.net, 05.05.2008.

KRAJ I POČETAK

Kao što se i moglo očekivati, ovo je Koštuničin kraj. Početak kraja predstavljala je njegova odluka iz vremena pregovora koje je vodio Marti Ahtisari, da se sve stavi na kartu sukoba sa Evropskom unijom. Do njegovog kraja nije došlo ranije zbog Tadićevog oportunizma. Sada je došao kraj tom oportunizmu, pre svega zato što se logikom kojom je otkrivena tobоžnja Ahtisarijeva prevara, došlo do optužbi da je Tadić izdajnik. Stoga su glasači, odnosno veliki broj njih, iskoristili priliku da stvari vrati na početak.

No pitanje je o kakvom početku je reč? Ako bi se procenjivalo na osnovu glasanja, njihov ishod ukazuje da su odbačeni krajnji nacionalizam i populizam. Većina birača vidi Srbiju u Evropskoj uniji. Pored toga, većina se, po svemu sudeći, izjasnila za preraspodelu tereta tranzicije. Program nove vlade bi, dakle, mogao lako da se sastavi: ubrzana integracija u Evropsku uniju i veća briga za socijalne posledice reformi, koje su neophodne da bi se ostvarile evropske integracije. Koja koalicija bi to mogla da ostvari?

Najprirodnija bi bila koalicija između socijaldemokrata, liberala i predstavnika određenih interesnih grupa, jer su svi oni, manje-više bezuslovno, za integraciju u Evropsku uniju. Socijaldemokrate nisu, međutim, u Socijalističkoj partiji Srbije već u Demokratskoj stranci. Liberali nisu samo u Liberalno demokratskoj partiji već, delimično, i u G17 plus, a od tih ideja nije daleko, bar kada je reč o prihvatanju principa otvorene privrede, ni Liga socijaldemokrata Vojvodine. Socijalistička partija Srbije je samo okvir za različite interesne grupe, pre svega Partiju ujedinjenih penzionera i Jedinstvenu Srbiju koja vlada Jagodinom.

Ideologija SPS-a ne pripada proevropskom taboru. Zalaganje za destabilizaciju Bosne i Hercegovine, odbijanje saradnje sa Haškim tribunalom i rehabilitacija politike vođene devedesetih godina nema ničega zajedničkog sa onim za šta su se izjasnili glasači koji bi trebalo

da imaju svoje predstavnike u novoj vladu. Ovom bloku valja dodati i predstavnike manjina (mada pitanje koje bi manjinske partije bile prihvatljive za vladajuću koaliciju neće biti beznačajno).

Dakle, ako se podje od opredeljenja glasača, vladu bi trebalo da sastave Koalicija za evropsku Srbiju, Liberalno demokratska partija, stranka(e) manjina i Partija ujedinjenih penzionera. Do toga najverovatnije neće doći, iz jednostavnog razloga. Socijalistička partija Srbije je jeftinija od Liberalno demokratske partije. Penzionerima će morati da se udovolji u svakom slučaju, a preostali zahtevi, ili kako ih oni zovu – načela socijalističke partije nisu suštinski različita od principa Demokratske stranke¹.

Sa Liberalno demokratskom partijom stvari stoje drugačije. Tu je pitanje Kosova najmanje važno. Ukoliko i posle ovih izbora Demokratska stranka želi da vodi spoljnu politiku konfrontacije, a ne normalizacije odnosa sa Kosovom to je, na kraju krajeva, njen problem. I problem Srba sa severa Kosova koji su uglavnom glasali za radikale, sa pogrešnom procenom o tome šta je tema ovih izbora i ko ima najviše izgleda da pobedi. Stabilizacija stanja na severu Kosova biće zadatak Demokratske stranke i u tome bi LDP mogla da pomogne, ali ova partija ne može da bude odgovorna ako Demokratska stranka ne želi da menja politiku prema Kosovu.

Liberalno demokratska partija je skup koalicioni partner zbog toga što bi zahtevala brže i radikalnije reforme, što bi moglo da bude prihvatljivo za G17 plus, ali bi ostavilo posledice na odnos snaga unutar Koalicije za evropsku Srbiju. Sve to bi znatno uticalo i na ukupne odnose unutar takve vladajuće koalicije. Pored toga, LDP bi se zalagala za promenu odnosa prema monopolima, prema nekim od sklopljenih ili planiranih privrednih aranžmana, pre svega kada je reč o sporazumu sa Gaspromom.

¹ *O programima srpskih stranaka sam pisao u Programi i politike, Z. Lutovac (ur), Ideologija i političke stranke u Srbiji. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, FPN, Institut društvenih nauka, 2007.*

Ova stranka bi zahtevala promenu odnosa prema korupciji i politizaciji vlasti, javnih službi i preduzeća. Kada je o poslednjem reč, za to bi se mogli naći saveznici u redovima Demokratske stranke, ali kada je reč o monopolima i poslovima sa Rusijom, izgledi za savezništvo se smanjuju.

Iz tih je razloga najverovatnija nova kohabitacija, ovoga puta sa strankom pokojnog Slobodana Miloševića (i strankom pokojnog Arkana). Simbolički značaj toga ne bi trebalo potcenjivati, ali je mnogo važnije da će to značiti očuvanje sistema kontrole koji je postojao i do sada, mada u oslabljenom vidu. Naime, većinu će u skupštini činiti SPS, DSS-NS i SRS. Koje bi mogle biti posledice toga?

Koalicija sa Socijalističkom partijom ima veliku prednost zato što ne stavlja Demokratsku stranku pred bilo kakve ideološke i interesne dileme. Pored toga, može da izgleda da je cena te koalicije niska, jer Socijalistička partija nije dobila mnogo glasova, a deo njih duguje koalicionim partnerima. To će, međutim, Socijalističku partiju terati da se ponaša slično Demokratskoj stranci Srbije u prethodnoj vladbi, jer će morati da traži podršku od opozicionih stranaka u skupštini.

Situacija je sada ipak nešto drugačija zbog toga što će bar na početku opozicija biti slaba. Ovo se pre svega vidi na osnovu toga što većina glasova dobijenih na izborima ne može da se pretvori u vladajuću većinu. No, kakav će biti njihov stvarni uticaj, zavisće i od toga kako će se, i da li će se, prilagoditi novom stanju stvari.

Posle ovih izbora, Demokratska stranka Srbije mogla bi da sačuva politički potencijal samo ako bi uspela da formira vladu sa Srpskom radikalnom strankom – ako ne sada, onda kasnije. Za ovo im je potrebna Socijalistička partija Srbije, ali uopšte nije jasno da li bi ona mogla da uđe sa njima u vladajuću koaliciju. Malo je verovatno da bi to bilo prihvatljivo za Partiju ujedinjenih penzionera i glasače

iz Jagodine. Ukoliko ne dođe do te koalicije, ne toliko tokom formiranja vlade već i za vreme kasnijih političkih odmeravanja, DSS nema budućnost.

Nova Srbija ima drugačiji problem, jer je prilagodljivija, mada tek ostaje da se vidi kako će izgledati njihovo prilogodavanje sadašnjim postizbornim prilikama.

Konačno, Srpska radikalna stranka je uspela da naraste do neslućenih razmera pre svega kao stranka koja okuplja nezadovoljne, koji daju svoj glas „za ništa“. Takva stranka takođe nema budućnost. Da bi se održala, trebalo bi da promeni rukovodstvo, identificuje interesе које želi да zastupa i program којим би их ostvarila. Те две ствари су повезане, јер садаšње rukovodstvo nije за то sposobно, а замене nema na vidiku.

Radikale će održavati у животу спорост Demokratske stranke у решавању наслеђених проблема, међу којима је и Kosovo, али ако би се влада која ће сада формирати одрžала читав мандат, тешко је видети да би SRS могао да добије више од десетак процената на следећим изборима.

Usled тога је веома важно за странке у опозицији да оdržavaju паžnju на темама које ће влади наметати Socijalistička партија. У овом случају, близост Demokratske странке и Socijalističke партије у идеолошком и политичком смислу sugerise да би националне и социјалне теме могле да помогну опозицији да се кonsoliduje и да проба да преузме контролу над скупшином. Ту је посебно потребно имати у виду да је Socijalističkoj партијиdaleko најближа Demokratska странка Србије. А овој последњој SRS. Како ће се та близост испољавати и које ће политичке облике узимати, видеће се када наред дођу она питања на којима ће се одмеравати однос снага.

Nije dakle још јасно о каквом је тачно почетку реч. Да би се то shvatilo, довољно је поставити следеће питање: зашто Demokratska странка не понуди коалицију и LDP-у и SPS-у? Ако би Socijalistička



partija Srbije bila spremnija da uđe u koaliciju sa Demokratskom strankom Srbije i Srpskom radikalnom strankom nego sa Demokratskom strankom (ukoliko to podrazumeva i koaliciju sa LDP-om), postaje jasno kakva se ideološka i politička konstelacija snaga stvara na ovom prostoru. Ako se tome doda zapažanje da je Demokratskoj stranci bliža SPS nego LDP, lako je shvatiti da će ovde biti još mnogo lutanja, pre nego što se krene pravim putem.

Peščanik.net, 13.05.2008.

NIŠTA NIJE IZGUBLJENO

Nije vreme ni za „soul searching“ niti je čas „to throw in the towel“. Raspravu o tome šta je liberalno i šta se podrazumeva pod socijalnom pravdom svakako treba nastaviti. Oni koji misle da će o neoliberalizmu i o ekonomskoj politici nešto shvatiti čitajući Žižeka ili Lenjina treba, naravno, da nastave s tim. Sa političke tačke gledišta, međutim, ključno je da se ideološka pobeda na izborima pretvori u političku победу, što znači da se oformi vlada koja će biti u skladu sa voljom glasača. Ovo je važno zato što se može dogoditi da će vladu oformiti oni čiji su programi izgubili, s tim što bi samo verbalno prihvatali program za koji se izjasnila većina.

Jedan primer: Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). Valja voditi računa o tome zašto su raspisani izbori. Zato što je spremnost Demokratske stranke da potpiše SSP proglašena izdajom i zatražena je podrška glasača da se SSP poništi. Ta podrška nije dobijena. Sada je veoma moguće da oni koji nisu dobili podršku sastave vladu i odluče da ne ponište SSP. To je ključna postizborna tema. Zašto? Zato što se tako neće doći do cilja kojem bi SSP trebalo da posluži. Kao ni do svih drugih ciljeva.

Pogledajmo to ovako. Tri stranke ili koalicije stranaka koje bi htеле da oforme vladu zalažu se za tri nemoguća ili neostvariva cilja. Jedan je: Kosovo u Srbiji. Drugi je: Srbija ruska gubernija. Treći je: socijalna pravda, onako kako je oni shvataju. Koalicioni sporazum koji će sastaviti biće sušta suprotnost tim ciljevima, ali ne zato što će se oni promeniti pišući taj sporazum, već zato što za te političke ciljeve nisu dobili podršku na izborima. Tako da će se dobiti novi program vlade, u kome neće biti iskrenosti ni prema partijama koje će činiti koaliciju, ni prema glasačima. Zbog toga ta vlada neće ostvariti partijske zadatke, ali ni ciljeve koalicionog sporazuma. O volji glasača i da ne govorimo.

Verovatno je najteže videti zašto nije ostvariv cilj socijalne pravde, onako kako ga shvataju srpski socijalisti, pa ču reći nešto više o tome. Najpre je potrebno preći put od pukog pojma do njegove sadržine. U politici to znači i da je neophodno pronaći sredstva za ostvarivanje ciljeva. Šta, dakle, oni koji zahtevaju socijalnu pravdu pod time podrazumevaju? Reč je o tri grupe mera.

U prvoj ključno mesto zauzima redistribucija. Na to se svode zahtevi da se povećaju penzije. To je trenutno ostvarivo. Zapravo, ostvarivo je ukoliko se oformi vlada koja bi mogla da nađe budžetske izvore za to povećanje. Usput, valja primetiti da нико од оних koji zagovaraju redistribuciju u korist penzija ne kaže koji nivo redistribucije sledi iz pojma socijalne pravde. Sedamdeset odsto od plate, ili možda neki drugi postotak? I zašto baš taj? Možda je prema načelima socijalne pravde pravedno da to bude sto odsto ili čak više? A možda nije nepravedno da bude pedeset odsto? Nikako da saznamo taj postotak, bez obzira na to što se uporno ponavljaju reči „socijalna pravda, socijalna pravda, socijalna pravda...“

Potreban je argument i opravdanje. Potrebno je, takođe, imati sredstava za sve ostalo, uključujući i povećanje penzija. To je ostvarivo ako se oformi vlada koja može da ima pristup tim sredstvima. No, to je manje važno, ako se zaista veruje u socijalnu



pravdu, jer bi trebalo da je reč o načelu distribucije u društvu, koje ima dugoročno važenje. Da bi se to obezbedilo, potrebno je znati kako određeno načelo distribucije ili redistribucije može da se realizuje.

Osnovni razlog zbog koga su u Srbiji penzije male, a i da ih nije lako povećati, leži u malom broju zaposlenih. Oni finansiraju sadašnji nivo penzija po dva osnova: doprinosima i porezima. Naravno, kada je reč o porezima, plaćaju ih i penzioneri. Povećanje penzija podrazumeva i povećanje poreza, a to se u Srbiji pre svega odnosi na porez na dodatnu vrednost i inflatorni porez: oba veoma regresivna, dakle koji pogodaju siromašnije, posebno penzionere. Stvarna vrednost penzija u tim okolnostima neće biti veća ako se ne poveća broj zaposlenih.

Ovde valja uzeti u obzir i drugi niz mera, koji se vezuje za socijalnu pravdu, pre svega zakon o radu koji povećava prava zaposlenih. Kada je reč o socijalnoj pravdi, pod tim se podrazumeva da se interesi jedne socijalne grupe zaštite na račun neke druge socijalne grupe. Ovo se može smatrati opravdanim ako se „uzima od bogatih i daje siromašnima“ ili ako se obezbeđuju prava socijalnim grupama koje su izložene posebnim rizicima. To je, naravno, neopravdano ukoliko se u gori položaj dovedu oni koji već ne stoje dobro.

Predlozi da se zaštite prava zaposlenih mogu imati rđave posledice po nezaposlene, jer će se smanjiti njihovi izgledi da dođu do posla, ili će biti prinuđeni da ga još češće traže na crnom tržištu, gde su rizici veći, a prava ne postoje.

Ukoliko se zaista želi socijalno pravedna (ili kako Demokratska stranka sada kaže „socijalno odgovorna“) regulacija tržišta rada, potrebno je socijalnu pravdu shvatiti kao optimalnu kombinaciju prava i rizika na tržištu rada, a to nije kombinacija po kojoj prava imaju zaposleni, a rizik snose nezaposleni ili oni koji su zaposleni u neformalnoj privredi. Posebno ukoliko ta kombinacija prava i

rizika podrazumeva da prava imaju oni koji su u državnoj službi, a rizik snose oni koji rade u privatnoj privredi. To bi oslabilo interes za zapošljavanje upravo u privatnom sektoru. Zaposlenost u Srbiji raste jedino u privatnom sektoru; to je jedina sfera u kojoj postoji mogućnost otvaranja novih radnih mesta, od čega, da podsetim, zavisi i mogućnost da se dođe do novca kako bi se povećale penzije.

Pored povećanja prava zaposlenih, zahtevaju se besplatno školstvo i zdravstvo. To je još jedan primer propagiranja određenih ciljeva, a da se ne pominju sredstva kojima se oni mogu postići. Kada se kaže „besplatno“, misli se na to da troškove pokriva budžet, a to znači poreski obveznik. To je vid osiguranja, koji nije rđav za određene oblike obrazovanja i zdravstvene zaštite, ali u načelu nema ničega socijalno pravednog u tome da se sve obrazovne i zdravstvene potrebe osiguraju preko države.

Kao i u nekim drugim slučajevima u kojima država određuje cenu ili plaća troškove, ni ovde se ne može izbeći subvencija bogatih, a veoma je moguće da bi se na taj način više pažnje posvetilo lečenju manje rizičnih oboljenja. Usled toga se uvode različiti oblici privatnog osiguranja i participacije. Jasno je da sadašnji sistem u Srbiji najverovatnije nije najbolji. Ali još je jasnije da se on ne može reformisati zahtevima za besplatnim uslugama u obrazovanju i zdravstvu.

Treći zahtev koji se opravdava socijalnom pravdom jeste da se zaustavi privatizacija. Razlozi koji se navode su takvi da bi trebalo očekivati da se zahteva i nacionalizacija već privatizovanih preduzeća, a zašto ne i privatnih preduzeća i banaka. Ovde je tek zbrka potpuna, jer se oni koji su protiv privatizacije ne zalažu za nacionalizaciju, tako da nije jasno za šta se oni tačno zalažu. Možda za partijsku kontrolu državnih preduzeća, a to je svakako najgori argument protiv privatizacije.



Privatna svojina nije bolja od državne zbog toga što obezbeđuje pravednu raspodelu, već zato što je efikasnija. Ona efikasnije koristi uložena sredstva, a u privatnom sektoru je i veća konkurenca, ili bi bar trebalo da bude, budući da vlada, ukoliko nije korumpirana, nema obavezu da pomaže ili da na bilo koji drugi način obezbeđuje monopol bilo kog privatnika. Socijalna pravda koja se time postiže očigledna je: bolja alokacija proizvodnih činilaca i niže cene.

To ne znači da nije potrebno voditi računa o jednakosti, samim tim i o potrebi za redistribucijom, kao i o socijalnoj i drugoj zaštiti, a i o privrednoj politici koja ima za cilj povećanje zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti. Potrebna su i ulaganja u javna dobra i ljudski kapital, kako bi se obezbedila socijalna pravda – ne samo danas i sutra, već na duži rok. Sve je to poznato i sasvim jasno, kako socijalistima tako i neoliberalima. Svima je, međutim, jasno i da se to ne može postići neefikasnom privredom i neposrednom državnom kontrolom ili redistribucijom u korist onih koji imaju trenutni uticaj na vladu.

Budući da se, na način na koji se to predlaže, ne može postići socijalna pravda, mora se odustati od tog cilja ili od navedenih sredstava. U tom smislu, većina glasača je bila u pravu kada je glasala za demokrate i liberalce, a i za druge koji se zalažu za SSP i integraciju u Evropsku uniju. Ono što bi mogli da dobiju, međutim, jeste koalicija koja se pre izbora zalagala za poništavanje tога sporazuma, za sukobe sa Evropskom unijom i zastarele socijalističke ideje, uz rusofilstvo koje se najmanje razume u samoj Rusiji.

Budući da su ti ciljevi suprotni volji većine, i da su teško ostvarivi, valja očekivati da ta koalicija ne samo odustane od poništavanja sporazuma sa Evropskom unijom, već i da preuzme program partija koje su pobedile na izborima. To, međutim, ne znači da će biti u stanju da ga sprovede. Opet je najbolji primer SSP. Može se očekivati da će se postići dogovor da se on ne poništava, ali i da se ne ratifikuje.

Moguće je da se on unilateralno sprovodi, ali druga strana, Evropska unija, onda ne bi imala nikakve obaveze, bar ne dok se ne ispune njeni uslovi, pre svega saradnja sa Hagom. Ako nema ratifikacije, neće biti ni poverenja, što znači da će izostati korist od toga sporazuma. Pored toga, SSP je samo sredstvo, a ne cilj. On je uslov da bi se krenulo dalje, ka punom članstvu u Evropskoj uniji. Ukoliko ne vodi tome, on je beskoristan, kao sredstvo privredne i svake druge politike.

Isto važi i za ostalo. Na jedan ili drugi način, DSS, SRS i SPS će morati da obećaju sve ono za šta su građani glasali, a činiće suprotno od toga. Moguće je da će neki ljudi u tim partijama i koalicijama to konačno razumeti i prikloniti se koaliciji demokrata i liberala, ako im je, recimo, zaista stalo do privrednog oporavka i socijalne pravde. Ako takvih ne bude bilo, Srbija će morati još jednom da se izjašnjava – na izborima ili ulicama.

Peščanik.net, 19.05.2008.

NACIONALNA VLADA

Izjava Vojislava Šešelja o ubici Zorana Đindjića precizno karakteriše nacionalnu vladu koju bi da sastave SRS-DSS-NS-SPS-PUPS-JS i nestranačke ličnosti. Pomažu i komentari perspektivnih članova nacionalne vlade. Kandidat za ministra policije, kako se u Srbiji naziva ministar za unutrašnje poslove, objašnjava da u toj izjavi nije reč toliko o samom ubici koliko o organizaciji Crna ruka, koju bi, može se prepostaviti, taj ministar i njegova nacionalna vlast obnovili, kako bi se uklanjanjem izdajnika ostvarili nacionalni ciljevi. Nacionalna bi vlast, dakle, obnovila Jedinicu za specijalne operacije.



U tom kontekstu, potpuno je nevažno da li će partije koje bi htelo da sastave nacionalnu vladu odlučiti da odustanu od poništavanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). Jer nacionalna vlada nema za cilj da nešto postigne u međunarodnim odnosima, već da preokrene politički razvoj u zemlji. Nacionalna vlada je trebalo da poništi SSP kako bi se presekle veze Srbije i Evropske unije i smanjio politički prostor proevropskim strankama. Odustajanje od poništavanja SSP postaje beznačajno, jer nacionalna vlada ne namerava da nastavi sa integracijom zemlje u Evropsku uniju.

Stvarni cilj je revizija sudske presude koje bacaju rđavo svetlo na nacionalnu stvar i restauracija sistema, pri čemu su, kada je reč o izdajicama, sva sredstva dozvoljena. A ko je izdajnik moći će da se pročita u knjizi, pismu ili dopisu Vojislava Šešelja, ako je ceniti po izjavi SRS kandidata za ministra policije.

Koliko se može videti, nagoveštaji da nacionalna vlada ne samo da ne bi radila na evropskim integracijama, već bi radila na restauraciji policijske države, ne zabrinjavaju sve one koji se nadaju da će uzeti učešće u njoj. Njihov problem su glasači. Nacionalna vlada nije dobila podršku na izborima 11. maja, a nacionalne partije su prošle još gore u drugom krugu izbora u Vojvodini. Jasno je da bi sličan ishod imali i eventualni novi izbori u Srbiji. Glasači su podigli ulog nacionalnoj vlasti. Nije više dovoljno odustati od nacionalne spoljne politike, već bi bilo potrebno da se nacionalne partije praktično preko noći sasvim promene. To sa postojećim rukovodstvima i nezavisnim saputnicima - nije moguće.

Ovi će izbori, a posebno rezultat u Vojvodini, uticati i na Demokratsku stranku, koja takođe povremeno koketira sa idejom o nacionalnoj vlasti, to jest o vlasti koja vodi računa, kako se to kaže, o „državnim i nacionalnim interesima“. Ta bi fraza trebalo da znači da se ne odustaje u potpunosti od kontinuiteta sa političkim ciljevima iz prethodne dve decenije. Ovi izbori su pokazali da većina zahteva diskontinuitet. Proevropska vlada će morati da vodi računa da tu većinu ne razočara.

Konačno, rezultati izbora u Vojvodini trebalo bi da imaju posledice i na planove o raspolaganju resursima, koji se nalaze pre svega u toj pokrajini. A to znači da će morati ponovo da se pregovara o privatizaciji naftne industrije i o poslovnim planovima sa Gaspromom. Uopšte, Beograd će sa Vojvodinom morati drugačije da razgovara, što je još jedan problem koji nacionalna vlada ne bi mogla da reši.

Dakle, glasači su rekli svoje i o nacionalnoj vlasti, i o „državnim i nacionalnim interesima“, i o politički motivisanim poslovima. Sastavljanje nacionalne vlade posle ovih izbora bilo bi suprotno volji glasača i stoga veoma skupo preduzeće.

Peščanik.net, 26.05.2008.

NEPOVERENJE

Ključna reč liberalne misli jeste nepoverenje. U vlast, naravno. Evo kako to izgleda primenjeno na ono što izjavljuju srpski ministar finansija i guverner centralne banke.

Prvo, kasa je prazna. Ovde nije ključno pitanje da li je to tačno ili nije. U načelu, državna kasa ne bi ni trebalo da bude puna. Ako je budžet uravnotežen, to znači da su prihodi u toku godine jednakim rashodima u toku te godine. Višak i manjak se mogu pojaviti zato što prihodi i rashodi nisu usklađeni, što se po prirodi stvari ne može izbeći. Pa vlada privremeno štedi ili se zadužuje, već kako prilike zahtevaju. Čemu onda priča o tome da je kasa prazna?

Zabavno je da to dolazi od ministra finansija koji je od prvog dana na poslu samo širio optimizam, i kada je sastavljan budžet



i srednjoročna budžetska projekcija, a hvalio se viškom u budžetu još koliko juče. Ništa što ministarstvo finansija kaže sada ne uliva poverenje. Posebno jer nigde nema podataka. Kako bi bilo da podnesu račun?

Drugo, država će morati da se zadužuje, ako se nešto ne proda. Jer, do sada su se trošile pare od privatizacije, a sada ih neće biti za penzije i druge tekuće obaveze. Zašto su se pare od privatizacije trošile za tekuće troškove? Nesretni Međunarodni monetarni fond ubeđuje sve ministre finansija u Srbiji, evo već osmu godinu, da ne bi trebalo računati sa prihodima od privatizacije kada se planiraju tekući troškovi. Zašto? Jer to nisu tekući prihodi. Šta je trebalo činiti? Prikazivati manjak i zaduživati se da bi se on pokrio.

Digresija. Sada vidimo, zapravo nam se kaže, a inače smo znali ili smo mogli da znamo da smo hteli da znamo, da su sve vlade od 2000. do danas činile isto što i Miloševićeve vlade. Setimo se Telekoma i 1997. Bar kada je o tome reč, zaista nema prepreka koaliciji Demokratske i Socijalističke stranke. One ne dele samo bol, nego i odnos prema javnim finansijama. A ovo drugo je, setite se Makijavelija, daleko čvršća i neposrednija veza.

Pravo pitanje nije da li bi vlada trebalo da se zadužuje, već zašto to nije činila do sada? Nije, ne zato što svi ti ministri finansija to nisu znali, već zato što je bilo potrebno hvaliti se uspesima u fiskalnoj politici, a glavni dokaz je bio višak u budžetu, uz redovno ispunjavanje obaveza prema korisnicima budžeta. Usled toga, nameće se pitanje – čemu služi ova priča o manjku u javnoj kasni?

Pritisku. Javnost bi trebalo dovesti dотле da traži prodaju nečega, kako bi bilo plata, penzija i investicija iz Nacionalnog investicionog fonda (koja je tek to priča, sa elementima ponižavanja javnosti, ali to je posebna tema). Šta bi moglo brzo da se proda? Naftna industrija Srbije i JAT. To sami ministri kažu. Ovo je, naravno, iskazivanje zahvalnosti vojvođanskim glasačima. Dobro je znati

da su „glasaci“ u Kremlju Demokratskoj stranci važniji od onih u Vojvodini. Potrebno je javnosti prodati taj daleko najskandalozniji posao do sada, a konkurencija nije slaba, pa otud zastrašivanje da para neće biti ni za penzije.

Dakle, ako nećete da se zadužujemo, a želite plate, penzije i puteve, podržite skandalozne sporazume kojima se budžasto prodaju NIS i JAT.

Treće. Narodna banka je nemoćna. Vratite se u vreme od pre godinu dana. Narodna banka je bila jedina nadležna i zaslužna za nisku inflaciju. Sada jedino Narodna banka nije odgovorna za ubrzanje inflacije. U toku prošle godine je bilo ljudi koji su morali da trpe svakojake kritike, o spletkarenju da i ne govorimo, zato što su upozoravali da postoje problemi sa monetarnom politikom centralne banke. I sada se čovek izlaže istom riziku ako upita zašto centralna banka nije odgovorna ako je inflacija izmakla kontroli ili, ako vam to zvuči suviše alarmantno, što neće ostvariti cilj koji je sebi postavila, iako je on toliko široko postavljen da ne bi trebalo da bude baš preterano teško ostvariti ga?

Ako je centralna banka odgovorna za inflaciju, prepostavka je da ona može da je kontroliše. Šta bi to podrazumevalo? Budući da centralna banka može da utiče samo na količinu novca, to znači da bi za nižu stopu inflacije bilo potrebno da bude mnogo manje novca u opticaju. Može li ona to da ostvari? Ako ne može, trebalo bi da zatvori radnju koja se zove centralna banka i otvori radnju koja se zove fiskalno knjigovodstvo (kao u vreme Miloševića - opet se nameće poređenje). Ako može, to znači da je vodila monetarnu politiku koja je omogućila sadašnju inflaciju. A to je u direktnoj suprotnosti sa ključnim ciljem monetarne politike i sa njenim obavezama prema njemu. Narodna banka nije obavezna da se stara o sudbini jedne ili druge političke koalicije, jednog ili drugog ministra finansija, jedne ili druge vlade. Naravno, ako nije obavezna. To jest, ako je reč o samostalnoj instituciji.



Da li je? Rezultati kažu da nije. Zašto je moguće ubediti javnost da centralna banka ima zasluge za usporavanje inflacije, ali nema za njeno ubrzavanje, to je ključno pitanje. Dok javnost ne postavi to pitanje, centralna banka neće biti samostalna, to jest odgovarati upravo toj javnosti, kojoj je obećala, setite se, nisku stopu inflacije, već ministru finansija, potpredsedniku vlade i njihovim političkim interesima.

Za one koji ne mogu da smisle liberale i neoliberale, ovo je primer toga čemu služi jedna od osnovnih liberalnih vrednosti: nepoverenje u vlast i one na vlasti. Ono je ne samo ugrađeno u liberalne ustave, već ima i važnu analitičku vrednost. Razlog tom nepoverenju ne leži samo u potrebi osporavanja onoga što vlast kaže, već i u potrebi da se razume zašto vlast, blago rečeno, iskrivljuje činjenice, ako ih već sasvim ne krije.

Peščanik.net, 09.06.2008.

O OPŠTOJ VOLJI

It was raining the whole weekend so we did ontology.

Jerry Fodor

Korisna posledica poslednjih izbora je rasprava o tome šta je demokratski a šta nije, posebno kada je reč o rezultatima izbora u Beogradu. Većinsko je mišljenje da je demokratija ono što se ponekad naziva proceduralnom demokratijom. Jer, smatra se, nema smisla govoriti o volji glasača mimo samog čina glasanja. Ili, drugačije rečeno, svaki ishod koji je u skladu sa izbornim i drugim propisanim procedurama u skladu je sa voljom glasača. Jer bismo inače pristali na autoritarno tumačenje volje glasača i izgubili

bismo demokratiju. Mislim da je sve to netačno, a kako ima izvesne nade da se demokratija u Srbiji ustali, nije nevažno da se rasprava o njoj nastavi.

Iz intelektualnih razloga bih htio da kažem nešto o Rusoovoj ideji opšte volje, jer se ona neretko pominje da bi se potsmehnulo onima koji misle da je u demokratiji reč o volji većine ili, još gore, o volji glasača. I mnogi komentatori Rusoa teže da u tom pojmu vide neku metafizičku stvar, pa im je teško da razumeju o čemu je stvarno reč. Kada se, međutim, pročita tek nekoliko stranica posvećenih opštoj volji i sistemima odlučivanja i izbora u Rusovom Društvenom ugovoru, postaje jasno da je Russo samo opisivao ono što se prirodno vezuje za demokratsku vladavinu.

Suština je u ovome: demokratski način odlučivanja i izbora ima za cilj donošenje zajedničke odluke, koja bi trebalo da izražava volju (interese, ciljeve, vrednosti) glasača, dakle neku zajedničku, skupnu, sabranu ili opštu volju.

Očigledno je da, kada se kaže da je potrebna zajednička odluka (ili društveni izbor, kako se to zove u teoriji o društvenom izboru), kako god da se do nje dolazi, to znači da se prepostavlja da je ona, ta zajednička odluka, mogućna. Ako je odluka instrumentalna, kao što mora da bude ako je politička, tada ona ima nešto za cilj, dakle intenciju. Konačno, kako je zajednička odluka nekakav zbir pojedinačnih volja (ili interesa), prirodno je reći da je to zajednička ili opšta volja (ili da je reč o opštem ili, kako je uobičajeno reći, javnom interesu).

Sam pojam volje, koji je izvor muka i uzbuđenja mnogih interpretatora, može da se zameni interesima, ciljevima, potrebama, vrednostima, idealima, političkim strastima čak, a da se ništa od političkog značaja i smisla ne promeni, osim možda kada se pojam opšte volje dovodi u vezu sa radikalnim političkim promenama, sa reformama ili revolucijama.

U demokratijama odlučuje većina. Kada je reč o samom ustavu zajednice ili države, o društvenom ugovoru po Rusou, potrebna je jednoglasnost. Zato što time građani slobodno pristupaju zajednici, sa ciljem da u njoj nastave da budu individualno slobodni. To znači da je cilj pristupanja zajednici individualna sloboda i da opšta volja ne može da bude drugačije predstavljena nego jednoglasno, mada to ne znači da se do saglasnosti mora doći glasanjem ili na ustavotvornoj skupštini. Zapravo, prirodno je da to bude individualan ugovor sa društvom, kako i sugeriše Russo.

Takođe, kada se odlučuje o javnim dobrima, postoji faktička jednoglasnost interesa, bez obzira kako se ona izražava, i interes svakoga je istovremeno i opšti interes ili volja, što praktično sledi iz definicije javnog dobra (Ruso kao primere uzima bezbednost i dobrobit).

Tako da nema ničeg metafizičkog u tome da, kada je reč o društvenom ugovoru i najosnovnijim javnim dobrima koja se njime obezbeđuju, svaki pojedinac zna šta je opšta volja i da pojedinačna i jednoglasno izražena volja koincidiraju. Russo smatra, ispravno, da je za to potrebno samo posedovanje zdravog razuma i ništa više od toga, nikakva viša racionalnost ili autoritet bilo koje vrste.

U svemu ostalom, volja (proste) većine izražava opštu volju. Zašto? Zato što ne može da je izražava volja manjine. To je jednostavno opravdanje demokratije, to jest odlučivanja većinom. Jednoglasnost bi bila još bolja, ali nje često nema, usled razlika u mišljenjima i interesima. Jednoglasno se ne bi moglo doneti mnoge odluke, a ako bi bila dovoljna neka manjina, moglo bi istovremeno da se donešu potpuno suprostavljene odluke (jer manjina kod svakog izbora može da ima više, većina je jedna).

Jedino odlučivanje većinom obezbeđuje, pod određenim uslovima, i odlučivost i jednoznačnost. Russo veoma dobro, i savremeno, analizira političke procese, koji su se u starijoj političkoj filozofiji

nazivali „korupcijom države“, u kojima volja manjine prevladava nad većinom. I to je otrilike sve što je od značaja kada je reč o opštoj volji, bar kada je reč o samom pojmu.

Politika, znači, ima za cilj ostvarenje javnih interesa i staranje o javnim dobrima, koji su transparentni glasačima, jer su u skladu sa njihovim interesima, koje u najvećem broju slučajeva reprezentuje glas većine, jer ona predstavlja opštu volju. Kako se pojedinačni glasovi sabiraju u glas većine, pitanje je političkog sistema i načina biranja i glasanja. No demokratija, ili odlučivanje većinom, ima političku prednost nad autoritarnim vidovima odlučivanja zato što bolje i efikasnije reprezentuje opštu volju, što i jeste rukovodeće načelo pri izboru alternativnih postupaka odlučivanja.

Računam da je ovo dovoljno, bar za svrhu ovog napisa, da se vidi da nema ničeg ni metafizičkog, niti autoritarnog u tome da se smatra da je potrebno da procedura odlučivanja izražava volju većine i time demokratsku volju glasača. I zaista, to i jeste ono što se podrazumeva pod demokratijom: legitimnost volje većine i procedura koja obezbeđuje da se ona izrazi.

Može se reći da mi ne možemo da znamo koja je volja većine, mimo onoga što se konstituiše kao većina po važećoj proceduri. Posebno u reprezentativnoj demokratiji. To nije očigledno samo po sebi, kao što se može činiti, ali jeste tačno da nema volje većine mimo neke procedure kojom se ona izražava. Ali, naravno, to su dve stvari. Jedno je da je uvek potreban postupak dolaženja do opšte volje, a drugo je da je to ostvarivo svakim postupkom koji je trenutno na snazi. Kod ove tačke greši, mislim, Kenet Erou, kada interpretira idealistička shvatanja, u koja svrstava i Rusovu opštu volju (kao i učenje Kanta)².

Jedan način da se razume opšta volja u svetu Erouove teorije društvenog izbora, koja je apsolutno fundamentalna za političku

² K. J. Arrow, *Social Choice and Individual Values*. Yale University Press, 1963 (second edition), pp. 81-91 (knjiga je dostupna na internetu).

nauku i analitičko političko mišljenje uopšte, jeste sledeći³:

Potrebna je određena homogenost političkih shvatanja, kako bi dosledno odlučivanje većinom bilo moguće. To je u skladu sa Erouovom teorijom. Opšta volja jeste jedan opis te homogenosti. Dakle, postoji ishod kada su volje (interesi, preferencije, ciljevi, vrednosti ili o čemu god da se radi) homogene i drugi, kada one to nisu. Po Rusou, prvi ishod legitimiše drugi. Ovo se može shvatiti kao dinamička teorija društvenog izbora. Naime, opšta volja jeste ono što utiče na političku stabilnost u svakom datom času. Ukoliko ishodi konkretnih političkih izbora, recimo trenutni rezultati glasanja, ili još češće, odluka o većinskoj koaliciji, nisu u skladu sa opštom voljom, može se očekivati politička nestabilnost i promene koje će voditi usklađivanju sa opštom voljom, odnosno voljom većine⁴.

To je i bio razlog što su ta „idealistička“ shvatanja imala revolucionarni potencijal i posledice, ne samo 1789. nego i 1989. Demokratija je više od procedure i skupa institucija.

Tu sada greše oni koji misle da je autoritarno tumačenje opšte volje jedino moguće, bilo da je reč o načinu odlučivanja ili o načinu iskazivanja neslaganja sa onima na vlasti. Zapravo je upravo suprotno, kao što je precizno pokazao Erou. Određena saglasnost individualnih volja, dakle opšta volja, potrebna je da bi se demokratskim putem uklonila autokratska vlast. Nije, u stvari, potrebno ni predati vlast autoritarnom vođi, niti se za nju otimati na ulici, što ne znači da reprezentativna demokratija nema smisla, a ni da javne demonstracije ili protesti nisu jedan od načina da se izrazi volja građana ili glasača.

³ O tome, ali ne u vezi sa Rusoom, vidi više u V. Gligorov, *Politička vrednovanja*. Beograd: Partizanska knjiga, 1985, poslednja glava.

⁴ O tome vidi R. Farquharson, *Theory of Voting*. Yale University Press, 1969 (navodim po sećanju jer mi je knjiga u Beogradu, pa ovde u Beču ne mogu da je konsul-tujem).

Da bi se to videlo, ima smisla krenuti istim postupkom kao i Ruso: od posebnog slučaja. Skorašnji izbori u Srbiji su održani pre vremena, da bi se glasači odlučili da li su ili nisu za potpisivanje (alternativno, za poništavanje) Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom. Da li znamo za šta su se glasači odlučili? Oni koji veruju u proceduralnu demokratiju, mogli bi da odgovore na jedan od dva sledeća načina.

Prvi: odgovor ćeemo znati pošto se oformi vladajuća većina. Ako se ona sastavi od partija koje su protiv toga sporazuma ili za taj sporazum, znaćemo i volju većine.

Drugi: pitanje nema smisla, jer se na izborima odlučuje o tome ko može da sastavi vladu, ko će da bude vlast, a ne o tome šta da se čini sa nekim međunarodnim sporazumom.

Oba ova odgovora nisu u skladu sa demokratijom shvaćenom kao način odlučivanja većinom. Jasno je da je reč o izborima na kojima su glasači pitani o tome šta je u opštem interesu, šta je opšta volja, pa bi procedura glasanja morala da bude takva da može da dâ odgovor na to pitanje. Kao što se može videti, upravo je o tome reč u postizbornim pregovorima političkih partija. Moguće je da volja manjine prevlada, jer, kao što je i Rusou bilo jasno, interesi partija ne moraju da budu isti kao i interesi glasača. Zapažanje da je to omogućeno procedurom moglo bi samo da bude dokaz da ona nije demokratska, a ne da je to jedini kriterijum demokratičnosti.

Naravno, skorašnji srpski izbori su poseban slučaj. Mnogo češće na izborima se ne odlučuje o jednom političkom pitanju već o skupu pitanja, dakle o čitavim programima. Tako da ovde nije jednostavno odrediti šta je volja većine, to jest kojom procedurom se ona utvrđuje. Opet, u posebnom slučaju, kada postoje dve stranke ili kada su interesi glasača uređeni na poseban način, recimo na one koji su više ili manje uлево ili удесно, u ideološkom ili u interesnom smislu, tada volju većine izražava glasač koji je u sredini toga prostora, jer

je isti broj glasača ulevo i udesno od njega, pa je većina tamo gde se taj glasač nađe.

No, to ne mora da bude slučaj ako postoji veći broj stranaka, ako se odlučuje po proporcionalnom sistemu i ako se ideoološki sporovi ne mogu svesti na jednu dimenziju – kao što je podela na levicu i desnicu. No, i u tom slučaju možemo da znamo koja je volja glasača i ona ne mora da bude saglasna sa svim ishodima koji su u skladu sa izbornim pravilima i drugim propisima, kojih može da bude više ili previše.

Uzmimo primer beogradskih izbora. Možemo li da znamo šta je volja glasača Beograda? Najpre bi trebalo uočiti da je reč o redovnim izborima, na kojima se ocenjuje rad gradske vlasti. Rezultati beogradskih izbora ne sugerišu da im je izglasano nepoverenje. Jasno je da je jedna od stranaka iz postojeće koalicije na vlasti, DSS, rešila da pređe u drugu koaliciju iz razloga koji nemaju veze sa gradskom, već sa državnom politikom. Tako da to ne može da se opravda pozivanjem na volju glasača.

Naravno, budući da su moguće različite koalicije koje obezbeđuju većinu u gradskoj skupštini, može li se za neku od njih reći da je više u skladu sa voljom glasača? Ruso je ovde glasanje i uopšte demokratsko odlučivanje shvatao kao način da se pronađe volja većine, koja, da podsetim, predstavlja opštu volju. Jedan način da se ta ideja predstavi jeste da se utvrdi koja stranka ima veći koalicioni potencijal, nezavisno od toga koja će se koalicija konačno oformiti. Tome bi mogli da pomognu različiti indeksi moći⁵.

U slučaju postojanja više partija, veće partije, po pravilu, imaju koalicionu moć koja je veća od njihovog udela u glasačkom telu, a najveća partija bi trebalo da ima najveću koalicionu moć. Jedan od načina da se vidi šta ovo znači jeste da se razmotre rezultati izbora

⁵ Za jednostavan i prigodan prikaz videti R. Aumann, R. Myerson (1988), „Endogenous Formation of Links between Players and of Coalitions: An Application of the Shapley Value“, in *The Shapley Value: Essays in Honor of Lloyd S. Shapley*, edited by A. E. Roth, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, pp. 175-191 (dostupan je na internetu, na stranici prvog autora).

za srpsku skupštinu. Pre izbora je oformljena koalicija stranaka pod nazivom Za evropsku Srbiju (ZES). Stranke koje su posle izbora htеле da oforme nacionalnu vladu su izašle na izbore samostalno. Za prvu koaliciju je glasalo praktično 40% glasača, a za tri nacionalne stranke, zaokruženo, 30, 12 i 7%. Ove druge, dakle, zajedno imaju više od koalicije ZES.

Da su nacionalne stranke napravile koaliciju pre izbora, njihov bi koalicioni potencijal bio nadmoćan. Kako nisu, to znači da su te partije ostavile mogućnost da posle izbora odluče sa kim će. No, to značajno smanjuje njihovu moć. Jer što je više stranaka, to je veća moć velike partije ili predizborne koalicije.

Jedan od načina da se to vidi jeste da se oceni moć veoma male stranke iz Jagodine, dakle Jedinstvene Srbije. Budući da od nje zavisi da li će biti mogućno oformiti vladu, njen priklanjanje proevropskoj koaliciji znači da druge stranke koje su sa njom u koaliciji nemaju nikakvu moć u toj stvari. Ukoliko, pak, slede Jedinstvenu Srbiju, moć te koalicije u savezu sa ZES je praktično 50%: oni bi, dakle, delili vlast sa ZES, gotovo po pola.

Nasuprot tome, u nacionalnoj koaliciji bi mogli da imaju najviše jednu trećinu moći. Što je veći broj manjih partija, to je veća moć velike partije.

U tom smislu, velike partije ili predizborne koalicije mogu da izražavaju volju većine ili opštu volju, iako nisu osvojile prostu većinu glasova. Zbog toga nije uobičajeno da se oformi vlast malih partija, koje stoje nasuprot najveće partije ili koalicije. Takve su bile i prva i druga Koštuničina vlada i nisu bile stabilne. Što je u skladu sa dinamičkom ili prevratničkom ulogom Rusoove opšte volje.

Naravno, može da se postavi putanje – a šta da su nacionalne partije napravile predizbornu koaliciju? Odgovor je da nisu. Zašto

nisu, to je pitanje za DSS, to jest za Koštunicu, a kada je reč o predizbornoj koaliciji sa SPS, to je pitanje i za SRS. Glasači su to mogli da shvate samo kao procenu ovih partija da samostalno mogu da prođu bolje nego u koaliciji. To je posebno tačno za SRS, koja je očekivala da bude najjača pojedinačna stranka i da tako dobije najveći koalicioni potencijal, težeći na taj način da ona izražava opštu volju glasača Srbije. Glasači su, međutim, relativnu većinu dali koaliciji ZES. Takvim predizbornim ponašanjem i te stranke su iskazale razumevanje za ulogu opšte volje u demokratijama.

Dakle, možemo da znamo za šta je glasala većina glasača i u Srbiji i u Beogradu, šta je volja većine ili opšta volja. Ni u jednom ni u drugom slučaju oni nisu glasali za to da se na vlasti nađe narodnjačko-radikalsko-socijalistička koalicija. To, naravno, ne znači da oni ne mogu da sastave tu koaliciju i preuzmu vlast i u Srbiji i u Beogradu. To bi bilo u skladu sa izbornim pravilima, ali ne i u skladu sa izraženom voljom glasača.

Drugo je pitanje da li su glasači Srbije spremni da prihvate koaliciju ZES-SPS. Ukoliko bi se težilo konzistentnosti, koalicija ZES-LDP bi najbolje izražavala volju glasača i time opštu volju. Kao što sam i ranije pisao, koalicija koja je najviše u skladu sa voljom većine jeste ona sastavljena od proevropskih partija, od stranaka manjina i stranke koja izražava interes penzionera. SPS tu ne spada. Ukoliko je to tačno, valja očekivati da će se koalicija na vlasti uskladiti sa opštom voljom kasnije, bilo u skupštini ili na novim izborima.

Peščanik.net, 17.06.2008.

PRE '68. I POSLE

We hugely overestimated ourselves and gave ourselves over to the illusion that in the prosperous Federal Republic of Germany a revolution was imaginable. Seen thus, we were like people possessed, who acted in isolation in a room empty of air. We lived a kind of armed existentialism.

Astrid Proll (član Frakcije crvene armije, RAF, koja je odležala dugačku kaznu zatvora i sada radi kao fotograf)

Uvod

Bunt 1968. na istoku i na zapadu nije bio izazvan istim razlozima i nije imao iste posledice. U Jugoslaviji, pored toga, razlozi i posledice nisu bili isti ni u svim sredinama. Te godine, pored protesta studenata širom zapadnog sveta, došlo je do invazije na Čehoslovačku, a u Jugoslaviji su izbile prve značajnije demonstracije na Kosovu i, kasnije, u Makedoniji. Najvažniji uzrok masovnih demonstracija na zapadu je bilo nezadovoljstvo ratom u Vijetnamu i podeljeničju Evropu. Na istoku Evrope, uzroci reformi u Čehoslovačkoj i intervencija snaga Varšavskog pakta nisu se razlikovali od onih koji su periodično dovodili do gušenja reformi i pobuna u socijalističkom svetu. U Jugoslaviji, pak, socijalni i nacionalistički razlozi su bili u osnovi političkih sukoba, i na ulicama i unutar vladajuće partije. Posledice svih tih događaja su bile u skladu sa njihovom motivacijom, te se može reći da su svi njihovi ciljevi, na jedan ili drugi način, ostvareni. U ovom napisu bih htio da iznesem argumente za ovu poslednju tvrdnju.

Jednodimenzionalni ljudi

Mada se protesti iz '68. najviše vezuju za vanparlamentarnu opoziciju u Nemačkoj i za studentske demonstracije u Parizu, sve je, ipak, počelo u SAD, pre svega otporom ratu u Vijetnamu. Politički milje, ako je to prava reč, bili su građanski pokreti za jednaka prava i za ukidanje



segregacije na rasnoj osnovi. Zbog rata u Vijetnamu se neslaganje sa unutrašnjom politikom prenosi i na neslaganje sa spoljnom politikom, tako da se zahtevi za jednakim pravima povezuju sa pozivima da se okonča nepopularni i nepotrebni rat. I jedno i drugo su teme koje tradicionalno imaju jak odjek u američkoj javnosti.

Ma koliko to učesnicima i posmatračima sa strane izgledalo kao nekakav jedinstveni istorijski događaj, reč je o nečemu što je tipično za Ameriku. Zahtevi za jednakim pravima gotovo uvek nailaze na razumevanje u javnosti i bivaju prihvaćeni, mada ponekad čitav proces može da bude dug i može da izazove značajne socijalne i političke sukobe. Isto tako, antiratni pokreti gotovo uvek imaju snažnu podršku, posebno kada se rat oduži i troškovi narastu. Ali u oba slučaja su potrebni društveni i politički pokreti da bi se došlo do željenih rezultata.

Razumevanje socijalnih pokreta u Americi je ponekad otežano ako se na njih gleda kao na nešto što karakteriše neku ideju sistema koji ih određuje. Jedno takvo tumačenje je bilo veoma popularno, doduše ne veoma dugo, i zasnivalo se na ideji Herberta Markuzea o jednodimenzionalnosti američkog čoveka, koja je pre svega posledica karaktera američkog kapitalizma. Na neki način, sistem svodi ljudе samo na jednu njihovu dimenziju, na njihovu sklonost potrošnji. Pa oni postaju politički i moralno tupi, što i jeste u skladu sa prirodом tога sistema.

Ovo objašnjenje američkog potrošačkog društva nema mnogo veze ni sa činjenicama, a ni sa razlozima zbog kojih je došlo do građanskih protesta. Mnogo veću ulogu je odigrala reakcija vlasti na proteste inspirisane zahtevima za jednakim pravima i na proteste protiv rata u Vijetnamu. Ne samo da vlast potrošačkog društva nije primenila toleranciju kao sredstvo represije, kako je već pomenuta teorija predviđala, već je pokazala sklonost da koristi silu protiv učesnika protesta, šta god da je demonstrante motivisalo. To je dovelo do širenja protesta, koji su kulminirali '68. godine.

Da li su ciljevi protesta ostvareni? Odgovor je pozitivan. Tih godina su postignuti veliki napreci u povećanju jednakosti u pravima i mada rasizam nije iskorenjen, nema sumnje da od tada ništa više nije isto u odnosu između bele i crne rase u Americi. Takođe, mada je rat u Vijetnamu trajao još nekoliko godina, posle izbora 1968. godine bilo je jasno da je jedini mogući ishod toga rata povlačenje američke vojske. Administracija Ričarda Niksona i Henrika Kisindžera se tome opirala, što je konačno dovelo do toga da je predsednik SAD morao da se pre vremena povuče sa tog položaja i samo ga je pomilovanje njegovog naslednika spaslo od krivične odgovornosti.

Kada se danas čitaju komentari učesnika tih događaja u Americi, stiče se utisak da su neki od njih hteli više. Naravno, ukoliko se težilo tome da se promeni priroda sistema i da se, u skladu sa tim, promeni priroda jednodimenzionalnog čoveka, to nije postignuto, uglavnom zato što je priroda sistema rđavo određena, a američki čovek, kao uostalom i bilo koji drugi, nije bio i nije mogao biti jednodimenzionalan. No, to i nisu bili ciljevi američkih protesta 1968.

„Društvo je veštački cvet“

Uzroci protesta u većini zapadnoevropskih zemalja su jednim delom bili u suprotstavljanju ratu u Vijetnamu, ali značajnu ulogu je imala i neprirodna podeljenost Evrope. U Nemačkoj je na to uticalo i shvatanje da parlamentarni sistem, kako je tada funkcionsao, ne odgovara interesima građana. Vanparlamentarna opozicija je zaista bila nešto novo, jer je teško ostvariti značajniju mobilizaciju ljudi koji se protive postojećim partijama u jednoj demokratskoj zemlji. Postojalo je uverenje da je revolucija moguća, da je dakle moguće da se ostvari više od onoga što je sve uspešnija nemačka privreda nudila. Pored ostalog i kada je reč o koegzistenciji sa Istočnom Nemačkom i sa celim socijalističkim svetom. Ne bi se moglo reći da su nemački studenti imali simpatije za totalitarni



socijalizam, ali je jasno da su smatrali da nemačkoj demokratiji nedostaje legitimnost, a o legitimnosti nemačkog kapitalizma i da ne govorimo. To je dokazivao i Jirgen Habermas, koji inače nije pokazao simpatije za pobunjene studente.

Da li su ciljevi vanparlamentarne opozicije i studentskih protesta ostvareni u Nemačkoj? Opet, sve zavisi od toga kako se definišu. Nemačka je svakako postala još privrženija „istočnoj politici“ koegzistencije sa socijalističkim zemljama. Koliko je to doprinelo kasnjem ujedinjenju Nemačke nije lako reći, ali nema sumnje da je nemačka socijal-demokratija, koja je stekla veoma značajnu ulogu posle 1968. učinila mnogo na približavanju dvaju delova podeljene Nemačke. A i na ujedinjavanju Evrope uopšte. Takođe, nema sumnje da je socijalni karakter nemačke države sačuvan, mada bi se moglo tvrditi da nikada nije bio ni ugrožen. Konačno, antinacistički karakter nove Nemačke je učvršćen, a to jeste bio jedan od ciljeva studentskog bunta. Opet, ciljevi ekstremnih grupa nisu ostvareni. Nije došlo do revolucije.

U Francuskoj je protest bio drugačiji, jer je bar jednim delom bio usmeren protiv društvenog konzervativizma. I mada je i u Francuskoj, kao uostalom i u SAD, neposredna posledica studentskih demonstracija bio dolazak konzervativnog predsednika na vlast, političke posledice su bile u skladu sa zahtevima demonstranata. Za razliku od Nemačke, gde su neki istaknuti učesnici protesta uzeli učešće u delovanju Frakcije crvene armije, koja se bavila i terorizmom, u Francuskoj je bilo više ideologa protesta koji su sa pozicije levice prešli na poziciju desnice, tako da je na kraju Žan-Pol Sartr ostao gotovo sam u deljenju uličnih letaka koji su pozivali na revoluciju. No, svejedno, moglo bi se reći da su studentski protesti iz 1968. značajno uticali na liberalizaciju francuskog društva, koje se možda više ne može zvati „veštačkim cvetom“.

Otpor kroz samospaljivanje

Naizgled sasvim u neskladu sa kretanjima na zapadu, u Češkoj je došlo do otpora komunističkom režimu. Dok je američki predsednik praktično podneo ostavku 1968., a francuski predsednik otišao pošto nije dobio podršku na referendumu, u Čehoslovačku su ušle ruske i trupe njihovih saveznika iz Varšavskog pakta. Mnogi misle da je invazija na Čehoslovačku više doprinela stabilizaciji političkih režima na zapadu nego njihove političke reforme, koje nisu bile beznačajne, kao što je već rečeno. Češki odgovor je bio vid nenasilnog otpora, čiji je najsnažniji simbol samospaljivanje Jana Palaha na trgu u centru Praga.

Nema potrebe detaljnije razmatrati češki slučaj, jer je o tome pisano veoma mnogo. U ono vreme je to moglo da izgleda drugačije samo članovima sovjetskog politbiroa. Svako ko je pratio šta se događalo u Češkoj morao je da vidi da taj režim, da taj čitav socijalistički sistem, nema nikakvu perspektivu. Bilo je samo potrebno da prođe potrebno vreme. Tada se, takođe, moglo primetiti da Prag i Bratislava ne vide stvari na isti način. A iz spremnosti Čeha da se odupru nenasilno, bilo je jasno da se ta država, koja je postala federacija upravo pod tada uspostavljenom sovjetskom okupacijom, neće moći održati i da se Česi eventualnom razlazu neće opirati, čak i ako ga ne budu odobravali.

Jesu li ciljevi Praškog proleća ostvareni? Tu je odgovor nedvosmisleno pozitivan. Nezadovoljni su opet oni koji su imali ideju socijalizma sa ljudskim likom, ali to nije bio stvarni cilj otpora. Težilo se izlasku iz kaveza i to je i postignuto.

Socijalna i nacionalna pravda

Ono što se događalo u Jugoslaviji nije imalo mnogo uzročne povezanosti, a ni sličnosti, sa protestima na zapadu i sa reformama na istoku. Kao što je to bio slučaj i u drugim zemljama, domaća, u



ovom slučaju, jugoslovenska politika je bila od ključnog značaja. Stoga i događaji u Beogradu, Zagrebu ili u Prištini nisu imali isti karakter.

U Beogradu je protest bio prevashodno socijalno motivisan. Često se kaže da su studentski protesti označili kraj privredne reforme, što je samo delimično tačno. Ona nije odgovarala ni pokretima koji su bili pre svega nacionalistički, kao oni u Zagrebu i Prištini. No, kada je reč samo o Beogradu, nema sumnje da je središnja motivacija protesta bilo široko rasprostranjeno mišljenje da se značajno povećavaju socijalne razlike. Ovo postaje jasno ako se analiziraju događanja pre izbijanja samih demonstracija. Neka vrsta prilično krutog shvatanja socijalne pravde je bivalo sve popularnije. U to vreme je zaista došlo do značajnih promena u privredi i u socijalnoj strukturi, a tek je trebalo da dođe do ključnih, sistemskih, promena. Uvreženo shvatanje je bilo da se partijski rukovodioci bogate tako što otvaraju vrata kapitalizmu. Nasuprot tome, zagovarala se neka kombinacija narodne demokratije i pravog socijalizma.

Ovo nije teško videti ako se pročitaju dokumenta koja su tada proizvedena. Prvi studentski zahtevi, pročitani sa balkona Studentskog doma na Novom Beogradu u poslepodnevnim satima prvoga dana protesta, imaju uglavnom demokratski karakter. Zahtevi koji su kasnije uobličeni u duži i definitivan dokument uglavnom su socijalne prirode i zasnivaju se na kritici birokratizacije partije. Politički značaj konačne formulacije zahteva je bio da se otvore vrata kompromisu sa Savezom komunista, što je i postignuto, jer je Josip Broz mogao da izade na televiziju i podrži studentske zahteve.

Da li su oni ispunjeni? Odgovor je pozitivan. Danas neki od učesnika tih događaja teže da negiraju tu saglasnost između zahteva studenata i politike koju je kasnije vodilo partijsko rukovodstvo. Može se raspravljati o tome da li su zahtevi, tako kako su konačno formulisani, zaista bili u skladu sa onima koji su činili prvobitnu

motivaciju protesta, ali nije lako tvrditi da partijsko rukovodstvo, pošto je konsolidovano uklanjanjem liberalnijih rukovodilaca Saveza komunista Srbije, nije bilo saglasno sa studentskim zahtevima. To što su vođe protesta proganjane je bilo u prirodi sistema, a ne posledica ideoloških neslaganja.

U Zagrebu je situacija bila sasvim različita. Tamo je mnogo jači bio pokret nacionalista, i to posebno među studentima. U samim demonstracijama 1968, levo orijentisani studenti su imali određeni uspeh, ali to je trajalo kratko. Hrvatsko partijsko rukovodstvo je bilo bliže nacionalističkom studentskom pokretu i stalo je na njegovu stranu, kada je, godinu i nešto više kasnije, došlo do obračuna. Nacionalistički pokret je bio takođe antikapitalistički, jer je prevladalo uverenje da je liberalizacija pre svega u interesu srpske privrede. Tako da je došlo do zanimljivog sukoba između onih koji su smatrali da privredne reforme omogućavaju „malograđansku kontrarevoluciju“ i onih koji su smatrali da im je cilj eksploratacija Hrvatske, jer se zamagljuju „čisti računi“.

Da li su ciljevi hrvatskog studentskog pokreta, onog nacionalističkog, ostvareni? Odgovor je nedvosmisleno pozitivan. Mora se reći, takođe, da je nacionalizam bio ugrađen u jugoslovenski politički sistem, tako da se moglo tvrditi da ni ti zahtevi, kao ni oni socijalni u Beogradu, nisu u stvari bili u suprotnosti sa zvaničnom ideologijom. Ima smisla reći, međutim, da su liberalniji partijski rukovodioci u Hrvatskoj takođe odstranjeni, a i da je progon hrvatskih nacionalista bio znatno širi i stroži od onoga šta se dešavalo u Beogradu, o čemu je posebno dobro pisao Vlado Gotovac. I jedni i drugi su, ipak, ako su preživeli, na kraju stekli mogućnost da sa položaja vlasti realizuju svoje ideje.

Verovatno je najvažnija opomena došla iz Prištine. Tamo, i kasnije u Makedoniji, došlo je do studentskih demonstracija koje su označene kao kontrarevolucionarne i ugušene su, ne naročito velikom ali ipak, silom. Ovde se ne može mnogo više reći o tome. Dovoljno je samo ukazati na činjenicu da su ciljevi tih demonstracija u velikoj

meri ostvareni. To ne mora tako da izgleda nekim učesnicima, jer je bilo onih koji su bili zagovornici režima Envera Hodže, ali ono čemu su težili realniji učesnici, kao što je bio Ibrahim Rugova, danas je u velikoj meri stvarnost.

Pogled unazad

Ove godine se dosta govorilo o '68-oj, povodom njene četrdesetogodišnjice. Nije bilo nekih značajnijih rasprava o svim tim događanjima, bar koliko je meni poznato. Neposredni učesnici su iznosili različite stavove, uglavnom sa određenom distancicom i sa naporom da se bude što je moguće više objektivan. U Beogradu je održano nekoliko skupova i ovde ima smisla samo reći da se viđenje koje sam ja ovde izneo razlikuje od mišljenja koja su se na tim skupovima, bar kako je izvestila štampa, mogla čuti.

Helsinška povelja, 119-120, maj-juni 2008.

ŠTA JE EVROPSKA UNIJA?

Ishod referendumu u Irskoj izaziva različite komentare, čiji sadržaj u velikoj meri zavisi od toga kako ko vidi Evropsku uniju. Isto je bilo i posle neuspešnih referendumu u Francuskoj i Holandiji pre nekoliko godina. Ne nedostaju mišljenja o tome šta je rđavo u Evropskoj uniji i zbog čega ona nije naročito popularna u mnogim zemljama članicama. Nepopularnost se, naravno, uzima kao negativno političko svojstvo. Šta, međutim, ona govori o samoj Evropskoj uniji?

Evropska unija je politički projekat zasnovan na ideji da se širenjem privrednih sloboda učvrsti zona bezbednosti u Evropi. Politički i

pravni okvir toga projekta je potrebno pronaći u toku proširivanja i produbljivanja procesa integracije: dakle na osnovu iskustva i učenjem na greškama. Jasno je da je cilj politička integracija, ali ništa mnogo konkretnije od toga⁶.

Čemu bi trebalo da služi Evropska unija? Osnovno javno dobro kojim bi ona trebalo da snabdeva zemlje članice jeste bezbednost. Način na koji se to postiže zasniva se na razumevanju evropske istorije, pre svega prošloga veka, i na saznanjima moderne političke misli, dakle one liberalne, prosvetiteljske i racionalističke. Ova osnovna ideja je najviše u skladu sa Kantovim shvatanjem trajnog mira. Reč je o političkom sistemu, o uniji, gde suverenitet pripada državama članicama, ali shvaćen u negativnom smislu: kao obaveza prema individualnim slobodama sopstvenih građana i svih građana Evropske unije. Šta to konkretno znači?

Kada je reč o bezbednosti, Evropska unija je nastala na razumevanju da evropskim narodima i državama najveći rizici prete upravo od evropskih naroda i država. Bilo od unutarevropskih ratova, bilo od sukobljenih imperijalističkih interesa, bilo, konačno, od totalističkih, pre svega nacionalističkih ideologija. Na koji način Evropska unija uklanja, ili teži da ukloni, sve te opasnosti?

Najpre tako što međunarodnu politiku pretvara u unutrašnju. Neposredno rešenje toga bi bilo stvaranje federalne države. No, kako je i Kant smatrao, to bi moglo da bude opasno po slobodu pojedinaca i naroda. Stoga se pre svega pristupilo liberalizaciji privrednih odnosa i sklapanju mreže ugovora koji ih učvršćuju na osnovu poznatog načela o četiri slobode, koje se odnose na tržište proizvoda, finansijsko tržište, tražište rada i tržište usluga. To je ta liberalna ideja da slobodna trgovina čini ratove nepotrebnim i beskorisnim, pre svega među samim evropskim državama i nacijama.

⁶ *O tome sam detaljnije pisao posle neuspeha referendumu u Francuskoj i Holandiji o ustavu Evropske unije: Wilting Europe, Wall Street Journal, 13.06.2006.*

Uz ugovore i sporazume ide i stvaranje odgovarajućih tela koja bi trebalo da obezbede političke uslove za produbljivanje privredne integracije, ali i da se staraju o procesu proširivanja. Evropska unija je narasla od početnih 6 zemalja članica na današnjih 27. A sama ideja Unije jeste da sve evropske zemlje, po definiciji političke geografije ili možda i po nekim drugim određenjima, imaju pravo da zatraže da budu primljene u članstvo.

Ova zona slobodne trgovine bi trebalo da ukloni opasnost od oružanih sukoba između evropskih država. Sledeća karakteristika koja je od značaja u konstrukciji Evropske unije jeste to da je spoljašnja suverenost, za razliku od one kod federalnih država, ostavljena zemljama članicama. Dok slobodni privredni i politički prostor internalizuje odnose među evropskim državama, odluka da se odgovornost za spoljašnju bezbednost ne prenese na Evropsku uniju, već da se ostavi zemljama članicama, ima za posledicu da one ne mogu da imaju imperijalističke ciljeve. Ovo se možda lakše vidi prikazano na negativan način.

Naime, Evropska unija ne može da stupi u neprijateljske odnose ni sa kim. Jer nema jedinstvenu spoljnu politiku i nema sopstvenu vojnu silu. Time ona, posredno, ograničava i zemlje članice da uspostavljaju neprijateljske odnose sa državama izvan same Unije. Takođe, sprečava ih da gaje imperijalističke ciljeve. Decentralizovanost spoljne i politike bezbednosti onemogućava da Evropska unija, kao celina, uzme za cilj da silom rešava međunarodne probleme, a svaka pojedina zemlja članica bi ugrozila bezbednost drugih zemalja članica ukoliko bi se priklonila politici sile bilo gde u svetu. Ovo drugo nije sasvim isključeno, osim u odnosima među zemljama članicama Evropske unije. Ali je politička cena takvog izbora značajno povećana.

Tako da se stvaranjem Evropske unije ne pacifikuje samo veliki deo Evrope, i potencijalno čitava Evropa, već sama Unija može da stupa jedino u miroljubive odnose sa ostatkom sveta, a to praktično važi

i za same zemlje članice. To je opet u skladu sa Kantovim učenjem da sa rastom zone mira raste i interes za mir svih, i unutar i izvan pacifikovanog dela sveta.

Konačno, stvaranjem Unije, koja pre svega ima zadatak da širi prostore slobode, veoma se ograničavaju unutrašnji impulsi ka totalitarizmu ili autoritarizmu. Štaviše, došlo je do značajnog ublažavanja ideoloških sporova, koji su u velikoj meri odgovorni za unutrašnji i spoljašnji totalitarizam, pre svega onaj nacionalistički. No, kako je on gotovo besciljan ukoliko nije agresivan prema drugim zemljama i narodima, ideološki pokreti sa takvim ciljevima ne mogu da očekuju da će biti politički uspešni u zemljama koje su članice Evropske unije. I zaista, bar do sada, totalitarni pokreti i partije nisu imali uspeh ni u staroj niti u proširenoj Evropskoj uniji, a ne prolaze dobro ni populistički pokreti.

Iz ovoga se može videti ono što je karakteristično za Evropsku uniju: ona snabdeva svoje države članice ključnim javnim dobrom, a to je bezbednost, ali pre svega na negativan način: tako što zemlje članice čini odgovornim za svoju suverenost, a ne tako što preuzima njihove suverene odgovornosti. To je, takođe, u skladu sa Kantovim shvatanjem kosmopolitanizma, a tu ideju konfederacije je zagovarao i Hajek.

Ovakvo ustrojstvo Unije čini je popularnom kod pristupanja, ali ne i kasnije. S jedne strane zato što ona daje drugačije značenje suverenosti država članica, što frustrira, jer se delovi javnosti pitaju zašto, kada žive u suverenoj državi, ne mogu da odlučuju ne vodeći računa o drugima? Sa druge strane, sve promene podstiču nepoverenje, jer javnost u državama članicama nije spremna da prenese ovlašćenja na Uniju, budući da to, uostalom, i nije u skladu sa idejom da Unija daje doprinos javnom dobru na negativan, a ne na aktivistički način – ona to čini kao privredni i politički sistem, a ne kao država, da se tako izrazim. Usled toga predlozi koji se vide kao povećavanje nadležnosti centra, a koji nisu u neposrednoj

vezi sa privrednim slobodama, ili sa evropskim i globalnim javnim dobrima, nailaze na neslaganje javnosti u zemljama članicama. Ne, doduše, u svima, a pitanje zašto u tome postoje velike razlike ostavljam ovde po strani.

Ovakvo ustrojstvo Evropske unije izaziva otpor i sa leva i sa desna. Sa leve, zato što Unija nije dovoljno demokratska. No, povećenje neposrednog uticaja građana Evropske unije išlo bi na uštrb njihove nacionalne suverenosti, a to je upravo ono što građani ne žele, bar ne građani onih zemalja koje su se izjasnile protiv ustavnih reformi u Uniji. Sa desnice, opet, dolazi kritika da je, u nedostatku demokratske odgovornosti, Evropska unija suviše birokratizovana. Glavni argument jeste da je slobodna trgovina dovoljna i da nikakva centralna birokratija nije potrebna. Ovaj se prigovor proteže i na zajedinički novac, jer se time uspostavlja evropska centralna banka koja je, takođe, ustanova koja nema neposrednu vezu sa nacionalnim državama i njihovim privrednim politikama.

Da bi se video koliko ti prigovori imaju smisla, potrebno je najpre uzeti u obzir neke osnovne činjenice. Najpre, koliko tačno košta Evropska unija? Neposredni, fiskalni troškovi su na nivou od 1% bruto domaćeg proizvoda Evropske unije. Poređenja radi, federalni budžet Amerike jeste negde oko 20% njenog bruto domaćeg proizvoda. Neke federalne države imaju manje budžete, a neke veće, ali sve troše daleko više nego Evropska unija. Takođe, u svima njima je regulatorna uloga centralnih vlasti veća, naprosto zato što imaju ustav i na njemu zasnovan pravni sistem. A to vodi i većoj birokratizaciji na nivou centralne vlasti.

Ako se uzmu u obzir ove činjenice, jasno je da Evropska unija doprinosi bezbednosti i stabilnosti Evrope po veoma niskoj ceni. Paradoksalno govoreći, to je dodatni razlog tome što nema interesa da se njena ovlašćenja i njen budžet povećaju, a to opet vodi posledici da ne postoji zainteresovanost za demokratizaciju njenih ustanova.

Je li to ono što se želi, recimo sa stanovišta onih koji ideju Evrope nalaze u liberalnim, prosvjetiteljskim i racionalističkim idejama? Odgovor je, bar što se mene tiče, pozitivan. Jer, postavimo sledeće pitanje: kada bi Evropska unija imala, recimo, jedinstvenu spoljnu i politiku odbrane, koji bi joj bili ciljevi? Unija bi tada bila velika, globalna, super sila. Imajući u vidu istoriju evropskih velikih sila, opreznost nalaže da se od takve Unije zazire. Takođe, ako bi se sistemi koji postoje u većini evropskih država preslikali na nivo Evropske unije, koliki bi tada bio njen budžet? I na šta bi se trošio? Kant je smatrao, kao i neki drugi liberali (ili neoliberali), da države ne bi trebalo da imaju pravo na deficitarno finansiranje, jer se iz pozajmica finansiraju ratovi i drugi megalomanski projekti. Takođe, da je osnovno javno dobro koje bi takva Unija trebalo da donese mir ili bezbednost i to na osnovu vladavine prava a ne vojnom silom. I, konačno, a najvažnije, ona treba da bude garant sloboda pojedinaca, štiteći ih pre svega od njihovih sopstvenih država.

Evropska unija bi trebalo da teži tim ciljevima, pa je nepopularnost alternativnih predloga i nepoverenje u drugačije političke ciljeve ugrađeno u samu ideju Unije evropskih država.

Peščanik.net, 23.06.2008.

SVE MOŽE

Srbija može da postane kandidat za članstvo u Evropskoj uniji u decembru ove godine. To zavisi od Francuske, koja do tada predsedava Unijom. To se čuje iz buduće vlade. Kako će se to ostvariti? Prvo bi trebalo podneti zahtev, a još pre toga bi trebalo ratifikovati Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. A trebalo bi i zadovoljiti Haški tribunal. Recimo da se sve to obavi koliko sutra ili pre letnjih odmora. Šta sledi



posle toga? Savet Evropske unije bi trebalo da pokrene proceduru i poveri mandat Komisiji da razmotri srpski zahtev. Komisija onda vrši snimak stanja tako što šalje veoma opsežan upitnik o praktično svim aspektima institucionalnog ustrojstva Srbije. Pošto se dobiju odgovori, Komisija mora da ih prouči i da eventualno zatraži dodatna razjašnjenja. Tek potom ona formira mišljenje o srpskom zahtevu i upućuje ga Savetu. Može li se sve to obaviti do decembra? Naravno da može. Nije moglo od 2001. do danas, ali zato smo sada spremni, čuje se iz buduće vlade, da sve obavimo praktično preko noći. Samo ako bude htela Francuska, naravno.

Isto važi i za ukidanje viza za putovanje u zemlje Evropske unije. Mi očekujemo, najavljuje se, da to bude rešeno do decembra. Što se nas, dakle srpske vlade tiče, mi smo potpuno spremni. Jeste da ima problema sa sitnicama, kao što su novi pasoši. Trebalo je da sve bude gotovo još pre koji mesec, pa sada, pa će biti gotovo za koji mesec. Jeste, takođe, da je prošlo već gotovo osam godina od kada se o tome govorи, ali sada to može već sutra. Sve može.

U to se uklapaju i predlozi da se jednostavno uvede evro. Ovde logika po kojoj sve može imati podršku u jednom u Srbiji veoma uobičajenom načinu zaključivanja, dakle po analogiji. Ako je mogla Crna Gora (i Kosovo, valja dodati), zašto ne bi mogla Srbija? Ovo je slično onom veoma zapaženom argumentovanju iz prošlogodišnjih pregovora oko Kosova: ako može Hong Kong, zašto ne bi moglo Kosovo? Zaista, zašto?

Ne kažem da poređenja nemaju smisla. Naprotiv. Evo, slučaj Hrvatske. Tamo bi centralna banka bila spremna da se odrekne kune i uvede evro koliko sutra. Predlagali su to Evropskoj centralnoj banci. Sugerisali su joj da bi to mogli da urade unilateralno. Jer, za razliku od viza ili članstva u Uniji, zemlja koja to želi može zaista unilaterano da pređe na evro (ili na dolar ili na funtu ili na švajcarski franak ili na rublju ili već na šta želi). Problem je u tome što Evropska centralna banka to ne savetuje, ne zato što ne želi da

širi zonu evra, već naprotiv zato što to želi. Jer, ako neka zemlja želi da se učlanjuje u Evropsku uniju, ona mora da bude spremna da pređe na evro (izuzetak je napravljen samo u slučaju Velike Britanije). Jedino što, kao i u slučaju učlanjenja, Evropska centralna banka ima ustanovljenu proceduru kako se prelazi na evro. Zbog toga, ona nije ohrabrla, na primer, Hrvatsku da koristi evro kao svoj novac. Štaviše, neprestano stavlja primedbe Crnoj Gori, jer je jasno da ona ne može da sledi uobičajenu proceduru, jer je išla preko reda, da se tako izrazim. Može, dakle, zemlja unilateralno da uvede evro kao svoj zvanični novac, ali se ne očekuje da to uradi zemlja koja ima nameru da postane članica Evropske unije. (Ovde ne ulazim u detalje procedure i ostavljam po strani pitanje da li je uputno, sa stanovišta privredne politike, sada unilateralno preći na evro.)

Može li Srbija, kako se čuje i iz Kancelarije za evropske integracije, da bude spremna da postane član već na kraju mandata nove vlade, dakle 2012? Sve može. Još neratifikovani i neprimenjivi Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju bi trebalo da bude sproveden u roku od šest godina. To je minimalan uslov da bi Srbija uopšte mogla da postane član. A potrebno je još i uskladiti čitav pravni sistem sa onim u Evropskoj uniji. Pregovori ne mogu da počnu pre sledeće godine, a teško je videti da bi mogli da se završe za manje od četiri godine. I to ako bi srpska vlada i srpska skupština ubrzali rad, recimo trostruko, u odnosu na to kako su radili od 2001. do sada. Može li dakle Srbija 2012. u Evropsku uniju? Sve može.

Na isti se način razmišlja o svemu. Putevi i pruge se ne grade, ali će novi ministar da izgradi sve što je na spisku želja, samo ako ga učine nadležnim za to. To se obećava sada kada se govori o raskidanju ugovora za izgradnju čuvenog autoputa od Horgoša do Požege. Ovde bi trebalo pomenuti i brze pruge, koje su jedno od obećanja Slobodana Miloševića od pre gotovo dvadeset godina. Sada će njegovi saradnici to konačno realizovati velikom brzinom. Ako budu imali potpuno odrešene ruke, sve postaje mogućno.



Može li tehnokrata da bude predsednik vlade? Ovo neupućenima može da izgleda kao pogrešno postavljeno pitanje. U Srbiji je, naime, problem u tome što se politizuju poslovi koji bi trebalo da budu prepušteni tehnokratskim, meritokratskim ustanovama (centralna banka, javna preduzeća, javne agencije, administracija u celini), a nije problem to što je politizovan položaj predsednika vlade. Srbija ima sistem parlamentarne demokratije, gde se kroz napredak u partiji obezbeđuju položaji u vlasti. Ovo nije aberacija, već tako parlamentarne demokratije funkcionišu. Da bi predsednik vlade bio efikasan, on mora da ima odgovarajuću političku moć. A to se postiže podrškom na izborima, ne samo parlamentarnim, već i partijskim. Znanje nije zamena za politički autoritet na tom položaju. Jer je važno znati šta se hoće, koji su ciljevi politički poželjni, a ne samo kako da se oni ostvare. Uz to, čak i kada se zna kako da se poželjni ciljevi ostvare, potrebno je imati dovoljno političke moći da bi se sprovelo ono što je potrebno učiniti da bi se neka politika sprovela. Koja bi inače bila korist od partija i izbora? Može li sve to da postigne i neko ko je tehnokrata? Predsednik države misli da bi tako trebalo da bude i da je to mogućno. Naravno, sve može.

Obično kada tehnokrate ili nestranačke ličnosti dobiju važna ministarska mesta, recimo kao što je ministerstvo finansija, to znači da time želi da se bavi onaj ko ima stvarnu političku moć, dakle predsednik vlade, ili, ako je i on tehnokrata, onda predsednik države. U predsedničkim sistemima, što srpski nije, recimo kao u Americi, sekretari ili članovi administracije, što je nešto kao vlada, su nepolitičke ličnosti. Jer oni rade za predsednika. U parlamentarnim demokratijama to nije u skladu sa prirodnom sistema, nije demokratski, jednostavno rečeno. Može li se svejedno tako organizovati efikasna i demokratska vlada u srpskoj parlamentarnoj demokratiji? Može, što da ne?

Mogli bi se ređati primeri i iz drugih oblasti, posebno kada je reč o institucijama koje se staraju o vladavini prava. Tamo su

interpretativne moći tako razvijene kao da se bukvalno primenjuje pravilo da sve može. Najbolji primer je čuvena „Pravna analiza“ o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, koja je trebalo da bude osnova vladajuće koalicije koja srećom nije oformljena. Može li, bilo je pitanje, međudržavni ugovor koji su ugovorne strane potpisale da se proglaši nevažećim? Naravno. Recimo tako što će se proglašiti nepostojećim: ugovor u stvari ne postoji. Može li tu odluku da donese jedna od ugovornih strana? Naravno, zašto ne bi mogla?

Nisam ovde izabrao najgore primere, već one koji su pomalo komični. Računam da nema potrebe da pominjem čuvene primere poput onoga da je moguće „humano preseljenje“ čitavih etničkih grupa. U srpskoj politici se još uvek sledi načelo da sve može. Tako da uopšte nema smisla, i nekako je neambiciozno, činiti ono što je potrebno.

Peščanik.net, 02.07.2008.

PRIVREDNA POLITIKA NOVE VLADE

If you are ready to believe that, I have a bridge to sell you.
američka izreka

Šta se može zaključiti o privrednoj politici nove vlade na osnovu govora predsednika vlade? Ne baš mnogo. Pre svega zato što je malo rečeno, a potom i zato što nisu usaglašeni ciljevi sa sredstvima.

Prvo što upada u oči jeste da se, posle nabranjanja najvažnijih ciljeva, kaže sledeće: „Osnovni preduslov za ostvarenje prethodno navedenih ekonomskih ciljeva jeste dodatno učvršćenje makroekonomske stabil-

nosti.“ Dakle, stabilnost je već postignuta, cilj je učvršćivanje. Što „prvenstveno podrazumeva smanjivanje inflacije sa sadašnjeg nivoa od oko 12 odsto godišnje na nivo od oko 4 odsto u 2012. godini, kao i smanjenje deficitia tekućih plaćanja sa sadašnjih 13 odsto na 8 odsto u 2012. godini.“ Očigledno, ne podrazumeva se ništa o budžetu.

Podimo od inflacije. Briga o njoj je u nadležnosti centralne banke, a ne vlade. Predsedniku vlade je poznato da je centralna banka samostalna, bar normativno. Kada bi se samostalnost centralne banke shvatila ispravno, to bi značilo da bi, recimo, u zakonu o centralnoj banci trebalo da piše šta se podrazumeva pod stabilnošću cena (stopa inflacije od dva, tri ili već koliko posto), a banka bi bila jedina odgovorna za ostvarenje toga cilja. U Srbiji nije kvantitativno određeno koja je tačno stopa inflacije koju bi centralna banka trebalo da obezbedi, ali je ona sama taj cilj već odredila. Ove se godine očekivalo da takozvana bazna inflacija bude oko 4% (približna sredina raspona od 3 do 6%), a sledeće godine negde oko 3%. Iz toga se moglo zaključiti da centralna banka želi da preuzme cilj koji ima Evropska centralna banka: stopu inflacije od najviše 2%.

Predsednik vlade, kao što se vidi iz navoda, misli drugačije. Kako to već biva u Srbiji, ovo je podložno različitim tumačenjima. Jer nije uložen trud da se kaže na koju se stopu i koje inflacije tačno misli? Misli li se, recimo, na rast cena potrošnih dobara i to prosek jedne godine u odnosu na prosek prethodne godine ili se misli na baznu inflaciju, ili na šta se tačno misli? Budući da vlada kontroliše, administrativno ili kvaziadministrativno, oko 50% cena, možda bi se moglo zaključiti da vlada namerava da ih značajno koriguje? Recimo, cene električne energije nisu korigovane već duže vreme kako bi se uticalo na ishod jednih ili drugih izbora. Ništa se o tome u ovom govoru ne kaže, ali bi značajno povećanje cene struje svakako trebalo očekivati. Isto važi i za mnoge druge cene za koje je vlada nadležna na jedan ili drugi način. Da li će, međutim, tako i biti, to se ne kaže.

Bilo bi, dakle, mnogo bolje da je predsednik vlade rekao šta namerava da uradi sa cenama koje on određuje, a ne da definiše šta je „učvršćivanje“ cenovne stabilnosti, što ne samo da nije u njegovoj nadležnosti, nego je i u sukobu sa ciljevima koje je sebi postavila centralna banka, u čijoj nadležnosti to jeste. A u govoru nije rečeno da vlada namerava da promeni zakon o centralnoj banci i liši je samostalnosti. U normalnim okolnostima, recimo u nekim drugim zemljama gde postoje samostalne centralne banke, ovo bi se moglo shvatiti samo kao doprinos destabilizaciji, a ne stabilizaciji. U Srbiji to nije tako, delimično iz neznanja, ali i zato što je svojim dosadašnjim rezultatima centralna banka u potpunosti izgubila kredibilitet, a i zato što se javnost već navikla na visoku stopu inflacije i najveći broj komentatora misli da ubrzanje inflacije i nije tako loša stvar.

Kada je reč o kredibilitetu centralne banke, dovoljno je reći da je „bazna inflacija“, za koju se centralna banka smatra jedino nadležnom, trenutno negde oko 10% (na godišnjem nivou). Ukoliko centralna banka najavi da će ona biti između 3 i 6%, a trenutna očekivanja su negde oko 10 ili čak 12%, tada je jasno da nema osnova za poverenje u monetarnu politiku centralne banke. Takođe, po prvim reakcijama na govor predsednika vlade, jasno je da centralna banka ne namerava da osporava ciljeve vlade u pogledu kretanja stope inflacije. U normalnim okolnostima, ovo bi se jedino moglo shvatiti kao odustajanje centralne banke od samostalnosti i to kao odustajanje od samostalnosti kao cilja; u praktičnom smislu ona nije nikada ni bila samostalna, što se jasno vidi iz kretanja stope inflacije od 2004, dakle od kada je pod sadašnjim rukovodstvom do danas.

Predsednik vlade takođe najavljuje da bi deficit tekućeg računa bilansa plaćanja trebalo da se smanji sa sadašnjih oko 13% bruto domaćeg proizvoda (BDP) na 8% u 2012. godini. Ni jednom se rečju ne kaže kako će se to postići. Može se posredno zaključiti da se očekuje veoma značajno povećanje izvoza, posebno u odnosu na uvoz. Kako? Cilj je ubrzanje rasta BDP na oko 7% u sledećih četiri godina, u proseku. Takođe se kaže da će se smanjivati doprinos domaće tražnje tom rastu.



Što znači da će se ubrzani rast obezbediti još bržim rastom izvoza. Ovde bi trebalo voditi računa o dve stvari. Sa jedne strane, brži rast obično podrazumeva povećanje spoljnotrgovinskog deficit-a, a ne njegovo smanjenje. Sa druge strane, da bi rast izvoza doprineo rastu BDP, potrebno je da izvoz raste brže od uvoza. Budući da ne znamo za koliko se planira smanjenje domaće tražnje, ne možemo znati ni sa kolikim se ubrzanjem izvoza računa. No, može se približno oceniti da bi to ubrzanje trebalo da bude veoma značajno.

Da li je to realno? To zavisi od mnogo čega, ali pre svega od toga sa kolikim se prilivom stranih investicija računa i kakva su očekivanja o kretanju kursa. Predsednik vlade očekuje značajan priliv stranih investicija. U normalnim okolnostima, to implicira povećanje, a ne smanjenje deficit-a na tekućem računu. Osim ukoliko taj priliv ne ode u devizne rezerve centralne banke ili se na drugi način ne uloži u inostranstvu. Pored toga, povećani priliv stranih investicija trebalo bi da ojača dinar, što, takođe, u normalnim okolnostima vodi povećanju uvoza, a ne podstiče rast izvoza.

Ukoliko se, dakle, zaista teži smanjenju deficit-a na tekućem računu, to podrazumeva ubrzani rast izvoza, za šta je verovatno potrebno da dinar značajno oslabi u odnosu na evro. I jedno i drugo podrazumevaju smanjenje priliva stranog novca, a ne povećani priliv stranih ulaganja. O posledicama po inflaciju da i ne govorimo. Iz ovoga se, dakle, može zaključiti da ciljevi i sredstva privredne politike nisu usklađeni i biće potrebno da se koriguju.

Predsednik vlade je govorio o strukturnim reformama, ali opet veoma šturo. Teži se privatizaciji i povećanju konkurenциje, ali kako će se to postići ne kaže se ništa konkretno. Recimo, ako se NIS zaista proda Gazpromu, od povećanja konkurenциje u tom sektoru neće biti ništa. Isto važi i za sporazum o gasu sa istom tom ruskom firmom. Teško je poverovati da će to biti izuzeci, ali možda će se nešto više uraditi, recimo, kada je reč o snabdevanju eletričnom energijom. I tako redom. Ovi ciljevi nisu vremenski omeđeni, pa će

se tek videti šta će se i kada raditi. Takođe, u nekim slučajevima, recimo kada je reč o bankama, ne kaže se hoće li se sve državne banke privatizovati? Jer kada se kaže da će se „dovršiti“ proces privatizacije banaka, to može da se odnosi samo na neke a ne na sve banke; do sada se tvrdilo da jedan broj državnih banaka „nikada neće“ biti privatizovan. A ako se zna šta se u Srbiji misli kada se kaže da će se nešto „dovršiti“, nema razloga za optimizam.

Konačno, i prilično neočekivano, precizno se kaže da je cilj da stopa nezaposlenosti 2012. bude 11,9%. Jer će se „otvoriti 200.000“ novih radnih mesta. Ne kaže se kako se došlo do tog računa. 200.000 je otprilike 6% aktivnog stanovništva u 2007. godini. Ako se od broja nezaposlenih u toj godini oduzme 200.000, zaista se dolazi do stope nezaposlenosti od 11,9%. Predsednik vlade, čini se, računa da se broj aktivnih do 2012. neće povećati, a da niko neće ni izgubiti posao (mada se sugeriše smanjenje zaposlenih u državnoj administraciji). Ako se tako došlo do ovog podatka o stopi nezaposlenosti u 2012, onda se jedino može reći da, ako predsednik vlade tako računa, ne može se imati poverenja ni u jedan podatak iz njegovog govora.

U govoru ima ponečeg i o fiskalnoj politici, ali ništa konkretno i kvantitativno, osim da će se penzije jednokratno povećati za 10%. Za sve ostalo će morati da se sačeka najavljeni rebalans budžeta. Na kojim će se načelima on zasnivati, nije rečeno.

Zanimljivo je da se ovaj govor predsednika vlade veoma dopao većini ekonomskih i drugih komentatora. Računam da to više govori o tome kakvi su bili govorovi prethodnog predsednika vlade nego o samim komentatorima. Osim u ovom smislu. U Srbiji postoji fascinacija ciljevima. Zašto je tako, to je zasebna tema. Ali, čest je komentar da je ovaj program vlade realističan, jer je Srbiji potreban brzi rast. U takvom javnom miljeu, predsednik vlade može da kaže šta hoće.

Peščanik.net, 09.07.2008.

MORALNA PRAVA

Vodi se zanimljiva rasprava o tome kakve se promene mogu očekivati u Politici i u Radioteleviziji Srbije (RTS), koja je „javni servis“. Najnoviji doprinos je pismo novinara javnog servisa Jovanu Babiću, predsedniku Etičkog komiteta Republičke radiodifuzne agencije (RRA), koja je regulatorno telo nadležno za RTS. Pismo ima povišeni moralni ton i završava se sledećom rečenicom: „Vi ste izgubili naše poverenje, gospodine Babiću, jer RTS, očigledno, vašom voljom, nije više vaša kuća.“

Ta rečenica pokreće tri pitanja. Između koga bi trebalo da postoji odnos poverenja? O kojem je moralnom pitanju ovde reč? I da li bi RTS trebalo da bude kuća Etičkog komiteta regulatorne agencije ili njegovog predsednika?

Pitanje poverenja. Ono nije irelevantno, ali upravo u suprotnom smeru. Veoma je važno da li regulatorna agencija ima poverenja u „javni servis“ ili neko drugo preduzeće koje je u njegovoj nadležnosti. Ovo zato što postoji asimetrija u informacijama. RTS, ili bilo koje drugo preduzeće ili ustanova koji se regulišu, poseduje informacije o sebi i svom poslovanju koje nisu neposredno dostupne drugima, u ovom slučaju Agenciji. Usled toga, veoma je važno da li Agencija ima poverenja u RTS. Obratno, da li RTS ima poverenja u Agenciju, nevažno je, jer bi Agencija trebalo da donosi odluke na potpuno formalizovan način. RTS nema potrebe da prikuplja informacije o radu Agencije i da ima ili nema poverenja u njen rad, u rad njenog Etičkog komiteta ili u pojedine članove ovih tela, bilo da je reč o predsedniku ili članu. Ukoliko su prekršena neka formalna pravila, potrebno je potražiti pravnu zaštitu.

Toliko o poverenju u ovom kontekstu. No, kako je RTS pokrenula pitanje poverenja, na mestu je da se razmotri šta je RTS učinila da bi bilo ko imao poverenja u taj javni servis? Kada se zna čemu je RTS sve služila u poslednjih dvadesetak godina, ima mnogo ljudi koji nemaju

apsolutno nikakvo poverenje u RTS, jednostavno zato što se ona ni na koji način nije odredila prema svima onima kojima je nanelo zlo. RTS je pozivala na rat, na linč, sprovodila čistke nepodobnih novinara i drugih zaposlenih i tako redom. Da bi RTS stekla poverenje bilo koga, potrebno je da se na neki način prema tome odredi. Za sada nije primećeno da u tom javnom servisu uopšte postoji svest o tome koliko je zla RTS naneo javnom interesu, pored nemerljivog zla nanetog pojedincima, porodicama i čitavim zajednicama.

Isto važi i za Politiku. Sasvim je razumljivo kada protesti iz tih kuća, posebno kada dolaze od njihovih upravnih i drugih odbora ili od njihovih direktora i urednika, ne izazivaju izlive solidarnosti. Javnost u sve njih nema poverenja. Šta je svim tim ljudima stajalo na putu da se upitaju da li oni imaju neku obavezu prema toj javnosti kada je reč o negativnom kapitalu, da ga tako nazovem, koji su te ustanove kojima oni rukovode nagomilale tokom svih ovih godina? Isto pitanje će stajati i pred onima koji sada zauzimaju njihova mesta ili će ih zauzeti sutra. Videćemo šta će tačno učiniti da bi se povratilo poverenje u te dve kuće, ali pozivanje na moralnu osudu njegovog regulatora nije način podizanja poverenja u RTS.

Moralno pravo. To, naravno, ne znači da RTS ili bilo ko drugi nema pravo da traži moralnu zadovoljštinu. Upravo je u okolnostima kada se na moralna prava pozivaju oni koji nisu mnogo marili za moralna prava drugih, dakle upravo je tada čas da se ponovi kako su moralna prava neotuđiva. Jedini način da se očuva snaga morala, da se odbrani javni moral, da se tako izrazim, jeste da se dovoljno mnogo ljudi pridržava moralnih načela. U tom smislu, sasvim je na mestu tražiti i očekivati moralnu soildarnost. U vreme kada su, recimo, novinari i urednici Politike i RTS mogli da izraze moralnu solidarnost sa mnogima koji su bili njihove ili žrtve vlasti, oni to nisu učinili, nego su dodavali so na ranu ili, kako se to na engleskom kaže, „insult to injury“ (kinjili su žrtve). Ne samo krajem osamdestih godina prošloga veka, i ne samo u prvoj polovini devedestih, nego i kasnije. Znam iz ličnog isukustva šta



praktično znači poziv na linč sa ekrana RTS i šta znači širenje laži u napisima u Politici. Ali to ne znači da bi trebalo ograničiti slobodu govora ili da prestaju moralne obaveze prema ljudima koji rade za te dve kuće, kao i za sve druge, ko god da su oni ili šta god da rade. Izuzetno je važno razumeti da se moralna prava ne stiču i ne gube; ona su, kao i ljudska prava, neotuđiva.

O kojem je, međutim, moralnom problemu reč u, na primer, obraćanju javnog servisa Etičkom komitetu? I šta je etički sadržaj odgovora tog komiteta? Pitanja postavljena Etičkom komitetu su u vezi sa time da li je RRA ispunila formalne uslove kada je donela određene odluke. Odgovor Komiteta jeste da je RRA dužna da vodi računa o nezavisnosti RTS, to jest da li se RTS u dovoljnoj meri finansira iz preplate. Iz toga, valjalo bi razumeti, sledi i odgovornost onih koji rade u RTS ili njime rukovode, na jedan ili drugi način. Komitet se, dakle, poziva na dužnost, ali to nije moralna već, po prirodi stvari, zakonska dužnost regulatorne agencije. Može RTS da smatra da mu je naneta nepravda, ali ovde nije reč o moralnoj nepravdi.

Naša i vaša kuća. Budući da ne postoji očigledan moralni problem, RTS ga nazire u tome što se Etički komitet ponaša kao da RTS nije njegova kuća. Ovo je ozbiljno nerazumevanje kako uloge regulatornih tela, tako i etičkih ocena. RTS i RRA mogu da uspostave odnos poverenja ili bilo koji drugi odnos, ali RRA je regulator javnog servisa – tu se ne može uspostaviti odnos bilo kakve posebne bliskosti. Još preciznije, odnos je takav da se RRA stara o javnom interesu, a RTS o svom. To je uloga regulatornih tela. Recimo, da uzmem primer iz druge oblasti, antimonopolska komisija vodi računa o interesima potrošača, a ne o interesu, recimo Delte, jer se o njemu stara sama Delta. Budući da između interesa potrošača i monopola može da postoji sukob, uspostavlja se regulatorno telo. Isto važi i za javni servis, dakle za RTS. Kada bi, kojim slučajem, RRA tretirao RTS kao „svoju kuću“, to bi predstavljalo, u najmanju ruku, etički prekršaj.

Kao što bi i Etički komitet postupio u neskladu za zahtevima etike ukoliko ne bi bio nepristrasan u odnosu na prigovore, bilo odakle da oni dolaze. Moralna prava ne samo da su neotuđiva, nego su i jednaka. Svi imaju ista moralna prava. Tako da etički komitet mora da ceni težinu moralnih argumenata, a ne da li oni dolaze iz njihove ili nečije tuđe kuće. Nije Etički komitet tu da štiti RTS, već da se stara o tome da se ne krše pravila morala.

Rasprave o RTS-u i Politici su značajne, kao i mnogo značajnija rasprava o „pomirenju“, zbog toga što omogućavaju da se sagleda priroda moralnih prava, ali i da se vidi da je veoma teško poboljšati stanje javnog morala (a u slučaju pomirenja čak i stanje javne bezbednosti), ako se ne uspostavi moralni odnos prema moralnom i drugom zlu činjenom u prošlosti – prema istoriji javnog nemoralu.

Peščanik.net, 12.07.2008.

O CENAMA

I regard the description of our position as ‘money is all that matters for changes in nominal income and for short-run changes in real income’ as an exaggeration, but one that gives the right flavor of our conclusions.

Milton Friedman, A Theoretical Framework for Monetary Analysis, NBER Occasional Paper 112, 1971, p. 27.

Uvod

U redovnom komentaru u Blicu, pišući o inflaciji, povukao sam razliku između promene u relativnim cenama, što nije inflacija, i opšteg rasta cena, što jeste inflacija. Pa sam napisao: „Skuplja je



nafta, što znači da je druga roba jeftinija.“ Ovo je izazvalo komentare pune neverice i nerazumevanja, što je mene opet iznenadilo. Većina misli da to mora da je greška, jer se veća cena nafte (ili benzina) „ugrađuje“ u druge cene i tako je rast cena nafte uzrok ubrzanja inflacije u Srbiji. Stoga ću najpre razjasniti razliku između relativnih cena i cena u novcu, a potom ću nešto reći o inflaciji. Na kraju će biti reči o monetarnoj politici i o tome da li se od nje nešto može očekivati kada je reč o usporavanju inflacije. Namera mi je da sve to iznesem na što jednostavniji način, kako i dolikuje ovakvom napisu.

Relativne cene

Da bih jednostavnije izložio šta su relativne cene, pođimo od razlike između inflacije merene u rastu cena na malo ili u rastu cena potrošnih dobara (time se meri takozvana headline inflation) sa jedne strane, i bazne inflacije (takozvane core inflation) sa druge strane. Prve dve mere, koje su sveobuhvatnije, i možda se može reći da ukazuju na kretanje svih ili ukupnih cena, dakle te dve mere reaguju i na promene cena, recimo, energije ili hrane, dok bazna inflacija, to jest skup cena koje ona meri, cene te robe najčešće isključuje.

Narodna banka Srbije iz skupa dobara čije cene ulaze u baznu inflaciju isključuje i one cene, kojih nije mali broj, koje su pod administrativnom kontrolom, što nije sasvim opravdano, ali to nije značajno za ono što trenutno hoću da kažem. Ovde samo želim da ukažem na razlike u promenama ovih različitih mera inflacije kako bih objasnio šta se misli pod relativnim cenama.

Prepostavimo da porastu cene energije i hrane. To bi trebalo da dovede do ubrzanja ukupne inflacije, ali ne i bazne inflacije, jer su cene ove robe iz nje isključene. Ta razlika između ove dve mere inflacije ukazivala bi na činjenicu da su promenjene relativne cene između one robe čije cene rastu brže i one čije cene rastu sporije. Što znači da dok cena neke robe relativno raste, cena druge robe se relativno smanjuje.

Promene relativnih cena su veoma važne, jer utiču na strukturu potrošnje, a i na strukturu ponude. Ove promene nisu ni jednostavne niti jednoznačne. No, njihova je funkcija da obaveste proizvođače i potrošače o tome u šta da ulažu i sa kojom strukturom potrošnje mogu da računaju. Recimo, da se isplati ulagati u energiju i hranu, jer im cene rastu, a i da je potrebno računati sa povećanim izdacima za tu robu, jer one sada predstavljaju veći trošak. Na taj način cene obavljaju svoju najvažniju funkciju: doprinose efikasnoj alokaciji resursa i uvećavanju dobrobiti pojedinaca.

Inflacija

U velikom broju zemalja gde je došlo do ubrzanja inflacije, a to su sada gotovo sve zemlje sveta, monetarne vlasti su ocenile da nema potrebe za nekim posebnim merama, jer je zaista reč o promeni relativnih cena. Drugačije rečeno, dok se ubrzava ukupna inflacija, ubrzanje bazne inflacije je mnogo sporije. Budući da monetarna politika ne može da ima za cilj uticaj na relativne cene, pod prepostavkom da bi na njih uopšte mogla da utiče, jer bi to samo otežalo delovanje tržišta, monetarne vlasti ocenjuju da rast bazne inflacije, tamo gde on nije značajnije ubrzan, ne ukazuje na to da je monetarna politika pogrešna ili rđavo određena. Drugim rečima, kretanje bazne inflacije ne sugeriše potrebu da centralne banke povećaju svoje kamatne stope, što je osnovni instrument monetarne politike.

U Srbiji se, međutim, ubrzava i rast bazne inflacije. Cilj centralne banke je bio da se ona ove godine kreće negde između 3 i 6% na godišnjem nivou. U junu je bazna inflacija rasla po godišnjoj stopi od 10%. U Izveštaju o inflaciji Narodne banke iz maja ove godine navode se različiti uzroci inflacije u prvom kvartalu 2008, ali se u javnosti ipak najviše govori o uticaju rasta cena energije i hrane. O ovom izveštaju valja samo još reći da je potcenio rast cena u drugom kvartalu, a hoće li se pokazati kao ispravna ocena njegovih autora da će se svejedno cilj (rast bazne inflacije između 3 i 6% ove godine) ostvariti, ostaje da se vidi.

U Srbiji se, dakle, promene u relativnim cenama prenose na rast svih cena. Povećani troškovi cena, recimo, benzina i poljoprivrednih proizvoda „ugrađuju“ se u sve druge cene. Kako je to moguće? Pitanje o ostvarivosti ima smisla zato što je za opšte povećanje cena potrebno da se povećaju dohoci, jer inače svi ti povećani troškovi ne bi mogli da se prenesu na potrošače.

Potrebno je, dakle, da se povećaju, recimo, plate ili javna potrošnja ili neki drugi elementi privatne potrošnje. Jer ako postoji pritisak troškova, potrebno je da postoji i dovoljno povećanje ukupne tražnje da bi se on iskazao kao opšti rast cena. A ta tražnja mora da bude izražena u novcu, što znači da mora da bude povećana ukupna količina novca sa kojom se raspolaže.

To je otprilike ono što Fridman kaže u citatu sa početka ovoga napisa. Tako je on formulisao simplifikovano načelo monetarizma: „promene u količini novca uzrokuju kratkoročne promene u realnim dohocima i dugoročne promene u nominalnim dohocima“. Danas se ovo monetarističko načelo tumači kejnzijski (ili neokejnzijski) kao stav da je promena u količini novca nužan, mada ne i dovoljan uslov, za ove kratkoročne i dugoročne promene u dohocima. No, nezavisno od toga da li ste pristalica monetarizma ili neokejnzijanizma, monetarna politika bi morala da bude neadekvatna, recimo popustljiva, da bi do ubrzanja inflacije došlo.

Srpski slučaj to nedvosmisleno potvrđuje. Kako se može pročitati u Izveštaju o inflaciji, monetarna politika se ne bi mogla oceniti kao restriktivna krajem prošle i početkom ove godine. Ovde nije neophodno ulaziti u to što to tačno znači. Razlog zbog čega je to tako prilično se jasno može utvrditi ako se pažljivo slušaju izjave predstavnika monetarne vlasti. Oni uglavnom prebacuju krivicu na fiskalne vlasti. To znači da je monetarna politika u Srbiji u službi fiskalne politike. Drugačije rečeno, centralna banka nije nezavisna od ministarstva finansija.

To što se ubrzava rast bazne inflacije pod uticajem rasta cena energije i hrane ne znači da se može trajno uticati na relativne cene. Zapravo, stvarni znak da se izgubila kontrola nad inflacijom jeste upravo to kada se promene u relativnim cenama prenose na promene u apsolutnim, na cene u novcu. Jer se tako podstiče spirala, koja se najčešće ispoljava kao rast cena, koja vodi rastu platu, što opet dovodi do rasta cena i tako sve dok ne postane neophodna značajna korekcija i fiskalne i monetarne politike. Ili, u primeru sa ukupnom i baznom inflacijom koji ovde koristim, ako se rast ukupne inflacije prenosi na rast bazne i obratno, sve dok se ne preduzmu monetarne i druge mere stabilizacije.

Ovo se u Srbiji može videti ako se analizira rast cena i realnih dohodaka, recimo prosečne plate. Videće se da brži rast realnih plata vodi ubrzajući inflaciju, što ima za posledicu sporiji rast ili čak smanjenje realnih plata. Ukoliko je to tačno, tada se monetarističko pravilo može gotovo doslovno primeniti na Srbiju.

Naime, u Srbiji rast plata, recimo u drugoj polovini prošle godine pred izbore, vodi zaista višim realnim platama. Ubrzanje inflacije koje potom sledi usporava rast realnih plata, te se na duži rok sve iscrpljuje u višem nominalnom nivou plata.

Deflatorni pritisci i realna kamata

Inflacija se najčešće objašnjava povećanjem ukupne tražnje, recimo zato što je privredni rast brži nego što bi bilo opravdano osnovnim ekonomskim činjenicama, to jest brži je od neke ravnotežne stope rasta. U tom bi slučaju izdaci na, recimo, plate mogli bi da budu veći od produktivnosti, što bi dovelo do pritiska na rast cena, dakle do inflacije. Ono što je, međutim, zanimljivo u Srbiji jeste da produktivnost raste dok se zaposlenost smanjuje.

Tako da je čitav taj privredni rast u poslednjih sedam-osam godina posledica rasta produktivnosti, a ne povećane zaposlenosti. Usled toga,

u Srbiji bi trebalo da su izuzetno jaki deflatorski pritisci, a ne inflatori. Zato što bi ukupna ponuda trebalo da raste brže od ukupne tražnje. Tome valja dodati i realnu apresijaciju dinara. Usled povremeno čak i nominalne apresijacije dinara, inflacija koja se uvozi trebalo bi da je čak manja od one u zemljama iz kojih se uvozi, jer uvozna roba u dinarima pojeftinjuje. Tako da bi i to trebalo da deluje deflatorski.

U tim okolnostima, nominalna kamatna stopa bi u Srbiji trebalo da bude relativno niska, jer bi se zarađivala zadovoljavajuća realna kamata ukoliko bi inflacija zaista bila niska, što bi trebalo da je lako ostvariti u uslovima veoma brzog rasta produktivnosti. U Srbiji je, naprotiv, nominalna kamatna stopa veoma visoka, a realna, recimo, referentna kamatna stopa je često čak negativna, a po pravilu je niska. U ovom času, na primer, referentna kamatna stopa centralne banke je 15,75%, a rast cena potrošnih dobara je negde oko 16%. Iz toga se može zaključiti da je monetarna politika sve samo ne restriktivna.

Naravno, za one koji mogu da pozajme novac u inostranstvu, recimo sa kamatom od 5 ili 6%, i ulože ga u obveznice Narodne banke Srbije koje nose 15,75%, to je veoma dobar posao, jer će veoma dobro zaraditi, recimo u evrima, sve dok su sigurni da će kurs biti stabilan, a pogotovo ukoliko očekuju da će centralna banka težiti da dinar nominalno apresira kako bi obuzdala rast inflacije.

Problem je u tome što bi referentna kamatna stopa morala da bude znatno viša kako bi realna kamatna stopa bila znatno viša, što bi dovelo do smanjenja tražnje, bilo da je reč o potrošnji ili o ulaganjima, kako bi se usporio rast inflacije. Potom bi kamatna stopa mogla da se smanji, kako nominalno tako i realno. Posle stabilizacije, kamatna stopa u Srbiji ne bi trebalo da bude znatno viša nego u evro zoni, a mogla bi nominalno da bude i niža, ukoliko bi se obezbedila zaista niska inflacija koja je u skladu sa deflacijskim pritiscima koji potiču od brzog rasta produktivnosti.

Naravno, ovo smanjenje ukupne tražnje bi moglo da ima za posledicu usporavanje privrednog rasta. Da li bi ono tome i moralo da vodi, tema je za drugi napis.

Monetarna i politika dohodaka

Ukoliko se ne može obezbediti da monetarna politika bude restriktivna, može se težiti stavljanju inflacije pod kontrolu tako što će se voditi restriktivna politika dohodaka. Umesto da se realne plate smanjuju bržim rastom cena, moglo bi da se teži da se njihov rast uspori na jedan ili na drugi način. Ovo je zasebna tema i ovde ima smisla ukazati samo na taj izbor: ili će centralna banka staviti inflaciju pod kontrolu ili će biti potrebno da se pod kontrolu stave plate. Ovo prvo je bolje zato što će se obezbediti da promene u relativnim cenama obezbede efikasnost privređivanja na duži rok, dok je ovo drugo kratkoročno rešenje koje ima sve nedostatke svake administrativne kontrole cena.

Peščanik.net, 29.07.2008.

JOSIP BROZ TITO TO THE RESCUE

Ovo je vest iz Politike: „Prema rečima srpskog ministra, na taj način će Generalna skupština UN osigurati da pitanje Kosova postane simbol obnavljanja poštovanja međunarodnog prava u međunarodnoj zajednici. ‘Moji prijatelji, moram da priznam da je ova konferencija, koja nas okuplja, veoma emotivna za mene i moju zemlju. Osećamo solidarnost sa nacijama koje su ovde danas prisutne’, rekao je Jeremić, obraćajući se učesnicima konferencije u Teheranu. ‘Imajući u vidu ulogu koju je moja država odigrala u Pokretu nesvrstanih’, istakao je Jeremić, ‘osećam se kao da sam



ponovo kod kuće'. Jeremić je u govoru pomenuo i ulogu koju je Josip Broz Tito imao u očuvanju svetskog mira i promociji multikulturalnosti."

Koji je ovo žanr? Posle pomirenja sa Slobodanom Miloševićem evo i pomirenja sa Titom. Kako njih dvojicu pomiriti? Pragmatizam je to politički, može se reći, a tu sve ide sa svim. Ipak, to ne objašnjava zašto je rečeno baš to što je rečeno, a ne nešto drugo. Razmotrimo samo neke od ovih bizarnih izjava ministra spoljnih poslova.

Tito je promovisao multikulturalnost. To nije baš karakteristično za komuniste. Multinacionalnost i internacionalizam, to da, ali nacije za komuniste nisu bile kulturne činjenice. Još zanimljivije je pitanje šta multikulturalnost znači zemljama učlanjenim u pokret nesvrstanih? Tolerancija različitosti u mnogim nesvrstanim zemljama nije baš ključna vrednost. Daleko najčudnije je, ipak, da to isticanje vrednosti multikulturalnosti dolazi od ministra zemlje koja je osuđena za kršenje Konvencije o genocidu i čija je zvanična politika da Srbe teritorijalno i funkcionalno razdvoji od drugih nacija i kultura, recimo u Bosni i Hercegovini i na samom Kosovu.

Možda bi ovaj povratak titoizmu trebalo razumeti kao nagoveštaj napuštanja nacionalizma kao osnovne vrednosti srpske unutrašnje i spoljne politike? Možda je najbolje mesto da se taj zaokret nagovesti upravo Teheran i konferencija Pokreta nesvrstanih? Možda je takva odluka doneta u vrhovima Demokratske stranke istovremeno kada je doneta i odluka o pomirenju sa Miloševićem? To bi bilo dobro znati.

Zanimljiva je i izjava da je država ministra spoljnih poslova Srbije odigrala značajnu ulogu u Pokretu nesvrstanih, a posebno njen predsednik Tito. Ovo je neka vrsta komične fantastike. Posebno kada se tome doda izjava: „osećam se kao da sam ponovo kod kuće“. Jedino što Srbija nije član Pokreta nesvrstanih, pa tako Srbija nije mogla da odigra značajnu ulogu u tom pokretu i to nije njena kuća. A i Josip Broz nije bio predsednik Srbije. Možda je

sve to posledica emocija koje takav jedan skup izaziva, pa se gubi kontakt sa realnošću. To bi bio neki emotivni pragmatizam, što je bez sumnje inovacija u međunarodnoj politici.

Ali iz Teherana se ipak valja vratiti u tu realnost, a u njoj je ključna činjenica ta da je čitava politika Miloševića i čelnih ljudi Demokratske stranke, bilo da su članovi ili nisu, bila antititoizam uopšte, a posebno kada je reč o politici prema pokrajinama, a ponajviše prema Kosovu. Ako se neko krivio i krivi za gubitak Kosova, to je upravo Josip Broz. Ne samo da on nije bio, po tim tumačenjima, za multikulturalnost, ili kako se tada govorilo ravnopravnost naroda i narodnosti, nego je čitava njegova politika bila antisrpska. Ministar Jeremić bi o tome mogao da se obavesti i kod vođa svoje stranke, ako već ne bi konsultovao autora dvaju tomova pod nazivom *Vreme vlasti*, o ostalim delima o titoizmu i Kosovu i da ne govorimo.

Konačno pitanje je da li je ovaj pragmatizam samo emotivan ili je i pragmatičan; može li, dakle, Josip Broz Tito da pomogne? To bi valjalo proveriti u Prištini. Bojim se da tamo preovladava antititoizam kao i u Beogradu, ali možda će se to promeniti ako vest dođe preko Teherana? Ja znam da bi to imalo velikog odjeka u Sarajevu, ali sumnjam da bi to bilo po volji Banjaluci. Ali ko zna, čuda je znao da čini Josip Broz, pa možda i ovoga puta Tito pomogne.

Peščanik.net, 31.07.2008.

NIKADA

Ako ga nađete naći ćete ga.

Ako ga ne nađete, nikada ga nećete naći.

Iz filma Kradljivci bicikla

Zašto je sada obavezno reći da „Srbija nikada neće“, kada bi bilo dovoljno reći da „neće“, recimo, vlada, skupština ili predsednik Srbije? U demokratijama je mandat vremenski ograničen, a o tome šta zemlja hoće ili neće odlučuje se na izborima. To, naravno, znaju i oni kod kuće ili u inostranstvu kojima se ove poruke šalju, posebno nakon poslednjih izbora na kojima su glasači pokazali da umeju racionalno da izaberu upravo između onih alternativa za koje sada njihovi predstavnici kažu da nikada neće biti predmet izbora. Čemu onda to neprestano skandiranje rečju „nikada“?

Verovatno je najlakše na primeru jedne izjave predsednika vlade Mirka Cvetkovića videti koliko je, u najmanju ruku, neumesno neprestano koristiti reč „nikada“. On je u svom prvom obraćanju skupštini Srbije, kao još uvek mandatar, rekao da „ova vlada neće nikada priznati Kosovo“. Dovoljno je bilo reći da neće, nije bilo potrebno preterivati, mada je zaista tačno i da neće nikada, naprsto zato što neće vladati večno. Iz istog tog razloga, ograničenog trajanja, ta vlada nikada neće učiniti mnoge stvari, ali to ništa ne govori ni o efikasnosti niti o odlučnosti vlade. Mnogo više vladu obavezuje izjava da „neće priznati“, nego da „neće nikada priznati“.

Ova izjava se, bar, tiče samo ove konkretne vlade. Izjave drugih predstavnika vlasti, gde se po upotrebi reči „nikada“, pored radikala, posebno ističu Boris Tadić i Vuk Jeremić, više su od preterivanja. Recimo, pre neki dan je Tadić izjavio da „ova vlada ni po koju cenu neće odustati od članstva Srbije u Evropskoj uniji“. Ali to ne znači, dodao je, da će vlada pristati na bilo kakve ucene kada je reč o članstvu u EU, jer ona neće nikada odustati od odbrane državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta na Kosovu i Metohiji.

Ako se izostavi reč „nikada“, sve to naravno zvuči protivrečno. Jer, ako članstvo u Evropskoj uniji nema cenu, to jest ako je Srbija spremna da plati bilo koju cenu da postane njen član, tada je, naravno, besmisleno reći da se neće pristati na ucenu, jer za njom tada i nema potrebe, a besmisleno je reći i da se neće odustati od Kosova, jer se izričito kaže da bi upravo to mogla da bude cena. Postoji, dakle, cena. I zaista, kada se ne govori o tome šta se neće nikada uraditi, nego šta će se uraditi ako postoji izbor, tu je najbolja izjava Vuka Jeremića britanskoj teviziji da će vlada Srbije odbiti članstvo u Evropskoj uniji, ako je ono uslovljeno priznanjem nezavisnosti Kosova, a sličnu izjavu je pre toga dao i Božidar Đelić.

Ako se, međutim, želi izbeći izbor, a da to ne izgleda sasvim neuverljivo jer je naprosto protivrečno, tada može da pomogne reč „nikada“. Ako se kaže da vlada, čiji mandat ipak traje najviše četiri godine, nikada neće priznati Kosovo zarad članstva u Evropskoj uniji, to je zaista neprotivrečno, jer je uslov nemoguć, pa je sve što je njime uslovljeno naravno moguće. Pa je tako moguće da postoji spremnost da se plati svaka cena za članstvo u Evropskoj uniji, a i da se nikada neće platiti cena u vidu priznavanja nezavisnosti Kosova.

Da bi se video šta se sve može reći, a ne obavezati se ni na šta, uzmimo drugi primer. Na internet stranici predsednika države može se pročitati da je „Tadić kazao i da Srbija nikada neće dozvoliti da se na bilo koji način dovede u pitanje opstanak Republike Srpske“. Ovo je, takođe, protivrečno ako se izostavi reč „nikada“. Naime „na bilo koji način“ podrazumeva i to da recimo građani Republike Srpske odluče da nisu za njen opstanak. Pod kojim uslovima i sa kojim ciljem, to je drugo pitanje. Jasno je da bi se vlasti Srbije mnogo više obavezale kada bi rekle da je samo sadašnji status Republike Srpske prihvatljiv. Bilo bi, najpre, jasno da se predsednik Srbije izjašnjava o stvarima koje nisu u njegovoj nadležnosti, a potom bi bilo potrebno reći zašto je upravo to njegova politika? No, ako se kaže da Srbija „nikada neće dozvoliti da se ni na koji način“ i tako dalje, jasno je da se time predsednik Srbije ne obavezuje ni na šta. Jer je to naprosto nemoguće.



Reč „nikada“ je potrebna kako bi se govorilo u ime Srbije, a ne u sopstveno ime. Ovde je zanimljivo uočiti razliku između načina na koji je u ime Srbije govorio Vojislav Koštunica i načina na koji to čini Boris Tadić. Prvi se pozivao na prošlost, a drugi govor u ime budućnosti. Za obojicu, Srbija se ne menja kroz vreme. Koštunica je imao običaj da kaže da je Kosovo vekovima, oduvek, bilo deo Srbije, a Tadić kaže da ono to nikada neće prestati da bude. Budući da se rečima „uvek“ i „nikada“ zaustavlja vreme, sve istorijske činjenice su beznačajne i bespredmetne. U ime te nepromenljive Srbije govore njene trenutne i prolazne vlasti. Ne u svoje ime ili u ime građana koje predstavljaju.

Jednu posledicu ovakvog shvatanja odgovornosti valja posebno istaći. Tadić je, kaže njegova internet stranica, poručio da „naša država i naš narod imaju svoje interese kao sve države i narodi sveta, i ako neko misli da će ova vlada proevropske orientacije odustati od nacionalnih interesa zbog evropskih perspektiva, taj se vara“. Zapazite da se ovde izričito ne izgorava reč nikada, pa je nešto jasnije šta se želi reći. Naime, ništa nema od Evropske unije ako su cena nacionalni interesi, kao što i izjavljuju svi članovi vlade kada ih se konkretno pita. To je, naravno, odluka te vlade, a šta će biti odluka građana o tome šta su nacionalni interesi Srbije, ne nikada nego, za nadati se je, relativno skoro, ostaje da se vidi.

U ovoj se izjavi, međutim, kaže da „vlada proevropske orientacije“ sledi nacionalne interese, a ne volju glasača. Zapravo, ne samo da vlada nema drugi izbor, već ga nemaju ni glasači, građani čija je to vlada. Jer i oni imaju obavezu prema nacionalnim interesima. Ako je potreban razlog zašto nije moguće demokratski odlučiti šta je nacionalni interes, ukazuje se na to da sve države i svi narodi sveta imaju interes, koji su kvalitativno isti kao i srpski nacionalni interesi. Pa kako svi, tako moramo i mi.

U nauci o međunarodnim odnosima postoji jedno nepisano pravilo, koje glasi: „Svet je veliki“. Drugim rečima, kada god kažete da sve države na svetu imaju ovu ili onu karakteristiku, najverovatnije je

da niste u pravu. I evo, u Evropi je teško naći državu ili narod koji je imao trajne interese onoga tipa na koji misli Tadić. Jer, ako se misli na teritorije ili na nacionalni identitet, šta god to bilo, to zasigurno nije nešto nepromenljivo. Da jeste, od Evropske unije ne bi ostala ni ideja.

Što ne znači da države nemaju ili ne bi trebalo da imaju trajne interese. Oni, međutim, nisu ni teritorijalni ni biološki. Interes države je interes njenih građana, a to su, u minimalnom smislu, bezbednost i pravda. U demokratijama je možda još i najvažnije blagostanje. U ispunjavanju tih interesa, vlasti odgovaraju građanima, ne onima koji nikada neće postojati, nego postojećim generacijama. No, to je druga tema, možda za sledeće izbore.

Peščanik.net, 05.08.2008.

THE „OH I SEE“ MOMENT

U filmu In Bruges, na samom kraju, Hari, šef ubica sa moralom, doživi nešto što bi se moglo nazvati „Oh, I see“ trenutkom: odjednom mu nešto postaje jasno. Nešto slično se izgleda desilo Vladimiru Putinu posle posete severnoj Osetiji.

Evo navoda iz novinskog izveštaja: „Putin je u Vladikavkazu, gde je doputovao posle prekinute posete Kini, rekao da je naneta ‘ogromna šteta njenoj (gruzijskoj) državnosti’ i da je ‘teško zamisliti kako će biti moguće posle svega što se desilo i što se još dešava, ubediti Južnu Osetiju da uđe u sastav gruzijske države’.“ I šta je sledeći korak? Možda telegram: „Send Martti Ahtisaari!“

U stvari, međukorak bi mogla biti rezolucija Saveta bezbednosti, slična rezoluciji 1244. Zato što se u srpskoj javnosti o toj rezoluciji



ne vodi nikakva rasprava, nije poznato da ona u stvari reguliše proces secesije ili osamostaljivanja Kosova od Srbije.

Usput, u vreme kada je donošena tako je i bila shvaćena, ali je kasnije prevladalo tumačenje Slobodana Miloševića da je reč o velikoj pobedi Srbije. Naime, u toj se rezoluciji budući status uslovjava saglasnošću izabranih predstavnika Kosova, a možda i građana Kosova, kako je to u jednom času protumačila sada već zaboravljena Kontakt grupa. Srbiji je pružena šansa da ponudi Kosovu da uđe, što bi rekao Putin, „u sastav“ Srbije, ali ako za to ne bi bilo spremnosti, onda je jasno da bi u tom slučaju jedino moglo da dođe do sporazuma o nezavisnosti Kosova.

Ovim se otvara pitanje uslova pod kojima može da dođe do secesije. Jedan je ovaj koji sada vidi i Putin. Naime, dođe se do tačke kada je reintegracija neprihvatljiva za secesioniste. Njihova bivša država nema ništa što bi mogla da im ponudi, a što bi bilo povoljnije od nezavisnosti. Kako i pod kojim okolnostima dolazi do toga, zasebno je pitanje.

Na drugi način je na to skoro ukazao Vaclav Klaus rekavši da bi Češka i Slovačka možda još uvek ratovale da ih je razdvajala Evropska unija. Nije bilo potrebno, jer je sam Klaus u ime Češke prihvatio činjenicu da nema šta da ponudi onima u Slovačkoj koji su bili za nezavisnost. Budući da nije moglo doći do sporazuma o zajedničkoj državi, jedino što je preostalo je bio dogovor o osamostaljivanju Češke i Slovačke.

Ova dva načina secesije mogla bi da budu razmotrena na Međunarodnom sudu pravde, ako inicijativa srpske vlade bude prihvaćena. U prvom slučaju, Sud bi mogao da kaže da je potrebno posredovanje međunarodne zajednice, dakle da je potrebno poslati po Martija Ahtisarija. Jer, ako nema sporazuma, ako je to „teško zamislivo“ što bi rekao Putin, zato što je matična država počinila dela nasilja koja onemogućavaju obnavljanje jedinstvene političke zajednice, tada je potrebno obezbediti mirnu secesiju.

Razlozi za međunarodno posredovanje su oni koji se mogu naći u rezoluciji 1244: ugrožavanje mira i teška povreda ljudskih prava. Ako je, pak, reč o demokratskoj zemlji, tada bi bilo prihvatljivo, nazovimo ga tako, Klausovo pravilo, gde nedostatak mogućnosti dogovora vodi dobrovoljnemu razdvajaju pod uslovima prihvatljivim za obe ili za sve strane.

Ovim se, naravno, ne rešavaju sva pitanja vezana za secesije, a posebno je važno da se pravo na secesiju ne koristi da bi se ohrabrike agresija, osvajanja ili etnički ili bilo kakav drugi terorizam. Jasno je da Međunarodni sud pravde ne bi mogao da kodifikuje čitavu tu oblast, ali bi svakako mogao da preporuči Savetu bezbednosti i Ujedinjenim nacijama da to učine. Teško je, međutim, videti da će međunarodna zajednica doživeti taj „Oh, I see“ momenat.

Inače, u filmu In Bruges nije reč o secesionizmu u Belgiji. Briž je samo pozornica: jedan predivan grad u jednoj staroj, mirnoj, evropskoj zemlji sa viševekovnom kulturom, gde je „teško zamisliti“ sve ono što se događa.

Peščanik.net, 11.08.2008.

RUSKI PROBLEM

Koje je mesto Rusije u svetu? Ili je možda prikladnije, više ruski, postaviti pitanje o ulozi Rusije u svetu? Ovde ima smisla nešto konkretnije reći o samo dva aspekta ruskog problema.

Prvi, jednostavniji, može se videti poređenjem. U čemu je razlika između intervencija na Kosovu i u Gruziji? Ruska intervencija u Gruziji je imala za cilj promenu režima, što je bio i jedan od ciljeva intervencije



na Kosovu. Ali, kakvom se novom režimu u Gruziji nada Rusija? Da će na vlast doći proruski političari. Da li je to moguće ostvariti demokratskim sredstvima? Odgovor je najverovatnije negativan. U tome je razlika sa intervencijom na Kosovu. Promena režima u Srbiji je bila moguća demokratskim sredstvima. A onda demokratski srpski režim i druge demokratije imaju mogućnost da se mirnim sredstvima zalažu za svoje interesе, i kada su oni različiti i kada se podudaraju.

U Gruziji bi trebalo promeniti režim tako da on liči na ruski, pa da na vlast dođe neko ko će uspostaviti odnos razumevanja i saradnje sa ruskim vlastima. To je veoma teško ostvarivo demokratskim sredstvima. To znači da se otvara mogućnost da se pojave politički preduzetnici koji će imati upravo to za cilj. I dalje, slične političke prilike će se otvoriti autoritarnim vođama, ili onima koji bi to da postanu, i u drugim kavkaskim državama i državicama. Da li će se oni okrenuti Rusiji ili nekome drugome, zavisi od konkretnih okolnosti i od njihovih ličnih sposobnosti. Jasno je, međutim, da izgledi Rusije u velikoj meri zavise od širenja i održivosti autoritarnih režima, i to takvih koji neće tražiti zaštitnike na drugoj strani, iz straha da ih ruska blizina ne proguta.

Ruski ciljevi u tom području se mogu ostvariti ukoliko bi Rusija sa tim zemljama mogla da uspostavi odnos kakav, na primer, imaju SAD sa Centralnom Amerikom. Čim se postavi ovo poređenje, vidi se da to nije realistična ruska strategija. To je drugi ruski problem. Na granicama Rusije ne postoje periferni odnosi, a posebno ne periferni, izolovani sukobi. Kako god da se Rusija pomeri, to stvara globalne, a ne lokalne probleme. To je tako zato što se Rusija graniči sa svim ključnim svetskim žarištima sukoba ili je u njihovoј blizini. Tako da čak i lokalna akcija, kakva bi mogla da bude ova u Gruziji, mora biti deo sveobuhvatne strategije ruske spoljne politike.

Koja je to strategija i koje su posledice intervencije u Gruziji? Status Rusije kao velike sile zavisi od njenog uticaja u Evropi, od njene

vojne moći i od značaja prirodnih resursa (pre svega nafte i gasa). Ova strategija može politički da se operacionalizuje na više načina. Putin je izabrao sukob sa Amerikom sa ciljem da oni zajedno uspostave strateško starateljstvo nad Evropom, kao u vreme hladnog rata. Tako posmatrano, razlika između invazije na Čehoslovačku i invazije na Gruziju je ogromna. Ne samo da Rusija ne arbitrira u Evropi, nego Evropska unija arbitrira u rusko-gruzijskom sukobu. Strateški posmatrano, to nije neki dobitak.

Pored toga, pritisak na druge države i državice u tom području će biti povećan, ali će političke posledice na Baltiku, u Poljskoj i u Ukrajini biti nepovoljne po Rusiju. Takođe, evroskepticima će biti teško da objasne kako bi se bezbednost i privredni napredak njihovih zemalja poboljšao ako Evropska unija ne bi postojala, a o raspuštanju NATO-a i da ne govorimo.

Možda još važnije od toga jeste uticaj koji će sve ovo imati na američku politiku. Ključni ruski partner u strategiji obnavljanja rusko-američke uloge u Evropi bili su američki evroskeptici, koji su bili veoma jaki u postojećoj američkoj administraciji. Ali njihov uticaj je sada oslabio, verovatno na duže vreme.

Zašto je Putin izabrao upravo strategiju sukoba? Razlog je pre svega unutrašnjepolitički. Izbor je bio: demokratizacija uz demonopolizaciju privrede ili autokratija uz državnu kontrolu prirodnih resursa. Prva alternativa je rizičnija, ako ste već na vlasti. A autokratska vlast je možda neodrživa ako se izgubi kontrola nad, pre svega, naftom i gasom. Naravno, autokratski režim teži da se sukobima nameće demokratskim zemljama, posebno ako one nemaju značajnu vojnu moć, bar ne takvu kakvom raspolaže Rusija. Konačno, da bi sve to nekako funkcionalo, potrebna je centralizacija vlasti. A to je najlakše postići militarizacijom. I to je unutrašnjepolitička konstrukcija koju Rusija sada ima. Iz nje sledi strateški izbor u spoljnoj politici.



Ovde ima smisla naglasiti i ulogu koju u svemu tome ima jedan deo ruske inteligencije. Njen verovatno najbolji predstavnik je bio pokojni Solženjicin. On je, kao toliki intelektualci u ruskoj istoriji, grubi pragmatizam ruske vlasti opravdavao idejom Rusije kao posebne, izuzetne zemlje. U kojoj vlast ima posebnu nacionalnu, evropsku i svetsku misiju. I to je taj ruski problem.

Peščanik.net, 17.08.2008.

NACIONALIZAM I KRAJ ISTORIJE

„Liberali raspolažu univerzalnim pravilima za pojedince; za njih su grupe nerazrešiv problem – kako kada je reč o položaju grupa unutar neke zemlje (što se vidi na primeru rasprave o multikulturalizmu) tako i kada je reč o tome koja je grupa ovlašćena da se pozove na pravo na samoopredeljenje. Liberali nemaju dosledan odgovor na pitanje nacionaliste: ‘Zašto bih ja bio manjina u vašoj zemlji, kada vi možete da budete manjina u mojoj?’“

Timoti Garton Eš, iz čijeg skorašnjeg napisa je ovo citat (Guardian, 21. februar 2008), ovde navodi rečenicu iz moje knjige o raspadu Jugoslavije⁷. Ona je citirana nebrojeno puta, mada gotovo nikada na osnovu originala. Najčešće se njome ilustruje, kao što to čini i Timoti Garton Eš, nedostatak individualističkog liberalizma. Takođe, uzima se i kao argument protiv zagovornika teorije o „kraju istorije“, jer ni oni, smatra se, ne mogu da objasne popularnost nacionalizma.

Moja je namera bila da ukažem na apsurdnost nacionalizma. Pre raspada Jugoslavije, raspravljalо se o tome zašto postoje pokrajine,

⁷ Vladimir Gligorov, *Why Do Countries Break Up? The Case of Yugoslavia*. Acta Universitatis Upsaliensis, 1994; dvojezični reprint u elektronskom izdanju Peščanika izlazi u oktobru 2010.

i to samo u Srbiji. Neprestano se ponavljao kako Albanci u Srbiji imaju autonomiju, a Srbi u Hrvatskoj je nemaju (Bosna je kasnije došla na red). Na pitanje da li se zahteva ukidanje autonomije na Kosovu ili se želi stvaranje srpske autonomije u Hrvatskoj, odgovora nije bilo, zapravo podrazumevalo se da se teži i jednom i drugom. Kao što se i danas može pročitati u mnogim komentarima povodom nezavisnosti Kosova i dveju gruzijskih pokrajina, licemerima se smatraju oni (Zapad) koji su za nezavisnost Kosova, ali ne i za nezavisnost Južne Osetije i Abhazije, ali ne i oni koji su protiv nezavisnosti Kosova, mada su za nezavisnost gruzijskih pokrajina (Rusija). Ili se bar licemerje ovih drugih opravdava licemerjem ovih prvih.

Kasnije je to postalo još jasnije, recimo kada je Demokratska stranka srpski nacionalni interes formulisala kao cilj da „svi Srbi žive u jednoj državi“. Jasno je da isti takvi zahtevi Hrvata, Albanaca, Bošnjaka, a i nekih drugih, ne bi mogli da se ostvare istovremeno. Ovo ilustruje jedan opštiji problem, koji sam htio da izrazim ukazavši na apsurdnost etničkog nacionalizma. Naime, uvek je moguće tako iscrtati mapu da neka manjina bude deo većine, kao što je uvek moguće „humanim“ etničkim čišćenjem postići željeni nivo etničke homogenosti⁸.

To, međutim, ne znači da liberali ili demokrati imaju neki ozbiljniji problem sa pravima manjina ili sa pravom na samoopredeljenje. Da bi se videlo odakle nastaju problemi, potrebno je nekoliko rečenica o nacionalizmu. U političkom smislu, reč je o strategiji redistribucije. Ovo nije nepoznato u društvenim naukama⁹. Kao što nije nepoznato i pod kojim uslovima se ta strategija može uspešno primeniti¹⁰. Tačno je da se nacionalizam najčešće opravdava patrio-

⁸ Možda nije nezanimljivo upravo sada uputiti na novi rad o tome kako je to činjeno u Sovjetskom Savezu. P. Gregory, Ph. Schroder, K. Sonin, *Dictators, Repression and the Median Citizen: An „Eliminations Model“ of Stalin’s Terror (Data from the NKVD Archives)*, CEPR Discussion Paper DP 6014.

⁹ Vidi na primer: E. Spolaore, A. Alesina, *The Size of Nations*. MIT Press, 2003.

¹⁰ P. Collier, A. Hoefliger, *Greed and Grievance in Civil War*, Oxford Economic Papers 56 (2004): 563-595.



tizmom i posebnim osećanjima za ljude istog etnosa ili rase, ali je reč pre svega o tome da se određenoj grupi ljudi obezbede posebna prava. Tako da ako se ne teži promeni teritorija ili promeni sastava stanovništva, teži se neravnopravnoj raspodeli prava. Recimo, kao što je to bio čest slučaj kada su pisani ustavi zemalja nastalih iz Jugoslavije, tako što bi se reklo da je, na primer, „Srbija država Srba i svih njenih građana“. Kako se ta orvelovska razlika sprovodi, pravno je i političko pitanje.

Ukoliko, međutim, zemlja ima demokratski i liberalni ustav, ne postoji neki poseban razlog zašto se bilo kojoj grupi ne bi priznalo pravo na samoopredeljenje, bez obzira na to o kom se nivou autonomije radi. Potrebno je, zaista, zadovoljiti priličan broj uslova, među koje svakako spada poštovanje privatne svojine i demokratsko odlučivanje o ustavnom statusu. Da bi se videlo šta to znači, uzmimo čuvenu misao o „humanom preseljenju“. Po tom shvatanju, postoji kolektivno pravo odlučivanja o individualnim pravima, od kojih je jedno u neposrednoj vezi sa pravom na privatnu svojinu, a to je da svako svojom voljom može da odluči o sopstvenoj selidbi. Demokratskim se, pak, putem može odlučiti o tome koji će politički status imati određena zajednica. Koje obaveze prema bivšoj političkoj zajedinici iz toga proizlaze, nezavisno je pitanje i svakako bi trebalo da se utvrdi pregovorima. Jasno je da eventualni troškovi povećane autonomije ili secesije imaju uticaj na samu odluku da se demokratskim putem odluči o tome da li je to u interesu (kvalifikovane) većine.

Ne postoji, međutim, neki nepremostiv problem kada je reč o pravu na samoopredeljenje ukoliko je reč o demokratskoj zajednici zasnovanoj na liberalnom ustavu. Ovo poslednje, liberalni ustav, znači da je reč u ugovornoj a ne prinudnoj zajednici, kao kod država koje svoju legitimnost zasnivaju na etničkom nacionalizmu. U stvari, ugovorna i demokratska zajednica koja poštuje individualna prava i priznaje pravo na samoopredeljenje stabilnija je od političke zajednice koja se zasniva na etničkoj homogenosti,

jer je ova poslednja u osnovi prinudna, a ne dobrovoljna politička zajednica¹¹.

Načelno posmatrano, dakle, liberalna i demokratska politička misao ne bi trebalo da ima „nacionalistički problem“: šta činiti sa grupama koje žele veću autonomiju ili čak sopstvenu državu. Drugi problem na koji ukazuje Garton Eš jeste koje su međunarodne posledice nacionalizma? Sada je popularno kritkovati teoriju o „kraju istorije“, koja se identificuje sa liberalnom i demokratskom političkom teorijom. Prigovor je da svet, po svemu sudeći, ne ide u pravcu potpune prevlasti liberalne demokratije, već jačanju nacionalističke, autokratske i imperijalističke ideologije i država koje se na njima zasnivaju. Neki autori govore o povratku u dvadeseti vek, drugi o povratku u devetnaesti, a treći opet o sukobu civilizacija u veku koji je pred nama.

Ovde je reč, delimično, o nerazumevanju¹². Ideja o kraju istorije je bila normativna: mi znamo kako da uredimo unutrašnje i međunarodne odnose na način koji isključuje upotrebu sile u unutrašnjim i spoljnim odnosima. Uslovi su u osnovi oni koje je naveo još Kant: demokratske države i međunarodno pravo. Normativno, dakle, znamo pod kojim uslovima bi se mogla isključiti upotreba sile da bi se ostvarili politički ciljevi. To ne znači da političke grupe ili države ne mogu da imaju interes da se služe silom, bilo da promene odnose unutar zemlje ili da steknu prednosti u međunarodnim odnosima.

Problem sa upotrebom sile jeste taj što praktično ne postoji stanje ravnoteže sila, što takođe ilustruje moja rečenica koju citira Garton Eš. Ovo je jedno od naravučenija koje bi mogli da izvuku građani Srbije na osnovu iskustva sa politikom Slobodana Miloševića. Ideja po kojoj je u redu silom uspostaviti ustav i poredak u zemlji zasniva se na prepostavci da neće doći do konfiguracije odnosa snaga u

¹¹ *O problemima koje ima teorija Džona Rolsa kada je reč o pravu na samoopredeljenje pisao sam u What if They Will Not Give Up?, East European Politics and Societies 9 (1995): 499-512.*

¹² *Možda najbolji primer nerazumevanja jeste članak, sada i knjiga, Roberta Kagana, The Return of History and the End of Dreams. New York: Knopf, 2008.*



kojoj je država slabija od manjine koju želi da potčini. Još gore stoji stvar sa oslanjanjem na silu da bi se sprovela strategija „humanog preseljenja“. I u tom je slučaju potrebno da odnos snaga bude na strani te vrste „humanista“, a ne recimo na strani onih koji su za „humanitarnu intervenciju“. U svakom slučaju, nema stabilnosti u sistemu u kojem se veruje u efikasnost „rata kao ostvarenja političkih ciljeva drugim sredstvima“.

Ovo se vidi, recimo, u izjavama koje dolaze iz redova srpskih nacionalista povodom ruske intervencije u Gruziji. Meni je najzanimljivije opravdanje ove akcije time da su Amerikanci prvi počeli. Ovo neodoljivo podseća na ono što Dostojevski opisuje u Zapisima iz podzemlja. Amerikanci su, navodno, priznanjem nezavisnosti Kosova otvorili put Rusima da priznaju Južnu Osetiju i Abhaziju. Pa su, dakle, za sve krivi Amerikanci.

Ovo delimično proističe i iz potpuno pogrešne upotrebe reči presedan. Ako je Kosovo presedan, ono bi trebalo da to bude za one koji su ga priznali, a to znači da bi oni trebalo da priznaju i Južnu Osetiju i Abhaziju, ukoliko veruju da je reč o slučajevima koji se mogu podvesti pod isto pravilo. Isto tako, Rusija bi presedan priznavanja gruzijskih pokrajina trebalo da primeni i na srpsku pokrajinu, ako veruje da je načelno reč o istom slučaju. Odluke jednih, međutim, ne ovlašćuju druge da donešu istu odluku, kao što činjenica da je Amerika priznala Kosovo ne opravdava Rusiju da to isto učini u Gruziji. To što je neko navodno prvi počeo ne opravdava druge da ga u tome slede.

Konačno, greška kojoj vodi ovakvo shvatanje presedana jeste da se uzroci nalaze тамо где ih nema. Nisu ovde dve gruzijske pokrajine proglašile nezavisnost zato što je то учинило Kosovo. I Rusija nije priznala njihovu nezavisnost zato što су западне земље признале nezavisnost Kosova. Sami ruski zvaničnici, bar kada ne daju izjave за srpske novine, ne opravdavaju svoju odluku на тај начин. Rusija одавно сматра да је у нjenom интересу да ове две грузијске покrajине третира као своје protektorate (има ih još). Сада је оценила

da je odnos snaga takav da to može da legalizuje. Da li su dobro procenili, to je ključno pitanje.

Problem sa nacionalizmom, dakle, je u tome što on ne može da se univerzalizuje ni u unutrašnjoj ni u spoljnoj politici. Liberalna teorija prava međunarodnih odnosa to može, i kada je reč o pravu na samoopredeljenje i kada je reč o odnosima koji su zasnovani na pravu a ne na sili. To, kao što vidimo po rekocijama nacionalista u Srbiji, ne mora da bude dovoljan razlog da se oni odreknu svojih parcijalnih ciljeva.

Peščanik.net, 28.08.2008.

U PAKETU

Predsednik vlade Cvetković je zanimljivo ocenio procenu vrednosti Naftne industrije Srbije: „Kad kupujete samo točak, platićete ga više nego što bi bio vrednovan kada kupujete ceo automobil. Procenom vrednosti NIS-a se utvrđuje vrednost točka, a procenom celog aranžmana vrednost automobila.“ Konkretniji je bio potpredsednik Đelić: „Nećemo dozvoliti da cena naftnog aranžmana ugrozi ceo paket... Postoje i drugi elementi naših odnosa sa Ruskom Federacijom, koji mogu biti poboljšani u domenu ekonomije i koji će u celokupnom odnosu poboljšati poziciju Srbije.“

Cvetković, verovatno, hoće da kaže da kada se prodaje automobil, dobit se ne obračunava na vrednost svakog dela, dakle ni točka. Jeste li, međutim, platili točak jeftinije ili skuplje, to nije lako utvrditi, jer točak niste ni kupovali, već automobil. Mnogo je važnije da li se NIS i izgradnja gasovoda odnose kao točak i automobil? Jer, da malo zloupotrebit Černiševskog, ako kupujete dela Šekspira i



kobasicu, sva je prilika da ćete svaku robu platiti odvojeno. Jer se one ne dopunjaju, bar ne kao robe.

Cvetković, bar po ovim izjavama, prodaje mnogo manji paket od Đelića. Šta je sve sadržano u ovom većem paketu, to nije precizno određeno. On je tako razuđen da verovatno uopšte nije moguće definisati ga. U njega spadaju „elementi naših odnosa sa Ruskom Federacijom“, koji, izgleda da se sugerise, ne sadrže samo one „u domenu ekonomije“. U svakom slučaju, taj paket ima vrednost koja se ne izražava ni u kakvoj ceni, jer se ne sme dozvoliti da cena pojedine imovine, koja se, usput rečeno, prodaje, ugrozi ceo paket.

Sklonost da prodaju pakete je verovatno najbolji razlog da se političari ne bave trgovinom ili trgovci politikom¹³.

Važno je ove izjave staviti na hartiju i zapamtitи, jer je reč o naj-skandaloznijem poslu do sada¹⁴. Budući da se radi o ekonomistima, konsultantima, bankarima i trgovcima, koji su trenutno u vlasti Srbije, važno je analizirati opravdanja koja daju, a koja teže da, bar kada je reč o Cvetkoviću, sadrže elemente stručnosti.

Dakle, prvo, točak i automobil. Reč je o robi koja se, delimično, dopunjuje. Ako kupujete automobil, morate da kupite i točak. Tražnja, dakle, za automobilima je i tražnja za točkovima. Ovo ima važne posledice na kretanje cena automobila i točkova, ali to nije ono što Cvetković kaže.

Cena točka zavisi od tražnje za automobilima, ali proizvođač točkova nema razloga da proizvođaču automobila proda svoje točkove po nižoj ceni samo zato što će biti ugrađeni u automobil i biti prodati kao automobil, a ne kao točkovi. Proizvođač automobila neće obračunati dodatnu dobit na točkove koje sada prodaje sa automobilom, kao što bi inače učinio trgovac koji prodaje točkove.

¹³ Ovo je izvorna verzija napisa objavljenog u Blicu u skraćenom obliku. Ono što sledi je dodato za ovaj napis.

¹⁴ O tome sam, pod tim naslovom, pisao na blogu lista Blic, čim je najavljen sporazum.

To, međutim, ne znači da će točkovi na automobilu biti jeftiniji od točkova koji se kupuju odvojeno. Jer je potrebno automobil sastaviti i još mnogo toga valja uzeti u obzir.

Dakle, ta tvrdnja, sama po sebi, nije tačna, bar ne bezuslovno, a najverovatnije je i lišena smisla (zbog teškoća sa utvrđivanjem cene takozvane povezane robe). No, to nije tema, jer se ne prodaju automobili i točkovi već Naftna industrija Srbije, skladište za gas i sve što je povezano sa izgradnjom gasovoda. I, to je najvažnije, sve se to ne odnosi kao točkovi i automobili. Zašto? Zato što su gas i nafta, bar delimično, supstituti, a ne komplementi. Zašto je ta razlika važna? Zato što cene supstituta teže da se pomeraju u istom pravcu. Dakle, ako je veća cena gasa, veća je i cena nafte.

Zašto je, opet, to važno? Zato što vrednost imovine ili ulaganja zavisi od cene konačnog proizvoda. Dakle, ako prodajete pravo na izgradnju i korišćenje gasovoda zajedno sa Naftnom industrijom Srbije, njihova zajednička cena je, u najmanju ruku, jednaka zbiru njihovih pojedinačnih cena, a lako bi mogla da bude i veća ukoliko je zainteresovanost da se kupi i jedno i drugo posledica povećane tražnje. Dakle, upravo suprotno od onoga što tvrdi predsednik vlade Cvetković.

Stvar sa izjavom Đelića je još gora, jer je reč o čistoj politici. On ne prodaje automobile i točkove, već kupuje odnose. Posle izjave koja je gore navedena, on je čak dodao nešto u smislu „mislim da sam dovoljno rekao“. Cvetković je pokušao da nađe neko opravdanje za rđavu cenu jednog skandalognog aranžmana, dok Đelić kaže da cena uopšte nije važna. Važni su ukupni odnosi. Ovo valja shvatiti ovako: ne prodaje Srbija energetske resurse, ona kupuje „odnose sa Ruskom Federacijom“. Tako gledano, to nije, zar ne, ni neki trošak. A šta se uopšte može na takav način kupiti, to je predvidivo, i politički i komercijalno posmatrano.

Peščanik.net, 06.09.2008.



PATRIOTIZAM, NACIONALIZAM I KAKO IH RAZUMETI

Ovo je više jedan metodološki napis. Jedan je pristup da se nacionalizmom, ili nekom drugom ideologijom, objašnjava nečije, posebno političko, ponašanje (metodološki nacionalizam ili uopšte kolektivizam), a drugi je da se nečiji nacionalizam, patriotizam ili bilo koje drugo ideoološko opredeljenje objašnjavaju ličnim interesima (metodološki individualizam). Ja sam pristalica ovog drugog pristupa. Da bi se on mogao primeniti, važno je najpre pokazati nedoslednosti u ideološkim, recimo nacionalističkim, stavovima. Potom se mogu tražiti razlozi, interesi, zašto se neko ponašanje pravda ideologijom.

Uzmimo za primer Tadićevu neprestano pozivanje na srpski identitet. Da bi ovaj napis bio razumljiviji i možda zanimljiviji, uzmimo sledeću izjavu: „Srbija nema šta da traži u Evropi bez vlastitog identiteta... Ništa od svog identiteta nisu izgubili Bugari, Rumuni i Grci. Ćirilica je već u EU i mi bi trebalo da budemo u EU kako bismo imali više mogućnosti za afirmaciju našeg identiteta.“¹⁵

Šta je to „vlastiti identitet Srbije“? Čini se da je ćirilica u nekoj vezi sa tim identitetom. Ona je već u EU, pa je, dakle, identitet Srbije već delimično u EU. On, identitet, se tamo našao pošto je Bugarska postala članica EU. Srbija, dakle, deli identitet, ili jedan deo identiteta, sa Bugarskom. Ovo ne bi morao da bude jedini primer zajedničkog identiteta. Ima onih koji smatraju da srpski jezik ne daje prednost ćirilici nad latinicom. Za njih, identitet Srbije, jedan njegov deo bar, već je u EU preko latinice. Primera bi moglo da bude više, samo kada bismo znali šta sve spada u identitet Srbije. Recimo, pravoslavlje je već u EU, kao uostalom i druge hrišćanske crkve, a isto važi i za islam (ako nikako drugačije, onda preko Kipra). O ateistima i da ne govorimo. Takođe, ako bi Hrvatska sutra postala članica EU, a možemo da zamislimo da i Crna Gora to postane pre Srbije, tada bi i srpski jezik, ako ne preko srpsko-

¹⁵ Navod se može naći na zvaničnoj stranici Predsednika Srbije.

hrvatskog onda preko crnogorskog, već bio u EU. Ima, kao što je poznato, ljudi koji čak smatraju da je reč o jednom jeziku. Šta još Tadić često navodi kao nešto što pripada identitetu Srbije? Kosovo. Uzmimo da ono, nekako, postane član EU pre Srbije, tada bi i po tome srpski identitet, jedan njegov značajan deo svakako, bio već u EU. A ako se ne misli tek na teritoriju Kosova, a pogotovo ne na njegove stanovnike, već na kosovski mit ili kako se već karakteriše onaj spiritualni deo identiteta koji se vezuje za Kosovo, taj su mit ili to svojstvo već u EU, jer su deo evropske istorije.

Šta je, dakle, identitet Srbije za čiji opstanak u evropskoj zajednici naroda Tadić nije zabrinut, ali izgleda da neki jesu? Ako nije jezik i nije pismo i nije vera i nije teritorija i nije istorija, moglo bi da bude sve to zajedno, jer ako ni jedan deo nije ekskluzivno srpski, možda je to njihova kombinacija ili bar zbir. Nažalost, što se više svojstava kombinuje, sve je manje identiteta, jer se gubi specifičnost, ono što čini jedinstvenim to što se naziva identitetom Srbije. Zbog toga nije realno očekivati da će se srpski zagovornici „politike identiteta“ oglasiti nekim preciznijim određenjem šta je to indentitet zemlje.

Ovo, dakle, pozivanje na identitet Srbije nije baš bogato smisлом, ali to ne znači da nije politički informativno. Jasno je da kada predsednik Srbije govori o „vlastitom identitetu“ Srbije, on naravno misli na srpski identitet, što se i sugerije pominjanjem cirilice. Ovo drugo, srpski identitet, nije ništa jasnije od prvoga, ali je bar jasno na koga se odnosi. Tadić se, u stvari, obraća srpskim glasačima. Šta im on poručuje? Ne, naravno, nešto o njihovom identitetu. Već, prvo, da će srpska država voditi računa o njihovim interesima i posle učlanjenja u Evropsku uniju i, drugo, da će njihovi interesi i dalje biti važniji od interesa onih građana Srbije koji imaju drugačiji identitet. Zašto im on to poručuje? Zato što računa na njihovu podršku. Čitava ta retorika o indentitetu ima veoma prozaičan politički smisao. Da li je sam Tadić nacionalista, nije od velikog značaja. To se ne razlikuje mnogo od pitanja da li je Slobodan Milošević bio nacionalista ili da li je to Vojislav Koštunica. Pre svega,



teško je biti uveren u nešto što nema smisla. Ali, po ponašanju, znamo da su njihovi lični interesi njima bili veoma važni. I to je dovoljno da razumemo zašto govore to što govore.

Drugi primer je skorašnja, takođe Tadićeva izjava: „Donoseći stratešku odluku od najvećeg mogućeg značaja o priključenju EU, Srbija ima priliku da na sednici parlamenta doneše i odluku o svojim strateškim odnosima sa Rusijom.“¹⁶ U međuvremenu su te odluke i donete. Kontrast između prvog i drugog dela rečenice ne može biti veći. Strateški značaj ratifikacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom je jasan: cilj je članstvo u EU. Šta je strateški cilj u odnosima sa Rusijom? Ratificuje se sporazum kojim se Naftna industrija Srbije prodaje Gaspromu. Kasnije će se graditi gasovod kroz Srbiju. Reč je o komercijalnim poslovima između dve države ili između njihovih preduzeća. Tadić, međutim, izjavljuje da je reč o strateškim odnosima sa Rusijom. Šta je njihov sadržaj ili, drugačije rečeno, šta je cilj tih odnosa? To se ne kaže.

Kao i u primeru sa identitetom, i na ovom primeru se vidi da to što se kaže nema smisla tako kako se kaže. Politički je, međutim, smisao jasan. Reč je o rđavom komercijalnom, ali o dobrom političkom poslu. Dobrom za koga? Rusija je u poslednjih par godina podržala Tadića na više načina, a njena podrška je potrebna i ubuduće zbog Tadićeve kosovske politike. To košta i koštaće: ne samo u novcu već i politički. Oni koji slušaju šta izjavljuju Putin i Medvedev o Gruziji zapaziće da oni o Srbiji govore kao o Gruziji (a o Kosovu kao o Južnoj Osetiji i Abhaziji). Posebno je zanimljiva skorašnja izjava Putina o Srebrenici, u kojoj je on optužio holandski mirovni kontingent za pasivnost koja je omogućila da dođe od onoga što je Haški sud ocenio kao genocid. Strateški, Tadićev interes je, dakle, jasan. Strateški interes Srbije, to je već druga stvar. Ako se obrati pažnja na ono što o strateškim interesima Rusije govori Medvedev, Srbija bi imala dosta razloga da razmišlja o „strateškim odnosima sa Rusijom“. Ovde ima smisla ukazati na činjenicu da srpska

16 Blic, 07.09.2008.

politička javnost voli da se bavi strategijama, ali prilično površno. Najveći broj ljudi koji sebe nazivaju rusofilima, na primer, ne zna baš mnogo o Rusiji. Nije poznato ko su autori Tadićeve politike o „strateškim odnosima sa Rusijom“, ali ideja da se oni zasnovaju na trgovini tipa NIS za Kosovo zabrinjava.

Nacionalizam je, dakle, uglavnom, racionalizacija pojedinačnih interesa nacionalista. Kako stoji stvar sa patriotizmom? Šta je, pre svega, patriotizam? Uzmimo za primer demonstraciju sa tri raširena prsta Tadića i Jeremića u Pekingu. „To je naša ideja i za to se mi borimo“, tako je nekako objasnio Tadić američkom predsedniku Bušu. O kojoj je ideji tačno reč i u kakvoj to borbi učestvuju njih dvojica? Ideja je, možda, da je Buš krstaški ratnik, a borba je protiv islama. Ili je bar Buš to tako trebalo da razume. Šta je tu patriotski?

Drugi primer su izjave patriota da je reč o ljubavi prema domovini, dakle o jednom osećanju. Ovo je jedna veoma neobavezna verzija patriotizma. Iz osećanja ne sledi nikakva obaveza da se dela na neki specifičan način. A, naravno, ne može postojati obaveza da se poseduje neko osećanje, ako uopšte može da postoji takvo osećanje kao što je patriotizam. Treći primer su oni koji smatraju da je reč o jednom načinu mišljenja: patriota, recimo, smatra da je obavezan da misli da je velika Srbija bolja od male Srbije; zapravo što veća to bolja. To je patriotska ideja i za nju se, bar u mislima, te patriote bore. Problem sa tim misaonim patriotizmom jeste u tome što njegov sadržaj nije inherentno određen. Tako da on zavisi od toga ko ga u datom času određuje. Pa neko ko je do juče određivao šta je patriotsko mišljenje, a šta izdajničko, sutra lako može da bude proglašen za izdajnika, a da ni do kakve promene uverenja nije došlo. Među do sada poznate izdajnike spadaju: Tadić („ustaša“), Koštunica (zato što sarađuje sa „ustašom“, što je bio stav radikala kada su govorili „nikada sa Tadićem i Koštunicom“), Nikolić (zato što je bio spreman da glasa za ratifikaciju sporazuma sa Evropskom unijom), a i Milošević je bio izdajnik za prethodno navedene iz jednog ili drugog razloga.



Iz ovih primera se vidi da patriote u Srbiji najčešće ne umeju da nedvosmisleno odrede šta je to patriotizam. Za razliku od nacionalizma, međutim, uglavnom je jasno i poznato šta je patriotizam. Reč je o političkoj obavezi: stanovnik, građanin, poreski obveznik ili već na koga se obaveza odnosi, dužan je da posluša nalog javnih vlasti i da svoj interes i sve svoje stavi na raspolaganje državi. Dakle, ne svoja osećanja, svoja tri prsta ili izraženo mišljenje, već, recimo, život i imovinu. Upravo je zbog toga ključno pitanje o političkom procesu kojim se dolazi do sadržaja patriotskih obaveza i o tome koja su nužna ograničenja patriotizma. Jasno je, mada to može da iznenadi neke literarne patriote, da je potrebno zaštititi građane od državnog patriotizma, što je velikim delom upravo sadržaj ustava i pravne države.

Oni koji zahtevaju da se neka mišljenja smatraju izdajničkima, veoma su opasni, ali je na njihovom primeru najlakše videti ograničenja patriotizma. Opasniji su oni koji smatraju da patriotizam zahteva „borbu“ za veliku državu, dakle za teritorijalna proširenja i za centralizaciju vlasti. Verovatno najkonfuznija je, međutim, ideja o ekonomskom patriotizmu ili nacionalizmu. To je najlakše videti na primeru nekih liberalnih nacionalista, koji su istovremeno zagovornici slobodnog tržišta i neprikosnovenosti privatne svojine, ali i patriotizma ili nacionalizma u privrednoj politici. Ekonomski patriotizam je jedan vid ograničavanja privatne svojine, jedan vid njene nacionalizacije. Kao što je to slučaj i sa patriotizmom kada je reč o individualnim slobodama i o slobodi mišljenja i izražavanja. Zbog toga se, ne samo ustavni i pravni uopšte, već i politički napredak meri i stepenom oslobađanja od patriotizma, od te vrste političke obaveze kojom se ograničava sloboda mišljenja i delanja.

Svako ograničavanje slobode pojedinaca i privatne sopstvenosti zasniva se na jasnim političkim i privrednim interesima, koji se svode na korist sasvim konkretnih pojedinaca. Patriotizam služi kao opravdanje političkih odluka i upotrebe političke moći, a koristi se i kao opravdanje da se neka mišljenja ne čuju i kao razlog da se

neki privredni interesi zaštite. Kada se znaju ti interesi, zna se i čemu pozivanje na patriotizam. Recimo, u slučaju demonstracije sa tri raširena prsta, reč je o poruci nacionalistima kod kuće. U neprestanim napadima na one koji gaje izdajničke misli, reč je o zahtevu da se obezbedi veći prostor ili čak monopolski položaj tamo gde je podobnost mišljenja od značaja, recimo u državnim sredstvima informisanja. Konačno, ekonomski patriotizam je skup mera zaštite sasvim određenih privrednih interesa i subvencionisanja sasvim konkretnih poslovnih ljudi.

Dakle, metodološki posmatrano, individualizam je nadmoćan kolektivizmu. Potrebno je navesti još samo jedan argument. Razlog za potrebu da se kolektivističke ideje analiziraju i da se njihova besmislenost ili čista logička nedoslednost pokažu sastoji se u tome da se ukaže da se njima ne može objašnjavati ponašanje pojedinaca, bilo da su oni privatne ili javne ličnosti. Nešto što nema smisla, može da objasni sve. Pojedinačni interesi, pak, mogu da objasne i oslanjanje na shvatanja lišena smisla, kao ona o nacionalnom identitetu i patriotskim osećanjima.

Peščanik.net, 11.09.2008.

JOŠ JEDNA IZGUBLJENA DECENIJA

Osam godina je dug period. Kada se pročita ono šta se svih ovih godina izjavljivalo da će se postići i uporedi sa onim što je postignuto, rezultat je porazan. Možda će najsvežiji primer biti indikativniji od podsećanja na sva neispunjena obećanja. Sve do pre neki dan najavljivalo se da će Srbija do kraja ove godine dobiti status kandidata za člana Evropske unije. Koliko je to bilo nerealno najbolje su znali oni koji su davali te izjave. Sada se isto govori za sledeću godinu. Zašto se to čini?



Da bi se skrenula pažnja sa činjenice da za osam godina nije napravljen ni prvi korak u odnosima sa Evropskom unijom. Važno je ponoviti o kojem broju godina je reč: osam godina je veoma dug period. To je kao kada bi neko za sve to vreme popunjavao formular za upis, umesto da završi dva fakulteta ili da doktorira. Ovo poređenje još bolje odgovara kada se primeni na vizni režim. Ljudi koji bi da putuju i bukvalno popunjavaju formulare i skupljaju svakojaka dokumenta da bi eventualno mogli da pređu granicu. Ni za osam godina to nije moglo da se reši, ali će se, ponavljaju svi, od predsednika države do ministara, postići sledeće godine.

Isto važi i za sva druga obećanja i za sve druge reforme. Važno je ne gubiti iz vida da su za sve vreme na vlasti isti ljudi. Uklonjen je Zoran Đindjić, koji se očigledno nije uklapao, ali su svi drugi na vlasti, čas na jednom, čas na drugom mestu. Čak i kada je reč o opoziciji, nema mnogo novina. Budući da su i na vlasti i u opoziciji isti ljudi, zašto menjati retoriku? Vlast obećava bolji život takoreći sutra, a opozicija nepokolebljivo čuva nacionalne i državne interese, danas jedne, sutra druge.

Ovo je treća izgubljena decenija. Osamdesete godine prošloga veka je obeležila nesposobnost da se reformiše jedan potpuno nefunkcionalan sistem. Devedesete je obeležila opijenost silom i glorifikacija nasilja svake vrste. Osam poslednjih godina, a sva je prilika i čitava ova decenija ostaće u sećanju po političkoj neodlučnosti. Sve tri decenije su izgubljene iz istog razloga: ljudi na vlasti, i oni koji su za nju konkurisali, imali su veoma jasnú ideju o svojim ličnim interesima i o tome kako da iskoriste jednu ili drugu vrstu sukoba, nezavisno od veličine javne štete, kako bi te ciljeve ostvarili.

Reč je, dakle, o politici privatnih koristi i javne štete. Ovde nema smisla nastaviti sa poređenjima ovih triju izgubljenih decenija, mada bi to bilo veoma zanimljivo. Važnije je, ipak, razmisliti o tome kako će izgledati sledeća decenija. Nju su u velikoj meri već

odredile odluke donete u poslednjih osam godina. Mada su i te odluke donete kako bi se obezbedile trenutne privatne koristi, bilo političke ili finansijske, ili i jedne i druge, jer one će bez ikakve sumnje imati dugoročnije političke posledice. Ovde možda ima smisla ukazati samo na najvažnije strateške odluke.

Prva je ona o odnosu prema ubistvu Zorana Đindjića. Politička elita, što izričito što prečutno, zadovoljila se time da je reč o ubistvu čiju političku motivaciju nije potrebno utvrditi. To je još jedna u nizu takvih odluka gde se čitava javnost, čitavo društvo, uvlače u neku vrstu saučesništva: od javnosti se traži da smatra nepotrebnim da se rasvetli jedan, po mnogo čemu uspešan, državni udar. Na isti način se traži da se ne uzima ozbiljno odluka Međunarodnog suda o genocidu u Srebrenici i uopšte sve što je do toga dovelo i što je bilo posledica toga čina. To, naravno, ima ogromne posledice po javni moral, ali je korisno jednom broju privatnih karijera.

Druga dalekosežna odluka je doneta ustavom iz 2006. Budući da je više nego poznato kako je izgledala procedura donošenja tog ustava, ko su njegovi autori, a i koje su mu najvažnije mane, ovde je dovoljno samo podsetiti na taj politički skandal. Ustav bi trebalo da je stub pravne države. Ovaj je za sada imao upravo suprotne posledice. A i u budućnosti će biti prepreka uspostavljanju i stabilizaciji vladavine prava. Šteta koju trpi društvo zbog toga što u njemu ne vlada pravo je ogromna, ali je korist od diskrecione vlasti ono što je pre svega na pameti političara.

Treća strateška odluka jeste da se nastavi sa politikom otvorenih teritorijalnih pitanja, koja ima dugu istoriju, ali čiji je savremeni autor Slobodan Milošević i oni u političkoj javnosti koji su ga na jedan ili drugi način podržavali. Ta je strategija korisna za one koji su na vlasti ili su njeni ideolozi, jer im omogućava da stalno doziraju vanrednost situacije u kojoj se nalazi Srbija i tako opravdavaju jednu ili drugu vrstu mera protiv građanske i liberalne opozicije. Uz to, mogu da opravdaju svoje oslanjanje na snage bezbednosti,



patriotske intelektualce i na nacionalne lidere u privredi. Rizici koji se time preuzimaju su, naravno, veoma veliki, ali je jasno da će štetu u najvećoj meri trpeti društvo, a ne pojedinci na vlasti.

Četvrta važna odluka jeste da se približavanje Evropskoj uniji uslovi rešavanjem statusa Kosova. Ovo je praktično odluka da se uspori proces pridruživanja. Jer je jasno da Srbija ne može postati član Evropske unije sve dok se ne sporazume sa kosovskim vlastima. Trenutno je politika, bar kako se javno predstavlja, da se obnove pregovori, koji bi, sugeriše se, na kraju krajeva doveli do podele Kosova. Ako bi se takvi pregovori poveli, Srbija ne bi mogla da napreduje ka Evropskoj uniji sve dok ne uveri predstavnike Kosova da je u obostranom interesu njegova podela. To neće voditi ničemu, osim daljem gubljenju vremena. Naravno, privatne koristi i karijere će se obezbediti, ali će zemlja nastaviti da čeka da besciljna politika dovede do nekakvog rezultata. Na kraju će se, ako prevlada razum, doći do sporazuma da obe zemlje zajedno uđu u Evropsku uniju, a to će značiti da će Srbija kasniti možda i čitavu deceniju više nego što već sada kasni, i to, da ponovim, ako razum prevlada.

Zašto je tako? Zašto su moralna korupcija, pravna nesigurnost, teritorijalna neodređenost i zatvorenost poželjni i prihvatljivi? Odgovor se verovatno nalazi u strukturnim karakteristikama srpske političke javnosti i srpskih političkih institucija. Ovde ima smisla samo ukazati na jednu specifičnost. Oni koji su preuzeли vlast pre osam godina imali su izuzetnu šansu da donesu istorijske odluke, recimo o već razmatranim strateškim izazovima. Sličnu šansu su imali uglavnom isti ljudi i pre dvadeset godina. To je čak relativno redak slučaj: da se istoj generaciji prilika pruži dva puta. Ova druga propuštena prilika koštaće, jasno je sada, čitavu deceniju, uz preuzete obaveze za možda i narednih deset godina.

Peščanik.net, 05.10.2008.

KAKO RAZUMETI FINANSIJSKU KRIZU?

Budući da je reč o finansijskoj krizi, i to pre svega o krizi bankarskog sistema, razumevanje uzroka i posledica bi trebalo da počne od problema sa kojima se suočavaju banke ili, recimo, jedna tipična banka.

Meni se čini da je najjednostavnije pogledati u tipičan bilans neke tipične banke koja se suočava sa problemima likvidnosti ili čak solventnosti (ova će dva pojma biti objašnjena). Dakle, uzmimo da banka ima bilans koji izgleda kao na slici 1.

Slika 1

Bilans banke

Aktiva		Pasiva
Sigurna ulaganja		Depoziti
Rizična ulaganja		Dugovanja
Toksična ulaganja		Kapital

Prepostavimo da je je kapital 5 posto ukupne pasive. Drugim rečima, banka ima toliko sredstava koja pripadaju njenim vlasnicima. To je, ako je verovati ljudima koji se bave tim istraživanjima, uobičajeno za američke banke. Po nekim autorima, evropske banke imaju još manji udio kapitala u ukupnoj pasivi. Uzmimo da je 5 posto aktive u ulaganjima koja se ne mogu naplatiti ili se ne mogu prodati na tržištu kapitala. Ovo je situacija sa kojom se suočavaju banke koje su ulagale u, recimo, hipotekarne kredite koje sada niko neće da kupi, koji dakle nemaju cenu. Takva se banka suočava sa problemom likvidnosti. Ona ne može da odobrava nove kredite jer nema za to pokriće u kapitalu kojim raspolaže. Uzmimo da sva ta toksična ulaganja moraju da se otpisu, tada banka postaje nesolventna, jer je izgubila sav kapital na toksičnim ulaganjima. Što će reći, banka je bankrotirala.

Ako su banke međusobno veoma povezane, ako se dakle oslanjaju u značajnoj meri na međubankarsko tržište, problemi sa kojima



se suočava jedna banka postaće problemi bankarskog sistema. Recimo, ako su međusobna dugovanja banaka velika, banke koje imaju gubitke će gledati da prodaju neka od svojih ulaganja kako bi mogle da izmire obaveze prema svojim kreditorima. Međutim, prodaja imovine će dovesti do pada cena tih ulaganja, pa se lako može desiti da se banka nađe u težem položaju posle prodaje, jer će se pogoršati odnos njenih dugovanja prema njenim ulaganjima. Ovo se naziva paradoxom razduživanja (paradox of deleveraging). Posledica toga može da bude da banke prestanu da jedna drugoj pozajmljuju novac. Što je sada u velikoj meri stanje stvari na međubankarskom tržištu u Americi i u velikom delu Evrope.

Koja je konačna posledica ovakve finansijske krize, bar kada je reč o finansijskom sektoru? S obzirom na gubitke koji su uzrok same krize, a i s obzirom na one koje sama kriza donosi, neminovno je smanjenje čitavog tog sektora. Budući da se mora umanjiti vrednost aktive, mora da se umanji i vrednost pasive, jer ove dve strane se sabiraju do nule. Pored toga, banke će se razdužiti, tako da će ideo kapitala u odnosu na ukupnu pasivu porasti. Konačno, ulaganja u rizičnije plasmane će se značajno smanjiti, a verovatno će se i sasvim obustaviti. Sve zajedno, kredita će biti manje, što znači da će biti skuplji.

Ako se obrati pažnja na Sliku 1, lako će se videti šta razne vlasti pokušavaju da urade i u čemu se njihovi planovi razlikuju. Zajedničko svim planovima spasavanja finansijskog sistema jeste osiguranje depozita. Jasno je da bi stvari potpuno izmakle kontroli ukoliko bi došlo do povlačenja depozita. Usled toga, vlasti svuda dodatno osiguravaju štedne i druge uloge. Tu, međutim, prestaje saglasnost među državama i njihovom razumevanju o tome koja je uloga javnih vlasti u bankarskoj krizi.

U Americi je usvojen plan koji ima za cilj da država otkupi toksična ulaganja. Ideja je da banke, praktično, obezbede neku cenu tim ulaganjima. Ukoliko je cena veća, utoliko će se banke brže oporaviti. Ovaj pristup obezbeđuje, takođe, da se razdvoje nelikvidne od

nesolventnih banka. One koje i dalje, uprkos intervenciji države, ne budu imale dovoljno kapitala da nastave operacije očigledno su nesolventne i moraju da budu prodate ili da se ugase. Ostale banke bi mogle da obnove rad, a to bi trebalo i da im omogući da se dokapitalizuju, dakle da povećaju svoj kapital tako što će privući privatne investitore. Ovo je, otprilike, ono što radi Voren Bafet koji ulaže u neke banke u vidu kupovine privilegovanih akcija.

U Evropi je popularniji drugačiji pristup. Države dokapitalizuju banke. Ovo je put kojim je krenula Velika Britanija. Umesto da se država brine o lošim plasmanima, ona ulaže novac u banke i postaje njihov vlasnik, delimično ili u celini. Banke, onda, mogu da otpisu gubitke ili da ih tretiraju na neki drugi način, ali to ih više neće sprečavati da normalno posluju. Opet, cilj je da se s vremenom državni udeli prodaju privatnim investorima, što je otprilike bio način na koji je postupila švedska vlada u krizi bankarskog sistema početkom devedesetih godina prošloga veka. U većini će slučajeva doći do državne intervencije koja će kombinovati ova dva pristupa. Ovo je već slučaj u SAD, jer plan usvojen u Kongresu omogućava i da država kupuje rizična ulaganja i da direktno ulaže u banke.

Šta je dovelo do ove krize? Na to nije lako dati odgovor, jer on donekle zavisi od shvatanja o tome šta se misli pod uzročnošću, dakle zavisi od teorije kauzaliteta koja se prihvata. Ukoliko se traže neposredni uzroci i to oni koji mogu da objasne ponašanje banaka, tada je najprirodnije pogledati čime su se rukovodile banke kada su donosile odluke o tome kako da strukturišu svoju pasivu, dakle koliko da se zaduže, i kako da rasporede svoja ulaganja, dakle da li da ulažu u rizičnije plasmane, koji se mogu pokazati kao toksični.

Ako se želi objasniti rast zaduženosti banka, najverovatniji uzrok jeste niska cena duga. Ona je posledica niske cene novca, za šta je zadužena centralna banka. Dakle, uzrok pogoršanja kvaliteta bankarske aktive jeste posledica politike niske kamatne stope koju je sprovodila američka centralna banka. Racionalno je da banke



ne povećavaju kapital već da se zadužuju, jer je ovo drugo znatno jeftinije od prvog. Na drugoj strani, visoka likvidnost banaka dovodi od potrebe da se povećaju ulaganja, što opet podstiče rast cena imovine. Ukoliko se veruje da će kamate ostati niske, pa će cena imovine nastaviti da raste, ulaganje čak i u one plasmane koji se nazivaju *subprime*, znači u neprvoklasne plasmane, postaje racionalno. Potpuno je nevažno da li će neko ko nema ni dohodak, ni imovinu, a ni kreditnu istoriju, dobiti kredit da kupi kuću, sve dok je očekivana vrednost kuće veća od vrednosti kredita. Čak i ako takav dužnik ne može da izvršava svoje obaveze, banka ne gubi jer dolazi u posed nekretnine koja vredi više od kredita. Kao posledicu toga, banke su ulagale, obično preko posebnih finansijskih firmi, u te neprvoklasne plasmane.

Šta se događa ako centralna banka počne da povećava kamatnu stopu? Kvari se, očigledno, bankarska pasiva, a istovremeno postaju skuplji krediti i zaustavlja se rast cena imovine. Štaviše, cena nekretnina počinje da pada, kao što je bio slučaj u Americi već tokom 2006. godine. U času kada hipoteka vredi više od nekretnine, dužniku se isplati da prestane da vraća kredit, ali sada banka dolazi u posed imovine koja vredi manje od kredita, što je, naravno, gubitak za banku. Ti gubici postaju toksični, jer ugrožavaju likvidnost banaka, a to opet može da dovede banku do bankrotstva, što onda čini sve njene plasmane rizičnim. Ta su, dakle, ulaganja toksična jer ako su ona nenaplativa, to može da zarazi i sva druga ulaganja. I onda, kao što sam već napisao, u krizu zapada čitav bankarski i finansijski sistem.

U ovom času, centralne banke spuštaju kamatne stope, ali to, za sada, nema željene posledice po kamate na međubankarskom tržištu. Potrebne su i mere dokapitalizacije i preuzimanja gubitaka po osnovi rđavih ulaganja. Ma koliko to izgledalo u neskladu sa jednom ili drugom idejom o finansijskim tržištima, što je tema za sebe, jasno je da je konačni nosilac rizika bankarskog sistema poreski obveznik. On već garantuje depozite, a sada se očekuje i da preuzme troškove

gubitaka koji su proistekli iz toga kako su ti depoziti ulagani. Ne ulazeći ovde u pitanja efikasnosti i pravičnosti toga sistema, problem sa kojim se sada suočavaju poreski obveznici širom sveta jeste da su finansijski poslovi globalizovani, ali su konačni rizici još uvek nacionalni. Tako da je potrebna koordinacija država o tome kako da se sa finansijskom krizom suoče, što nije jednostavna stvar (zašto nije je veoma zanimljiva tema, ali za neku drugu priliku). Potreban je kosmopolitski poreski obveznik, koji nije na vidiku.

Konačno pitanje jeste da li će posledice osetiti i zemlje kao Srbija koje imaju, po njihovom shvatanju, veoma likvidne i solventne banke i bankarski sistem uopšte. Odgovor je potvrđan. Pre svega zato što, kao što je već rečeno, postoje problemi na međubankarskom tržištu koje nije nacionalno. Ako ništa drugo, poskuće krediti, u onoj meri u kojoj ih bude bilo. Dodatni rizik jeste zdravlje banaka majki, to jest stranih banaka koje su vlasnice srpskih banaka. Ukoliko one imaju potrebu da smanje svoje bilanse, što se čini neminovnim, to će svakako imati posledice i po banke čerke, mada u ovom času nije jasno kolike će te posledice biti.

Poseban problem zemlje kao što je Srbija jeste to što ona ima veliku tražnju za stranim sredstvima, svejedno da li ona ulaze u zemlju preko kredita ili preko neposrednih ili drugih ulaganja. Ukoliko nastanu problemi sa prливом novca, javiće se problem finansiranja uvoza. U tom slučaju, Srbija bi mogla da zatraži pomoć Međunarodnog monetarnog fonda, a to bi vodilo značajnim korekcijama u monetarnoj, fiskalnoj i u politici kursa. Ova poslednja korekcija je neminovna nezavisno od svega ostalog. Pitanje je samo hoće li biti potrebno da se to izvrši postepeno, što bi bilo poželjno, ili pod finansijskom prinudom, što bi moglo da bude veoma skupo – socijalno, politički i, naravno, privredno.

Peščanik.net, 13.10.2008.

CILJEVI

Gledano sa strane, nepristrasno dakle, nije jasno, ili bar nije očigledno, šta se želi postići proterivanjem ambasadora Crne Gore i Makedonije? Što ne znači da se ovi postupci ne analiziraju i da se ne izvlače zaključci.

Ove odluke nisu jasne, ili nisu, kako se to kaže, samorazumljive, zato što je zahtev Srbije da se o proglašenju nezavisnosti Kosova izjasni Međunarodni sud bio shvaćen, jer je tako i objašnjavan, kao prenošenje čitavog problema sa političkog na pravni teren. Reakcija Srbije na nova priznanja Kosova od strane bilo koje države, koja bi bila u skladu sa ovim oslanjanjem na pravo i na pravni sistem, trebalo bi da je otprilike ovakva: zemlje koje donesu takvu odluku pre izjašnjavanja suda preuzimaju pravni i politički rizik, jer bi ih presuda suda po kojoj bi proglašenje nezavisnosti Kosova bilo ocenjeno kao nelegalno dovelo u neprijatan položaj. Vlade Crne Gore i Makedonije su, na različite načine, podržale zahtev Srbije u Ujedinjenim nacijama, što znači da su priznavanjem Kosova kao nezavisne države svesno preuzele politički i pravni rizik ukoliko odluka suda bude pozitivna, to jest ako bude glasila da je proglašenje nezavisnosti Kosova bilo u neskladu sa međunarodnim pravom. Ili, još konkretnije, vlada Mila Đukanovića, koja, znamo, namerava da bude tu gde je i posle odluke suda, preuzela je ozbiljan politički rizik priznajući Kosovo. Jer, ako sud presudi da je Kosovo nelegalno proglašilo nezavisnost, vlada Crne Gore će se suočiti sa veoma neprijatnim ishodom na sledećim izborima. Tako, dakle, to izgleda posmatrano sa strane, u skladu sa tumačenjem zahteva Srbije za mišljenjem Međunarodnog suda i razumevanjem odluka pojedinih vlada da priznaju nezavisnost Kosova pre nego što taj sud iznese svoje mišljenje.

Kako onda razumeti reakciju srpske vlade, srpskog predsednika i srpske diplomatiјe? Kada se postavi pitanje razumevanja neke političke odluke, to znači da se želi znati šta se njome želi postići, šta joj je cilj? Taj čin je, kao što sam već napisao, očigledno u

neskladu sa ciljem koji se želi postići zahtevom za izjašnjavanjem Međunarodnog suda. Taj čin je, i ovo je važno Evropskoj uniji, takođe u neskladu sa obavezom o regionalnoj saradnji koju su preuzele sve zemlje Balkana koje žele da se u Uniju učlane. Kako, dakle, razumeti taj čin srpske diplomatiјe? Šta se njime želi postići?

Razumevanje ovog čina je otežano i činjenicom da su posle odluke Ujedinjenih nacija normalizovani odnosi sa svim zemljama koje su priznale Kosovo pre te odluke. Odluka o normalizaciji je u skladu sa interpretacijom, koju sam već izneo, o ciljevima srpskog zahteva da se o nezavisnosti Kosova izjasni Međunarodni sud. U tom kontekstu, odluke o proterivanju ambasadora Crne Gore i Makedonije se mogu razumeti samo na jedan način: Srbija želi da izvrši politički pritisak na ove dve zemlje. Sa kojim ciljem?

Ostavimo po strani Makedoniju. U njenom slučaju, cilj srpskog izražavanja nezadovoljstva jeste, najverovatnije, da joj se dodatno oslabi politički položaj. Korist od toga je mala, ali se računa i da je šteta mala ili nikakva – tako se, čini se, računa u srpskim vladajućim krugovima – pa sila može da se demonstrira gotovo besplatno.

Kada je, međutim, o Crnoj Gori reč, izjave ministra spoljnih poslova, ali i predsednika republike, ukazuju na daleko ambiciozniji cilj. Teži se destabilizaciji crnogorskog režima. Ovaj zaključak će izvući ne samo vladajuće partije u Crnoj Gori, već je upravo tako srpski potez razumela opozicija i u Crnoj Gori i u Srbiji. Do istog će zaključka doći i svi drugi, uključujući i nepristrasne posmatrače, posebno pošto vide ponašanje opozicije u Crnoj Gori i reakciju srpskih vlasti na crnogorske političke sukobe. A onda će se postaviti pitanje o ciljevima srpske politike ne samo u odnosu na Crnu Goru i druge susede nego u mnogo širem kontekstu.

Zaključiće se, to mi izgleda neminovno, da se Srbija vraća političkim ili, kako se to kaže, državnim i nacionalnim interesima, koji su određivali njene diplomatske i druge ciljeve iz devedestih godina



prošloga veka, a onda će se javiti sumnja da li su ti ciljevi ikada i bili napušteni? Što će otvoriti mnogo značajnije pitanje o poverenju u srpske političke predstavnike kada je reč o njihovim izjavama o tome šta su ciljevi srpske međunarodne politike, posebno one prema susedima ili, drugačije rečeno, prema regionalnoj stabilnosti.

A gde se sumnja u ciljeve, tu valja očekivati i preocenjivanje smisla upotrebljenih sredstava. Pre svega kada je reč o odnosu Srbije prema Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Postaviće se pitanje o tome kakav je tačno stav Srbije kada je reč o upotrebi sile? Pre svega prema nejakim susedima. Ovu sumnju pojačava lakoća sa kojom srpska javnost prihvata ovakve kaznene mere srpske diplomacije. A tom svojom podrškom javnost, ako ništa drugo, preuzima velike obaveze, bez obzira na to da li je toga svesna ili nije. Isto kao i devedesetih godina prošloga veka.

Jer, šta se tačno dobija destabilizacijom Crne Gore i eventualnim posledicama te destabilizacije po, na primer, stabilnost Bosne i Hercegovine? Drugim rečima, šta bi se postiglo ako bi pritisak srpske diplomacije na Crnu Goru bio uspešan? Ništa se ne dobija na samom Kosovu. Eventualna dodatna destabilizacija Bosne i Hercegovine takođe ne bi donela ništa na Kosovu. Ali bi sve to donelo značajne obaveze Srbiji, pre svega političke, pa i kada je reč o bezbednosti. Da li Srbija zaista želi da se integriše sa Crnom Gorom i sa Republikom Srpskom? Nisam siguran da su ljudi koji su odgovorni za međunarodnu politiku Srbije dobro razmislili o tom pitanju i sračunali koliko bi koštali alternativni odgovori.

Ove obaveze, kako sada izgledaju stvari, nisu ono čemu se teži, što ne znači da se ne preuzimaju. Cilj destabilizacije jeste nešto kratkoročniji, mada isto tako rizičan. Ono što se dogodilo posle proglašavanja nezavisnosti Kosova i posle odluke Ujedinjenih nacija da podrži zahtev da se o tome zatraži mišljenje Međunarodnog suda jeste da je izgledalo da se čitava regija kreće u pravcu stabilizacije i čak, možda, trajnije stabilnosti. To bi posredno moglo da znači

da je proglašenje nezavisnosti Kosova delovalo stabilizujuće na čitavu regiju. To bi, ako bi bilo tačno, bio jak argument za političku opravdanost proglašavanja i priznavanja nezavisnosti Kosova. To bi, čini se da je procenjeno, imalo negativne posledice po političke ambicije vrhova srpske vlasti, a i po njihove političke ciljeve u regiji. Stoga, mere koje vode destabilizaciji Crne Gore i, možda, Bosne i Hercegovine i pogoršanom političkom položaju Makedonije, trebalo bi da pojačaju argument da je proglašenje nezavisnosti Kosova imalo negativne posledice po stabilnost regije. To, na žalost po autore te strategije, neće biti tako shvaćeno, već će se odgovornost za destabilizaciju pripisati Srbiji zbog svih razloga koje sam već naveo. A i cilj ozbiljnije destabilizacije se neće postići. Kratkoročna slava i povećana popularnost pojedinih političara, to je možda ostvarivo.

Peščanik.net. 15.10.2008.

POMIRENJE

Kao što se moglo očekivati, sadržaj ove Deklaracije ne odgovara obećanom naslovu, deklaracija o pomirenju, pa ne odgovara ni dugačkom naslovu, gde se ponovo pominje pomirenje, jer je reč o dokumentu koji govori o „zajedničkoj odgovornosti“, dakle praktično o ujedinjenju Demokratske stranke sa Socijalističkom partijom, a ne o njihovom pomirenju. Jer, ako neko reši da pročita ovu deklaraciju, mada sumnjam da će čitanost biti velika, videće odmah da je reč o zajedničkom političkom programu. I to ne tek o koalicionom sporazumu, koji i inače već postoji, već o zajedničkom ideološkom dokumentu. Dakle, ove se dve stranke ujedinjuju.

Ono što je zanimljivo jeste da je ovo ujedinjenje dvostruko asimetrično. Program manje partije, socijalističke, postaje zajednički,



a veća partija će izgleda podeliti rukovodstvo sa vođama manje partije. Jasno je koji je interes rukovodstva Socijalističke partije da se ujedini sa Demokratskom strankom, ali nije jasno koji je tačno interes Demokratske stranke, to jest njenog rukovodstva? To, verovatno, tek ostaje da se vidi.

Šta piše u ovom ideološkom materijalu? Po mnogo čemu, on je pisan kao što se nekada pisalo u ideološkim komisijama jednog ili drugog komiteta Saveza komunista. Što će mlađim čitaocima, ako ih ima, izmaći. Ovde ću navesti samo jedan primer, koji je i inače od velikog značaja. Naime, u ideološkim dokumentima, kada se želi reći nešto što je važno, ali ne bi trebalo odmah da padne u oči, to se nalazi tamo gde se najmanje očekuje. Ovde se najvažniji stav nalazi u odeljku koji je posvećen „očuvanju zdrave životne sredine“. Tu se ove dve stranke amnestiraju za sve ono što se događalo u poslednjih dvadeset godina. Piše: „Poslednje dve decenije Srbiju su sustigle brojne nevolje, a pre svega veliki pad obima proizvodnje i životnog standarda i rat i bombardovanje zemlje 1999. godine. To je dovelo takođe i do ozbiljne degradacije životne sredine, zagađenja vazduha, vode i zemljišta i nekontrolisanog i nepovratnog iščezavanja energenata i drugih prirodnih resursa“. Srbiju su „sustigle“ brojne nevolje, a između ostalih i iščezavanje energenata i „drugih prirodnih resursa“ (ne znam misli li se, možda, ovde na ljude?). Pošto je to Srbiju snašlo, ove dve partije sa tim nemaju ništa.

Čitav ovaj tekst je pun takvih formulacija. Na mnogo mesta je vidljivo da nije baš brižljivo pisan. Recimo, kaže se: „Zajednički smo radili na ratifikaciji i realizaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju“, mada je jasno da realizacija ne može da bude u prošlom vremenu, jer će se sa njom tek početi. Kaže se, u preambuli, da se „zajedničkom platformom“, tako se ova deklaracija naziva u prvoj rečenici, stvaraju uslovi za nacionalno i političko pomirenje „kao osnove za ekonomski i socijalni napredak i prosperitet i bolji život svih građana Srbije“. Što je praktično dupli pleonazam

(napredak, prosperitet, bolji život). I sve tako redom. Ne znam da li su potpisnici imali vremena da pročitaju tekst koji potpisuju.

Ima tu svega. Recimo, ovo je naslov jednog važnog odeljka: „Evropske integracije – Srbija i Evropska unija. Srbija i svet“. Prva rečenica glasi ovako: „Naše zalaganje za maksimalnu moguću suverenost i kulturno integrisanje srpskog naroda je u skladu sa našim pripadanjem evropskoj zajednici naroda“. Šta to uopšte znači? Čini se da je čitava rečenica napisana i stavljena u ovaj odeljak da bi se pomenulo „kulturno integrisanje srpskog naroda“, koje se nigde ni pre ni posle toga ne pominje i ne objašnjava. Može se pretpostaviti da autori razumeju šta su hteli da kažu i zašto su to upravo tu rekli, a svi ostali mogu samo da nagađaju.

U poslednjem pasusu u tom odeljku se govori o „državnoj matici“ i o duhovnom jedinstvu, koje nije na štetu naroda i nacionalnih manjina koje žive u Srbiji, a sve se završava pohvalom znanju i nauci „kao razvojnim resursima“, koji bi trebalo da imaju dominantno mesto i uticaj u društvu i u sistemu vrednosti zasnovanom „na znanju, poštenom radu i istinskom patriotizmu“. Kako će znanje i nauka da budu razvojni resursi za istinski patriotizam, to se ne objašnjava.

Ima, možda, smisla pomenuti još i to kako ove dve partije vide obnavljanje privrede. Prirodno, „svim raspoloživim sredstvima“, a nabranje se počinje deviznim rezervama. Posle toga sledi puno rečenica u kojima se uglavnom neprestano pominje socijalna pravda. Šta se pod tim tačno podrazumeva i kako će tome da doprinesu devizne rezerve, nije jasno a nije valjda ni važno. Važno je da oni koji nemaju ništa sa tim što je Srbiju snašlo u poslednjih dvadeset godina obećavaju bolju duhovnu, socijalnu, a i materijalnu budućnost.

Peščanik.net, 20.10.2008.

PRODAVCI MAGLE

Pošto je, po socijalno odgovornim vođama Demokratske stranke i Socijalističke partije, a sa njima se slažu narodnjaci i naprednjaci, sada vreme socijalne pravde, jer je prošlo vreme liberalizma, možda ima smisla videti da li je reč o istom shvatanju odgovornosti kao i kada je reč o obećanjima, opet svih njih zajedno, da će Kosovo ostati (ili biti) zanavek deo Srbije. Uzmimo za primer penzije, budući da se na njih, bar trenutno, najviše i misli kada se govori o socijalnoj pravdi.

Problem sa visinom penzija nije makroekonomske prirode, kako se on najčešće predstavlja. Nije reč o nekoj aritmetičkoj nemogućnosti – u budžetu nema para – zbog čega bi eventualni pokušaj da se penzije povećaju doveo do njihovog realnog obezvredivanja preko inflacije. Jasno je da je moguće da se izvrši stvarna preraspodela u korist penzija, ako se to želi. Pitanje je da li je to poželjno, a ne da li je izvodljivo. Kod ocene o poželjnosti, ipak, arimetika može da bude korisna, bar da bi se video problem – prodaje li se pod socijalnom pravdom, u stvari, magla?

Najpre, nešto jednostavno: ako je penzijski sistem takav da se tekuće penzije isplaćuju iz tekućih doprinosa zaposlenih, važno je koliko ima zaposlenih koji uplaćuju doprinose i koliko ima penzionera. Pa, ako, recimo, na jednog penzionera dođe jedan zaposleni koji uplaćuje doprinos u odgovarajući, u ovom slučaju obavezni, penzijski fond (u Srbiji je odnos bio 1,1 u 2007), visina penzije može da bude, manje-više, onolika koliki je doprinos. Ako je stopa doprinosa 40% od, recimo, neto plate (u Srbiji je oko 30%), onda tolika može da bude i penzija.

Ukoliko se, dakle, želi veća penzija, recimo u visini od 70% od neto plate, toliki mora da bude, nešto pojednostavljenog rečeno, i doprinos za penzije na neto plate. Ako je, međutim, odnos zaposlenih i penzionera dva prema jedan, stopa doprinosa bi mogla da bude i 35% da bi se došlo do željenog odnosa plata i penzija. Dakle, ako

se želi odnos koji se sada smatra socijalno pravičnim, potrebno je ili povećati broj zaposlenih ili stopu doprinosa.

Vladimir Gligorov *Talog*

Ovo može da izgleda drugačije ako se penzije finansiraju iz budžeta (u Srbiji budžet dotira penzijski fond zaposlenih sa nešto manje od 40%), jer se budžet puni porezima, u Srbiji uglavnom posrednim - porez na dodatnu vrednost, carine, akcize i poneki preostali porez na promet. To ne znači da se time ne terete plate i drugi dohoci. Jer, svi ti posredni porezi padaju na jedan ili drugi dohodak. Budući da je teret koji snose oni koji imaju dohodak od kapitala (dubit, dividenda ili kapitalna dobit) veoma mali, znači da poreski teret pada pre svega na dohotke od rada, kod kuće ili u inostranstvu, dakle na plate i druge naknade za rad, ali naravno i na same penzije i uopšte na svu potrošnju.

Razlika je, dakle, u tome što je poreska osnova različita od osnovice za doprinose, jer poreze plaćaju i oni u neformalnoj privredi, a i oni koji šalju doznake iz inostranstva, kao i uopšte svi potrošači, uključujući i one koji nisu zaposleni, kako god da dolaze do nekakvog prihoda ili dohotka. U svakom slučaju, u 2007. je prosečna penzija dostigla nivo od 54% prosečne plate, što znači da je stvarno opterećenje penzijskog osiguranja za neto plate zaposlenih bilo svakako veće od propisanog doprinosa, nezavisno do toga koliki su udeo imali oni koji nisu osigurani ili čak i sami penzioneri.

Ukoliko se penzije povećaju do nivoa od 70% od prosečne plate, a doprinosi se ne povećaju, još će veći deo penzija preko poreza plaćati zaposleni, nezaposleni, socijalno i penzijski osigurani i neosigurani, oni u zemlji ili oni u inostranstvu koji šalju novac svojima u zemlji, pa čak i oni koji su socijalno ugroženi i primaju socijalnu pomoć. U kom je smislu to socijalno pravično? Uzmimo, na primer, nekoga ko je nezaposlen, ali ima određene prihode, recimo izdržava ga porodica, a možda ima i periodične prihode od rada na crno. Ta osoba mora, pored toga što troši, da uštedi za stare dane. Ili to mora za njega da učini neko ko je za njega socijalno, što



najčešće znači porodično, odgovoran. U kom je to smislu pravično da ta osoba obezbeđuje penzijske prihode onima koji su stekli pravo na penzije iz fonda obaveznog osiguranja? A obezbeđuje ih jer plaća porez kad god nešto potroši, iz čega se namiruje gotovo 40% penzija sada kada je prosečna penzija 54% prosečne plate. A doprinosiće još više kada taj odnos bude 70%.

Sve je to aritmetika. Nešto složeniji je račun ako se želi razmotriti da li jedno ili drugo opterećenje ima posledice po ponašanje zaposlenih, nezaposlenih, preduzetnika i samih penzionera. To je već viši nivo poželjnosti i zaista zadire u samu srž pitanja socijalne i, posebno, međugeneracijske pravde, a i na njen uticaj na alokaciju životnih šansi, ali to je možda tema za nešto drugačiji napis. Dovoljno je ovde reći da visina poreza i doprinosa nije nešto što nema uticaja na odluku o zapošljavanju i ulaganju, na odluku o tome isplati li se obrazovanje ili ne, na odluku o tome da li da se traži posao na srpskom ili na inostranom tržištu rada, na odluku da li da se radi na crno ili ne, a i na odluku da li da se ide u penziju ili ne. Poznato je da visina plata, penzija i poreza utiču na sve te odluke. No, ovde je samo važno ukazati na ono što je osnovno, a o čemu zagovornici socijalne pravde u Srbiji najmanje govore i zbog čega je za njih socijalna pravda korisna kao politička demagogija.

Osnovno je to da visina penzije u postojećem penzijskom sistemu zavisi, trebalo bi da zavisi, od toga koliko je ljudi zaposleno i da li rade na mestima sa kojih mogu da daju najveći doprinos. Tako da bi oni koji bi da povećaju penzije, oni dakle koji ne mogu da sastave rečenicu a da ne pomenu socijalnu pravdu u pozitivnom smislu, i liberalizam u negativnom, najpre trebalo da kažu kako misle da povećaju stopu zaposlenosti i efikasnost zaposlenih u Srbiji? Posebno stopu zaposlenosti omladine, koja je u Srbiji tek nešto iznad one na Kosovu. Koliko može da se vidi, njihov jedini odgovor je – pravo na rad. Koje nije moguće ni na koji način ostvariti. Oni, dakle, prodaju maglu, pa ko kupi.

Peščanik.net, 23.10.2008.

KRIZA U NEVREME

Zašto se ponovo traži sporazum sa Međunarodnim monetarnim fondom? Možda je najpre potrebno reći u kojim uslovima MMF pomaže, kako bi se razumela priroda problema sa kojima se suočava srpska privredna politika.

MMF je koristan kada je potrebno obnoviti spoljnu ekonomsku ravnotežu. Pojednostavljeno rečeno, ako je spoljnotrgovinski deficit veliki, postoji rizik da će biti potrebno da se on smanji u kratkom roku, što podrazumeva promenu kursa, to jest njegovu depresijaciju ili devalvaciju (jednostavno rečeno: skuplji evro znači skuplji uvoz, dakle manje uvoza i jeftiniji, za strance, izvoz, dakle više izvoza). Da bi se korekcija kursa obavila na relativno uredan način, MMF može da obezbedi kredit kojim će se obezbediti stabilnost tom procesu, pod uslovom da se donese program stabilizacije koji je održiv u srednjoročnom periodu.

Drugačije rečeno, MMF pomaže kreditima koji jačaju devizne rezerve sa ciljem ublažavanja efekata očekivane ili stvarne krize kursa. Do krize kursa najčešće dolazi ako je otežan pristup stranim finansijama (nema kredita, pa se uvoz mora plaćati izvozom) ili ako je otežan izvoz (manji izvoz, manje para za uvoz). U Srbiji je prisutno ili preti i jedno i drugo, tako da je jasno da su rizici da će doći do ozbiljne krize kursa značajni. U tim okolnostima MMF može da pomogne, ako se sporazum sa njim sklopi pravovremeno. Zemlje, na žalost, najčešće traže njegovu finansijsku podršku kada se kriza više ne može izbeći, kao što je sada slučaj sa Srbijom.

Dodatna rđava okolnost jeste ta što su okolnosti nepovoljne. Srbija je vodila privrednu politiku koja je računala sa povoljnim finansijskim i tržišnim kretanjima u svetu (nema problema sa zaduživanjem), što se ogledalo u oslanjanju na visoku neravnotežu u spoljnoj razmeni. Tome je bila prilagođena i politika kursa. Uz to, ona se koristila i za kratkoročno obuzdavanje inflacije, što je značilo dodatno



oslanjanje na uvoz i na priliv novca iz inostranstva (na cene uvozne robe se ne može uticati, pa ako su one stabilne ili padaju kada dinar jača, veći uvoz znači i stabilnije cene ili sporiju inflaciju). Visoki deficiti u razmeni sa inostranstvom su nosili značajan rizik sami po sebi, dakle i u najbolja vremena, a on je posebno povećan usled pogoršanja finansijskih i drugih privrednih okolnosti u svetu. Što je ugrozilo krhku privrednu stabilnost Srbije.

Ova je kriza, dakle, došla u nevreme. Ne samo da je pogrešno procenjena dostupnost stranih sredstava, već su i potpuno pogrešno procenjene mogućnosti srpske privrede, što se ogleda u politici javnih finansija pre svega, ali i u shvatanju da se reforme mogu odlagati u nedogled, a mogao se steći i utisak da se smatra da su one praktično i završene i da je sada došlo vreme da se preraspodeljuju postignuća, da je došlo vreme socijalne pravde, a ne da tek predstoji povećanje efikasnosti i rada i ulaganja. Tako da su nosioci privredne politike, koji se nisu menjali već najmanje osam godina, a neki su prisutni i mnogo duže, odgovorni za dvostruko pogrešnu procenu: o dostupnosti stranih finansijskih sredstava i o merama reformi potrebnih da se poveća efikasnost privrede.

Sada je potrebno promeniti privrednu politiku u nepovoljnim uslovima, u nevreme dakle. Problemi nisu samo u domenu privredne politike, već se protežu i na sferu vrednosti, dakle ideologije, a sve će to imati i političke posledice. Najpre, ipak, valja razumeti probleme sa kojima se suočava privredna politika.

Uzeću za primer devizne rezerve, zato što u vezi sa tim postoje značajne nejasnoće. Visina deviznih rezervi centralne banke nije nezavisna od kursa dinara. Drugačije rečeno, konkretni kurs dinara formira se pri datim rezervama. Tako da kada se kaže da centralna banka ima dovoljno rezervi da obezbedi stabilnost kursa, to ne znači da se kurs neće menjati ukoliko se povećavaju ili smanjuju rezerve. Naprotiv, ako centralna banka troši rezerve da bi odbranila kurs, to će, osim ako nije reč o promenama u ponudi i tražnji stranog

novca koje su sezonske prirode, dovesti do depresijacije dinara bez obzira na to koliko su izdašne devizne rezerve. Ovo zato što je postojeći kurs uspostavljen pod pretpostavkom postojanja upravo tog nivoa deviznih rezervi, pa njihovo smanjivanje podrazumeva depresijaciju.

Usled toga, ako je tražnja za stranim novcem povećana, kurs se može održati samo ukoliko se može povećati i ponuda stranog novca, a ne može ako se samo devizne rezerve smanjuju. Strani novac, naravno, može da se pozajmi, u slučaju potrebe za jačanjem rezervi centralne banke, u čemu može da pomogne MMF, jer njegovi krediti uglavnom tome i služe. Pretpostavlja se da će do gubljenja rezervi doći ako je kurs prestao da uravnotežuje ponudu i tražnju stranog novca, do čega može da dođe iz više razloga, a gotovo je nužan uslov da se poveća deficit na tekućem računu bilansa plaćanja (to je račun koji se sastoji od spoljnotrgovinskog bilansa, i robe i usluga, od bilansa dohodaka i od doznaka, privatnih i javnih). U Srbiji je taj deficit trenutno negde blizu 20% bruto domaćeg proizvoda, što je znatno više nego prethodne godine, kada je takođe bio na nivou višem nego godinu dana ranije.

Šta je obično uzrok krize kursa? Jedan čest razlog jeste usporavanje rasta izvoza, a pogotovo njegov pad. Ovo je naročito tačno za zemlje čiji je deficit na tekućem računu pre svega posledica spoljnotrgovinskog deficit-a, i to pre svega deficit-a u robnoj razmeni. Što je upravo slučaj u Srbiji. Pokrivenost uvoza izvozom je ispod 50%, i to u dužem periodu. Pri rastu spoljne trgovine, to podrazumeva rast spoljnotrgovinskog deficit-a. Uz to, i možda još važnije, izvoz je skoncentrisan na mali broj proizvoda i usluga. To znači da pad, recimo, cena metala, ruda i hrane vodi smanjenju vrednosti izvoza, i to u značajnoj meri. U meri u kojoj do toga dolazi, veoma je teško održati kurs i to ne toliko zbog toga što bi depresijacija dinara povećala izvoz te robe, već zbog toga što postaje neodrživ dostignuti nivo uvoza.



To je uglavnom problem sa kojim se suočava monetarna politika: izgledi za izvoz su loši, tražnja za devizama je veća, pristup kreditima otežan, i kurs teži da depresira. Trošenje rezervi služi samo tome da se depresijacija učini postupnom, onoliko koliko se može.

Centralna banka je reagovala i podizanjem kamatne stope. Ovo je mač sa dve oštice. Devedesetih godina je dosta raspravljanlo o tome. Pokojni Rudiger Dornbuš, svakako jedan od najvećih stručnjaka za ekonomiju otvorenih privreda, zalagao se za odbranu kursa višom kamatnom stopom, što je savetovao i MMF, a Džozef Stiglic je dokazivao da je to pogrešno, jer često ima upravo suprotne posledice od željenih. Primer ruske krize ide na ruku Stiglicu. Tamo je centralna banka uložila značajan trud, i celokupnu rezervu, uzaludno privlačeći strani novac kako bi se očuvalo kurs. To se završilo finansijskim krahom. Stiglic je analizirao mnogo primera i došao do zaključka da, u najmanju ruku, nema valjanih dokaza da je restriktivna monetarna politika doprinela stabilnosti kursa i održanju spoljne ravnoteže.

Zašto je tako možda je najlakše videti na jednostavnom primeru odnosa kursa i kamatne stope. Ukoliko je kurs fiksiran ili upravljan, kao u Srbiji, tada bi trebalo da dođe do izjednačavanja kamatnih stopa na strani i na domaći novac. Eventualna razlika, viša kamatna stopa na domaći novac, izražava očekivanu depresijaciju kursa. Tako da povećanje kamatne stope na domaća sredstva sugerije povećani rizik depresijacije. Uobičajeni argument jeste da se višom kamatnom stopom povećava rizik špekulisanja da će doći do depresijacije, što bi trebalo da smanji tražnju za stranim novcem i da omogući centralnoj banci da s vremenom smanji kamatnu stopu. Ovo bi bila uverljivija monetarna politika ukoliko bi centralna banka mogla da obezbedi potrebnu količinu stranog novca i tako odvrati one koji imaju domaći novac da ga menjaju za strani bojeći se devalvacije. No, ako je pristup stranim sredstvima otežan i ako se očekuje sporiji rast ili čak smanjenje izvoza, jer on

donosi strana sredstva, onda je veoma teško povećanjem kamatne stope održati kurs. Jer se time signalizira da je potrebno očekivati još veću depresiju u času kada centralna banka odustane od odbrane kursa. Signal je sadržan u činjenici da se povećanjem kamatne stope ukazuje na povećanje rizika, budući da je visina očekivane zarade od ulaganja zavisna od visine rizika.

Opasnost da će doći do krize kursa jeste razlog za poziv u pomoć MMF-a. Ta pomoć, međutim, nije bezuslovna. Pored toga što se pozajmica mora vratiti, uz odgovarajuću kamatu, MMF dogovara uslove stabilizacije privrede, kako bi ne samo njegov već i novac drugih kreditora bio siguran. A budući da je ključni problem održanje ravnoteže u razmeni sa inostranstvom, jedan od uslova jeste stabilizacija potrošnje, kako bi se smanjila tražnja za uvozom. Takođe, može da bude potrebno smanjenje potrošnje, ako se teži stabilizaciji cena. To će biti problem ako dinar nastavi da depresira. Usporavanje inflacije uz eventualnu korekciju dinara u odnosu na evro će zahtevati smanjenje potrošnje, pre svega javne, jer je ona pod direktnom kontrolom vlasti, a posredno i privatne kroz smanjene mogućnosti zaduživanja i zbog smanjene tražnje uopšte. Smanjenje potrošnje znači sporiji rast privrede, a može svakako da znači i pad privredne aktivnosti, dakle recesiju.

Do potrebe da se stabilizuje privreda dolazi u nevreme zato što se i privrede značajnih trgovачkih partnera nalaze pred usporavanjem privrednog rasta, a privreda Evropske unije ulazi u recesiju. U tim okolnostima, kada se povećava privatna štednja i smanjuju potrošnja i investicije, što se ogleda i u usporavanju inflacije, nije potrebno da monetarna i fiskalna politika budu restriktivne. Jer bi se time podstakli deflatorni procesi, dakle moglo bi da dođe do pada cena, što bi dodatno obeshrabrilovalo ulaganja i potrošnju. Usled toga se centralne banke dogovaraju o smanjenju kamatne stope, a države se zadužuju kako bi povećale javnu potrošnju. Srbija mora da se ponaša upravo suprotno: centralna banka je prinuđena da povećava restriktivnost monetarne politike, a ministarstvo finansija će, sâmo



ili zato što će mu to preporučiti MMF, morati da smanjuje javnu potrošnju. Šta će ostati od planiranih javnih ulaganja i od socijalnih i drugih davanja, ostaje da se vidi.

Na ovom mestu je pogodno pozabaviti se ideološkim reakcijama srpskih političara i tvoraca javnog mnjenja. U zemljama gde se odgovornost za privredni rast u većoj meri nego do sada prenosi na javni sektor, nije neprirodno što oni koji učestvuju u ideološkoj konkurenciji teže da steknu određene prednosti. Tako da se može očekivati kritika liberalizma, neoliberalizma i svih onih koji se zalažu za slobodno tržište, a naravno momenat je da neku prednost steknu i oni koji su protivnici individualizma i ljudskih prava i koji zagovaraju jednu ili drugu vrstu kolektivizma i socijalne odgovornosti, pa čak i ako to znači povećanje državne prinude i zanemarivanje pojedinih prava.

U Srbiji i ta kritika liberalizma, privatnog vlasništva i privrede, kao i slobodnog tržišta takođe dolazi u nevreme. Tek je proglašena era socijalne pravde, a pokazalo se koliko su rđavo radile srpske privredne vlasti. Ovo se, naravno, ne dešava prvi put i Srbija u tome nije usamljena. Posebno je, naravno, zanimljiva slična ideološka reakcija u Rusiji, gde se na neprestane neuspehe države gotovo uvek reaguje pojačanom kritikom individualizma, liberalizma i slobodnog tržišta, i uzdizanjem patriotizma, solidarnosti, socijalne kohezije i socijalne pravde. Štaviše, kao i u Srbiji, ističu se prednosti nerazvijenosti i zaostalosti, jer je liberalni Zapad korumpiran napretkom koji ljude čini sebičnima i pohlepnima. U Srbiji je to praktično dominatna ideologija bar od sredine šezdesetih godina, a bolje informisani kažu još i duže, no to je posebna tema. Ovde je samo važno reći da je do jačanja uticaja te kolektivističke ideologije, u osnovi nacionalističke, gotovo uvek dolazilo u nevreme. Dakle, kad god je belodano da je država dovela zemlju u krizu, pokrene se kritika liberalizma, zapadnjaka, Evropejaca, mondijalista i svih onih koji ne pišu patriotske članke o tome kako su svi drugi odgovorni za krizu, samo ne srpske političke i privredne vlasti.

Ta ideološka reakcija, međutim, ne znači da se mogu izbeći političke posledice. Ugled privrednih vlasti ne može a da ne trpi negativne posledice. Ne samo zato što se vraća MMF, već i zato što će se odustati, na jedan ili drugi način, od svih obećanja o brizi za socijalnu pravdu. Inflacija već krnji realna primanja, i onih sa platom i onih sa penzijama, a tek će doći do povećanja cena i smanjenja potrošnje. Smanjiće se i obećana ulaganja u puteve, gasovode i još mnogo toga. Za sada sve to ne ugrožava koaliciju na vlasti zato što se sve opozicione stranke tiskaju na desnici, utrkujući se koja će biti više nacionalistička i populistička. No, ta stabilnost vlade i združena kritika liberalizma i liberala samo znači da će, ne samo privredni već i politički ceh ponovo platiti građani.

Peščanik.net, 06.11.2008.

PROMENA

Zašto je pobedio Barak Obama? U osnovi zato što su američki glasači hteli promenu na vlasti (vidi moj napis Izbori u Americi). Tome služi demokratija: ako jedna partija ili politika ne daju rezultate ili, kao što je sada slučaj, vode u krizu, glasači daju mandat drugima. Verovatno bi bilo koji kandidat Demokratske partije pobedio kandidata Republikanske partije. Analize izbora to potvrđuju: došlo je do opštег prelaska glasača na stranu demokrata (o tome je najbolje pogledati napise Endrju Gelmena na blogu Statistical modeling, causal inference, and social science). To je tačno po skoro svim karakteristikama glasača: regionalno, po imovinskom statusu, po obrazovanju, po etničkom poreklu i tako redom (videti o tome i napis „Dissecting the Changing Electorate“, New York Times od nedelje). To potvrđuje da je reč o glasanju za promene, o izglasavanju nepoverenja partiji i politici sadašnjeg predsednika.

Neposredniji uzrok, pak, poraza Mekkejna i republikanaca jeste pogoršanje finansijske krize. Glasaci su dali mandat Obami i Demokratskoj partiji ceneći da imaju bolji program i sposobniju ekipu za izlazak iz krize. Republikanci i dalje uživaju većinsku podršku bogatijih i belaca, ali je zanimljivo da je među najbogatijima, onima koji imaju primanja veća od 200.000 dolara godišnje, većina glasala za Obamu. To je zanimljivo zato što je Obama u kampanji govorio da samo njima namerava da poveća poreze, dok im je Mekkejn garantovao poreske olakšice koje su dobili za vreme Bušove administracije. Zašto je tako? Delimičan odgovor je u sledećem pasusu.

Koji je program promena? On se u najvećoj meri tek piše. Uslovi su se bitno promenili u poslednjih par meseci i jasnu prednost ima program stabilizacije i briga za stanje na tržištu rada. Jedan deo Obaminog programa, onaj o smanjenju nejednakosti u bogatstvu, već je sprovelo tržište: gubici na berzi i opšti pad vrednosti imovine su toliki da će se ideo najbogatijih u ukupnom bogatstvu značajno smanjiti. Što, verovatno, objašnjava njihovu podršku Obami i demokratima, jer je važnije obezbediti zarade kroz opšte poboljšanje privrede, od ušteda na porezima kada se recesija produbljuje. To takođe čini bespredmetnom raspravu o poreskoj stopi na kapitalnu dobit, koju je Obama htio da poveća, jer trenutno ne bi imalo šta da se naplati – raspodeljuju se gubici.

U prvi plan će izbiti drugi problemi. Potrebno je nekako stabilizovati tržište nekretnina, a to zahteva da se nešto uradi sa hipotekarnim kreditima. Da li će se subvencionisati dužnici ili poverioci ili će se garantovati krediti ili sve zajedno u nekoj proporciji, zavisiće od pregovora u Kongresu. Nema, takođe, sumnje da će se doneti mere za stabilizaciju potrošnje. Biće smanjeni porezi, a povećana socijalna davanja. Povećaće se i javna ulaganja, što se i inače nameravalo. Konačno, biće potrebno i da se nešto učini da ne bi došlo do neodrživog povećanja nezaposlenosti. Već se raspravlja o problemima automobilske industrije, ali to je tek početak.

Koliko će ideologija uticati na sadržaj programa stabilizacije, teško je reći. Veoma je verovatno da će pragmatički razlozi ipak prevagnuti. Potvrda za ovo se može naći u skorašnjem radu, *The Political Economy of the U.S. Mortgage Default Crisis*, čiji su autori Atif Mina, Amir Sufi i Francesco Trebi (NBER Working Paper 14468). Oni pokazuju da su se američki zakonodavci veoma pragmatično, politički, odnosili prema zahtevima za državnom intervencijom da bi se sprečile posledice krize. Izuzetak čine konzervativni republikanci koji su se u većoj meri rukovodili ideološkim razlozima. Trebalо bi, značи, očekivati da će odlučivati težina problema i izvodivost rešenja, a ne liberalna ili konzervativna ideološka opredeljenost.

Potrebno je, međutim, voditi računa o činjenici da je reč o političkom, a ne o tehnokratskom pragmatizmu. Tako da nije nevažno čiji će se interesi smatrati prečim i čiji zahtevi će biti glasnije izraženi. Tu je došlo do značajne promene u odnosu snaga. U bar poslednje dve decenije, glas Vol strita je bio veoma uticajan, tako da su američki predsednici i zakonodavci veoma mnogo vodili računa o tome. Sada više nije tako. Mnogo će glasniji biti predstavnici onoga što se zove Mejn strit, dakle realne privrede¹⁷. Uopšte, Obama ima više moći nego mnogi njegovi prethodnici, jer njegova partija kontroliše i zakonodavnu vlast, a i uticaj mnogih lobija je znatno manji. Problem je u tome što je ova koncentracija moći posledica krize, dakle opšte nemoći, tako da je ograničena problemima, dakle stvarnim privrednim i društvenim interesima.

Predlozi koje daju ljudi poput Boba Rubina, Larija Samersa i Pola Krugmana, koji su svi bliski Obami ili imaju uticaj na njegove

¹⁷ U napisu koji je preveden na mnoge jezike, Slavoј Žižek višestruko greši kada kaže: „Problem je u tome što nije moguće razdvojiti dobrobit Mejn strita od dobrobiti Vol strita. Njihov odnos nije tranzitivan: ono što je dobro za Vol strit ne mora da bude dobro i za Mejn strit, dok Mejn strit ne može da napreduje ako Vol stritu ne ide dobro – zbog ove asimetričnosti, Vol strit je a priori u prednosti“ („Don't Just Do Something, Talk“, *London Review of Books*). Ako ostavimo po strani nerazumljive tvrdnje o tranzitivnosti i a priori odnosu, Žižek gubi iz vida da je Mejn strit taj koji mora da spasava Vol strit i da to svakako neće doprineti političkom uticaju samog Vol strita.



savetnike, pod velikim su uticajem Ruzveltove politike poznate kao Njudil. Nezavisno od toga, jasno je da će i sada, kao i tada, biti potrebno stvaranje mnogih novih javnih službi i agencija kako bi se sproveli svi programi koji se u ovo krizno vreme nameću. Pored toga, sve se neće moći postići novcem, jer je upravo glavni problem u njegovoj nestašici, pa će se pribeci propisima i uopšte povećanoj regulatornoj ulozi države. Konačno, može se prilično promeniti i odnos federalne i vlasti država, jer su budžeti ovih drugih u veoma rđavom stanju i biće potrebna znatna pomoć centralne vlasti.

Kakvi su izgledi za uspeh? S obzirom na ambicije sa kojima je Obama tražio podršku glasača, očekuje se da će on i njegov tim izaći sa sveobuhvatnim programom i sa dugoročnijom strategijom stabilizacije i napretka ne samo američke privrede već Amerike kao države. Izgledi na uspeh nisu mali, naprsto zbog toga što je mandat dobijen i opozicija će morati da sarađuje. Pored toga, američka uloga predvodnika u svetu je ojačana, pre svega zato što će biti znatno poboljšani odnosi sa Evropskom unijom, a drugi značajni činioci u svetskoj politici se nalaze u još većim teškoćama nego sama Amerika. Amerika će se vratiti multilateralizmu, koji njoj mnogo više odgovara od unilateralizma. Posebno zato što se rešenje sadašnje krize ne može naći ukoliko se ne osnaži globalizacija, pre svega u trgovini, a potom tako što će se obnoviti svetski finansijski tokovi.

Biće, dakle, promena. Kako će one tačno izgledati zavisiće mnogo od toga hoće li novi američki predsednik izići sa programom kojim će preokrenuti tok trenutnih kriznih kretanja ili će nastaviti, kao njegov prethodnik, da im se prilagođava. Glasači su obavili svoje: mandat za promene je dođen.

Peščanik.net, 10.11.2008.

KAPITALIZAM I ODGOVORNOST

Hey, it's your money, I mean, I'm just holding it for you, you know. Like a bank. Except that, you know, better than a bank because, you know, banks are always knocked off. And no one knocks off old Tony.

Leon

Šta je uzrok finansijske krize: suviše propisa ili nedovoljna kontrola? Da li odgovorno tržište ili država? Kapitalizam ili socijalizam? Ovde će najpre biti reči o nedoslednosti onih koji smatraju da je uzrok finansijske krize višak propisa, a potom o problemima sa kojima se suočavaju oni koji se zalažu za veću državnu kontrolu. Na kraju će biti reči o intelektualnoj odgovornosti liberala ili neoliberala.

Mnogi koji smatraju da je specifična regulisanost privrednih aktivnosti, naprimjer u Americi, uzrok finansijske krize, veoma često, istovremeno, tvrde da nije potrebno spasavati banke i preduzeća. Zašto? Zato što bi svako trebalo da snosi posledice svojih odluka i postupaka. Ovo je stanovište očigledno nedosledno. Jer, ako je prevelika regulisanost uzrok problema, u ovom slučaju finansijske krize, odgovornost za posledice do kojih su ti propisi doveli pada na one koji su te propise doneli i, uopšte, koji su ovlašćeni da ih donose. Oni, dakle, koji smatraju da je, pojednostavljeno rečeno, država kriva za finansijsku krizu trebalo bi da pozovu državu da snosi njene posledice.

Uzeću primer. Centralne banke su, praktično svuda, odgovorne za stabilnost bankarskog i uopšte finansijskog sistema. To nisu jedine banke, ali posmatrajmo ovde samo centralne. Zašto je odgovornost preneta samo na njih, zasebno je pitanje. No, budući da jeste, za sistemsku finansijsku krizu je nedvosmisleno odgovorna upravo centralna banka. Besmisleno je ponašanje finansijskih ustanova koje podrazumevaju da se centralna banka stara za stabilnost



sistema, a kada dođe do sistemske krize, zahtevaju da banke bankrotiraju. To je nedosledno shvatanje odgovornosti.

Nasuprot kritičarima regulisane privrede stoje oni koji smatraju da je finansijska kriza posledica nedovoljne kontrole, nadzora i propisanosti ovoga sektora. Nezavisno od toga da li je to tačan opis stvarnog stanja stvari, potrebno je izneti razloge zašto se veruje da bi kontrola, nadzor i propisi bili efikasni? Da bi to bili, u načelu, trebalo bi bar da znamo šta je njihov sadržaj. To nije jednostavno pitanje iz više razloga, od kojih je jedan posebno važan.

Uzmimo da neko kaže da do krize ne bi došlo da smo imali jedan ili drugi propis, jednu ili drugu nadzornu ustanovu ili da su zabranjene neke finansijske aktivnosti. Nezavisno od toga koliko je to uopšte zasnovano, budući da je reč o protivčinjeničnom sudu, jasno je da je reč o učenju na iskustvu ili na greškama. Problem sa kojim se suočavaju regulatori, međutim, jeste kako da do krize ne dođe u budućnosti? Ona do koje je došlo, ne može se više sprečiti propisima ili na bilo koji drugi način. Potrebno je doneti propise koji će sprečiti izbijanje sledeće krize. Ovo podrazumeva da znamo ono što ne znamo. Jer je svaka sledeća kriza, ma koliko ličila na prethodne, uzrokovana određenim inovacijama, dakle nečim što se ne zna u času kada se donose propisi, uspostavlja kontrola ili uvode zabrane.

Na primer, značajnu ulogu u trenutnoj krizi imaju neprvoklasni krediti ili dugovi. Reč je o finansijskoj inovaciji koja nije nelogična, naprotiv, ali koja ima posledice po finansijski sistem i deluje kao „kreativna destrukcija“ u postojećem regulatornom sistemu. Kao i obično, najbolju karakterizaciju je dao Kenet Erou u Gardijanu (Risky business, 15.10.2008), ukazujući upravo na tu neusaglašenost novih instrumenata preuzimanja rizika i postojećeg finansijskog sistema. Posmatrano sa tačke gledišta regulatora, problem je u tome što je svaka regulativa zasnovana na iskustvu, na prošlosti, a inovacije se rukovode očekivanim dobitima u budućnosti (*we*

regulate backwards and inovate forwards). Pored toga, svaki sistem propisa otvara prostor onim inovacijama koje imaju za cilj da iskoriste upravo ono što ostaje neregulisano. Tako da je bolja, veća, efikasnija regulativa moguća, ali ne i ona koja će se pokazati dostatnom u času izbijanja nove krize.

Da li to znači da banke i privatni vlasnici uopšte treba da prebace odgovornost na državu? Svako ko pogleda stanje na berzi vidi da privatni vlasnici plaćaju visoku cenu za svoje odluke. Isto tako, u bankama koje preuzima država, vlasnici praktično gube svu imovinu. Tačno tako bi i trebalo da bude u tržišnoj i kapitalističkoj privredi. U ovom času se javnost, s pravom, bavi prevelikim naknadama koje primaju menadžeri u propalim ili rizičnim bankama, ali to je samo trenutno stanje. Oni su još uvek zaštićeni postojećim ugovorima, ali je njihova tržišna vrednost značajno umanjena, a mnogi su već ostali ili će ubrzo ostati bez posla. Postoji razlika između spasavanja banke, i to samo ako se time izbegava sistemski rizik, i spasavanja bankara, bilo da su oni vlasnici ili menadžeri. Ta je razlika važna kada se deli odgovornost između države i privatnog sektora, dakle kada se procenjuje ko je za šta odgovoran u tržišnoj privredi ili kapitalizmu.

Posle finansijske krize slede prilagođavanja u realnom sektoru, kako se to kaže, a to znači, pre svega, smanjenje proizvodnje i gubitak posla. Kako stvari stoje sa odgovornošću na tržištu rada? To je već složenije pitanje od onoga o tome ko je za šta odgovoran u finansijskom sektoru. Pre svega zato što i preduzetnici i zaposleni donose odluke u (makroekonomskim) okolnostima na koje nemaju uticaj. Jasno je da se moraju oslanjati na tržište, koje pruža značajnu dozu stabilnosti. Na to je mislio Adam Smit kada je govorio o „nevidljivoj ruci“. Reč je o stabilnosti ljudskih potreba i interesa, koji čine podelu rada, specijalizaciju i osnivanje preduzeća predvidivim i korisnim aktivnostima. Tržište, naravno, nije samo po sebi odgovorno za to što ljudi čine, pa ni za održanje stabilnosti. Za to su odgovorni pojedinci i njihove ustanove i



organizacije, i država, kao mesto institucionalizovane političke odgovornosti.

Moguće je, naravno, da neki sektor bude predimenzioniran, kao što je svakako slučaj sa finansijskim i sektorom nekretnina. No, to nije slučaj sa većinom drugih sektora. Desiće se da ljudi koji su uložili godine da steknu diplome na poslovnim školama, neće imati gde da se zaposle i da će morati da se prekvalifikuju. No, to je rizik koji su preuzeli i za koji bi trebalo da snose odgovornost. Uopšteno govoreći, ljudi bi svakako trebalo da snose odgovornost za odluke koje donose u izboru obrazovanja, profesije, struke ili posla kojim žele da obezbede svoju egzistenciju.

Kao što bi preduzetnici trebalo da snose rizik ulaganja i menadžeri rizik poslovnih odluka. Nije dobar sistem u kojem se ovi rizici nepotrebno mešaju, dakle kada preduzetnici snose rizik pogrešnih profesionalnih ili radnih odluka zaposlenih ili rizik rđavih poslovnih odluka menadžera. Isto važi i u suprotnom pravcu. Zaposleni ne donose odluke o tome šta će se i gde ulagati i koji će se proizvodni program sprovoditi. Te ne bi trebalo ni da snose rizik poslovnih gubitaka i gubitaka u kapitalu i imovini. Opet, na raspodelu ovih rizika značajno utiču propisi kojima se reguliše tržište rada, proizvoda i preuzeća. Tako da je faktički sistem odgovornosti više ili manje udaljen od onoga koji je u skladu sa načelom da svako snosi posledice svojih odluka.

Pored toga, u demokratijama, nije jednostavno izbeći političku odgovornost za opšti nivo zaposlenosti ili za ono što se naziva neželjenom ili prinudnom nezaposlenošću. Jer postoji politička odgovornost. U Americi, na primer, izgledi partije i predsednika države da budu reizabrani u najvećoj meri zavise od stanja na tržištu rada. Posebno zbog toga što se čitav sistem u velikoj meri oslanja na fleksibilnost tržišta rada. U Evropi je situacija drugačija, zbog različitih vidova socijalne zaštite, pa je politički uticaj na stanje na tržištu rada nešto manji. U Americi, pojednostavljeno rečeno,

privredna politika vodi računa o zaposlenosti i uopšte o stanju na tržištu rada, a u Evropi o dohocima i socijalnim odnosima. Koji su razlozi za tu razliku, zanimljiva je tema za neki drugi napis.

Kako stoji stvar sa intelektualnom odgovornošću? Da bi se o tome ozbiljno razgovaralo, potrebno je prethodno ostaviti po strani one koji žele da promene temu i skrenu pažnju sa stvarne na ideošku odgovornost. Reč je o onima koji snose realnu, političku ili poslovnu odgovornost, a krive, na primer, liberalne ili neoliberale za svoje pogreške ili svoju neodgovornost. Kako, međutim, stoji stvar sa teorijom o tržištu i državi? Je li pogrešno širiti prostor privrednih sloboda ili je bolje oslanjati se na jednu ili drugu vrstu državne prinude ili, blaže rečeno, paternalizma? I može li se nešto o tome naučiti iz iskustva ove najnovije finansijske krize?

Uzeću jedan primer iz Amerike i jedan iz Srbije kako bi se o pitanju intelektualne odgovornosti konkretnije raspravljalo. Demokrate u Americi kritikuju one koji, sa jedne strane, smatraju da je najbolja politika regulacije privrednog života zapravo deregulacija, a sa druge strane, ukazuju na to da oni nemaju nikakav valjan odgovor na to što činiti u uslovima finansijske krize, osim možda preporuke da je potrebno proći i kroz depresiju kako bi se, kako se kaže, „naučila lekcija“. Ako se uzme u obzir da su oni opozicija sadašnjoj vlasti, koja upravo sprovodi ogromnu državnu intervenciju u privredi, ta kritika je na mestu i predstavlja zahtev za političkom odgovornošću partije na vlasti.

Da li oni, međutim, zagovaraju bilo što je u neskladu sa liberalnim ili neoliberalnim učenjem? Ako se pogledaju radovi onih koji imaju najveći uticaj na ekonomsku politiku Demokratske partije, to bi bilo teško reći. Lorens Samers, Bob Rubin, Pol Krugman, Džordž Soroš, Džon Stiglic i posebno ekonomski savetnik Baraka Obame, Osten Gulsbi, nisu, bez sumnje, liberteri (ili libertarijanci, kako se oni zovu u Americi), ali se nikako ne mogu smatrati zagovornicima državne privrede, dakle ne mogu se smatrati protivnicima liberalnog



sistema. Njihova kritika „tržišnog fundamentalizma“, ma šta to bilo, veoma je žustra i čak isključiva, ali zato što je upravo to najbolji način da se obezbedi intelektualna odgovornost u slobodnom društvu ili bar u društvu u kojem postoji slobodno mišljenje, što je svakako jedna od osnovnih liberalnih vrednosti. Niko, koliko mi je poznato, ne misli da bi nacionalizacija mišljenja bila dobro rešenje, čak i kada postoji kriza naših saznanjnih moći.

U Srbiji se intelektualnoj odgovornosti pristupa nešto drugačije. Najbolji primer je skorašnji govor Borisa Tadića, a i Deklaracija koju su potpisale Demokratska stranka i Socijalistička partija. Tadić smatra da je kriza dokazala da je sloboda problem i da je potreban novi ideološki odgovor, jer su liberalizam i neoliberalizam stvar prošlosti. U tome on samo ponavlja stavove Vladimira Putina i njegovih ideologa. Za sada se ne vidi šta je tačno Tadićeva alternativa, dok znamo šta zagovaraju Putinovi ideolozi (što je tema za poseban tekst). Ako, međutim, pogledamo šta piše u Deklaraciji, postaje jasno da sloboda pojedinaca nije na ceni. Ostatak teksta je zabrinjavajuće prazan ili, blago rečeno, zastareo.

Uzimam sada jedan primer koji je od teorijskog značaja. Stiglic već decenijama kritikuje one koji smatraju da je postojanje asimetričnosti u informisanosti ljudi u različitim oblastima života bez značaja za razumevanje efikasnosti tržišne alokacije resursa i pravičnosti raspodele dohodaka. I da nema značaja za privrednu politiku u tržišnoj i bilo kakvoj drugoj privredi. Ova kritika je na mestu i ako zaista ima onih koji misle da su teorijski uslovi za efikasnost savršenog tržišta zadovoljeni u svakodnevnom životu, Stiglic im je pokazao da nisu u pravu. To još uvek ne znači da je model savršenog tržišta beskoristan kada je reč o objašnjavanju, ne o opisivanju, privrednih, pa i političkih pojava.

Takođe, Stiglic je uložio veliki trud da pokaže da je uobičajena monetarna politika u uslovima globalnog tržišta pogrešna, jer, na primer, povećavanje kamatne stope u uslovima ugroženosti kursa

veoma često daje upravo suprotne rezultate, to jest dovodi do krize kursa. Konačno, njegova kritika privatizacije koja ne vodi računa o slobodnoj konkurenciji je takođe važna, posebno kada se ima u vidu shvatanje međunarodnih finansijskih ustanova da nije važno po kojoj se ceni nešto privatizuje, i da li je reč o nastajanju privatnog monopola, već je samo važno da se sproveđe privatizacija. Sve su to kritike koje su vredne odgovorne intelektualne rasprave.

Ništa od toga nije upereno protiv tržišne privrede ni protiv liberalizma. Kao što se moglo videti i u američkim predizbornim debatama, bez obzira na izuzetnost vremena, ne predlažu se izuzetne mere. Svako snosi ili će snositi odgovornost za svoje privredne, poslovne, političke i intelektualne odluke, a upravo tako bi i trebalo da bude u liberalnom društvu.

Helsinška povelja, 123-124, septembar-oktobar 2008.

OBJAŠNJENJA

Zanimljiva je reakcija na izjavu jednog ministra da je uzdržavanje od kupovine način da se obuzda rast cena. To je sve nasmejalo, toliko zvuči neadekvatno, da se tako izrazim. Međutim, svi se slažu sa izjavama ministara, guvernera centralne banke, pa i predsednika države da je najbolji odgovor na krizu – štednja. U čemu je tačno razlika između ovih dveju tvrdnjai? U opštosti. Jasno je da nema mnogo smisla sugerisati ljudima da ne kupuju trajnu ili bilo koju drugu potrošnu robu kada cene rastu, ali to naravno važi i za štednju uopšte. Samo što je ljudima, i javnosti uopšte, to jasno kada je reč o pojedinačnom delanju, ali ne i kada je reč o političkom delanju, pa ono što je svakome besmisleno kada se odnosi na njega, postaje mudro kada se odnosi na, u ovom slučaju, privrednu politiku.



Pored toga što se ne generalizuje, gubi se iz vida ono što je ključno: zašto cene u Srbiji rastu, kada se svuda u svetu strahuje od pada cena, jer je kriza? I što je još važnije, da li je potrebno štedeti u uslovima krize? To su dva ključna pitanja. Na drugo je lakše odgovoriti. Ako cene rastu isplati se trošiti, jer novac gubi na vrednosti. Ako cene padaju, ne isplati se trošiti, jer realna vrednost novca raste – jer će sutra roba pojeftiniti. Šta, dakle, raditi u Srbiji kada cene rastu upravo kada bi trebalo da, usled krize, padaju? Pojedinačno, to je jasno – trošiti dok cene rastu, a štedeti kada počnu da padaju. Je li to dobro sa stanovišta privredne politike? Nije. Ona bi trebalo da deluje u suprotnom smeru (kontraciclično, kako se to kaže). Kada cene rastu trebalo bi da ih centralna banka stabilizuje i tako utiče na obuzdavanje potrošnje. Šta je činila Narodna banka Srbije? Ona je potrošnju podsticala do majske izbora, održavajući nisku kamatnu stopu, a potom je podsticala uvoz apresijacijom dinara. Kamate su krenule nagore tek početkom drugog kvartala, a dinar je došao do jedva iznad 75 dinara za evro tokom leta. Sada, kada se ulazi u krizu, pa će cene padati usled smanjenja potrošnje, jer pada tražnja za izvozom i smanjuje se rast kredita, preporučuje se štednja, a tom će cilju služiti i politika centralne banke i državni budžet. Bez obzira šta će ko pojedinačno da radi, centralna banka i ministarstvo finansija će činiti upravo ono što predlaže ministar čija je izjava, svi se slažu, besmislena do komičnosti.

U Srbiji će se, dakle, prinudno štedeti, domaćinstva zato što će imati manje sredstava i zato što će biti sve neizvesnije sa kojim će sredstvima raspolagati sutra, kada će se mnogi suočiti sa gubitkom zaposlenja, a privredne vlasti će štedeti, jer nisu kada je trebalo. Štednja će, pak, dovesti do toga da će se smanjivati proizvodnja i gubiće se već pomenuta zaposlenja. Zato se svuda u svetu privredne vlasti trude da podstaknu potrošnju, jer se boje teških posledica pada cena, dakle deflacija. Zanimljivo je da se svuda hvali Kejnz, a istovremeno zagovara štednja. No, o Kejnzu na kraju.

Zanimljiva je i reakcija na krizu. Ona je, po opštem uverenju, uvezena, kao i sve ostalo. U ovom času jedan drugi ministar veoma dobro koristi sklonost ljudi u Srbiji da za sve rđavo krive spoljni svet. Isto važi i za krizu. U većini drugih zemalja se raspravlja o spremnosti i sposobnosti vlasti da se suoče sa negativnim privrednim kretanjima i o tome da li su učinile sve da se za to na vreme pripreme. Sve bi te vlasti rado prenеле odgovornost na druge, recimo na Amerikance, ali njihove javnosti to nisu spremne da prihvate. Ovo, pre svega, zato što se nigde ne gaji kult žrtve kao u Srbiji. Teško je naći javnost u kojoj se više ističu samopoštovanje, dostojanstvo i sve vrednosti koje se oslanjaju na snažnu ulogu individualne odgovornosti, a gde se istovremeno za sve krivi nepravičnost drugih čije su svi, pojedinačno i kolektivno, žrtve. U to se, naravno, uklapaju i domaći izdajnici, što je omiljena tema tabloida, ali i intelektualaca, čitavih fakulteta, pa povremeno i akademije nauka.

Međutim, problem Srbije je prozaičan: ona je krizu dočekala nespremna. Do toga je došlo iz političkih razloga. Javna potrošnja je povećana zato da bi se kupovali glasovi, a novčana i politika kursa su bile saglasne sa tim političkim ciljevima. Sada je potrebno platiti cenu takve privredne politike, a nju nema da plati ko drugi nego pojedinci i njihova domaćinstva, kojima se preporučuje da štede kako bi pregrmeli krizu. To što će druge zemlje odvraćati svoje banke, preduzeća i domaćinstva od štednje, a srpske im vlasti upravo štednju savetuju, ta se razlika ne objašnjava, jer niko za nju ni ne pita.

Ovome pomaže i jedan specifičan način objašnjavanja pojave, koji nije karakterističan samo za intelektualce u Srbiji. Jedan poznati kineski ekonomista je na pitanje zašto je prevodio baš Hjuma dok je bio na prinudnom radu u vreme kulturne revolucije u Kini, odgovorio da je to zato što su kauzalna objašnjenja precenjena, a Hjum je prema njima bio skeptičan. Ovo je zanimljivo sa više aspekata, od kojih je jedan lakoća sa kojom se objašnjavaju pojave.



Troši se veoma malo vremena na prikupljanje informacija i odmah se prelazi na objašnjavanje. Dva su metoda možda karakterističnija od drugih.

Prvi se obično uvodi sa „Nije to zbog toga, već...“. Ovo je korisno kada se ne želi videti uzrok koji bode oči. Tu spada, recimo, izjava o tome da nije problem u tome što Srbija ne sarađuje u potpunosti sa Haškim tribunalom, već u tome što Holandija ima unutrašnje političke probleme u vezi sa genocidom u Srebrenici. Slične su i izjave, u davanju kojih su se izveštili svi ministri, da se Srbija sporo približava Evropskoj uniji ne zato što ne ispunjava obaveze, već zato što je Evropska unija neće (dovoljno je setiti se ko je sve rekao da se neće „podleći ucenama“). Tu se koristi omiljeni metod potvrde uzročnosti – da nas hoće, uslova ne bi bilo, o ucenama i da ne govorimo.

Drugi metod je onaj za koji se kaže da se od drveća ne vidi šuma. Jedna njegova verzija glasi da su za sve krivi Amerikanci. Tako se, recimo, objašnjava da su srpski susedi priznali nezavisnost Kosova pod pritiskom Amerikanaca. Zašto Amerikanci to čine? Tu svako ima svoje omiljeno objašnjenje. Za one koji smatraju da su postigli veliku, gotovo neuporedivu, titovsku, diplomatsku pobedu u Ujedinjenim nacijama, razlog je, naravno, da se ona pomuti. Onima, opet, koji imaju rđavo mišljenje o susedima, jasno je da ne može biti jasnije da je to zato što su susedi potkuljeni ili ucenjeni ili i jedno i drugo. Od strane, naravno, tih istih Amerikanaca.

I ovaj metod se oslanja na isti protivčinjenični argument: da li bi ti susedi priznali nezavisnost Kosova da ih nisu pritisli ili potkuljeni Amerikanci? Odgovor je očigledan. Kineski ekonomista je smatrao da će biti potrebno mnogo vremena i istrajnog proučavanja Dejvida Hjuma da bi se ljudi oslobođili privlačnosti protivčinjeničnih sudova. Oni su zavodljivi, pa u njih počinju da veruju i oni koji ih formulišu. Jedan primer je uverenje na kojem se zasniva srpska međunarodna politika da Albanci ne bi ni sanjali o nezavisnosti, da

nije Amerikanaca. Ili, ako neko hoće da ode dalje u prošlost, da nije Amerikanaca i njihovog piona Tita. I, naravno, domaćih izdajnika, nepatriota i ostalih plaćenika.

Drugi primer je nedavna reakcija na odluku Međunarodnog suda pravde povodom hrvatske tužbe. Ne bi taj sud tu odluku doneo kada bi znao celu istinu. A ova se može videti samo u kontekstu. Recimo, dvadestog veka. Ovako je formulisala svoj cilj utvrđivanja istine i nesuđena Komisija za istinu, koju je u jednom času osnovao predsednik Savezne republike Jugoslavije. Njen cilj je bio da utvrdi istorijske uzroke onoga što se događalo u Vukovaru, Dubrovniku ili u Srebrenici. Jer, da nije konteksta, ne bi bilo ni tih događaja. Ne bi se valjda sve to događalo da nije bilo Drugog svetskog rata? Odgovor je očigledan.

Budući da se lako formulišu objašnjenja, nema potrebe da se prikupe informacije i uloži trud u utvrđivanje činjenica. Ovo, opet, vodi političkim greškama, koje se ponavljaju. Tako se, opet, ovoga puta od naprednjačke stranke, čuju zahtevi za vezivanjem za Rusiju, jer je to pravi odgovor na krizu, kao uostalom i na sve ostale izazove. Iz tih se razloga insistira na sporazumu o gasovodu pod nazivom Južni tok, koji će doneti neverovatne koristi, kao da će njegova izgradnja početi sutra i kao da će do čitavog posla doći čim se srpske vlasti sa njime saglase. Oni koji to govore su, čini se, primetili da je u međuvremenu izbila ozbiljna globalna kriza, ali još nisu primetili da ona nije zaobišla Rusiju i sektor nafte i gasa.

Slično je bilo i pre dvadeset godina, kada srpska politička javnost nije primetila da propada sovjetski socijalistički sistem i da se raspada Sovjetski savez. Naprotiv, očekivalo se da će sovjetski model zameniti američko-titoistički, jer je svima bilo jasno kao dan da je sa liberalizmom svršeno. Bilo je nešto interesovanja i za Kejnza i njegova učenja, budući da je i tada zemlja bila u krizi. Jedino što se sve to uzimalo iz druge ili treće ruke. Kao što nije bilo interesa da se sagledaju činjenice, nije ga bilo ni za razumevanje Kejnzove moralne



i ekonomске teorije. Pa se za ovog liberala smatralo da je pristalica jedne ili druge vrste totalitarizma, a već svakako socijalizma.

Ništa od toga, naravno, nije tačno. Tačno je i važno upravo sada njegovo shvatanje, koje datira još od njegovih najranijih radova, da je deflacija veći problem od inflacije. I da je u uslovima deflacjije štednja problem, a ne rešenje, zbog „paradoksa štednje“: ako svi štede, ukupna štednja čak može da bude manja nego ranije zbog smanjenja ukupnog nacionalnog dohotka, jer će smanjena potrošnja dovesti do pada cena, koji će dovesti do pada ulaganja i pada proizvodnje. Povećanje štednje ima smisla ukoliko se računa sa povećanim izvozom, ali to u uslovima kada su svi trgovачki partneri u recesiji nije veoma realistično, čak i ako, kao sada, postepeno devalvira dinar. To će možda dovesti do pada uvoza, što takođe ne mora da bude povoljno za proizvodnju. U uslovima kakvi su u Srbiji, možda bi moglo da pomogne povećanje javnih ulaganja, ali to zavisi od toga da li ona mogu da se finansiraju. Svakako ne bi trebalo očekivati značajne komercijalne kredite, što znači da će mogućnost povećanja javnih ulaganja biti ograničena. Ukoliko se računa da se povećanom privatnom štednjom finansiraju javna ulaganja, to će značiti da je privredna politika dovela do krize u privatnom i potrebe za jačanjem državnog sektora. Što će, naravno, biti još jedan dokaz za sva omiljena objašnjenja koja su ovde navedena.

Jer da ta objašnjenja nisu tačna, kako bi uopšte moglo da dođe do krize i svega ostaloga što je, kako bi rekla Deklaracija o pomirenju, „Srbiju snašlo“?

Peščanik.net, 23.11.2008.

EVROSKEPTICI

Ovo je zabavno. Taman je zaokružena ideologija evroskepticizma, kada evo jednog od političkih lidera evroskeptika kako izjavljuje: „Srbija treba da bude član EU“ (Toma Nikolić u Blicu od 1. decembra). Doduše, pre koji dan je izjavio kako bi Srbija trebalo da se veže za Rusiju, ali to bi verovatno trebalo shvatiti dijalektički, što je takođe popularno. Ako je privlačna parola: „I Evropska unija i Kosovo“, što ne bi bila i ova: „I ruska gubernija i član Evropske unije“.

Zanimljiv je razlog zbog čega je ova poslednja dijalektika postala privlačna. Novine izveštavaju da je „on podvukao da je osnovni stav naprednjaka u razgovoru“ sa ambasadorima iz Evropske unije „bio da građani Srbije treba da žive bolje, a da je Evropa u mogućnosti da im to omogući, tako što će Srbiji pomoći da lakše prebrodi ekonomsku krizu“.

Osnovni stav evroskeptika je bio upravo taj da Evropa ne pomaže nego odmaže. Razlozi koji su davani su bili različiti, ali su uključivali i one ekonomске: Evropa eksploratiše zemlje kao što je Srbija, a bilo je dosta ingenioznosti i u nalaženju mehanizama kojima se to postiže. Dok prijatelji na istoku i jugu pomažu nesobično, daju takoreći iz čistog altruizma. E sada, čini se da to nije tako i da Evropska unija može, čak, da pomogne.

Ovo je rečeno 1. decembra, dok su drugi evropskeptici prebirali po istoriji tražeći dokaze za stalnost evropske politike odmaganja Srbiji, a i da bi nešto prigodno rekli o zabludama, pa i o nekim drugim nedostacima, posebno kada je reč o patriotskim vrlinama evropejaca u srpskoj politici. I ovde je upotrebljen omiljeni način argumentovanja: da je tada (1915, 1918, 1941, 1945, 1948) učinjen drugačiji izbor, sve bi bilo drugačije, i naravno bolje. Ali se slušala Evropa (a ponekad i Rusija, dodajem), iz ovih ili onih razloga i interesa, pa smo sada tu gde smo.

I eto sada opet. Tek je formulisan konzistentan antievropski ili evroskeptični pogled na svet, kada se ponovo od Evropske unije očekuje pomoć. Kako se došlo dotle? Da smo, recimo, kada je trebalo, dakle u Prvom svetskom ratu, jednostavno samo težili tome da uzmemо zemlje na jugu i zapadу koliko nam pripada, i mora koliko nam treba, recimo sve južno od Splita, ne bi nam sada bila potrebna pomoć od Evrope (za one koji to nisu odmah primetili, reč je o protivčinjeničnim tvrdnjama koje posebno ne preporučuju istoričari). Ovako, hteli smo više, a Evropa nam je to i dala, i to dva puta u vidu Jugoslavije (jednom uz pomoć Rusije, valja podsetiti komunističke evroskeptike), ali to su bili danajski darovi.

Jedino što se u ovu priču ne uklapa jeste činjenica da je Srbija tu gde jeste upravo zato što je sledila te evroskeptične, patriotske i nejugoslovenske ciljeve. Koliko 1991. je bila nadomak Splita, Dubrovnika i Osijeka, a kasnije na puškomet od Sarajeva. I to je verovatno dijalektički razlog za to što ne prestaje ponuda evropejaca. Onoga časa kada se napusti hipotetični svet i sagledaju se činjenice, eto ideje da bi Evropa, sada u liku Evropske unije, mogla i da pomogne. Mada, baš u času kada je izgledalo da je evroskepticizam objasnio sve i omogućio da se operu ruke od svega.

Peščanik.net, 02.12.2008.

ŠTETOM NA ŠTETU

Na sreću postoji YouTube, pa sam mogao da gledam i slušam šta je po ministru spoljnih poslova Srbije spoljna politika Srbije. Bio sam iznenaden arrogancijom, demagogijom i nepoznavanjem činjenica. Dva primera za ovo poslednje: da je ovo prvi put u istoriji Balkana da se problemi ne rešavaju silom već mirnim putem i da

Hrvatskoj nisu bili pooštravani uslovi za približavanje Evropskoj uniji, kao što su Srbiji. Uopšte, to korišćenje reči uvek, nikada, kao i izraza „u celoj istoriji“, u najmanju ruku je zamorno. No, posebno zapanjujuće je bilo pitanje koje je Jeremić u jednom času postavio sagovornici Vesni Pešić. Dakle, da li bi ona takođe, na obnavljanje hrvatske tužbe protiv Srbije za genocid, odgovorila podnošenjem analogne tužbe protiv Hrvatske za genocid nad građanima srpske nacionalnosti? To je, po Jeremiću, retoričko pitanje, jer je odgovor očigledno potvrđan.

To je zapanjujuće. Najpre zato što je prirodan odgovor da podnošenje tužbe zavisi od toga da li se smatra da se poseduje dovoljno dokaza da tužba bude uspešna. To, jasno je, nije retoričko pitanje. Pretpostavimo da je odgovor potvrđan, dakle da je Jeremić siguran da postoji dovoljno dokaza da je Hrvatska izvršila genocid nad srpskim stanovništvom u toj državi. Šta bi bila obaveza srpske, i bilo koje, vlade ako bi zaista posedovala takve dokaze? Da podnese tužbu kada već postoji konvencija o genocidu i sud koji po toj stvari može da presudi. Jeremić, međutim, smatra da je bolje da se to reši politički.

Ostavljam, za sada, po strani moralnu i pravnu obavezu onoga ko ima dokaze o tome da je izvršen genocid i postavljam pitanje: šta ponuda političkog rešenja implicira? Da bi se na to odgovorilo, pomaže informacija ministra da je Hrvatska nudila da povuče svoju tužbu za genocid, pod uslovom da Srbija pokaže žaljenje zbog izvršenog genocida. Ministar je to naveo kao primer apsurdne ponude. No, ako Hrvatska zaista smatra da ima dokaze za svoje optužbe i smatra da bi mogla da dobije zadovoljenje u procesu pred međunarodnim sudom u Hagu, nije jasno zašto bi od Srbije tražila manje od toga kako bi došlo do vansudskog poravnjanja, da se tako izrazim? Isto tako, ako Srbija nudi političko poravnjanje, jer će inače ona sama podneti analognu tužbu, u čiju validnost veruje, to znači da Srbija prihvata opravdanost hrvatske optužbe za genocid, jer kako inače shvatiti ponudu za poravnjanje? U suprotnom bi, i



to je ključno, Srbiji bilo u interesu da Hrvatska svoju tužbu zaista i podnese. Jer, ako Srbija smatra da ta tužba nije zasnovana i da će, prema tome, sud presuditi protiv Hrvatske, to bi svakako bilo u interesu Srbije. Za razliku od političkog poravnjanja, gde bi svako ostao pri svom uverenju o tome ko je počinio zločin genocida. Ovo je, u prvoj reakciji na odluku međunarodnog suda da je nadležan za hrvatsku tužbu, priznao i sâm Jeremić jer je zapretio da će Srbija tužiti Hrvatsku i za zločine iz Drugog svetskog rata. Dakle, politička i pravna rešenja, kada su ova druga dostupna, nikako nisu ista stvar.

Ovo se vidi i na primeru tužbe Bosne i Hercegovine. Potpuno je jasno zašto predstavnici ove države nisu mogli da odustanu od toga da tuže Srbiju za genocid. Postoji uverenje u javnosti da je taj zločin počinjen i zahteva se pravda. Ta je država preuzela rizik i izašla na sud. Ishod je poznat i jasno je ko je i na koji način prekršio međunarodnu konvenciju o genocidu. Sličan rizik preuzima i hrvatska država iz istog razloga. Isto važi i za Srbiju, ukoliko zaista postoji uverenje da se poseduju dokazi o genocidu hrvatske države. Zapanjujuće je da srpski ministar spoljnih poslova misli da bi to moglo da se reši političkim poravnanjem. Isto je tako zapanjujuće da on smatra da je jedini razlog za podizanje srpske tužbe taj što u Hrvatskoj nema interesa za političko poravnjanje. Konačno, šokira činjenica da ministar smatra da je ispravan politički odgovor na takvu stvar kao što je genocid onaj koji najbolje karakteriše antologijska izjava Vojislava Košturnice o tome da se na štetu odgovara štetom.

Koliko je ovo poslednje u najmanju ruku neprijatno, može se videti na ovaj način. Uzmimo da neka zemlja, bilo koja, ima dokaze da je Srbija počinila genocid nad hrvatskim stanovništvom ili da je Hrvatska počinila genocid nad svojim stanovništvom srpske nacionalnosti, šta bi ta zemlja trebalo da učini? Kada kažem bilo koja, mislim i na Srbiju i Hrvatsku. Dakle, šta bi trebalo da učini Srbija ako bi, na primer, imala dokaze da je srpska država izvršila genocid? Isto važi i za Hrvatsku. I za bilo koju drugu državu, recimo

Holandiju, koja bi imala saznanja da su Srbija ili Hrvatska počinile genocid? Šta bi trebalo da je spoljna politika takve zemlje? Meni se čini da su moralne, pravne i političke obaveze jasne. Može se raspravljati o tome kako da se one ispune, ali politika „štetom na štetu“ svakako nije način.

Ovde bi moglo nešto da se kaže i o tvrdnji ministra Jeremića da se uslovi koji se postavljaju Srbiji u vezi sa Haškim tribunalom pooštravaju. Jer, neprestano ponavlja on, Hrvatska je bila tretirana drugačije. O razvoju odnosa između Hrvatske i Evropske unije bi imalo smisla posebno pisati, ali to je druga tema. Kada je reč o odnosu prema Srbiji, ministar je nekako propustio da zapazi da je u međuvremenu Međunarodni sud u Hagu presudio po tužbi Bosne i Hercegovine i našao da je Srbija kriva za kršenje konvencije o genocidu jer nije gonila optužene za genocid u Srebrenici. Srbija je posle te presude odlučila da ništa zvanično ne preduzme, a ministar sada smatra da bi svi trebalo da zanemare činjenicu da je glavni optuženi za taj zločin još uvek na slobodi. To je neverovatno.

Na kraju, sve ovo otvara nešto šire pitanje o patriotizmu u spoljnoj politici. Budući da je ovo stanovište ministra i predsednika Srbije, a i čitave vlade, jer su na kraju krajeva oni odgovorni za spoljnu politiku, dakle budući da je popularno i da pohvale za patriotizam stižu sa svih strana, na mestu je pitanje o tome koje su obaveze starije i šta je patriotizam u spoljnoj politici?

Genocid je slučaj kada je sasvim jasno da su obaveze prema ljudskim pravima starije od patriotskih obaveza, posebno onako kako ih shvata srpska politička javnost već dvadesetak godina. Neprijatno je što u tome nema razlike između ministara spoljnih poslova, predsednika države i vlade Srbije u čitavom tom periodu. Kada je, opet, reč o patriotizmu u spoljnoj politici uopšte, tu važi isto što i za suverenost u međunarodnom sistemu gde postoji nekakvo međunarodno pravo. Suverenost i patriotizam su obaveza prema drugima, a ne izgovor pred svojima. U moralnom smislu, to je uvek

tako, ali ako se zaista polaže na međunarodno pravo, to onda važi i u pravnom smislu. Spoljna politika Srbije se prema tome odnosi selektivno, ili što bi se reklo politikantski. Kada je reč o postupcima drugih država, recimo povodom priznanja nezavisnosti Kosova, pravne se obaveze razumeju, ali kada je reč o obavezama Srbije, sve je politika.

Peščanik.net, 04.12.2008.

VELIKO PRETERIVANJE

U verovatno najboljoj knjizi Fridriha Hajeka, Individualism and Economic Order, na samom kraju se može naći esej The Economic Conditions of Interstate Federalism. Čita se kao da je pisan juče. No, o tome na kraju.

Hajek ukazuje na dve vrste liberalne misli, što ovde nije toliko važno, ali se njihovim postojanjem ipak otvara pitanje ideološke konzistentnosti liberalnog društva. Zanimljiva je, u tom kontekstu, neobjavljena Habermasova kritika Rolsa (A Historical Critique of John Rawls' A Theory of Justice: Failure to Communicate the Tradition), koja je mnogo oštija, bar retorički, od one koja se može naći u njihovoј polemici koju je Journal of Philosophy objavio 1995. u martovskom broju.

Habermas, pojednostavljeni rečeno, Rolsov teoriju pravde smatra ideologijom američkog konstitucionalizma. U izvesnom smislu, to je tačno. Zaista, Amerika je zemlja sa jednom ideologijom, kako je svojevremeno tvrdio Lajonel Triling, dok je Simor Martin Lipset tu ideološku postojanost dokazivao i istraživanjima. Reč je, pre svega, o ideologiji jednakih prava ili sloboda. U tom smislu, to je liberalno

društvo. To je ono što američkoj politici daje stabilnost. Kada kažem stabilnost, mislim na dve stvari. Na jedan predvidiv pravac razvoja, uvećanje prava ili sloboda, i na sklonost da se na taj pravac zemlja vrati kada god sa njega skrene. Ovo nije zbog posebnih socioloških ili moralnih karakteristika Amerikanaca, što je u izvesnom smislu bilo shvatanje De Tokvila. Ljudi i njihov odnos prema moći i vlasti su svuda isti. Niko ne odustaje od privilegija dobrovoljno; нико не odustaje od moći ako može da je stekne; koriste se ona sredstva koja su dostupna kako bi se ostvario cilj; ljudi veruju u sve i svašta iz svakojakih razloga i interesa. No, ideologija konstitucionalizma, ona o jednakim slobodama ili pravima, jeste ono što svi u Americi prepoznaju, koliko god da povremeno zastrane, kao ključnu ideju koja obezbeđuje socijalnu koheziju i vuče društveni i politički razvoj napred. Mehanizam koji obezbeđuje tu stabilnost nije neki ustavni patriotizam ili neka jedinstvena kultura, što su sve objašnjenja koja se ponekad pominju. Reč je o veoma složenom političkom sistemu, koji je zasnovan na nepoverenju u bilo kakve sveobuhvatne ili obavezujuće vrednosti i dužnosti. Ponekad se kaže da je to zato što su Amerikanci, ili čak Anglosaksonci (mada su ovi poslednji manjina u Americi), po prirodi racionalni, dok su drugi narodi ili velike etničke grupe, kao što su recimo Sloveni, emotivniji. Ovo je zanimljiva tema sama po sebi. Emotivna reakcija u politici, i možda uopšte, jeste pragmatizam sa najmanjom količinom saznanja. U izvesnom smislu, svako, recimo, emotivno posezanje za silom jeste dokaz da se ne shvata problem ili da se nešto ne zna. Isto važi i za reakcije iz straha ili strahopoštovanja. Upotreba i zloupotreba straha nisu nepoznate u američkoj politici. Iz jednog takvog perioda se upravo izlazi. Ljudi praktično svuda na veoma sličan način reaguju na ono što ne shvataju, ne znaju ili ne razumeju (što verovatno objašnjava univerzalni značaj Hobsove političke filozofije); kao što su ljudi na vlasti svuda spremni da to iskoriste za svoje ciljeve.

To je antropološka konstanta. Postoji, međutim, ogromna razlika u znanju, što racionalno ponašanje, kao praktičan odgovor na



probleme, čini nadmoćnim nad emotivnim reakcijama (što ne znači da je racionalizam nepogrešiv ili nužno okrenut dobru). To što neko, a la Hantington, u duhovnom jedinstvu, verskom ili kulturnom, traži osnov svoje politike, svoje partije ili čak zemlje, samo govori o neznanju, nerazumevanju ili uverenju da se oni mogu iskoristiti. To nije zato što nešto takvo kao duhovno jedinstvo – ljudi, naroda, rasa – postoji, ni zato što je to nekakva posebna antropološka karakteristika, recimo slovenske rase. Sama ideja o postojanju, recimo, ruskog duhovnog jedinstva zasnovanog na pravoslavlju nema nikakvog smisla, što je bilo jasno i Dostojevskom, o ruskim intelektualcima „na drugoj obali“ i da ne govorimo (još uvek vredi pročitati knjigu Isaije Berlina Russian Thinkers). Čitava ta debata o posebnoj ulozi i posebnom istorijskom pozivu Rusije je veoma zanimljiva, posebno zbog bulevarizacije kroz koju upravo prolazi, ali to nema veze sa duhovnim ili bilo kojim drugim vidom kolektivnog identiteta.

Amerika, njena politička javnost ili privredni krugovi, kada nešto ne znaju ili ne razumeju reaguju emotivno kao i svi drugi. Razlika je u tome što je količina znanja koja je u toj zemlji skoncentrisana ogromna, tako da se racionalno delanje na kraju pokaže nadmoćnim. Ovde ima smisla ukazati na nezasnovanost svih predviđanja o kraju američke dominacije, podizanju svetskih sila u Aziji ili o moći Rusije. Svi oni ne vode računa o ogromnoj razlici u ljudskom kapitalu, u čemu se sa Amerikom može meriti samo Evropska unija. Na duži rok, od značaja su institucionalna stabilnost, u gore pomenutom smislu, i obrazovanost, znanje, inovativnost, kreativnost, dakle ključne karakteristike ljudskog kapitala. Indija, na primer, ima političku stabilnost, ali je čeka veoma dug put sveobuhvatnog razvoja ljudskih sposobnosti (o tome i o mnogo čemu drugom u sjajnoj knjizi Amartje Sena, The Argumentative Indian). Pred Kinom je, opet, rešavanje pitanja političke stabilnosti, dok su ulaganja u ljudski kapital još uvek veoma ograničena.

Ponekad se čuje da se Rusija vratila među supersile, jer ima novog vođu i vlasnik je značajnih količina sve ograničenijih izvora

energije. I jedno i drugo su samo privremene prednosti, ako su i to. Politička stabilnost zasnovana na ličnosti, privremena je stvar. Isto tako, sve ono što danas izgleda bez alternative, već sutra je može imati. Pored toga, ideja da se trajnije prednosti mogu ostvariti tako što će se monopolom nad nekim resursom izvlačiti velika korist, više je nego pogrešna. O takvoj politici ekonomskog uslovljavanja, zasnovanoj na kontroli prirodnih resursa u stranoj zemlji, veoma je iscrpno i odavno pisao Albert Hiršman (*National Power and the Structure of Foreign Trade*; knjiga je prvi put objavljena 1945, ali je, ako se ne varam, pisana pre Drugog svetskog rata), na primeru (nacističke) nemačke spoljnotrgovačke politike sa Latinskom Amerikom. Kasnije je ova knjiga bila uticajna u teoriji međunarodnih odnosa, kao preteča teorija zavisnosti, bez obzira što je njena poruka različita. Jer, ukoliko cene, na primer nafte i gasa, budu previsoke, postaće isplativi alternativni izvori energije. A ukoliko se nešto ostvaruje ucenom, na primer monopolskom kontrolom prirodnog monopola, alternative će utoliko biti privlačnije. Usled toga, oni koji imaju trenutnu prednost zato što, recimo, zarađuju na prirodnom monopolu, trebalo bi da ulazu u institucionalnu stabilnost i ljudski kapital. Inače će se ostvariti samo privremeno poboljšanje. Rusija, za sada, nije ulagala ni u jedno ni u drugo.

U svojoj kritici Rolsa, Habermas smatra da ideologija konstitucionalizma ništa ne rešava, a da naročito nema smisla u Evropi. Bar njen zapadni deo se, po Habermasu, može nekako stabilizovati racionalnom raspravom. To podrazumeva da su dostupna određena saznanja, jer bi inače rasprava bila nedelotvorna. Rols uvek može da se pozove na presudu ustavnog suda o tome šta je u skladu sa ideologijom ustavnosti. U Evropi bi trebalo da se postigne saglasnost o ispravnom odgovoru na jedno ili drugo praktično pitanje. Sistem u kojem bi to moglo da funkcioniše je recimo demokratska i federalna Evropska unija.

Hajek u članku o prednostima ekonomске integracije (navedenom na početku ovog napisa; izvorno objavljenom 1939), navodi sve



ono što bi se moglo smatrati karakterističnim za Evropsku uniju kakvu danas poznajemo, a delimično i onaku kakva bi mogla da postane. To je sistem u kojem države članice ograničavaju federaciju, dok federalni nivo ograničava samovolju država članica. I jedno i drugo ima povoljne posledice po liberalizaciju svih tržišta unutar jedne takve složene zajednice. Po primerima koje daje, jasno je da on ne misli samo na zemlje Evrope, već na sve liberalne i demokratske države. Ovde nije mesto za ekonomске i pravne detalje kojima se on bavi. On je sebi postavio širi cilj: kako da se sistem jednakih sloboda ili prava uspostavi izvan nacionalne države? Jer je on smatrao da je to ključno za istinski liberalnu misao, u kojoj nema mesta za liberalni nacionalizam. On je rešenje video u federalnom ili konfederalnom uređenju, kao u Americi ili danas u Evropskoj uniji.

Kada se pogledaju institucionalna stabilnost Amerike i Evropske unije i nepresušna žedž za znanjem i razvojem ljudskih sposobnosti koja u njima vlada, sve vesti, da parafraziram Marka Tvena, o propasti zapada su veliko preterivanje.

Peščanik.net, 20.12.2008.

POTREBNE SU LIBERALNE REFORME

Iskreno govoreći, sa ovom će se vladom teško moći bila šta učiniti. Pre svega zato što ona nema sposobnost da sagleda probleme sa kojima se privreda suočava, a potom zato što nema potrebni autoritet da doneće neophodne mere, a ni administrativni kapacitet da ih sproveđe. Potrebna je rekonfiguracija vlade, ali potpuno je nejasno kako da se to izvede.

Sa kojim se problemima suočava privreda? Najpre, nepostojanje makroekonomске ravnoteže. Ovo je posledica sklonosti arbitrarnosti u privrednoj kao i u svakoj drugoj politici. Ako se pogledaju kretanja javnih rashoda i prihoda u poslednjih par godina, videće se da je fiskalna politika bila ekstremno politizovana i da je uglavnom potkopavala stabilnost. Nova vlada za šest meseci nije uspela da stavi na hartiju ni jedno jedino načelo kojeg će se u javnim finansijama pridržavati, a o nekoj srednjoročnoj politici koja bi stabilizovala privredu nema ni govora. Fiskalna politika se vodi od rebalansa do rebalansa budžeta. Ako se, opet, pogleda kretanje inflacije, recimo u poslednjih nekoliko godina, videće se da ni u jednom času nije obezbeđena stabilnost cena, ciljana inflacija nije ostvarena, a sada su ciljevi iz osnova redefinisani.

Kada je reč o spoljnoj trgovini i o finansijskim odnosima sa inostranstvom, vođena je potpuno neadekvatna politika kursa i nerazumljivih ograničenja na kretanje robe i kapitala. To je onemogućilo reindustrijalizaciju i država izvoznu sposobnost privrede na neprijatno niskom nivou. Štaviše, uz sav rast sektora usluga, čemu je pogodovala već pomenuta politika kursa i politika spoljne trgovine, bilans razmene u uslugama je negativan: više usluga se uvozi nego što se izvozi. Konačno, što se tiče politike dohodaka i zapošljavanja, stanje je katastrofalno. Država i dalje zapošljava previše ljudi, a plate u javnom sektoru nisu ni u kakvoj vezi sa produktivnošću.

To je stanje. Kao i u svemu drugom, ponašanje srpskih političara racionalizuje samo spoljašnji pritisak. U ovom slučaju, ta je uloga zapala krizi koja se ogleda u padu priliva stranih sredstava i smanjenim mogućnostima izvoza. Što će dovesti do značajnog smanjenja potrošnje, a i ulaganja. A to, opet, do niske stopе rasta, ako ne i do recesije, što naravno vodi smanjenju zaposlenosti. Pitanje je šta uraditi da bi se adekvatno odgovorilo na promenjene uslove privređivanja.



Najpre, potrebno je razumeti da se okolnosti nisu promenile samo privremeno, već trajnije. U ovom času nije izvesno šta će se događati na globalnom nivou: sve se procene neprestano revidiraju, jer se još ne zna šta će tačno biti politički odgovor na recessiona privredna kretanja. Valja, međutim, voditi računa o tome da ako se smanji finansijska globalizacija, dakle bude manje međunarodnog finansiranja, smanjiće se i trgovina robom. Donekle se može smatrati da je finansijski sektor bio predimenzioniran i da se ista količina razmene robe i usluga može obaviti sa mnogo manjim i jednostavnijim sistemom svetskih finansija, ali nije nemoguće da je taj finansijski balon bio mnogo manji nego što se misli. Za sada se o tome raspravlja uglavnom napamet. Ogromne pare, ogromni profiti, nezajažljiva pohlepa, divlji kapitalizam – sva ta objašnjenja ne doprinose boljem razumevanju stanja u svetskoj privredi. No, bilo kako bilo, ako ima manje para, biće manje trgovine, jer su to dve strane istog procesa. A to znači da će svima biti veoma teško da povećaju izvoz. Srpskoj privredi će biti posebno teško, jer nije izvozno orijentisana i eventualna promena strategije razvoja, kako bi se privredni rast zasnivao na rastu izvoza, zahtevala bi značajnu promenu u privrednoj politici. A opet, teško je videti čemu bi drugom moglo da se teži?

Ključno pitanje nove privredne politike jeste: kako finansirati visoke stope rasta? Srbiji je potrebna relativno visoka stopa rasta u dužem vremenskom periodu kako bi se rešili nagomilani problemi na tržištu rada, na tržištu proizvoda i u javnom sektoru. Strategija koju su sledile zemlje u tranziciji oslanjala se na visok priliv stranih ulaganja sa ciljem da se ojača izvozni sektor i to po mogućnosti tako da ima široku ponudu robe i usluga kojima se može konkurisati na svetskom, to jest uglavnom na tržištu Evropske unije. Srbija je krenula kasno, oslonila se takođe na priliv stranih sredstava, ali nije shvatila značaj ubrzane privredne integracije sa Evropskom unijom za privredni rast zasnovan na izvozu, tako da je uspela da nagomila obaveze prema inostranstvu, ali ne i da razvije izvozni sektor, i kada je reč o njegovoj veličini i o diverzifikovanosti izvozne

ponude¹⁸. A sada je veoma verovatno da će morati da se menja strategija tranzicije, bar u delu gde se visoka stopa rasta finansira „uvozom štednje“, kako se to kaže, to jest stranim ulaganjima.

U tim okolnostima, potrebno je povećati domaća ulaganja, što može da se obavi samo na račun potrošnje. Samo po sebi, to ne bi vodilo poboljšanju, jer se ulaganja ne bi isplatila u okolnostima kada se smanjuje potrošnja. To znači da je potrebno značajno povećati proizvodnju za izvoz. Sa sadašnjim nivoom konkurentnosti srpske privrede, to nije moguće. Što znači da je potrebna značajna korekcija kursa, kako bi se smanjili troškovi proizvodnje u evrima. Budući da inflatorni pritisci trenutno nisu jaki, čak i uz značajniju korekciju kursa ne bi bilo potrebno povećati restriktivnost monetarne politike. Uz to, potrebna je što je moguće veća liberalizacija i spoljne trgovine i finansijskih transakcija sa svetom. Srbija još uvek nije član Svetske trgovinske organizacije, nema operativan ugovor sa Evropskom unijom, a lako može da se suoči i sa problemima u regionalnoj zoni slobodne trgovine (CEFTA). Ne može zatvorena privreda da se oslanja na izvoz. I ne mogu se očekivati ni domaća niti strana ulaganja ukoliko nema slobodnog pristupa stranim tržištima.

Bile bi, međutim, potrebne i značajne strukturne promene. Postojeći monopolji na svim tržištima – rada, proizvoda, finansijskih i drugih usluga – trebalo bi da se izlože povećanoj tržišnoj konkurenciji. Subvencije bi trebalo sasvim ukinuti. To važi i za one koje se indirektno obezbeđuju poreskim sistemom. Bilo bi dobro da se smanje doprinosi, ali su verovatno mogućnosti ograničene budući da je veoma nepovoljan odnos zavisnih i onih koji plaćaju doprinose. Svejedno, verovatno bi čak i skromna reforma penzionog sistema omogućila značajne uštede. A srednjoročno posmatrano, sistem socijalnog staranja, i penzioni sistem posebno, trebalo bi iz osnova reformisati.

¹⁸ O tome sam detaljno pisao u radu *Trade, Investment, and Development in the Balkans, koji će uskoro objaviti UNDESA*.

Kada je reč o javnim rashodima, ulaganja u javna dobra i ljudski kapital trebalo bi da budu značajna. Srbija je zapanjena zemlja, infrastrukturno i na svaki drugi način. Srpska privreda, takođe, ne može da konkuriše jeftinom, neobrazovanom radnom snagom, već samo obrazovanom i stručnom radnom snagom. To, naravno, podrazumeva ozbiljnu reformu školstva, na čemu se ne radi. Isto važi i za zdravstvo. Čitav javni sektor bi trebalo osloboditi svega što može da preuzme privatna privreda. Čak i ako ostanu neki elementi prirodnih monopolija, morao bi se naći način da i ta preduzeća posluju na komercijalnim osnovama, a sve ostalo bi moralo da bude privatizovano i izloženo konkurenciji. To posebno važi za energetski sektor. U budućnosti, to će biti sektor sa veoma razvijenom konkurenčijom, i kada je reč o izvorima energije i kada je reč o snabdevanju i trgovini. U tom kontekstu, oslanjanje isključivo na ruske izvore energije verovatno je, kao i sve ostalo, zastarela strategija.

Efikasnost države bi morala veoma mnogo da se poveća. Jedan od razloga velikog udela neformalne privrede jeste i to što je država skupa i neefikasna. Tako da nema smisla plaćati poreze i doprinose, ako država ne daje ništa za uzvrat. Ne bi trebalo izgubiti iz vida da se porezima kupuju državne usluge, recimo sve one koje spadaju u vladavinu prava i u snabdevanje javnim dobrima. Ukoliko njih nema ili su neadekvatni, plaćanje poreza gubi smisao, pogotovo ukoliko je svejedno potrebno nekome platiti za tu uslugu na koju država ima monopol, a ne obavlja je efikasno ili je ne obavlja uopšte. To što se država proglaši monopolistom u javnom sektoru, ne znači da će njene usluge biti korišćene i da neće imati konkurenčiju ukoliko je neefikasna i skupa. Recimo, i centralna banka je monopol, pa ipak niko osim nje same ne pokazuje interes za njen proizvod, dakle za dinar.

O svim ovim pojedinačnim merama može se raspravljati, ali nema mnogo prostora za raspravu o strategiji ubrzanog rasta srpske privrede. Potrebno je da izvoz robe i usluga u nekoliko sledećih

godina dostigne vrednost značajno veću od 50% bruto domaćeg proizvoda, dok je to sada jedva iznad 20%. To je sa postojećom strukturom ponude neizvodivo. Da bi se ona promenila, potreban je duži period značajnog rasta privatnog ulaganja i sporog rasta potrošnje, uz otvorenu privреду i iznutra i prema spolja i uz adekvatne relativne cene – dakle kurs i kamate. To sve podrazumeva ubrzano integrisanje u Evropsku uniju, jer je to ključno tržište za izvoz, a i očuvanje dobrih odnosa sa susedima, jer su i njihova tržišta važna za izvoz iz Srbije.

Prvi korak ka novoj strategiji privrednog rasta bi trebalo da bude srednjoročna projekcija razvoja javnog sektora koja bi trebalo da radikalno reformiše njegov obim i obuhvat, da utvrdi izvore javnih prihoda koji su u skladu sa efikasnim privređivanjem, i da odredi strukturu i efikasnost javnih rashoda i usluga. Druge zemlje razmišljaju o povećanju javnih rashoda uz istovremeno smanjenje poreskog tereta. U Srbiji to nije moguće: država nema para. A ne može ni da se zaduži, jer će teško naći nekoga ko bi joj pozajmio novac. To ne znači da ne bi trebalo smanjiti javne rashode i značajno reformisati poreski sistem sa ciljem da se pozitivno utiče na efikasnost privređivanja. Generalno govoreći, jednostavan poreski sistem sa jednom stopom za neposredne i jednom za posredne poreze bi verovatno bio najbolji (ostavljam po strani akcize i neke druge manje poreske stavke). Javni bi, pak rashodi, trebalo da vode računa pre svega o međugeneracijskoj pravdi, i kada je reč o ulaganjima i kada je reč o potrošnji. U ovom času, najveći broj nezaposlenih je među mladima, neobrazovanim, onima koji su izgubili posao i ženama. To je, bar delimično, posledica potpune nebrige za različit tretman mlađih i starijih generacija u postojećem sistemu oporezivanja i javnih rashoda¹⁹.

¹⁹ O tome postoje detaljne analize u: Directorate-General for Economic and Financial Affairs and the Vienna Institute for International Economic Studies, *Adjustment Capacity of Labour Markets of the Western Balkan Countries I-II*, European Economy. Economic Papers 346, November 2008.

Posebno bi trebalo razmotriti izdatke za snage bezbednosti i troškove spoljne politike koja se sada vodi. Srbiji nije potrebna velika profesionalna vojska, a nema novaca za veliku vojsku zasnovanu na opštoj vojnoj obavezi. Potrebna je mala profesionalna vojska koja može da se suočava sa sasvim specifičnim izazovima bezbednosti i može da izvršava međunarodne obaveze. Ovo zato što ne postoje nikakve ozbiljne pretnje bezbednosti, ne mogu se osvajati nove teritorije, a predstoji integrisanje u kolektivni sistem bezbednosti u Evropskoj uniji. Takođe, potpuno je nepotrebno trošiti novac i energiju na spoljnu politiku koja se rukovodi neostvarivim i nepoželjnim ciljevima. Srbija ne može da integriše Kosovo, a isto važi i za Republiku Srpsku. Troškovi koji se time opravdavaju ili to imaju za cilj, čisto su bacanje para.

Sve ove reforme – fiskalne, monetarne, trgovačke i strukturnih politika – mogle bi, ukoliko bi postojala politička volja, da se pokrenu, a neke i izvrše, za pola godine. Najbolje sledeće godine, jer će ona i tako biti obeležena padom proizvodnje i izvoza, a možda i negativnim rastom bruto domaćeg proizvoda.

Ovako kako sada stoje stvari i ovako kako je krenula vlada, ne bi bilo iznenađenje ako bi se ušlo u produženi period niskih stopa rasta. To bi, ako bi do toga došlo, imalo posledice slične onima iz devedesetih godina prošloga veka. U ovom času, sve što se čini liči veoma mnogo na ono što su činile vlade iz perioda vladavine Slobodana Miloševića. Ako se tako nastavi, i posledice će biti slične. A ova vlada, ova struktura vlasti i ideologija na koju se one oslanjaju, kao da iz nostalgije ili iz uverenja reafirmišu sistem vrednosti i politiku iz prethodne decenije.

Peščanik.net, 24.12.2008.

MMF STANDS BY SERBIA

Vladimir Gligorov *Talog*

Prvo što pada u oči kada se pročita šta je MMF smatrao da bi trebalo saopštiti štampi jeste nedostatak podataka i ocena. Isti je utisak i pri čitanju Pisma o namerama srpskih privrednih vlasti, koje je takođe objavio MMF. Uz to, ono što su srpske vlasti napisale u Memorandumu o privrednim i finansijskim merama, a koji MMF uzima kao osnovu za odobrenje stendbaj-programa, ne razlikuje se mnogo od novih mera koje vlada najavljuje za kraj januara. Budući da su MMF i srpske vlasti usaglasili Memorandum još jesen, odsustvo novih ideja danas može se shvatiti ili tako da nikakvih značajnih promena od tada do sada nije bilo, ili da ni MMF ni vlada još nisu načisto sa tim kako se suočiti sa pogoršanim izgledima srpske privrede.

MMF, na primer, u obaveštenju za štampu i dalje očekuje rast od 3,5% u 2009. i 4,5% u 2010. Nisu korigovane ni projekcije za inflaciju. Zanimljivo je da se očekuje da će rast bruto domaćeg proizvoda (BDP) jednim delom, većim u sledećoj nego u ovoj godini, doći kao posledica istovremenog smanjenja rasta izvoza i uvoza ove godine, i bržeg rasta izvoza uz sporiji rast uvoza sledeće godine. Kada je reč o domaćoj tražnji, potrošnja plus ulaganja, očekuje se da ona raste 2,6% ove i samo 2,2% sledeće godine. Ovo se verovatno izvodi iz smanjenja javne potrošnje, i to za više od tri procentna poena (udeo u BDP) u ove dve godine. Dok se procena o rastu izvoza oslanja, pretpostavljam, na očekivanje o porastu spoljne tražnje usled oporavka svetske privrede krajem ove i tokom sledeće godine.

U Memorandumu se detaljno govori o merama koje srpske privredne vlasti nameravaju da preduzmu, ali se o svima njima govori uglavnom uopšteno. Kao što je karakteristično za srpske vlasti, više se ističu ciljevi i namere, a mnogo manje su prisutni opisi konkretnih mera. Čak i kada se pominju zakoni koje je potrebno doneti kako bi se sprovele strukturne reforme, uglavnom se kaže šta se želi njima postići, a mnogo manje šta će u njima pisati, po čemu bi se moglo suditi kako će se i hoće li se to što se namerava i ostvariti.



Jedini kvantitativni elementi su oni koji su, uglavnom, već poznati. Fiskalni deficit bi trebalo da ne pređe 55 milijardi dinara ili 1,75% bruto domaćeg proizvoda (1,8% u MMF tabeli), rashodi republičkog budžeta ne bi trebalo da budu veći od 708 milijardi dinara, neto rezerve centralne banke ne bi trebalo da padnu ispod 5,3 milijarde evra na kraju ove godine, državne garancije ne bi trebalo da pređu 300 miliona evra, a inflacija bi trebalo da bude 8% plus ili minus dva procentna poena (indeks potrošačkih cena).

Naravno, ako privredni rast i rast cena budu sporiji, što sada izgleda prilično verovatno, monetarna će politika dobiti veći prostor, u tom smislu što će se smanjiti kamatna stopa centralne banke. Nije, međutim, jasno da li će se time poboljšati stanje na tržištu novca. MMF ceni da je prošle godine smanjena količina novca u vidu gotovine i dinarskih depozita (M1), dok je M2 (u koji ulaze i depoziti u stranom novcu) porastao za oko 8%. Ove se godine računa sa tim da M1 poraste za oko 18%, a M2 samo za oko 5%. Sledeće bi godine, opet, M1 trebalo da raste po stopi od oko 9%, a M2 13,5%. Ove veličine nisu toliko važne – uostalom ne znamo kako se do njih došlo – ali nije beskorisno uporediti ih sa rastom novčane mase u 2007: M1 oko 25%, a M2 oko 45%. Ovo se preslikava i na rast kredita, koji je bio oko 37% u 2007, oko 30% u 2008, a očekuje se da bude oko 6% ove i 12,3% sledeće godine. Dakle, ne očekuje se brz oporavak novčanog tržišta. Čak i ova očekivanju su zasnovana na oceni o tome da postoje značajne rezerve u bankraskom i u sistemu centralne banke. MMF izražava malu rezervu da stanje ne mora da bude tako dobro kao što se čini, jer nije poznato koliko su restrikcije centralne banke doprinele da se preduzeća i domaćinstva zadužuju u stranim zemljama. No, daleko najveći problem će biti povećani kreditni rizik koji je nezavistan od monetarne politike i izražava se ne samo u višoj kamatnoj stopi na nove kredite, već i u pooštrenim uslovima da se do njega uopšte dođe. Uz to, privreda u recesiji ili sa niskom stopom rasta neće biti naročito privlačna za investiranje.

Ključna rečenica jeste da MMF očekuje da će odlučnom primenom ovog programa privrednih i finansijskih mera Srbija, uz pomoć međunarodne zajednice, „prevazići trenutne teškoće“. Time je ostvaren i trenutni cilj ovoga stendbaj-programa. MMF je stao uz srpske privredne vlasti. No, šta tačno MMF podržava manje je jasno sada nego što je bilo pre nekoliko meseci. To što ništa u samom sadržaju programa nije u međuvremenu promenjeno, ili bar ne bitno, može se razumeti i kao nagoveštaj da će se sve ponovo pretresti kod prve kontrole, do koje će doći najkasnije u junu ove godine. Sva je prilika da se ceni da će se tada znati više, pa će se moći izvršiti bitne korekcije i sačiniti bolji program. To gubljenje vremena u načelu nije dobro, ali gde su otišle tolike godine...

Peščanik.net, 19.01.2009.

VREĐANJE ŽRTAVA

Povodom tekstova Pad sajta i reakcije, Pušenje je dozvoljeno, Politika, 29. i 30. januar

Komentarima Slobodana Antonića i Dragoljuba Žarkovića o napadima na Peščanik i njegove urednice, Politika se još jednom nije proslavila. Komentatori su osetili potrebu da žrtve napada vredaju. Moram da kažem da se to danas ipak nešto ređe sreće, bar kada nije reč o žutoj štampi. Odmah bi trebalo istaći da uopšte nije važno šta neko misli o tome koliko je ozbiljan napad na Peščanik i na njegove autorke. Potpuno je neshvatljivo da neko sebi uzme za pravo da žrtve napada naziva „paranoičnim“ ili da sugeriše da one pate od neke druge psihičke bolesti ili mentalnog nedostatka.

To ne znači da je bilo kome zabranjeno da tvrdi da je neko, recimo,

paranoičan. U tome kako se to radi trebalo bi da neku ulogu ima urednik. Budući da povremeno pišem za novine u inostranstvu, mogu da kažem da bi me urednici u tim novinama pitali imam li ja dokaze da taj koga želim da nazovem paranoičnim zaista pati od paranoje (ili već od čega, na primer, Žarković smatra da urednica Peščanika pati)? Ako ne bih mogao da napišem kako ja to znam da je reč o paranoičnim osobama, urednik bi mi predložio da to izbacim, jer te novine ne objavljaju uvrede. Zato sam napisao da se Politika nije proslavila, jer računam da joj ne nedostaju urednici.

Da napravim digresiju: za nekoga se obično kaže da je paranoičan ako se bez osnova boji da će biti napadnut, a ne za nekoga ko je bio žrtva napada. Takođe, postoji razlika između nekoga ko izmišlja neprijatelje i nekoga ko je predmet neprijateljskog napada. Ali te razlike očigledno izmišlu komentatorima i urednicima Politike.

Ovaj nedostatak brige za profesionalni kvalitet komentara nije ništa novo u Politici. Dobar primer su komentari Đorda Vukadinovića. On, svako malo, označi kao izdajnike ljudi koji imaju drugačije mišljenje. Začuđuje da ga nijedan od urednika ne zapita kako neko može da bude izdajnik samo zato što drugačije misli? Štaviše, mnogi komentatori Politike pišu o onima koji gaje nepatriotske misli. Očigledno nikome ko uređuje Politiku ne pada na um da ih zapita kako je moguće misliti nepatriotski? Ukoliko bi oni to mogli da objasne, to bi svakako poboljšalo njihov komentar. Inače, bio bi na mestu savet da sve to izostave.

U Žarkovićevom komentaru nema zapravo ničega o čemu bi se moglo raspravljati. To je skup opservacija o ljudima, a jedna od njih je, kao što sam već rekao, uvredljiva. Kod Antonića se može naći i jedna tvrdnja, tako da ima smisla o njoj nešto reći. Naime, on smatra da „Druga Srbija“ želi da bude u privilegovanim položaju. To je, po njemu, samo još jedan primer da je reč o ljudima koji ne veruju u demokratiju. Inače, ne bi se obraćali predsedniku države za zaštitu (što, koliko je meni poznato, oni nisu ni učinili). Jer to ne čine drugi

koji su u sličnom položaju. Ili bar ti drugi ne mogu da očekuju da će im predsednik izići u susret, kao što jeste u slučaju Peščanika. A u demokratijama ne mogu postojati ljudi prvog i drugog reda.

Potpuno je, međutim, nejasno zašto je nedemokratski da se od predsednika države zahteva da učini sve da se zaštite novinari (i biciklisti i pripadnici manjina) i svi drugi kojima je bezbednost ugrožena? Državi je bezbednost građana prva briga. U demokratskim državama sasvim je normalno da se od nosilaca javnih funkcija zahteva da se staraju za bezbednost građana. To je zato što se oni biraju da to čine. Ne znam kako to drugačije da kažem: Borisa Tadića su glasači izabrali i zaposlili da brine o bezbednosti Svetlane Lukić, kao i svih drugih građana. Ako se drugi ne obraćaju predsedniku države, i drugim nosiocima državnih funkcija, to može biti zato što sumnjaju u demokratičnost svoje države, a ne zato što je takvo obraćanje zahtev za privilegiju. To, naravno, ne znači da bi predsednik države trebalo da učini bilo šta što je izvan njegovih nadležnosti kao jednog od nosilaca izvršne vlasti. Zapravo, bilo bi normalno očekivati da se on ovakvim povodima oglasi, sve i da mu se niko i ne obrati, a i da se zainteresuje za to šta rade raznorazne državne službe da do takvih napada ne dolazi. Takoreći po dužnosti.

Druga je stvar što je bezbednost novinara privilegija u Srbiji. To je tema koje se ova dva komentatora Politike ne dotiču, osim negativno. Žarković se podsemeva urednici Peščanika, jer se ona neosnovano boji da bi država mogla da ima umešane prste u napade na Peščanik i na nju. Pri tom se služi potpuno nedopustivim metodom: ima jedna osoba koja misli da je progone sve moguće strane službe, ergo svako ko misli da je žrtva neke državne službe pati od iste fobije. Zašto je, međutim, neosnovan strah urednica Peščanika?

Opet nema urednika u Politici da komentatora pita da to objasni. Recimo, da li je to zato što državne službe nisu bile umešane u napade na novinare i čak u ubistva novinara? Ili zato što predsednik države, o onima na nižim nivoima vlasti i da ne govorimo, ni na



koji način ne utiče na novine i na druga informativna sredstva? Ili možda zato što je apsolutno iracionalno povezivati sadržaj emisije sa napadima na nju? Ili se možda u Srbiji nikada nije dogodilo da posle verbalnih napada na pojedine novinare i njihove listove, emisije ili komentare usledi napad na njihovu imovinu i konačno na njih same? Ili se to možda događalo ranije, ali ne i skoro? Dakle, kako svega toga nema u Srbiji, kako se to sve nije događalo i ne događa se, potpuno je neosnovano da se bilo koji novinar, koji je meta napada, plaši da bi mogao da bude meta takvih napada. Ovo sam napisao na ovakav način naprosto da pitam urednike Politike da li bi oni bar pitali autore komentara koji iznose takve tvrdnje, da li bi ih bar pitali, ako već ne osećaju profesionalnu obavezu da zahtevaju – da li bi oni da iznesu dokaze za te tvrdnje? Ili bi ipak možda hteli da razmisle da li zaista žele da to tvrde? Jer se upravo to tvrdi kada se na ovakav način vređaju žrtve, koje se pozivaju na te činjenice kako bi razumele ko ih i zašto teroriše.

Rekao sam na početku da se Politika i u ovom slučaju nije proslavila. Ne razumem zašto evo već par decenija Politika nikako da propusti bar jednu priliku da se profesionalno ne obruka?

Politika, 31.01.2009.

RAZBORITOST

Povodom teksta Šta tamo ne bi dozvolili, Politika, 3. februar

Antonićev odgovor na moje primedbe da piše da bi vređao počinje ovako: „Vladimir Gligorov spada u pristojnije i razboritije predstavnike tzv. druge Srbije”. On ostavlja čitaocima (neću više pomnjati urednike Politike) da se pitaju na osnovu čega sam ja

pristojniji i razboritiji? I kada sam ja to bio nepristojan i nerazborit? Kako se ništa o tome više ne kaže, svrha te rečenice jeste jednostavno da se nešto uvredljivo kaže o meni i o (iz nekog razloga sada takozvanoj) drugoj Srbiji. Dakle, Antonić ne može ni da krene da piše tekst a da nema nešto lično da kaže.

Ostatak odgovora je posvećen sličnom cilju. Najpre se kaže da je reakcija pripadnika „druge Srbije“ na napad – valja voditi računa da je stvarni napad postojao i da nije izmišljen – na Peščanik „pomalo paranoidna“, da bi se potom reklo da je to bila previše blaga karakterizacija te reakcije – što znači da je bila zaista paranoidna, dakle veoma slična paranoji, što će reći paranoična. Budući da, opet da podsetim, napad nije izmišljen, reći da je reakcija paranoidna je jednostavno uvredljivo. Može biti da oni koji su žrtve napada greše u proceni o tome ko stoji iza tih napada, ali to svakako nije ni paranoidno niti paranoično.

Koje dokaze iznosi Antonić da državne vlasti nisu umešane u ovaj napad? Iste one koje iznosi da sam ja razboritiji od drugih (ali ne i razborit): sopstveno mišljenje. I ništa više. Ovo nije nikakav izuzetak. Ovako Antonić piše iz nedelje u nedelju i iz godine u godinu. Kao što smo videli, praktično od prve rečenice.

U odgovoru je Antonić odustao da odgovori na primedbu o tome zašto je nedemokratski nosioce vlasti smatrati odgovornima za bezbednost građana, čak i ako su ti građani tek nešto razboritiji od drugih ili su čak nerazboriti pripadnici „tzv. druge Srbije“? Ne samo on nego su i drugi komentatori smatrali da je upravo sada čas da poduče nerazborite da nisu oni neke „svete krave“, pa da ne može da bude ugrožena njihova bezbednost. Da li je Antonić rešio da ne brani više taj deo svog prvobitnog teksta, ne znam. No, važno je da se ne zaboravi o čemu je tu bila reč.

Antonić već duže vreme „nerazborite“ karakteriše kao ekstremiste i podučava ih o tome šta je demokratija i zašto su oni protiv nje.

Ono što je napisao u tekstu koji sam kritikovao samo je sažetak tih njegovih tvrdnji. Ima smisla, mislim, ponoviti jednu stvar koja je od značaja za ovaj konkretan slučaj. Naime, nije nimalo a ni nikako paranoidno ili paranoično pozivati nosioce vlasti na odgovornost ako je ugrožena bilo čija bezbednost, a posebno ako je neposredno ugrožena bezbednost kritičara istih tih nosilaca vlasti, posebno time što im je nasilnim činom uskraćeno pravo na slobodno izražavanje. Ne znam šta je fundamentalnije od toga kada je reč o demokratiji i o demokratskom odnosu između građana i, na primer, demokratski izabranog predsednika države? U osnovi demokratije je sloboda misli i izražavanja. Pa je i prirodno ceniti ne samo uspešnost izabranih nosilaca vlasti po tome kolika je bezbednost, na primer, novinara, već i pozivati ih na odgovornost ukoliko se te slobode krše.

I na kraju ključni argument: odgovornost je utoliko veća ukoliko je ugrožavanje bezbednosti sistematsko. Dakle, ako je određena grupa, recimo „tzv. druga Srbija“ ili urednice i saradnici Peščanika, ako su oni sistematski izloženi napadima ili su njima izloženi više od drugih, sasvim je na mestu sumnja da oni čija je dužnost da se staraju o bezbednosti svih sistematski manje brinu o bezbednosti ove grupe ljudi. Budući da nije reč o nečemu intelektualno komplikovanom, a i imajući u vidu bogato iskustvo Srbije da se sistematski napadaju oni koji nisu dovoljno ovo ili ono (recimo, razboriti, patriote, ne pripadaju „prvoj Srbiji“ ili nisu dovoljno nacionalno čisti), dakle imajući to bogato i ružno iskustvo u vidu, sasvim je na mestu sumnja da su vlasti u Srbiji u najmanju ruku pristrasne kada je reč o staranju za bezbednost pojedinih građana Srbije. Nije „pomalo paranoidno“ biti toga svestan. Veoma je uvredljivo one koji su toga svesni, to osećaju na svojoj koži i protiv toga se bune nazivati paranoidnim ili sklonim paranoji ili čak samo nedovoljno razboritim.

Politika, 06.02.2009.

MORALNE VREDNOSTI I MORALNA DISKRIMINACIJA

Vladimir Gligorov *Talog*

„Srpska pravoslavna crkva je, saglasno svojoj misiji i svom hrišćanskom učenju, kroz celu istoriju srpskog naroda pozivala na poštovanje moralnih vrednosti“, kaže vladika Irinej. Na osnovu ove izjave, kojom se objašnjava zašto je tražena izmena zakona kojim se zabranjuje diskriminacija, trebalo bi zaključiti da Srpska pravoslavna crkva (SPC) misli da taj zakon, u formi u kojoj ga je predložila vlada, širi nemoral.

Izjava je višestruko zanimljiva. O kojim je moralnim vrednostima reč? Pošto se pominju srpski narod, hrišćansko učenje i istorija – verovatno se misli na hrišćanske moralne vrednosti, na poštovanje kojih je SPC pozivala srpski narod kroz istoriju. Manje je verovatno da se želi reći da je SPC, shodno hrišćanskom učenju, neprestano pozivala srpski narod na poštovanje univerzalnih moralnih vrednosti. Još je manje verovatno da je reč o pozivanju na poštovanje tradicionalnih, empirijskih, srpskih moralnih vrednosti. Sve ove moralne vrednosti, međutim, postoje i čini se da se to i prihvata ovom izjavom. Dakle, postoji empirijski moral, u ovom slučaju moral srpskog naroda; postoji hrišćanski moral na čije poštovanje SPC poziva srpski narod; postoje, takođe, drugi empirijski morali i druga moralna učenja, različita od morala srpskog naroda i hrišćanskog učenja (u tumačenju SPC, valja dodati); a postoji i univerzalni moral.

SPC se, po ovoj izjavi, obraća srpskom narodu, koji bi, po njoj, trebalo da poštuje hrišćanske (SPC pravoslavne) moralne vrednosti. Međutim, do izjave je uopšte došlo zato što se SPC obratila srpskim vlastima, gde bi ovo trebalo shvatiti kao vlasti države Srbije, da u zakonu protiv diskriminacije vode računa o moralnim vrednostima onako kako ih shvata SPC. Tome su se pridružile i druge „tradicionalne crkve“, mada je kasnije došlo do nedoumice da li su se zaista sve tradicionalne crkve u Srbiji pridružile ovom zahtevu srpskim vlastima da usklade predlog zakona sa moralnim vrednostima svih

tih crkava. Na osnovu toga bi trebalo zaključiti da bi zakon o zabrani diskriminacije trebalo da se uskladi sa učenjima tradicionalnih crkava, koja, međutim, i to donekle zbumuje, nisu ista čak i kada su hrišćanska, a pogotovo kada nisu. Pored toga, trebalo bi voditi računa i o empirijskim moralima verskih zajednica ili naroda kojima se crkve obraćaju pozivajući ih na poštovanje moralnih vrednosti kojima ih one podučavaju.

Kod ovog poslednjeg bi se mogao zapaziti jedan možda manji, a možda i veći problem. Naime, srpski moral ili moral drugih naroda, u svakodnevnom životu, razlikuje se od moralnih vrednosti kojima ih uče njihove crkve. Kolika je ta razlika je empirijsko pitanje. Ovde je to važno zato što se SPC i druge tradicionalne crkve pozivaju upravo na svoje sledbenike, a SPC na čitav srpski narod, kako bi opravdale činjenicu da se obraćaju srpskim vlastima, dakle da bi opravdale svoj politički čin. No, narodni moral, svaki empirijski moral u stvari, ne mora nikako da bude isto što i moral koji propoveda jedna ili druga crkva na osnovu jednog ili drugog tumačenja moralnih učenja pojedinih vera. Ta razlika između empirijskog morala jednog naroda ili jedne verske zajednice i tradicionalnog ili trenutnog moralnog učenja neke crkve se čak i prihvata ovom izjavom, jer se ukazuje na potrebu da crkva poziva narod da poštuje moralne vrednosti, onakve kakvim ih razume SPC.

Šta je, jer je reč o političkom činu, od političkog značaja u bilo kojoj moralnoj ili pravnoj stvari, a posebno kada je reč o moralnim osnovama zakona protiv diskriminacije? Da bi se na ovo pitanje odgovorilo, potrebno je ustanoviti na koji bi način bilo koji zakon, a posebno upravo ovaj zakon, trebalo da se odnosi prema moralnim vrednostima? U načelu, zakon, bilo koji zakon, ne bi trebalo da bude u obavezi da poštuje bilo koje empirijske moralne vrednosti, a ako se već smatra da bi trebalo da ima neku moralnu zasnovanost, dakle da bi trebalo da se rukovodi nekim etičkim učenjem, imalo bi najviše smisla da poštuje univerzalne moralne vrednosti. Što zaista i zagovaraju oni koji veruju u univerzalnu moralnu vrednost

ljudskih prava. Između zalaganja za univerzalne moralne vrednosti i sadržaja zakona protiv diskriminacije postoji izvesna moralna i politička saglasnost o kojoj ima smisla nešto reći.

Naime, zakon protiv diskriminacije, pored zaštite prava diskrimisanih većina, recimo žena, ima za cilj i zaštitu prava diskrimisanih manjina u društvu. SPC i druge tradicionalne crkve se pozivaju na političku činjenicu da zastupaju većinu, i to veliku većinu, smatraju oni, građana i građanki Srbije, zbog čega traže da srpske vlasti uvaže njihove primedbe. No, kada je reč o diskriminaciji, zakon mora da vodi računa o pravima diskrimisanih, nezavisno od toga da li su manjina ili većina. I to kako u moralnom tako i u političkom smislu. Što je upravo i cilj etike ljudskih prava.

Ova ili neka druga univerzalna etika, ili skup univerzalnih moralnih vrednosti, ima za cilj da ustanovi etičku osnovu koja će omogućiti nekoj većini da prihvati zahtev manjine da se poštuju njena prava, jer svi pripadamo jednoj univerzalnoj zajednici ili smo svi isti po nekom kriterijumu, koji ima moralni značaj. Time se otvara politička mogućnost da se, kada je reč o diskriminaciji, poštuje glas onih koji su diskriminisani i da se zakonom garantuju i zaštite njihova prava, a i ustanavljuje se moralna osnova da većina to prihvati kao moralno opravdano, dakle da prihvati da je taj zakon zasnovan na moralnim vrednostima.

Pored toga, a to je od posebnog značaja kada je reč o moralnoj osnovi zakona kojim bi trebalo da se ukloni svaka diskriminacija, pozivanje na univerzalne moralne vrednosti pruža mogućnost da se diskriminisane manjine upravo oslobole ne samo pravne i političke, već i moralne diskriminacije. I u tome je verovatno najveće neslaganje između tradicionalnih crkava i zagovornika univerzalnih moralnih vrednosti. Nije reč tek o tome da se zakonom prava svih ljudi izjednače, već i da se svi ljudi oslobole moralne diskriminacije, da se svima prizna pravo na moralno dostojanstvo nezavisno od toga ko su, kako žive ili u šta veruju.



U gore navedenoj izjavi se kaže da se u uklanjanju diskriminacije ne može ići dotle da se izgubi razlika između morala i nemoralna. Ovo stanovište, na pojednostavljen način, zastupaju i predstavnici nekih političkih partija. Mogu, kaže se, ljudi koji imaju drugačiji stil života ili drugačija uverenja da ih praktikuju privatno, ali javni stav prema njima mora biti da je reč o nemoralnom ponašanju. Dakle, zakonom, ili u svakodnevnom životu, mogle bi da se tolerišu razlike, u slučaju da se obezbedi potrebna moralna diskriminacija. Inače, tvrdi se, bila bi diskriminisana moralna većina. Ovde je reč, naravno, ili o većini koja se pridržava moralnih vrednosti kojima ih uči njihova crkva ili većini koja se pridržava svojih tradicionalnih moralnih vrednosti.

Dakle, u osnovi otpora predloženom zakonu protiv diskriminacije jeste zahtev da se zakonom obezbedi moralna diskriminacija. Upravo protiv toga ustaju zagovornici univerzalnih moralnih vrednosti, koje se, pravno i politički, zasnivaju na teoriji o ljudskim pravima. No, nije ni pravno niti politički potrebno pozivati se na univerzalne moralne vrednosti, ili uostalom na bilo koje moralne vrednosti, kako bi se opravdalo donošenje zakona o zabrani diskriminacije. Dovoljno je naprosto poći od univerzalnosti zakonske norme, bar ako se misli na one zakonske norme koje su u skladu sa idejom vladavine prava. Budući da se vladavina prava zasniva na ideji jednakosti ljudi pred zakonom, jasno je da zakon protiv diskriminacije mora da izjednači sve ljude pred zakonom.

Ovde greše SPC i druge tradicionalne crkve. Njihov se prigovor zasniva na shvatanju, bar ako je suditi po izjavama vladike Irineja, da je jednake potrebno tretirati jednako, a nejednake nejednako, a o ovom drugom predlog zakona ne vodi računa, pa nastaje opasnost da se zakonom uvodi diskriminacija zato što se nejednaki tretiraju jednako. Načelo da je pravično nejednake tretirati nejednako je na mestu, do određene granice. A granica je tamo gde su svi ljudi jednakci. Što je upravo pretpostavka da bi se uopšte donosio zakon o zabrani diskriminacije. Tačno je u mnogim drugim slučajevima da nejednake ne bi trebalo tretirati jednako, ali kada je reč o zakonu

protiv diskriminacije, cilj je upravo da se svi, bez izuzetka, tretiraju jednako.

Vladimir Gligorov *Talog*

Na kraju, može da izgleda da je neopravdano razdvajanje prava i morala. Ono je, u stvari, korisno. Pored ostalog, time se omogućuje i razdvajanje crkve od države. Intervencija tradicionalnih crkava u ovoj i u mnogim drugim stvarima ukazuje upravo na potrebu da se razdvoje moralne od pravnih normi. SPC i druge crkve mogu da pozivaju svoje sledbenike da poštuju moralne vrednosti onako kako ih njihove vere uče ili onako kako te crkve ta učenja tumače. Moral se razlikuje od zakona po tome što se moralne norme prihvataju i ljudi se na njihovo poštovanje primoravaju na decentralizovan način. Zakon je, naravno, norma koja se primenjuje državnom, centralizovanom, monopolisanom prinudom. Ova je razlika od velike važnosti kako za moralni tako i za pravni razvoj nekog društva, političke zajednice ili države. Crkve mogu slobodno da pozivaju svoje sledbenike da poštuju moralne vrednosti onako kako ih interpretira neka crkva, ali oni pred zakonom nisu obavezni da to čine. Neko može da smatra da je neko ponašanje nemoralno, ali zakon mora da štiti pravo svakoga da dostojanstveno živi u skladu sa svojim moralnim shvatanjima.

Pokušaj tradicionalnih crkava da ubede vlasti da ozakone upravo njihova shvatanja o moralnim vrednostima u neskladu je sa načelom o razdvajaju crkve od države upravo zbog toga što je to poziv na moralnu diskriminaciju. Opasnosti – pravne, društvene i političke – koje iz toga slede su upravo bile jedan od ključnih razloga zašto je došlo do razdvajanja crkava od države. To je gotovo svuda nedovršen proces. Jedan od razloga je i taj što se dozvoljava verska diskriminacija, i kada je reč o netradicionalnim crkvama i kada je reč o konkurenciji unutar pojedinih crkava, a konačno i kada je reč o verskim inovacijama, dakle o mogućnosti da se osnivaju nove crkve. Tako se privileguju tradicionalne crkve, ili nacionalne crkve, ili državne crkve. Iz te verske diskriminacije potiču i zalaganja, u ovom slučaju tradicionalnih crkava, i za druge oblike diskriminacija.



Važno je, dakle, ukazati na to da za takav položaj i ulogu crkava nema ni moralnih niti pravnih opravdanja. Politički uticaj je, međutim, očigledan.

Ponekad se posebni moralni poziv hrišćanskih crkava opravdava tvrdnjom da je alternativa moralni nihilizam. Često se navodi misao da „ako je Bog mrtav (ili Boga nema), sve je dozvoljeno“. Ovo, naravno, ne sledi. Kao kritika utilitarističke etike, čemu ponekad služi, to ne стоји, a ne стоји ni kao kritika etike ili moralne teorije uopšte. Zapravo, etičke i pravne norme imaju racionalno opravdanje, nikakav drugi autoritet nije potreban. Diskriminacija nije ni moralna niti bi trebalo da bude zakonski opravdana i dozvoljena, ma koliko nihilistički to nekoj crkvi zvučalo.

Peščanik.net, 09.03.2009.

KOMUNISTIČKA ZAVERA

Na sajtu Srpske pravoslavne crkve (SPC) je objavljeno razjašnjenje stavova tradicionalnih crkava i verskih zajednica o Predlogu zakona o zabrani diskriminacije. Ovo je neuobičajeno zbog toga što primedbe koje su oni dostavili vlasti nisu objavljene, što bi bilo prirodnije. Ovako nije jasno šta se tačno razjašnjava, budući da stavove ne znamo. Pored toga, po tome kako je pisano, ovo nije razjašnjenje, već polemika. Pri tome se koriste retorička sredstva koja su najmanje prikladna kada se raspravlja o potrebi da se zabrani diskriminacija.

Najpre se kritike ponašanja crkava odbijaju kao „klevete i dezinformacije“. Potpuno je nejasno šta to razjašnjava, a ostavlja se

neprijatan utisak da crkve nisu spremne da odgovaraju na kritike. Potom se ide jedan korak dalje u diskriminaciji kritičara, jer se kaže: „Agresivna reakcija na konstruktivan pristup tradicionalnih Crkava i verskih zajednica odaje ostatke komunističke ideologije, udružene sa pokušajem da se kroz zabranu pravljenja razlike u priznavanju i zaštiti osnovnih prava u red osnovnih prava prokrijumčare prava koja ni međunarodna praksa, ni Ustav i državne vrednosti Srbije, ni zakoni Srbije ne priznaju.“ Šta se ovim razjašnjava? Prepostavimo da tekst „odaje ostatke komunističke ideologije“ (komunisti su imali običaj da govore o „ostacima poražene ideologije“), protiv koje bi, uzgred, takođe trebalo da je zabranjena diskriminacija – šta je u tome što se zastupa pogrešno? Potom se govori o tome da su se ti „ostaci“ udružili sa pokušajima, zaverili su se dakle, i žele da „prokrijumčare“ prava na koja zapravo nemaju pravo (dakle da teže da se zaštite od diskriminacije u stvarima u kojima bi zapravo, po crkvama, trebalo da budu diskriminisani), ali se ne kaže o kojim je tačno pravima reč? Trebalo bi da je dovoljno da to predlažu oni koje crkve nepogrešivo otkrivaju kao komuniste, pa da je jasno da se oni bave krijumčarenjem nečega što je već duže vreme u javnoj raspravi, pa nema potrebe ni reći o čemu je zapravo reč.

Potom se nagađa o motivima autora zakonskog predloga: „Dosadašnji tekst predloga kao da je bio pisan da omogući zloupotrebu sudova, državnih organa i međunarodnih instanci radi prisilnog sprovođenja interesa pojedinih interesnih grupa u slučajevima kada dođe do kolizije zaštićenih prava ili kada postoji legitiman interes za diferenciran tretman“. Šta se time razjašnjava? Koji su motivi onih koji su uticali na sadržaj predloga zakona. Šta je problematično u tim motivima (ne kaže se kako crkve znaju koji su motivi tih nedefinisanih interesnih grupa; komunisti su takođe smatrali da imaju neposredan uvid u tuđe motive, posebno pojedinih interesnih grupa, zaverenika protiv društvenih interesa)? To što oni koji se osećaju diskriminisanim žele da se to zakonom zabrani, kako bi mogli, ako se zakon usvoji, da traže zaštitu na sudu, domaćem ili stranom. Što je, naravno, razlog zbog kojeg



se taj zakon, svaki zakon, donosi. Kako bi se na taj način mogli zloupotrebiti sudovi, ne razjašnjava se.

Za razliku od tih interesnih grupa koje bi da ne budu diskrimisane, crkve se zalažu za to da se zakonom zaštite „legitimni interesi za diferenciran pristup“. To se opravdava na sledeći način: „Neprihvatljivo je uvođenje na mala vrata, mimo neposredne pažnje javnosti i zakonodavnog tela, takvih prava, kojima se vređaju javni moral, verska uverenja, osnovne društvene vrednosti, kao i međunarodnim aktima, Ustavom i zakonima Srbije garantovano pravo na dostojanstvo ličnosti i na poštovanje privatnog i porodičnog života“. I ovo ništa ne razjašnjava, jer se ne kaže na koje se tačno odredbe zakona to odnosi. Štaviše, na početku ove rečenice iznose se dve netačnosti: da se nešto uvodi na mala vrata i da se to čini mimo neposredne pažnje javnosti i zakonodavnog tela. Kako je reč o predlogu zakona, to nikako ne može da se „uveđe“ mimo „zakonodavnog tela“, a predlog zakona je bio na javnoj raspravi više meseci. Kada se tako počne rečenica, malo je verovatno da će njen drugi deo biti istinitiji. Ali, valja sačekati objavlјivanje, ako do toga dođe, primedbi crkava, jer bi se inače pozivanje na diferenciran pristup moglo razumeti kao odbrana određenih oblika diskriminacije.

Tek se u poslednjem pasusu ovoga „Razjašnjenja“ nešto konkretnije kaže o samom predlogu zakona. „Jedan od drastičnih primera slabosti i suvišnosti mnogih odredaba dosadašnjeg Predloga jeste član 18, koji sadrži zabranu diskriminacije po osnovu vere, a koji suštinski sužava tu zabranu u odnosu na onu već sadržanu u Zakonu o Crkvama i verskim zajednicama“. Ne daju se dokazi za ovu tvrdnju, ali je za pretpostaviti da se oni nalaze u primedbama dostavljenim vladu. Ovim se bar razjašnjava jedna stvar: crkve se ipak brinu za svoje interese, kao i sve druge interesne grupe. Uostalom, kao što je bio slučaj i sa komunistima.

Peščanik.net, 12.03.2009.

POGREŠKE: MORALNE, LOGIČKE I DRUGE

Vladimir Gligorov *Talog*

Raspravu o diskriminaciji valja nastaviti, jer bi to moglo da bude višestruko korisno. Ovde će biti reči o nekim pogrešnim stavovima iznesenim do sada.

Bar jedan učesnik, i bar jedan novinski napis, izneli su primer koji bi trebalo da ukaže na postojanje moralne diskriminacije do koje bi moglo da dovede usvajanje ovoga zakona. Naime, šta je obaveza lekara kome vera nalaže da ne vrši abortuse? Da li bi se lekar mogao pozvati na prigovor savesti? U ovom primeru, što je posebno zanimljivo, sve je pogrešno. Lekar, naime, ne može da bude obavezan da obavi operaciju abortusa, jer to može samo lekar koji je za to obučen. Izbor obuke je, naravno, lična stvar. Dakle, neko ko je izabrao da bude hirurg specijalizovan za abortuse, svakako je sebe doveo u neprijatan profesionalni, mada ne i moralni, položaj ukoliko mu savest ne dozvoljava da te hirurške zahvate vrši. Uzmimo, međutim, naizgled teži slučaj: savest se tom hirurgu probudila tek kada je počeo da se bavi hirurškim poslom. Zar nije, u tom slučaju, pogrešno da se od njega ili nje traži da i dalje vrši te operacije? Takav bi, međutim, zahtev mogao da postoji samo ukoliko bi on ili ona nastavili da se bave tim poslom. Budući da je obavljanje toga kao i svakog drugog posla ugovorna, a ne zakonska obaveza, takva prinuda koja stavlja na probu savest hirurga ne može da postoji²⁰.

Uzmimo, ipak, zaista teži slučaj. Lekar polaže Hipokratovu zakletvu, a savest mu nalaže, zato jer je vernik, da nekim pacijentima uskraćuje stručnu pomoć. Uzmimo da je reč o osobi koja zaista veruje u moralnu zasnovanost profesionalne zakletve i koja takođe veruje da ima moralnu obavezu da tu profesionalnu dužnost ne

20 Drugačije stoji stvar sa, na primer, opštom vojnom obavezom, gde zakon stavlja na probu savest ljudi. Ovo ne predstavlja problem za tradicionalne crkve, budući da one ne pozivaju na nesluženje vojske, a u jednom smo posebno neprijatnom slučaju saznali da jedna tradicionalna crkva tradicionalno blagosilja ljude koji se laćaju oružja i stvaraju jedinice pod nazivom Škorpioni.



izvšava. Ta se osoba suočava sa moralnom dilemom. Postoje sporovi o tome koliko su te dileme realne, ali je jasno da njih ne proizvode zakoni. Uostalom, sa još većom moralnom dilemom se suočava osoba koja se odlučuje da prekine trudnoću. Zakoni bi trebalo da ne stvaraju moralne dileme i da ne otežavaju njihovo razrešavanje, ali niti mogu niti bi trebalo da imaju za cilj da ih razreše²¹.

U raspravi je posvećeno mnogo pažnje obavezama tradicionalnih crkava prema homoseksualcima. Ako bi ovi drugi imali određena prava, stvorena zakonom, da li bi to crkvama stvaralo nove obaveze, i to takve koje se kose sa njihovim moralnim učenjima? Recimo, da li bi zakon obavezao crkve da neke svoje usluge nude i homoseksualcima, mada im to pravila vere i samih crkava zabranjuju? Ovo bi moglo da bude problem ukoliko bi to bile državne crkve, dakle ukoliko crkve i država ne bi bile razdvojene. No, usluge o kojima je reč nudi država, pod uslovima pod kojima ih nudi, tako da se crkve ne suočavaju sa tim problemom. Da bi neki par sklopio brak, potrebno je da je to u skladu sa zakonom, crkva nije neophodna. Problem, međutim, postoji, ili bi u budućnosti mogao da postoji, u meri u kojoj između „tradicionalne crkve“ i „državne crkve“ postoji određeno preklapanje, jer bi tada crkve vršile usluge za račun države.

Ili ako to preklapanje postoji između tradicionalne i nacionalne crkve. U ovom poslednjem slučaju, demokratija bi mogla da predstavlja problem za takve crkve, a može da postane i njihova žrtva. Da bi se to videlo, uzmimo pozivanje tradicionalnih crkava, u njihovom najnovijem „Koncentrisanom predlogu“, na verska uverenja 95% građana Srbije, koji su se na poslednjem popisu izjasnili da su jedne ili druge tradicionalne vere. Iz toga uopšte ne sledi, ni logički a pogotovo ne činjenično, da se svi oni slažu sa sasvim konkretnim – moralnim, verskim, saznajnim – stavovima tradicionalnih crkava u nekoj sasvim specifičnoj stvari. Uzmimo

21 O moralnim dilemama je literatura ogromna. Možda je najbolji rad R. Barcan Marcus, *Moral Dilemmas and Consistency*, *Journal of Philosophy* 77(1980): 121-136.

primer koji je za crkve, iz nekog razloga, od toliko velikog značaja da se praktično svi prigovori odnose na njega: uzmimo, dakle, da homoseksualci žele da organizuju paradu u centru grada. Sasvim je moguće, a može se i proveriti istraživanjem javnog mnenja, da se tome ne bi protivilo 95% građana.

Štaviše, uopšte nije tačno da to što 95% građana pripada nekoj veri valja razumeti tako da oni prihvataju trenutno tumačenje vere, i njenih moralnih načela, koje nude trenutni predstavnici tradicionalnih crkava. Ovo i zato što se stavovi crkava o svim, a ne samo moralnim, pitanjima menjaju i nastaviće da se menjaju. Ono što posebno razočarava u ovoj intervenciji tradicionalnih crkava jeste što se ostavlja utisak (nije jasno koliko je on tačan, jer bi trebalo poznavati stanje u crkvama mnogo bolje nego što je javno dostupno) da u tradicionalnim crkvama u Srbiji ne postoji saznanje da je potrebno da se vodi rasprava o tome jesu li njihova shvatanja o, na primer, javnom moralu u skladu sa njegovom evolucijom u modernim društvima. Svakako, retorika kojom se crkve služe deluje, blago rečeno, zastarelo.

Pozivanje na 95% građana sugerije da oni imaju određenu posebnu težinu u demokratskom društvu. To je mnogostruko pogrešno. Najpre, to je od značaja kada se glasa, jer to obavezuje predstavnike. No, crkve nisu, bar ne većina njih, demokratske ustanove. Uopšte nije moguće reći da su crkve ovlašćene da politički predstavljaju svoje vernike. Kada teže da utiču na sadržinu nekog zakona, kao što je sada slučaj, one delaju kao i svaka druga nevladina organizacija. Da li imaju više zaposlenih od većine nevladinih organizacija, to je empirijsko pitanje, kao što je i ono da li imaju više sledbenika od, na primer, onih nevladinih organizacija koje zastupaju ljudska prava.

No, sa demokratske tačke gledišta, brojevi su važni samo ukoliko je prihvaćeno pravilo da se u nekoj stvari odlučuje većinom. Sasvim je, međutim, demokratski odlučivati i sa nekom kvalifikovanom



većinom, u kom slučaju odluka zavisi od manjine, kao na primer kada se odlučuje o osnovnim individualnim pravima i slobodama, što je i razlog da se ustavi, kojima se ta materija i reguliše, obično izglasavaju kvalifikovanom većinom jedne ili druge vrste. No, demokratski je odlučivati i samo jednim glasom. Što je razlog da se, opet obično u ustavima, utvrđuje ne mali broj slučajeva, obično od najveće važnosti za građane, gde većina, koliko god da je velika, ne može da nadglosa manjinu, pa ni jednu jedinu osobu. Ovo, na žalost, gotovo rutinski zaboravljuju čak i zastupnici demokratije u Srbiji.

Daću opet jedan primer. Poznat je predlog od pre dvadesetak godina o „humanom preseljenju“ etničkih grupa. Ovo je moguće razumeti i kao cinizam, budući da se politički cilj, preseljenje, kasnije najčešće nazivano „etničkim čišćenjem“, opravdava kao „humano“. No, uzmimo da neko misli da je to moguće izvesti demokratskim putem ovako; recimo, dve se vlade dogovore da razmene stanovništvo, i pretpostavimo da se sa tim slažu većine u obema zemljama. Da li je to demokratski? Odgovor je negativan. U toj stvari, dakle u stvari selidbe, relevantna je samo osoba, svaka pojedinačno, o čijoj je selidbi reč. Ne postoji pravo demokratske odluke većinom da se neko preseli. Mnogi zakoni, u mnogim zemljama, na mnoge načine, krše individualna prava, ali to se uvek mora opravdavati, ili bi bar bilo potrebno opravdavati, što ne znači da je zaista i opravданo, kao izuzetak, a ne kao načelo. Inače, u načelu, glas jedne osobe je jači od glasa svih ostalih, kada je reč o individualnim pravima i slobodama.

Ovo je pogotovo tako kada je reč o bilo kom obliku diskriminacije. Budući da toga u Srbiji ima toliko mnogo, potpuno je neshvatljivo da se čitava rasprava vodi o diskriminaciji ljudi na osnovu njihovog individualnog stila života. No, svejedno, kada je reč o diskriminaciji, potrebno je voditi računa o interesima diskriminisanih, a ne o interesima onih koji bi da diskriminišu, ma kolika većina da su.

Na kraju je potrebno reći da je posebno neprijatno to što se crkve pozivaju na većinu da bi obavezale manjine da poštuju moralne i druge interese većine. Svako ko pripada bilo kojoj manjini, po praktično bilo kom osnovu, gotovo svuda, a posebno u Srbiji, zna da to mora da čini i da će morati da nastavi da u svakom času bude svestan razlike između većine i manjine – kakav god zakon da se izglosa. Intervencija tradicionalnih crkava je samo povećala saznanje o potrebi da se te implicitne diskriminacije zasnovane na odnosu moći bude konstantno svestan. Ono što je ključno kod diskriminacije i poštovanja individualnih prava i sloboda jeste da li je većina svesna da ima moralnu obavezu da uvaži da sve manjine, po svim osnovama, imaju jednaka prava i da ne mogu da budu diskriminisane od strane većine? To ide dotele da se čak ni jednoglasnom odlukom ne može opravdati diskriminacija. Ne samo da većina ne može da uvede, na primer, ropstvo – niko ne može ni samoga sebe da proda u ropstvo. A to važi i za sve druge oblike diskriminacije. Ne postoji pravo da se diskriminiše i niko se ne može odreći prava da ne bude diskriminisan.

U nekim odgovorima crkava se nagoveštava da bi usvajanje predloženog zakona o zabrani diskriminacije moglo da izazove društvene sukobe. Uzmimo da to crkve ne prete nego predviđaju. Koliko je to tačno, videće se. No, iz iskustva znamo da diskriminacija dovodi do jedne ili druge vrste sukoba, a i do moralnog nazadovanja zajednice.

Peščanik.net, 16.03.2009.

PAMĆENJE I OČEKIVANJA

„Ovakve krize se ne seća ni Krkobabić“. To je možda tačno, ali ne zato što gore krize od ove nije bilo. Ona od 1991. do 1994. je bila daleko gora, bar do sada (hiperinflacija, ogroman pad proizvodnje, bankrotstvo bankarskog sistema, moratorijum na strana dugovanja, sankcije). Ako slabo pamti najstariji član vlade, nije jasno zašto je pamćenje otkazalo mlađima.

Nismo čuli upozorenja ni kod kuće niti iz inostranstva „od svih tih eksperata“, kaže predsednik države. Ne mogu nikako da shvatim čemu služi ta, recimo tako, arogancija? Najpre, to se ne očekuje od nekoga ko obavlja javnu funakciju, a potom, to nije tačno. Zapravo, možda je tačno da nisu čuli, ali to je zato što nisu slušali. Ali ne zato što niko nije govorio i upozoravao. I u Srbiji i u svetu i o Srbiji i o svetu.

No, sećanje nije toliko važno u ovoj stvari. Mnogo je važnije pitanje zašto vlada nije očekivala i upozoravala? Jer za to uopšte nije bilo potrebno da pamti. Dovoljno je bilo postaviti pitanje šta ako poskupe krediti ili ih naprsto ne bude? A bilo je razloga da se to pitanje postavi. Ostavimo po strani domaće ekonomiste koji su to pitanje postavljali, jer ko njih sluša? Mnogi strani ekonomisti, među njima i MMF, nisu samo upozoravali već su i računali kako bi izgledalo prilagođavanje privrede na smanjenu ponudu stranih finansijskih sredstava. Predviđanja su bila da će se morati činiti upravo ono što se sada mora činiti: smanjiti potrošnja.

Zašto je uopšte trebalo postavljati to pitanje? Zato što je deficit na tekućem računu bilansa plaćanja bio sve veći i rast stranog duga je bio neodrživ. Šta znači neodrživ? Znači da on raste brže od bruto domaćeg proizvoda kojeg strani dug, na kraju krajeva, tereti. Što znači da se u nekom času više neće moći finansirati. A taj čas može da dođe i pre nego što tekuća kretanja sugerišu, ukoliko se povećaju kamate, dakle poskupi dug, ili depresira dinar, dakle smanji BDP u stranom novcu.

Pravo pitanje, znači, nije zašto Tadić i vlada nisu slušali „eksperte“, već zašto nisu videli da je stabilnost privrede neodrživa? Ima nekog smisla da predsednik države, koji inače i nema nikakve ingerencije u oblasti privrede, pa ne mora da se time bavi, što ne znači da ne bi trebalo da čita i sluša, dakle ima smisla da on pita vladu, a ne „eksperte“ kada ih već ne ceni, zašto mu nije rekla? Šta je odgovor? Da je vladu izdalo pamćenje.

Dobro, ali šta je sa očekivanjima? Jer kod ove stvari sa održivošću platnog bilansa nije važno pamćenje, nego su važna očekivanja. Nije se valjda očekivalo da bi se sa takvim kretanjima u spoljnoj razmeni moglo nastaviti u nedogled? Kao što se nije moglo očekivati da kurs dinara bude stabilan ili da čak jača nezavisno od toga što obaveze prema inostranstvu rastu mnogo brže nego što raste sposobnost da se one izvršavaju, kako god da se ta sposobnost odredi. Dakle, moralno se očekivati da će dinar depresirati, da će kamatne stope nastaviti da rastu, da će iz oba ta razloga značajno porasti obaveze po stranim dugovima, što je sve trebalo da kaže centralna banka, i da će značajno morati da se smanji potrošnja, lična i javna, kako bi se te povećane obaveze izvršavale, o čemu je trebalo da obavesti ministarstvo finansija. A to sve zajedno znači da će se morati ući u recesiju.

Ono što se može prigovoriti „ekspertima“ jeste očekivanje da sve to oni na vlasti vide. Očekivalo se da će posle pobede na izborima u maju 2008. vlada značajno smanjiti javnu potrošnju, reformisati javni sektor i iz osnova korigovati čitavu privrednu politiku. Jer se zbog toga održavaju izbori: da se dobije mandat da se obezbedi stabilnost i rast privrede. (Naravno i sve ono što se obećavalo u vezi sa Evropskom unijom, ali o tome ovde sada nije reč.) Umesto toga je dodatno povećana javna potrošnja, mada su, ne mogu da ne podsetim, eksperti upozoravali. No, očekivanja su bila da dolazi vreme socijalne pravde i boljeg života za sve.

Ta očekivanja su bila nerealna, a obećanja neostvariva. Ono čemu se srpske vlasti nadaju u ovom času jeste da se нико ne seća ni da je privreda bila destabilizovana, ni da su mere vlade, posebno

kod rebalansa budžeta posle izbora, podstakle inflaciju, ali ni da je obećavana socijalna pravda. Od javnosti se zahteva da sve to zaboravi, kao što su političari zaboravili šta se događalo devedesetih godina prošloga veka, a mogli su da se prisete i krize početkom osamdesetih, pa se dakle sada od javnosti traži da prilagodi očekivanja veoma pogoršanim uslovima. Sve bi to bilo sasvim neuverljivo da do krize nije došlo usled rasula u svetskim finansijama. Samo ta činjenica donekle održava političku stabilnost.

Ali, taj uzrok je došao i prošao. Ne može se očekivati da se sve objasni nezapamćenom krizom i zaboravom izbornih obećanja. Jer sve posledice koje sada nastaju ili se mogu očekivati moraju se pripisati merama koje preduzimaju domaće vlasti. A one su takve da se neverovatnom brzinom urušava poverenje u sposobnost svih ljudi na vlasti. Gubitak pamćenja može da pomogne samo donekle, posle je potrebno suočiti se sa neispunjениm očekivanjima ili sa rastućim razočarenjem.

Šta javnost može da očekuje? Jedno je da ove vlasti nisu dorasle problemima sa kojima se suočavaju. Drugo je da joj nema očigledne zamene. Tako je bilo, ako neko želi da prizove u pomoć sećanje, sa svakom privrednom krizom već tridesetak godina.

Pesčanik.net, 01.04.2009.

TALOG

Po mom mišljenju, rasizam u poznatom navodu iz najnovije knjige Dobrice Čosića ne treba nikoga da zaprepasti. Etnički nacionalizam je jedan vid rasizma. Taj je rasizam veoma rasprostranjen, samo što uljudnost u mnogim društвima zahteva jedan ili drugi vid samokontrole. No, ima li nekoga ko se iznenadi kada se on u Srbiji otvoreno izražava? Pa čitava se javna rasprava, gotovo o bilo čemu, zasniva na etničkom nacionalizmu, već nekoliko decenija. U njoj Čosić ima istaknuto mesto, a značajan su doprinos dali i toliki intelektualci. To je naprosto deo svakodnevne javne i svake druge komunikacije.

Rasizam je shvatanje o moralnoj hijerarhiji ljudi različitog etničkog porekla. Tamo gde se etničnost određuje biološki, ili kvazibilološki, moralni je rasizam najčistiji. Druge vrste rasizma polaze od moralne superiornosti kulture, civilizacije, načina života, verske pripadnosti, jezika čak, ili već nekog drugog svojstva po kojem se definiše kolektivni identitet ili identitet pojedinaca kao pripadnika, članova jednog naroda. Taj se etnički identitet shvata kao kolektivno moralno svojstvo i podložan je uspostavljanju moralne hijerarhije. Rasizam, dakle, koji se ovim navodom izražava, nije ništa neobično, zapravo je banalan.

Zapanjuje, međutim, koliko besmislenosti može da sadrži jedna jedina rečenica. Piše dakle: „Taj socijalni, politički i moralni talog tribalnog, varvarskog Balkana, uzima za saveznika Ameriku i Evropsku uniju u borbi protiv najdemokratskijeg, najcivilizovanijeg, najprosvećenijeg balkanskog naroda – srpskog naroda.“

Šta je to „moralni talog“? A isto pitanje važi i za „socijalni i politički talog“. Nije nemoguće da se želi reći da postoje više ili manje moralni narodi, s tim da je talog, moglo bi se pretpostaviti, narod koji je najmanje moralan. Trebalo bi, u stvari, razumeti da je reč o nemoralnom narodu, ali to se verovatno doima kao nedovoljno

ekspresivno; moralni talog izražava potrebnu emociju autora: on se gnuša nad moralom, zapravo nemoralom toga naroda. Jedino što se dodatno želi reći da je to nešto što je tom narodu svojstveno, što se nekako u njemu nataložilo, kao moral toga naroda, što je naravno za dodatnu osudu, zapravo za moralnu diskvalifikaciju. I to jednu pogrešnu tvrdnju, da je neki narod nemoralan, da neki narod uopšte može da bude nemoralan jer mu je to etnička karakteristika, čini besmislenom, jer se tvrdi da je nemoral tome narodu zapravo njegov moral.

Isto se može reći i za „socijalni i politički talog“. „Socijalni talog“ se ne može razumeti ni kao da znači suprotno od onoga što se kaže, kao u slučaju moralnog, što će reći nemoralnog taloga. Jer nema smisla govoriti o nesocijalnom narodu. Ili o nepolitičkom narodu. Mogla bi se možda naći neka slična karakterizacija radničke klase kod Karla Marks-a, a i kod drugih socijalnih pisaca, koji su na taj način hteli da ukažu na neljudske uslove u kojima se mogu naći siromašni, neobrazovani, razvlašćeni i obespravljeni. Ljudska stoka, kako se to ponekad u tom kontekstu govorilo. Tu, međutim, nije bila reč o moralnoj ili društvenoj osudi tih ljudi, već onih drugih koji su predstavljali socijalnu i političku (a pre svega bogatu) elitu. U ovom se navodu, pak, ne govori o siromašnima i obespravljenima, već se jedan narod osuđuje za socijalnu i političku niskost. Izriče se zgražavanje nad načinom na koji on socijalno i politički živi. Što je bez sumnje uvredljivo, ali na neki besmislen način, jer je potpuno nejasno šta se zaista želi reći, konstatovati, a još manje objasniti? Naprosto zato što se moral ne taloži i ne sadrži talog, ni bukvalno niti metaforički, a još se manje to može reći za društvo i za politiku. Moralni je talog metafora, ali besmislena, dok su socijalni i politički talozi naprosto nemetaforične, neposredne besmislice.

Besmisleno je i ono što se kaže o srpskom narodu. To je najlakše videti po tome što se on karakteriše kao superiorniji od svih balkanskih naroda po demokratičnosti, prosvećenosti i civilizovanosti. Koji su to balkanski narodi? Recimo da su to oni

koji žive na balkanskom poluostrvu, recimo grčki, bugarski, crnogorski, albanski, makedonski. Kada je reč o moralnom i drugom talogu, budući da je reč o nečemu što ne može imati smisla, nije ni potrebno pitati se koje su mu karakteristike. No, kada je reč o demokratičnosti, prosvećenosti i civilizovanosti, to su empirijske karakteristike, te je prirodno očekivati da se one svakako mogu relativno precizno odrediti i poreediti. Na primer, po čemu je srpski narod demokratičniji, prosvećeniji i civilizovaniji od grčkog? Bilo bi zanimljivo znati na koje pokazatelje ovih svojstava se misli i kako je izvršeno poređenje. Namerno uzimam za primer grčki narod, jer ako bih, recimo, pitao po čemu je srpski narod ispred bugarskog naroda, mnogi bi čitaoci mogli automatski da reaguju u smislu da je to jasno samo po sebi, da to uopšte nije potrebno dokazivati. No, slutim da nije tako u slučaju grčkog naroda. Naravno, ne bi imalo smisla pitati zašto su makedonski i crnogorski narodi gori od srpskog po navedenim kriterijumima, jer bi to moglo da izazove čak podsmeh, jer je to jasno kao beli dan – prvo nisu narodi, a potom su takvi narodi... O albanskom, pak, dovoljno govori sama navedena rečenica.

Ne pominjem druge balkanske narode, kao što su rumunski, hrvatski i slovenački, jer oni i nisu samo balkanski, po političkoj geografiji. Kao što to nije ni srpski narod. To su, jednim delom, i srednjoevropski narodi. Naravno, ako bismo hteli da uzmemu u obzir i sve druge moguće odrednice iz političke geografije, balkanski narodi su i mediteranski i crnomorski i, naravno, evropski. Tako da je i ta odrednica balkanskih naroda prilično besmislena, sve dok se precizno ne odredi. No, kako god da se odredi, ne može se izgubiti iz vida da je srpski narod heterogen, bar u tom smislu da je balkanski i srednjoevropski. Tako da je teško videti kako bi se on uopšte mogao upoređivati sa balkanskim narodima, a o tome koji bi bio ishod tih poređenja i da ne govorimo.

Kada bi se ta empirijska poređenja vršila, šta bi se tačno poredilo? Može se, naime, postaviti pitanje na koga se tačno misli kada se

kaže da je neki, recimo srpski, narod, na primer, prosvećen ili civilizovan ili demokratičan? Ovo je važno, jer bi se time odredili podaci koje valja prikupiti da bi se željeno poređenje izvršilo. Da li je reč o savremenoj generaciji ili čak o trenutnom stanju stvari, ili se misli na celokupnu istoriju ili možda samo na noviju istoriju ili, konačno, samo na vreme kada su narodi koji se žele porebiti imali državu? Još važnije od toga, trebalo bi odrediti šta je ono što se može pripisati samom narodu, a šta nekim drugim uticajima. Ovde bi se postavila daleko najveća prepreka: šta se naime podrazumeva pod narodom i njegovim istorijskim kontinuitetom, istorijskim u tom smislu da je on akter te istorije? Šta, međutim, ako tog aktera nema i ako se zbog toga ne može ustanoviti postojanje istorijskog kontinuiteta (koji i inače ne mora da postoji)? Jer jedno je narod kao lik, recimo glavni lik, u nekom literarnom delu, a drugo je narod kao akter u naučnoj istoriji. Ovo naročito može da bude problem ako se tom akteru pripisuju svojstva koja podrazumevaju značajan stepen homogenosti. Recimo, da pripadnici naroda imaju identitet samo ukoliko su pripadnici naroda, jer je on taj koji svoj identitet prenosi na svoje članove. Kolektivni identitet se može definisati na više načina, ali etnička definicija obično u središte stavlja neku moralnu specifičnost i homogenost. Tako da, na primer, Boris Tadić, koji je veliki pobornik postojanja srpskog kolektivnog, etničkog identiteta, ne bi imao identitet ukoliko narod kome pripada ne bi imao identitet. Što je, naravno, besmisleno, čak i da ideja etničkog identiteta nije lišena smisla, kao što jeste. Jer niti se može naći ta moralna specifičnost, niti je reč o homogenom svojstvu koje ostaje nepromenjeno iz generacije u generaciju i isto je svuda gde jedan narod živi – recimo na Balkanu ili u srednjoj Evropi.

Ne bi, takođe, trebalo prevideti kako se određuje sam Balkan, u socijalnom i kulturnom smislu. Naime, ni onaj balkanski narod koji je najprosvećeniji, najcivilizovaniji i najdemokratskiji nije baš visoko na etničkim i rasnim lestvicama, jer pripada tribalnom, varvarskom Balkanu. U opštem besmislu ove rečenice, nije čudno da i ovo o tribalnom i varvarskom Balkanu nije najjasnije napisano.

Budući da je reč o moralnom i drugom talogu, jasno je da je tribalizam i varvarizam značajna karakteristika balkanskih naroda. Među njima je srpski narod najprosvećeniji, najdemokratskiji i najcivilizovaniji. Što se može shvatiti tako da je on to, zato što to, u stvari, nije. Tako da je zbrka kompletna.

Na kraju, ima smisla videti kako bi trebalo razumeti onaj deo rečenice koji je naizgled sasvim nedvosmislen. Naime, kaže se da je „moralni talog“ uzeo „za saveznika Ameriku i Evropsku uniju u borbi protiv“ moralno i na svaki drugi način daleko superiornijeg srpskog naroda. Šta se time tačno kaže? Da je to neprirodno savezništvo. Ali ostaje potpuno nejasno kako je ono sklopljeno? Kako je to moralni talog mogao da uzme za saveznika Ameriku i Evropsku uniju? Želi li se reći da su i oni socijalni, politički i moralni talog? To bi bilo logično, ali nije jasno zašto se onda superiornost srpskog naroda ograničava na tribalni i varvarski Balkan? Moglo bi da se razume da je srpski narod moralno superioran svakom narodu, pa i američkom i narodima Evropske unije, ali ne, on je po prosvećenosti, demokratičnosti i civilizovanosti superioran samo na tribalnom i varvarskom Balkanu. Onda to nema smisla, jer bi podrazumevalo da su američki i narodi Evropske unije prosvećeniji, civilizovaniji i demokratičniji, ali su u moralnom smislu talog. Što je besmisленo, ali što ne znači da tako ne misli popriličan broj ljudi, pa i intelektualaca.

Eto, sve to u jednoj jedinoj rečenici.

Peščanik.net, 16.04.2009.

Mišljenje o secesiji

Šta bi moglo da bude mišljenje Međunarodnog suda u Hagu o secesiji Kosova? To zavisi od toga kako će ovaj sud razumeti šta ga se pita. Prvobitno je bilo rečeno da bi pitanje trebalo shvatiti veoma usko: da li je jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova u skladu sa međunarodnim pravom? To je kao pitanje da li je neko načinio prekršaj ako je pretrčao ulicu dok je na semaforu bilo crveno svetlo.

Sada se, izgleda, ipak očekuje da sud razmotri i opravdanost razloga za odluku o secesiji. Ovo se može zaključiti iz izjava pojedinih pravnih savetnika, a i po tome koliki i kakav je materijal predat суду. Sud bi, dakle, trebalo ne samo da odgovori na pitanje, da ponovo upotrebim prethodno poređenje, da li je nepropisno prelaziti ulicu kada je na semaforu crveno svetlo, već i zašto je to u konkretnom slučaju učinjeno? Naime, moguće je da je prekršaj učinjen da bi se spasla živa glava; u kom slučaju ocena da je zaista učinjen prekršaj ne znači da nije bilo opravdano učiniti taj prekršaj. Isto važi i u slučaju secesije. Ako sud bude ulazio u razloge zašto je došlo do jednostranog proglašenja nezavisnosti, mišljenje o tome da je prekršeno međunarodno pravo ne mora da znači da odluka o secesiji nije bila na mestu.

Ne bi bilo bez osnova, a ni nekorisno, da sud odluči da upravo tako formuliše svoje mišljenje. Jasno je, naime, da će to mišljenje, budući da je mišljenje suda, imati opštije važenje, stvorice, kako se to kaže, presedan, i neće se moći ograničiti samo na slučaj Kosova. Tako da sud mora da vodi računa o tome koje će posledice to mišljenje proizvesti. Sa jedne strane, legalizovanje secesije bi imalo ozbiljne pravne posledice, dok bi sa druge strane, zanemarivanje uslova pod kojima je doneta odluka o secesiji, recimo kada postoje gruba kršenja ljudskih prava, takođe imalo veoma ozbiljne posledice. Sud će sigurno hteti da izbegne da doneše odluku koja slabi suverenost država, ali i da izbegne da liši pravne zaštite pojedince, manjine i čitave narode od državne samovolje.

U tom kontekstu, nije nemoguće da će sud izraziti mišljenje da je potrebno do pravno zasnovane odluke o secesiji doći dogovorno, dakle pregovorima vlasti sa secessionistima. I ovo rešenje može da stvori priličan broj problema u mnogim sporovima u svetu, no ovde ima smisla samo se zapitati šta bi to moglo da znači u slučaju Kosova? S obzirom na stanje stvari, mišljenje suda, ako takvo bude, da je jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova u suprotnosti sa međunarodnim pravom zato što je takvu odluku potrebno doneti sporazumno, moglo bi biti shvaćeno kao preporuka da se Srbija kroz pregovore saglasi sa nezavisnošću Kosova. U kom slučaju bi se srpska politika našla u nezavidnom položaju da nema o čemu da pregovara, budući da je zauzela stav da o samostalnosti Kosova nikada neće ni pregovarati, niti će takav ishod biti spremna da prihvati.

Što, međutim, ne znači da to neće biti spremne da prihvate druge zemlje, koje će imati puno opravdanje da priznaju postojeće stanje stvari, ako ga sud posredno prihvati pozivajući dve strane da pregovaraju (što je inače već sadržano u Rezoluciji 1244), nezavisno od toga što ga Srbija ne priznaje. Da li će tako zaista i biti, ostaje da se vidi. Ali nije besmisleno zapitati se šta će biti srpska spoljna politika ako uspe u tome da od Međunarodnog suda dobije mišljenje da je o nezavisnosti Kosova potrebno pregovarati sa Kosovom?

Ni druga dva moguća ishoda ovoga procesa nisu mnogo povoljnija. Ako sud kaže da je jednostrano proglašenje nezavisnosti u suprotnosti sa međunarodnim pravom, dakle ako samo odgovori na usko shvaćeno pitanje, iz toga se ne može zaključiti da za to nije bilo opravdanih razloga. Ako, opet, odluči da je secesija opravdana u određenim slučajevima, a to nije neverovatno, onda odluka o legalnosti jednostarne odluke neće imati posledice koje srpska spoljna politika priželjkuje. Tako da je nekako najbolje ako sud preporuči pregovore o sporazumnoj razdvajaju, što nije ono što se želelo ovim obraćanjem sudu.



U tom slučaju bi moglo da se pokrene pitanje podele Kosova, o čemu bi, međutim, bilo potrebno pregovarati sa predstavnicima kosovskih vlasti. Tada bi se postavilo pitanje šta bi Srbija mogla da ponudi da bi to bilo prihvatljivo za vlasti Kosova? Koje, recimo, teritorije u zamenu? To ne bi bili ni prijatni niti korisni razgovori. Tako da će ideja o podeli najverovatnije biti žrtva ovog sudskog procesa, kakvo god da bude mišljenje suda.

Konačno, ako bi se pokrenuli pregovori o statusu Kosova, njihov ishod je predvidiv. No, ako se ti pregovori započnu na osnovu mišljenja suda, ni Srbija niti Kosovo neće moći da računaju na definitivan napredak u evropskim integracijama dok se ne dogovore. Što ne znači da neće teći proces napredovanja saradnje zemalja članica Evropske unije sa Kosovom. Kako Kosovu i inače predstoji mnogo duži put do članstva u Evropskoj uniji, zatoj će Srbiju koštati mnogo više nego Kosovo. Naročito ako sud zaista izade sa mišljenjem da je najbolje rešenje da se dve strane u sporu dogovore o statusu Kosova.

Pesčanik.net, 05.05.2009.

NESTABILNOST

U akademskim publikacijama i na internetu vodi se zanimljiva rasprava o uzrocima krize, ideoološkim uverenjima i političkim preporukama. Preovlađuje osećaj saznajne nestabilnosti, što ne bi trebalo da čudi ako se ima u vidu značaj koji za društvene nauke ima razumevanje uslova pod kojima je stabilnost moguća. Ovde će biti reči o ideoološkoj, ekonomskoj i političkoj nestabilnosti i o tome kako se one mogu razumeti.

Kriza konzervativizma

U Americi je značajan publicitet dobila knjiga sudsije Ričarda Poznera, jednog od najpoznatijih i najuticajnijih konzervativnih intelektualaca, Neuspeh kapitalizma. Sažetak se može naći u njegovom napisu Neuspeh kapitalizma objavljenom u Vol strit žurnalju. Njegovi se stavovi mogu pročitati i na blogu koji objavljuje zajedno sa Garijem Bekerom, koji je jedan od najpoznatijih konzervativnih ekonomista i dobitnik Nobelove nagrade, a i na blogu koji on objavljuje na stranici časopisa The Atlantic, takođe pod opštim nazivom Kriza kapitalizma. O tome će biti reči kasnije, a sada ima smisla ukazati na to da su Pozner i Beker izložili kritici preovlađujuću ideologiju konzervativaca u Americi. Što je jedan simptom krize u kojoj se nalazi konzervativna misao.

Zašto je reč o krizi? Zato što stavovi koje iznose Pozner i Beker nisu novi, samo što su do sada bili u manjini među američkim konzervativcima. Razlike, pak, nisu nove jer ih je veoma jasno opisao Hajek u poznatom tekstu Zašto nisam konzervativac. Reč je zapravo o tenziji između konzervativne i liberalne ideologije, koju komplikuje činjenica da se liberalima u Americi nazivaju levičari, dakle oni koji se zalažu za razne oblike državne intervencije. Izvorni liberali su, međutim, pre svega zagovornici ličnih sloboda i posebno slobode od državne intervencije. U tom smislu, kao što je to istakao i Hajek, oni se zalažu za promene, a ne za očuvanje tradicionalnih ustanova i vrednosti. U Americi su u poslednjih dvadesetak godina prevladali konzervativci, dakle oni koji se zalažu za državne intervencije kojima se ograničavaju različiti vidovi individualnih prava i sloboda. Kriza je sada u tome što konzervativci gube uticaj na desnici i u javnosti uopšte.

U čemu je ideološka razlika? Beker razmatra više primera, pri čemu bi trebalo imati u vidu da je on o svemu tome objavio nebrojano stručnih knjiga i članaka. Nije dakle reč samo o iznošenju ideoloških stavova. Uzmimo primer koji je od najveće



važnosti za konzervativce: pravo na abortus. Beker smatra da je liberalno stanovište da žena ima pravo da odlučuje o svome telu, pa da prema tome ima pravo da abortira. Uz to, Beker navodi i niz dodatnih argumenata zašto je najbolje da upravo žena bude ta koja ima to pravo odlučivanja, a ne država. Argumentacija ilustruje snažnu vezu između ekonomske i uopšte društvenih nauka sa liberalnom mišlju. Ovde nema smisla ulaziti u detalje jer se oni mogu naći na pomenutom blogu.

Beker, takođe, iznosi argumente protiv intervencionizma u međunarodnim odnosima, sa čime se, kao i sa većinom drugih stavova, Pozner slaže. Ukoliko mislite da imate dobre razloge, teorijske i empirijske, da ne verujete u efikasnost države u načelu, onda nema razloga da očekujete da bi državni intervencionizam, vojni pre svega, ali i svaki drugi, mogao da ima poželjne posledice; pogotovo ako verujete da je kriterijum poželjnosti uvećavanje slobode pojedinaca.

U nekim komentarima je istaknuto da je pozitivna strana konzervativizma to što on daje prednost nasleđenim ustanovama i vrednostima koje su izdržale probu vremena. Ovde ima smisla ukazati na dva načina na koja se to može dokazati. Jedan jeste da su institucije, dugoročno posmatrano, irelevantne; drugim rečima, da sve stabilne institucije, one koje dugo traju, daju iste rezultate, kako god da ih vrednujemo same po sebi. Osnovni interes i vrednosti ljudi, koji su uvek isti, ostvarice se u bilo kom institucionalnom okruženju, pod pretpostavkom da se ono ne menja, da je stabilno. Stare ustanove nisu bolje od novih intrinsično, već po tome što su ljudi pronašli način da ih koriste tako da pomoću njih postižu najviše što mogu; koje su i kakve to ustanove, irelevantno je.

Uz to, može da se tvrdi da je dobro da postojeće ili nasleđeno stanje ima prednost nad bilo kojom inovacijom. Recimo, moglo bi da se tvrdi da je odluke o promenama potrebno donositi jednoglasno, jer je potrebno da svako ima koristi od njih. Ovo načelo odlučivanja

se ponekad suprotstavlja onome u kojem je dovoljna većina, jer se misli da je ovo načelo distributivno, dok prvo to nije. Džim Bjukenen, takođe poznati konzervativac i dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju, recimo, zagovara jednoglasnost kod političkog odlučivanja, zato što smatra da je ovaj postupak identičan tržišnom odlučivanju, jer se, pod određenim uslovima, može reći da se tržišne odluke donose jednoglasno. U najopštijem smislu, međutim, nema kategorijalne razlike između različitih načina odlučivanja, tako da to ne može da bude osnova za načelan izbor između institucionalnog konzervativizma i liberalnog reformizma. Beker i Pozner daju primere po kojima je jasno da su promene poželjne, kao što je poželjna i određena intervencija, mada se o načinima intervenisanja može raspravljati. U načelu, liberali se zalažu za intervencije koje štite individualna prava, a protive se konzerviranju ustanova koje ta prava diskriminišu.

Ono što se nazire iz usputne primedbe Bekera da Regan nije bio posebno religiozan jeste nešto što je takođe od velikog značaja za liberalnu misao. Liberali su bili zagovornici prosvećenosti, nauke, širenja znanja i protivnici verskog opskurantizma. Danas u mnogim zemljama nema potrebe za onom kritikom religije kojoj su bili skloni stariji liberali, pa je dijalog moguć i koristan. No, tamo gde, kao u konzervativnom pokretu u Americi, religija zauzme komesarsku ulogu, liberali moraju da ukažu na pogubne posledice koje idu sa ambicijom da se ostvari ideološka kontrola zasnovana na bilo kojoj veri.

To je ta kriza konzervativizma. Pozner je to izrazio ovako: „U jesen 2008, Sara Pejin i Džo vodoinstalater su postali lice Republikanske partije. Konzervativni intelektualci su ostali bez partije“.

Privredna nestabilnost

Pozner smatra da je kapitalizam u krizi zbog toga što je neuspešan. To su jake reči, no ono što on navodi kao dokaze za svoje



tvrđnje uglavnom se odnosi na jedno svojstvo modernog sistema privređivanja, koje se naziva kapitalističkim, a to je nestabilnost. Od kada se o tome naučno raspravlja, jasno je da kapitalistička privreda prolazi kroz poslovne cikluse, dakle kroz periode recesije i visokih stopa rasta. Ono što je novo jeste uverenje koje se učvrstilo u poslednjih nekoliko decenija da su stvoreni uslovi, institucionalni i politički, da ovi ciklusi budu blagi i da dublje recesije više ne budu moguće, o depresijama i da ne govorimo. Upravo je to shvatanje trenutno u krizi, posebno u ekonomskoj nauci. Mislim da je to i trenutno shvatanje Olivije Blanšara, glavnog ekonomiste Međunarodnog monetarnog fonda, koji se smatra jednim od vodećih makroekonomista.

Nekoliko poznatih ekonomista je iznelo viđenje razloga zbog kojih je ekomska nauka nekako zaboravila značaj privredne nestabilnosti. U tom smislu je veoma zanimljiv napis Darena Ačemoglua, jednog od najkreativnijih savremenih ekonomista, koji ukazuje na jedan od razloga zašto su ekonomisti zaključili da su bankarske krize postale malo verovatne. U teoriji igara se mogu naći objašnjenja kako je moguće da decentralizovani sistemi odlučivanja regulišu sami sebe. Ideja je da poslovni odnosi s vremenom počnu da se obavljaju na osnovu poverenja i stečene reputacije, tako da, na primer, velike i ugledne banke neće sebi dozvoliti da ulaze u poslove koji bi mogli da ih izlože gubitku akumuliranog ugleda. Na drugi način, isti je argumenat izneo i Alen Grinspen. Ačemoglu je svoja uverenja zasnivao na ekonomskoj teoriji, a Grinspen je u teoriji video potvrdu svojih uverenja, no njihova argumentacija je u osnovi ista: banke neće ulaziti u poslove kojima se rizikuje ne samo finansijski gubitak, već i gubitak stečenog ugleda. Ovo drugo je važno, jer bi trebalo da ograničava ponašanje bankara, ako ih već ne disciplinuje odgovornost prema vlasnicima. Očigledno, briga o ugledu ne obezbeđuje stabilnost.

Veoma je zapažen i esej Barija Ajhengrina, veoma uglednog ekonomiste, koji objašnjava kako je došlo do toga da ekonomisti ne vide

da se finansijski sistem rđavo razvija. U osnovi njegovo objašnjenje glasi da su visoke zarade u poslovnim školama i u prenošenju znanja o tome kako da se posluje na finansijskim tržištima uticale na to da se zanemari sve ono što se znalo o nestabilnosti finansijskih tržišta. Tako da niko nije htio da čuje one koji su ukazivali na to da će doći do krize. Razlog za to je i činjenica što su oni koji su ukazivali na neodrživost tržišnih kretanja polazili od prepostavki koje nisu bile u skladu sa preovlađujućim načinom mišljenja u struci. Tako, recimo, niko nije obraćao pažnju na sledbenike Hajmana Minskog, na zastupnike biheviorističke teorije finansija, kao ni na one koji su dokazivali da su preovlađajuća shvatanja o distribuciji rizika pogrešna, da ima više događaja sa niskom verovatnoćom pojavljivanja, crnih labuda kako se to kaže, nego što konvencionalni modeli distribucije rizika sugerisu.

Konačno, veoma je uticajano gled Sajmona Džonsona, dugogodišnjeg saradnika Međunarodnog monetarnog fonda, u kome se on oslanja na političku ekonomiju da bi objasnio kako je došlo do krize. Po njemu, finansijski sektor je „zarobio“ političke vlasti, pa su SAD doživele sudbinu Rusije, pri čemu se pre svega misli na rusku krizu iz 1998. Došlo je do enormnog rasta finansijskog sektora, koji je bio u potpunom neskladu sa realnim sektorom privrede. To je naprsto bilo neodrživo, pa je Amerika ušla u krizu koja je tipična za zemlje u razvoju, gde institucije nisu dovoljno jake i ne služe javnom interesu.

Kako je, dakle, ekonomija kao nauka doživela, po ovim autorima, fijasko, svi iznova čitaju Marks, Kejnza, Minskog i druge teoretičare kriza, a i novije autore koji ponašanje pojedinaca i tržišta objašnjavaju tako što polaze od prepostavke da su oni nedovoljno racionalni ili da uopšte nisu racionalni. Verovatno je vodeća knjiga ove vrste u ovom času ona Džordža Akerlofa, koji je i dobitnik Nobelove nagrade, i Roberta Šilera, Životinjski nagoni. Budući da vidimo da su ulaganja postala nestabilna, pitamo se zašto je to tako? Ukoliko bi se investitori ponašali racionalno, oni bi očekivali i



nestabilnosti, smatraju autori, pa bi je time i sprečili. No, ako nema uslova da očekivanja budu racionalna, investitori se, bar jednim delom, rukovode nagonima, što je razlog da finansijskim tržištima dominiraju, kako se to kaže, požuda i strah. Kada preovladava optimizam, investira se više nego što je racionalno, a kada se ustali pesimizam, investira se nedovoljno. Usled čega su finansijska tržišta nestabilna. Naravno, primera nedovoljne racionalnosti ima mnogo više i nedostaci raznih vidova racionalnog odlučivanja poznati su praktično od kada se o racionalnosti raspravlja.

Problem sa ovim objašnjenjem nestabilnosti kapitalističke privrede jeste to što nije izvesno da ono zaista nešto objašnjava, a nije sigurno ni da je neophodno napustiti ideju o racionalnom odlučivanju kako bi se objasnila nestabilnost. Uzmimo primer igre kao što je šah. Lako je dokazati da je reč o igri koja je u načelu rešiva. Za svaki potez može se u načelu ustanoviti kom ishodu, od tri moguća, on vodi. Do sada, međutim, nije bilo moguće da se to izračuna. Kada se bude izračunalo, šah se više neće igrati. U međuvremenu, šahisti se rukovode, pored računanja, intuicijom, nagonima i raznim drugim pobudama kako bi ostvarili najbolji mogući rezultat. Nije, dakle, reč o neracionalnosti, već o nedostatku informacija ili kalkulativnih sposobnosti. Slično je i sa ulaganjima i drugim privrednim odlukama. U načelu, svaka odluka ima predvidiv ishod, ali nedostaju informacije i odgovarajuća tehnologija računanja. U tim se okolnostima investitori oslanjaju na nagone ili druge podsticaje, među koje spadaju i oni društveni, kao što su imitacija ili neki drugi vidovi konformizma.

Da li, međutim, postoje racionalna objašnjenja finansijske i privredne nestabilnosti uopšte? Odgovor je pozitivan. Dva vodeća primera su racionalna teorija finansijskih panika i teorija o realnim poslovnim ciklusima. Kada je reč o nestabilnosti banaka, najčešće se koristi model Dajmonda i Dibviga, po kome je racionalno da depoziteri panično povlače svoj novac ukoliko procenjuju da ulaganja banke nisu dovoljna da pokriju njene obaveze prema štedišama. Razlog nestabilnosti banaka je naprsto razlika u

kratkoročnosti njenih obaveza i dugoročnosti njenih ulaganja. Ukoliko se promeni rizičnost ulaganja, štediše imaju racionalne razloge da strahuju za svoje uloge i stoga će težiti da ih što pre povuku, što će banku dovesti do bankrotstva. Što je razlog da se kratkoročna štednja obično osigurava, recimo garancijom države.

Teorija o realnim ili ravnotežnim poslovnim ciklusima, opet, objašnjava makroekonomsku nestabilnost uticajima tehnoloških i drugih inovacija. Opst, racionalno je da preduzetnici teže da povećaju profit raznim inovacijama, što, međutim, dovodi do strukturnih promena, koje ne mogu trenutno da se sprovedu kroz čitav privredni sistem. Usled toga, dolazi do neravnoteža na tržištima rada, proizvoda i na finansijskim tržištima. Recimo, značajan uticaj na trenutnu krizu pripisuje se finansijskim inovacijama. Struktura bankarskog sistema i razlike u regulativi u različitim zemljama uticali su na to da su neke inače korisne finansijske inovacije imale destruktivni uticaj na postojeći globalni finansijski sistem. Isto se može reći i za strukturne promene do kojih dolazi usled privrednog rasta u zemljama u razvoju, što dovodi do globalnih neravnoteža u postojećem sistemu globalne trgovine i sistema kurseva (što će reći sistema nacionalnih privrednih politika).

Prednost objašnjenja koja ne odstupaju od racionalističke paradigmе jeste u tome što su političke preporuke relativno jasne i jednostavne. Objašnjenja koja polaze od toga da je privredna nestabilnost posledica nedovoljne racionalnosti pojedinaca ne vode jasnim političkim preporukama. Ovo je vidljivo i u oblasti u kojoj se o tome trenutno najviše raspravlja, dakle u oblasti monetarne politike. U netom objavljenoj knjizi, *Na stranputici*, Džon Tejlor, koji je više nego bilo ko drugi doprineo da se moderna monetarna politika zasniva na pravilima, a ne na diskreciji, dokazuje da je finansijska kriza posledica rđave monetarne politike (Pozner je sličnog mišljenja). Ukoliko je ona bila suviše labava, svakako je podsticala preteranu privrednu aktivnost, a to znači i naduvavanje vrednosti imovine, recimo kada je reč o nekretninama. Alen



Grinspen i mnogi drugi tvrde da to nije tačno i da čak ne može da bude tačno, o čemu je rasprava svakako tek počela. No, jasno je da ako je Tejlor u pravu, ne postoji potreba da revidiramo shvatanja o racionalnosti privrednih aktera, a ni da nestabilnost objašnjavamo teško razumljivim uzrocima. Dovoljno je zapaziti da globalni realni poslovni ciklus objašnjava nestabilnost globalizovane privrede, i tome dodati racionalnu neprilagođenost najpre američke centralne banke, a potom i drugih kreatora monetarne politike, koji razumljivo imaju pre svega nacionalne, a ne globalne ciljeve.

Kada se, dakle, podje od toga da je nestabilnost sasvim u skladu sa modernom tržišnom privredom, da je to čak uravnotežujuća pojавa, onda teorije o krizi kapitalizma pre svega govore o tome da su očekivanja da su pronađeni politički instrumenti da se ona konačno stabilizuje bila pogrešna.

Politička nestabilnost

Deni Rodrik, poznati liberalni (u američkom smislu) ekonomista, smatra da je sa sadašnjom privrednom krizom izgubila vrednost i teorija o tome da je privredni napredak posledica valjanih institucija, i pre svega političkog sistema. Ako verujete, kaže on, kao već pomenuti Sajmon Džonson, da je američki sistem oligarhijski, teško da možete da zastupate stanovište da oligarhijski sistemi ne mogu da budu uspešni. Mogu da budu nestabilni, ali zar se upravo za demokratske sisteme ne tvrdi da pate od nestabilnosti?

Znamo, bar od kada je to veoma precizno pokazao Kenet Erou, da su demokratski sistemi inherentno nestabilni. Ovo se može generalizovati na sve sisteme decentralizovanog odlučivanja, dakle i na tržišta. Kada je reč o demokratiji, nestabilnost se ogleda u tome što glasači, većina njih u svakom slučaju, mogu da promene mišljenje, pojednostavljeno rečeno. Ukoliko je za stabilnost potrebno da postupak odlučivanja obezbedi doslednost u odlukama, jasno je da to nije moguće postići glasanjem. Diktatorski sistemi su dosledniji, pod pretpostavkom da

je diktator dosledan, što je praktično nemoguće, ako je bar verovati onome čemu nas uči politička misao od Ksenofonta i Platona do danas.

Mogućnost promene mišljenja u demokratiji, međutim, doprinosi prilagodljivosti, što je naravno njena najveća prednost. Ovo, međutim, nije samo posledica načina odlučivanja, već i njegove legitimnosti. Da bi se ovo video, ima smisla razmotriti razliku između demokratskog i jedne ili druge vrste autoritarnih sistema. Ponekad se kaže da su demokratski izbori ono što razlikuje demokratije od, recimo, autokratija. No, autokrata može da bude izabran na demokratskim izborima – to je jedan aspekt nestabilnosti demokratije. Takođe, autokrati mogu da organizuju slobodne izbore. Tako da nije lako razlikovati sisteme po tome da li se oni služe slobodnim izborima ili ne. Demokratije nema ako nema slobodnih izbora, ali slobodnim izborima mogu da se posluže i nedemokratski režimi. Najčešće upravo zato da bi se opravdala potreba za stabilnošću. Ključni test je da li pri tome dolazi do promene partija na vlasti, jer se time obezbeđuje odgovornost i prilagodljivost demokratskih vlasti.

Ovo je važno ukoliko se veruje da se može uticati na privredne nestabilnosti. U velikoj ekonomskoj krizi iz tridesetih godina prošloga veka video se da nedovoljno demokratizovane države ne moraju da budu dovoljna brana autoritarnim i totalitarnim pokretima. Slična su i kasnija iskustva u mnogim zemljama u razvoju. Tako da je za očuvanje demokratskog režima od velike važnosti da može da obnovi legitimnost i mandat vlasti na slobodnim izborima. To je, recimo, ono što se dogodilo u SAD. Čak i ugledni predstavnici Republikanske partije ističu da je trebalo očekivati da će glasači promeniti partiju na vlasti, jer bi inače demokratski sistem zaista mogao da bude destabilizovan. Tako da je bar jedan aspekt nestabilnosti demokratije koristan u vreme kada je privreda u krizi.

Nešto dalekosežnija kritika nestabilnosti demokratije potiče od onih koji smatraju da ona neminovno podriva kapitalistički sistem.

Postoje različite verzije ovoga argumenta, od Šumpetera preko Hajeka do Bjukenana. Kako zaustaviti rast redistribucije, rast države blagostanja, putem stalnog povećavanja javne potrošnje? U jednom je trenutku izgledalo da bi to bilo moguće zaoštravanjem ideološke konkurenkcije. Ako se, recimo, konzervativne vrednosti većine suprotstave sklonosti iste te većine da podržava sve veću redistribuciju sredstava u svoju korist, mogla bi da se obezebedi pobeda konzervativnih partija koje bi razvlastile državu blagostanja. Tu je stvarni sukob između konzervativaca i izvornih liberala. Prvi računaju sa strahom ljudi od modernizacije, dok drugi računaju sa sve većom privlačnošću individualnih sloboda koje modernizacija omogućava. Kriza prvima ne ide na ruku u demokratijama, dok će drugi dobiti ideološku i političku šansu kada se iz krize izade i kada se postavi pitanje oslobađanja od veoma narasle države.

Za razliku od Amerike, obnavljanje ideološke konkurenkcije u Evropi je malo verovatno. Verovatno je da će predstojeći izbori za evropski parlament pokazati značajan rast uticaja nacionalističke desnice, ali na taj način se teško može oživeti ideološka konkurenca u zemljama članicama Evropske unije. Pored toga Unija je okvir stabilnosti upravo zato što predstavlja prepreku nacionalističkim pokretima i partijama. Problem Unije je u tome što ona nema valjan mehanizam oslanjanja na demokratsku nestabilnost, usled čega će i prilagođavanje na krizu biti drugačije i složenije nego u Americi.

Zaključak

Šta se objašnjava time što se kaže da je kapitalizam u krizi? U osnovi to da privredna nestabilnost može da proizvede ideološke i političke reakcije koje će imati dalekosežne negativne posledice. Ako je iskustvo od neke koristi, demokratizovanje zemlje imaju veće sposobnosti prilagođavanja. Što se tiče drugih, ostaje da se vidi.

Pesčanik.net, 22.05.2009.

NAJGORE

Jelašić kaže da je izbegnuto najgore, a Dinkić da je prošlo najgore. To nije, naravno, isto, ali im je zajedničko to da nije jasno na čemu se zasniva taj optimizam? Pre svega, nije ni jasno šta je to najgore što je izbegnuto ili je prošlo? A potom, ne kaže se kako bi to budućnost trebalo da izgleda da bismo znali da gore od toga kako je bilo ne može da bude. Jer nije jasno šta se to tačno radi da bi se moglo očekivati da se privreda neće u nekom trenutku suočiti sa istim ili sličnim izazovima.

Osnovno je da li se smatra da su uzroci krize u celini uvezeni ili imaju, bar delimično, domaće poreklo? Ako se kaže da je najgore pretilo zato što je postojao veliki i rastući deficit na tekućem računu, onda je osnovno pitanje da li se struktura privrede promenila u toj meri da do tih velikih deficitova više ne može da dođe? Koliko se može čuti i videti, ukoliko bi se spoljašnje okolnosti promenile, srpska bi privreda ponovo krenula da stvara velike deficite u razmeni sa inostranstvom.

Samo što bi tada stvari bile gore. Naime, u međuvremenu se proizvodnja smanjila, što znači da će nagomilani spoljni dug biti veći problem nego što je bio ranije. Tako da će veliki, recimo, spoljnotrgovinski deficit predstavljati veći rizik po makroekonomsku stabilnost nego što je bio slučaj ranije. Usled toga, sasvim je moguće da se neće moći toliko uvoziti, jer neće biti para i kredita da se on finansira, a to bi moglo da oteža oporavak privrede. Pri tom, visoka zaduženost će zahtevati razduživanje, vraćanje dakle svih dugova - i banaka i preduzeća i domaćinstava, a i države. To će dodatno otežati privredni oporavak.

A onda je potrebno uzeti u obzir da visoka zaduženost kada je privredni rast sedam odsto godišnje i kada je, recimo, dva odsto godišnje, uopšte nije ista stvar. Rizičnost ulaganja u zemlji sa niskom stopom rasta i visokom zaduženošću zna da bude veoma



visoka. Tako da uopšte nije izvesno da stvari neće izgledati gore na srednji rok od onog najgoreg što je sada izbegnuto ili je prošlo. Ukoliko je to najgore nesposobnost zemlje da finansira svoje spoljašnje obaveze, što je stanje sa kojim Srbija ima velikoiskustvo, do toga bez sumnje tek može da dođe, jer se ništa iz osnova nije promenilo da bi se taj rizik potpuno isključio.

Zemlja koja ima visok spoljašnji dug nema mnogo izbora. Ili će ući u produženu stagnaciju, jer je razduživanje komplikovano i skupo, ili će morati značajno da ojača izvozni sektor. U ovom času se stvari razvijaju negativno po taj sektor. Ne samo da pada izvoz, nego se i dalje vodi privredna politika koja podstiče proizvodnju nerazmenjive robe i usluga. Tome doprinose i trgovacka i fiskalna i monetarna politika. O strukturnim faktorima i da se ne govori, jer ne samo da su institucije nereformisane, nego je i korupcija velika – a to sve ne podstiče ni preduzetništvo niti konkurentnost privrede.

Tako da je možda tačnije reči da je suočavanje sa onim najgorim odloženo, a ne da je izbegnuto ili da je prošlo.

Blic, 23.05.2009.

OPOZICIJA I IZBORI

„Vanredni izbori u oktobru“, najavljuje opozicija. Zato što...? Vlada ne valja, to je rezime odgovora. Da li je to dovoljno da bi se izašlo na vanredne izbore? Odgovor je negativan. Zašto?

Zato što je na izborima potrebno da glasači imaju izbor. Da bi se videlo šta to znači pomaže da se razmotri da li je uobičajeno da opozicija poziva na nove izbore praktično čim se neki završe?

Postoje bar dva slučaja, ili tipa, koji su relevantni. U većini demokratskih država, vanredni izbori su relativno retki, posebno u prvih par godina mandata. U nekim demokratijama, po pravilu tamo gde su na vlasti koalicije, vanredni izbori mogu čak da budu i veoma česti. Šta objašnjava razliku?

Vanredni izbori su retki, kada su retki, iz najmanje dva razloga. Zato što je potrebno vreme da se zaključi da li su partie na vlasti u stanju da sprovedu program za koji su dobile mandat na izborima i zato što je opoziciji potrebno vreme da uobiči novi program i, ako je potrebno, izabere novo rukovodstvo pre nego što ponovo zatraži poverenje građana. Ukoliko je vlada imala vremena da se dokaže i ako je opozicija sposobna da ponudi nešto novo, glasači će imati izbor. Moći će da kazne vladu ako ih je razočarala i znaće šta dobijaju sa opozicijom, ako se opredеле za nju.

U nekim demokratijama vanredni izbori su relativno česti, uglavnom zato što se tako ili kooptiraju u vladu neke opozicione partie, dakle dolazi do rekonfiguracije koalicije na vlasti, ili se obezbeđuje promena odnosa snaga unutar vladajuće koalicije ili unutar opozicije. Svrha čestih vanrednih izbora je, dakle, da marginalni glasači ili neke manje interesne grupe obezbede uticaj na vlast ili u opoziciji, naravno na štetu nekih drugih marginalnih glasača ili interesnih grupa. Najveći broj glasača obično ne menja svoj izbor.

Kako stoji stvar u Srbiji? Ako se pogleda ponašanje vlade i opozicije, racionalno je očekivati da vlada gubi poverenje, jer ne sprovodi program za koji je dobila glasove. Ukoliko ovako nastavi, glasači bi mogli da odluče da je kazne na sledećim izborima. Ovde ima smisla jedna poludigresija u dve rečenice. Naime, u zemljama koje se demokratizuju, dakle izlaze iz autoritarnog sistema jedne ili druge vrste, česti izbori sa promenama partie na vlasti su korisni, jer je potrebno da glasači nauče koja je moć negativnog glasa, da razumeju da mogu da smene one na vlasti i da shvate da time mogu

da odrede politiku vlade. Uslov za to je, naravno, da imaju izbor. Što daje posebnu težinu ulozi koju bi trebalo da odigra opozicija. A to sugerije pitanje o tome šta je učinila srpska opozicija od prošlogodišnjih izbora do danas?

Kada je reč o pripremi alternativnog političkog programa, opozicija nije učinila ništa. Budući da je u međuvremenu privreda suočena sa krizom i imajući u vidu nesnalaženje vlade, prilika je bila da se ponudi ozbiljan program mera, pogotovo ako se zaista računalo sa prevremenim izborima. Umesto toga, opozicija se opredelila da kritikuje jednu ili drugu vladinu meru, najčešće se rukovodeći rđavom procenom o populističkom dometu tih kritika. Dva primera će biti dovoljna da se izvede zaključak o strateškoj prepostavci na kojoj se zasniva politika opozicije.

Opozicija traži osnivanje anketnog odbora da bi se osudila politika jednostrane primene Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, jer su time javne finansije, navodno, izgubile 17 miliona evra u prvom tromesečju ove godine. Ovde je reč o dvostrukom nesporazumu, što ovaj primer, koji je inače od marginalnog značaja, čini posebno zanimljivim. Naime, vlada je izašla sa tim podatkom da bi dokazala da su gubici bili mali, svakako mnogo manji nego što tvrdi opozicija. Ova druga, opet, koristi priliku da napadne vladu da je državi nanela ogromnu štetu, jer je, eto, budžet oštećen sa 17 miliona evra. Tu sada slede i komentari ekonomista i drugih eksperata kako je šteta u stvari mnogo veća iz raznoraznih razloga, od kojih je posebno zanimljivo mišljenje, koje se često čuje, da bi trebalo uzeti u obzir i povećanje uvoza do kojeg je dovelo smanjenje carina. Pa se onda nadovezuju teoretičari zavere da objasne da je sve to zato što je vladu zarobila takozvana druga Srbija, kojoj su interesi Evropske unije važniji od „državnih i nacionalnih“.

Koji je domet ove kritike? Nikakav. Bilo bi prirodno da opozicija od ove kritike ima samo štetu, jer je besmislena. Kao što je besmislena i vladina računica. Najpre zato što je taj račun o gubicima na carini

sasvim nepouzdan. Što čak ilustruje komentar o tome da je smanjenje carina doprinelo povećanju uvoza. Potrebno bi znači bilo da se uporede prikupljene carine pod alternativnim carinskim stopama, s tim da se ili ne menja vrednost uvoza ili da znamo koliku je promenu uzrokovalo smanjenje carina. Jer ako je uvoz povećan zato što su smanjene carine, bilo bi potrebno da znamo za koliko je veći nego što bi bio da su carine više, pa tek onda da sračunamo koliko bi se novca prikupilo višim carinama i koja je razlika od onoga što je faktički ubrano. Uz to, bilo bi potrebno da možemo da fiksiramo sve druge uticaje, jer hoćemo da znamo samo uticaj promene carinske stope, a ne i koji je uticaj na uvoz imala, na primer, devalvacija dinara. Pri tome, svi ti drugi uticaji ne bi trebalo da dovedu do promene u sklonostima ka uvozu. Recimo, potrošači u Srbiji imaju manje novaca i troše manje, ali se ne menja proporcija potrošnje na uvoznu i domaću robu. Nešto od ovoga se može izračunati, a nešto ne može, bar ne sa dovoljnom pouzdanošću. A ako se računa samo razlika između većeg i manjeg procenta jedne cifre, to je potpuno neinformativno.

No, uzmimo da je gubitak na carini zaista 17 miliona evra, od kolikog je to značaja za trgovacku politiku? Ovo bi, naravno, trebalo da je kritičarima najvažnije, jer nisu trgovci već političari. Ali, ako bi tako postavili pitanje, morali bi da formulišu ciljeve politike spoljne trgovine. Ukoliko bi to bilo uvećanje prihoda od carina, tada bi, pod pretpostavkama pod kojima sada računaju gubitke na carini zbog smanjenja carinskih stopa, mogli da predlože da se carine povećaju za onoliko koliko im je potrebno budžetskih prihoda. Zapravo i više, jer bi mogli i da povećaju potrebne javne rashode, kada već mogu odgovarajućom carinskom stopom da dođu do bilo kojih prihoda koji bi im bili potrebni.

Jasno je da je to besmisленo i da ne samo da je taj račun pogrešan, što već znamo, nego nema smisla da uvećanje prihoda od carina bude cilj politike spoljne trgovine. Tako da ovaj primer lepo pokazuje da opozicija i ekonomisti i drugi komentatori koji je podržavaju nemaju nikakvu ideju o tome šta bi trebalo da budu ciljevi i koja



bi trebalo da budu sredstva politike spoljne trgovine. Što znači da oni nemaju šta da ponude glasačima na vanrednim ili bilo kojim izborima, bar kada je reč o tom, ne baš beznačajnom, elementu privredne politike.

Zašto se opozicija bavi hipotetičkim gubitkom od 17 miliona evra, a ne bavi se, na primer, stvarnim gubitkom od oko 90 miliona evra koji je, ako je verovati novinama, prošle godine ostvarila Naftna industrija Srbije? (Ovde valja voditi računa da se stvarna cifra još ne zna, ne samo zato što nije zvanično objavljena već i zato što se ne zna kako se došlo do cifre od osam i po milijardi dinara, pa nije jasno kako bi to trebalo preračunati u evre. Jer, ako su gubici izvorno nastali u dinarima i tako su sabirani tokom godine, bilo bi potrebno da se tih osam i po milijardi evra podeli sa prosečnim kursom evra u prošloj godini, a to nije ovaj današnji kurs. Prosečni prošlogodišnji kurs je bio negde oko 82 dinara za 1 evro, što znači da je osam i po milijardi dinara nešto više od 100 miliona evra. Ali, valja ponoviti, nije poznato kako je račun pravljen.) Za razliku od hipotetičkog gubitka na carinskim prihodima, ovde je reč o stvarnom gubitku. Pored toga, dok je jasno da politika spoljne trgovine ne bi trebalo da se rukovodi ciljem uvećavanja prihoda od carina, sasvim je jasno da bi poslovanje Naftne industrije Srbije, uostalom kao i svakog drugog preduzeća, trebalo da se rukovodi ciljem uvećavanja dobiti. Ovde je potrebno odmah reći da to ne bi trebalo da je dobit koja se može ostvariti monopolskim položajem, a NIS je nažalost monopolista. Usled toga, bilo bi potrebno da država monopolski deo dobiti oporezuje, pa potom da učestvuje u raspodeli ostvarene dobiti. Sve bi to trebalo da bude predmet razmatranja ne samo vlade, već i opozicije, jer je to u demokratiji način da se zaštite interesi građana. Opozicija se, međutim, ne bavi gubicima Naftne industrije, jer ne bi mogla da objasni zašto je podržavala politiku koja je dovela do tih gubitaka? Tada bi bilo jasno da cilj nije bio, naravno, da se uveća dobit od Naftne industrije, već neki politički cilj. Kao što i kritika politike spoljne trgovine nema ekonomski, ali opozicija misli da bi mogla da ima neki politički smisao.

Druga tema kojom se opozicija bavi jeste, naravno, statut Vojvodine. Primedbe koje mu se stavljuju su često toliko besmislene da je neprijatno čitati ih. Recimo, Socijalistička partija je smatrala za potrebno da obavesti javnost da Vojvodina nije nikakva srednjoevropska regija, već je deo Srbije. Zašto se to isključuje? To čak niko i ne pita. Onda se kaže kako Vojvodina ne može da donosi zakone, već samo neke druge pravne akte. U čemu je razlika? Pa onda ne mogu da se sklapaju međunarodni ugovori, a ne može ni da se ima predstavništvo u Briselu. Kako će se preuzimati obaveze prema partnerima u inostranstvu i kako će se najbolje ostvariti interes da se što je moguće veći novac dobije iz fondova Evropske unije za regionalni razvoj, to ne zahteva objašnjenje. Na kraju dolaze primedbe na to da pokrajina ima grb, zastavu, himnu i slična obeležja regionalnog identiteta. To je krunski dokaz da je reč o nečemu što se ne sme dozvoliti: regionalni identitet, to je nešto veoma sumnjivo.

O dubini te sumnje nije teško obavestiti se kod opozicionih partija i komentatora koji ih podržavaju. Na široko i na dugačko se raspravlja o motivima predлагаča statuta, a reč je, naravno, o skupštini Vojvodine. Koja je, u stvari, instrument ambicije jedne ili druge osobe, jedne ili druge male stranke, jedne ili druge inkarnacije takozvane druge Srbije, koja je opet produžena ruka, valjda, srednje Evrope. Budući da sejanje sumnje još uvek ima značajnu moć u političkoj javnosti, stranke vladajuće koalicije, koje su autori statuta i koji su ga usvojili u skupštini Vojvodine, sada dolaze na lukavu ideju da se sve to odloži dok se ne steknu uslovi za promenu ustava – mada je ovaj statut obaveza koja proističe iz netom usvojenog ustava. Naravno, njihov je interes da ne izgube trenutni uticaj i moć, a sumnjičavost opozicije je samo opravdanje.

Koja bi mogla da bude dobit opozicije od kritike vojvođanskog statuta? Nikakva. Razlog je to što je prepostavka na kojoj se ta kritika zasniva nekakva separatistička motivacija autora statuta. Što nema, jasno je, nikakve veze sa stvarnošću. Bar kada je reč o



separatizmu, iskustvo je bogato. Tako da su mali izgledi da će neko poverovati da u Vojvodini postoji jak separatistički pokret, koji je čak toliko jak da ga niko ne vidi. Naravno, nije potrebno biti Hičkok pa zapaziti da sumnju potvrđuje sve, a naročito ona sama.

Zašto se opozicija ne bavi temom koja je zaista od velikog značaja, a to je nezadovoljstvo centralističkom politikom koje raste ne samo u Vojvodini, već i u centralnoj Srbiji, a rašće i u svim drugim regijama, ako to već nije slučaj? Da bi jedna država bila stabilna i imala koheziju uprkos velikoj centralizovanosti vlasti, potrebno je da centar ima nesporну demokratsku odgovornost i da je veoma administrativno efikasan. Ukoliko to nije slučaj, centralizam je izvor nestabilnosti i nezadovoljstva. Decentralizovane i federalizovane države u svim slučajevima teže da budu stabilnije, ali je decentralizacija posebno korisna u uslovima kada uz centralizaciju idu administrativna neefikasnost i elementi autoritarnosti. Budući da se opozicija zalaže za još veću centralizaciju od postojeće, to joj na izborima neće doneti glasove.

Ovo su samo dva primera koji govore da se u opoziciji ništa nije uradilo da bi se glasačima ponudio izbor na vanrednim izborima. Ponekad se događa da stranke koje izgube na izborima krenu da još doslednije i upornije zastupaju program sa kojim su izgubile izbore. Malo je primera kada je ta strategija bila uspešna. Glasači su obično dosledniji nego što opozicioni lideri misle. Jednom odbačena politička ponuda nema veće šanse ako se ponovo nudi. Srpska opozicija još uvek računa da se vrati na vlast sa patriotskim programom, što je razlog da kritikuje jačanje ekonomskih veza sa Evropskom unijom i povećana ovlašćenja Vojvodine. Stanje bi zaista trebalo da bude vanredno, pa da se sa tim programom pobedi na vanrednim izborima.

To, verovatno, i nije cilj. Budući da nema novih lica u opoziciji, vanredni se izbori najverovatnije ne traže zato da bi se glasači suočili sa izborom, već zato da se postignu neki marginalni dobici

u vlasti i u opoziciji. U ovom času nije jasno da li bi se posle izbora možda otvorilo neko mesto u vladajućoj koaliciji ili ko bi od postojećih kandidata mogao da obezbedi ulogu vođe opozicije. Imajući u vidu nedostatak programa i nepromenljivost na vodećim mestima u opozicionim strankama, vanredni izbori bi verovatno mogli da dovedu do većeg reda u opoziciji, i to je otprilike sve. Glasaci bi možda bili spremni da odluče da li su naprednjaci bolji od narodnjaka, a i jedni i drugi od radikala. Ali kako god da se konfiguriše opozicija, sve dok ima ovo vođstvo i ovaj program, postoje neke male šanse da neka od opozicionih stranaka bude kooptirana u vladu; ali da opozicija dobije poverenje glasača, praktično je neverovatno. Glas za njih je glas za ništa.

Peščanik.net, 01.06.2009.

KORUPCIJA

Možda ima smisla ukazati na razliku između pojedinačnog slučaja i opšte pojave. Ako neko naplaćuje mito, krši zakon i snosi odgovarajuće posledice, iz toga ne bi trebalo izvući zaključak da će se korupcija iskoreniti merama kažnjavanja ili policijskim merama.

Recimo, pre neki dan je predsednik države i najveće partije u vladajućoj koaliciji ocenio da su sve partije duboko korumpirane, pa čak i svi segmenti društva, znači društvo u celini. Ovo poslednje sigurno nije tačno. Pojava je opšta, ali korupcija ima smisla samo ako u tome ne mogu svi da učestvuju. Kog bi smisla imalo podmititi nekoga da bi se dobila neka usluga, ako svi podmićuju? Mora da postoji diskreciona moć na jednoj strani i neki veći novac na drugoj. Najveći broj ljudi nema ni jedno ni drugo.



Ovo zapažanje je važno jer ukazuje šta je potrebno učiniti da bi se smanjila korupcija. Dok je u pojedinačnom slučaju potrebno primeniti sankcije, u opštem slučaju je potrebno izmeniti okolnosti. Recimo, potrebno je smanjiti obim administriranja i posebno diskrecionog odlučivanja. U mnogim stvarima je danas nepotrebno da postoji neposredan kontakt, ne samo zato što postoje tehničke mogućnosti, već i zato što se procedura može sasvim formalizovati.

Takođe, novac bi trebalo da odlučuje tamo gde je neophodan: na tržištu. Ukoliko neko želi da u nešto uloži ili da nešto kupi, trebalo bi da spremnost da ponudi veću cenu iskaže u konkurenciji sa drugima. Ne da sklapa društveno, državno, nacionalno, patriotski, gradski ili već kakav koristan posao u neposrednom kontaktu sa birokratama ili političarima. Konačno, ako su korumpirane partije, trebalo bi menjati vođe, a i partije na vlasti na izborima.

Peščanik.net, 03.06.2009.

IDENTITET

This is for my mother, who is disappearing like a Cheshire cat.

Robert Merton je bio veoma zadovoljan svojim ogledom iz 1957, The Role-Set: Problems in Sociological Theory. U njemu je, na posredan način, razmatrao smislenost ideje o individualnom identitetu, sa sociološke tačke gledišta. On nije naprsto htio da podseti na to da svaka osoba ima više društvenih uloga, kao što, uostalom, ima i više društvenih statusa (položaja), već i da se sa svakim od tih statusa stiče i više društvenih uloga. Isto važi i za svaku pojedinu ulogu – uz nju ide više položaja u društvu. Može da se raspravlja o tome

koliko ta teorija društvene strukture ima smisla, a ja sam jednom davno smatrao da nema, ali to ovde nije toliko važno. Merton je htio da ospori uprošćene ideje o individualnom identitetu, što je na neki način ključna motivacija sociologije. U tom smislu, reč je o klasičnom tekstu sociološke teorije, jednom od najboljih.

Zašto je pojam individualnog identiteta problematičan? Priđimo tome zaobilazno. Zašto je pojam kolektivnog identiteta problematičan? Pre par godina Amartja Sen je pokušao da odgovori na to pitanje napisavši knjigu pod naslovom *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. Osnovna teza o nasilnom ispoljavanju kolektivnog identiteta zasnovana je na jednostavnom zapažanju da svaki čovek ima više društvenih uloga, te se samo nasilno svi ti posebni identiteti mogu svesti na jedan kolektivan. Ovo je njegov odgovor onima koji zagovaraju politiku motivisanu kolektivnim identitetom; koji kulturne, etničke ili druge kolektivne vrednosti uzimaju kao opravdanje za posedovanje političke moći.

Ovde možda ima smisla krenuti još jednom zaobilaznicom. Sen ne govori o tome da se svi pripadnici jedne zajednice samo nasilno mogu svesti na jedan kolektivan identitet, bilo da je on, na primer, verski ili etnički. Isti problem postoji i ako se taj kolektivni identitet nameće bilo kom pojedincu, jer on ili ona imaju mnoštvo uloga, ili posebnih identiteta, pored toga što su vernici ili imaju neko etničko poreklo. Ovo je Senu jasno zato što je on jedan od najvećih poznavalaca teorije javnog izbora, dakle teorije koja se bavi problemima agregacije pojedinačnih svojstava u zajednička. Problem je formalno isti bilo da pokušamo da sve uloge, ili sve vrste individualnog identiteta, saberemo u jednu zajedničku ulogu, u jedan kolektivni identitet, ili da pokušamo da pojedince, koji u nekom društvu imaju različite uloge, nekako podvedemo pod jedan zajednički identitet. (Problem agregacije je takođe razlog zašto Derek Parfit smatra da je lični identitet nevažan u, na primer, *Is Personal Identity What Matters?*, ili detaljnije u *On What Matters*.) Nije moguće sprovesti postojanje jednog kolektivnog identiteta, a da se ne povredi integritet svih tih



posebnih uloga ili svih tih pojedinačnih identiteta: nije moguće formalno, dakle tako da bude logički konzistentno; nije dakle reč samo o nečemu što je nepoželjno, recimo sa stanovišta nekog pacifističkog, mondijalističkog ili, da upotrebim taj varvarizam, građanističkog moralnog stanovišta – nije to nešto što zastupaju pripadnici takozvanog drugog Sveta (takozvani kosmopoliti), takozvane druge Srbije, takozvanog drugog Irana ili takozvane druge ili njihove Rusije. Koji tip i kolika količina nasilja će biti potreбni ili će morati da se upotrebe je naravno empirijsko pitanje.

Stvari stoje isto, kao što je Merton zapazio na jedan drugačiji način, ako se želi identifikovati individualni identitet, a prihvata se pluralizam društvenih uloga svakoga pojedinca, čak i ako se posmatra samo jedan konkretni društveni status. Problem identiteta pojedinaca u svim tim društvenim položajima i ulogama je isti kao i problem kolektivnog identiteta pojedinaca ili zajednice. Možemo, na primer, da kažemo da neko ko je student obavlja niz različitih studentskih uloga, kao i da neko ko, na primer, sluša predavanja može to da čini kao student, ali i kao neko ko zauzima mnoštvo drugih društvenih položaja kojima se ta uloga može pridružiti. Šta je identitet toga ko zauzima tako razuđene društvene položaje i obavlja tolike različite društvene uloge? Budući da svu tu različitost nije moguće dosledno sabrati u jednu zajedničku karakteristiku, a da se ne naruši integritet svih tih posebnih identiteta, individualni identitet je isto toliko problematičan koliko i kolektivni.

Merton je smatrao da to nekako opravdava strukturalističku i funkcionalističku sociološku teoriju za koju se on zalagao. On je imao u vidu empirijsku teoriju, ako smem tako da kažem. Zapažanje o strukturi društvenih položaja i uloga ima značajne empirijske posledice. On ju je primenio na izučavanje pojedinih profesija, a posebno je detaljno izučavao naučnike i naučne ustanove; on je zasigurno najveći sociolog nauke, do sada (Science, Technology and Society in Seventeenth Century England, 1938; The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations, 1973). Veoma

dobru primenu njegove sociološke teorije nalazimo u radovima njegovog sina, koji se takođe zove Robert Merton i dobitnik je Nobelove nagrade za ekonomiju. On je strukturalizam svoga oca primenio na finansijska tržišta, o čemu piše u *The Design of Financial Systems: Towards a Synthesis of Function and Structure* (koautor Zvi Bodij). Reč je o evolutivnoj teoriji društvenih institucija, bilo da je reč o finansijskim ili naučnim. A kada je reč o evoluciji nauke i ulozi naučnika, Merton je o tome veoma zanimljivo pisao u *On the Shoulders of Giants: A Shandean Postscript* (prvo izdanje 1965, a poslednje 1993).

Prednost ovakve empirijski inspirisane teorije jeste, metodološki posmatrano, to što oslobađa istraživače od potrebe da se oslanjamaju na neku supstancijalnu ideju o individualizmu. Teorijski, opet, posmatrano, nije neophodno definisati aktera, onoga dakle ko proizvodi sve one činjenice koje posmatramo i želimo da objasnimo. U načelu, objašnjenje može da bude eklektično (što je i bilo stanovište Pola Lazarsfelda, čiji je uticaj bio ogroman, a koliko je to prihvatljivo može se raspravljati); ono što objašnjava je ono što opravdava teoriju, a ne obratno. Štaviše, argument ne mora biti kauzalan, što je posebno korisno (može da se raspravlja koliko je valjano) ako se teži objašnjenjima koja individualna ponašanja objašnjavaju institucionalnim karakteristikama.

To je najvažnija posledica po normativnost naučnih saznanja. Ukoliko neko u sociologiji (a posebno u antropologiji) traži uporište za neku politiku kolektivnog identiteta ili za ideju o fiksним karakteristikama individualnog identiteta – neće ih naći. Sociologija oslobađa od iluzija o postojanju i moralnoj tiraniji kolektivnog identiteta. To, naravno, ne znači da ne možemo da objasnimo zašto se konstruišu sasvim određeni kolektivni i individualni identiteti. Zapravo, to je jedno od veoma važnih i zanimljivih pitanja kojim se bave društvene nauke.

Preostaje li nešto od individualizma u društvenim naukama? Merton je kritikovao ne samo velike teorije, čija je empirijska relevan-



tnost bila potpuno neuhvatljiva, nego i sociološke teorije koje su se oslanjale na biheviorizam ili na mikroekonomiju. Ne znam da li danas neko čita Tolkota Parsons-a, Džordža Homansa ili Pitera Blaua. Ovaj poslednji je još uvek relevantan, jer je veoma doprineo razvoju empirijskih modela u sociologiji i neeksperimentalnim naukama uopšte (*The American Occupational Structure*, 1967, koautor Otis Dadly Dankan; glavno teorijsko delo: *Exchange and Power in Social Life*, 1964). Svejedno, u društvenim naukama je teško izbeći objašnjenja u kojima nije sadržana neka ideja o razlozima delanja pojedinaca i o njihovim posledicama. Što ne znači da se do tih razloga dolazi lako i neposredno, a ni da se njima kontrolišu posledice delanja tih pojedinaca.

Kada je reč o razlozima, to je još jedna duboka tema sociologije, jer je reč o stabilnosti individualističkih, racionalnih, modernih zajednica koje zovemo društvima. Emil Dirkem je toj središnjoj sociološkoj temi sigurno dao najveći doprinos, između ostalog i time što je skovao pojam anomije, kako bi podvukao tvrdnju da su sva pojedinačna delanja zasnovana na nekim normama i da je u nedostatku pravila, normi ili zakona, normativne motivacije uopšte, teško naći razloge za bilo koje delanje ili bilo koji čin. Merton je to modifikovao razdvojivši instrumentalnu od vrednosne racionalnosti (sledeći verovatno Maksa Vebera), pri čemu su anomična delanja instrumentalna. Specifičnost njegove teorije je u tome što su za anomična ponašanja odgovorne preovlađujuće društvene vrednosti. U anomičnim situacijama, ljudi su primorani da delaju inovativno, recimo tako što se rukovode samo ciljevima, a ne i društvenim vrednostima.

Ako se inovativna delanja ovako formulišu, metodološki individualizam bi bio u osnovi empirijskih modela koji prepostavljaju da ljudi delaju u skladu sa cilnjom racionalnošću, što bi rekao Maks Veber. Tako se otprilike i grade teorijski modeli u društvenim naukama. Možda ima smisla uzeti primer koji je Merton imao u vidu. Ustanovimo korelaciju između siromaštva i korupcije. Na osnovu

nje bi se mogle predložiti mere za smanjenje siromaštva, kako bi bilo manje korupcije. Da bi ovaj predlog imao smisla, potrebno je da te mere utiču na ponašanje ljudi, na njihov izbor da se bave ili ne bave jednom ili drugom vrstom kriminalnih aktivnosti. Potrebno je, dakle, imati neku teoriju o tome šta utiče na izbor o kome je reč. Ukoliko su to izgledi da se ostvari određeni cilj, to bi bila pretpostavka o razlozima koji određuju pojedinačna delanja, što bi opravdalo oslanjanje na metodološki individualizam; korelaciju između kriminala i siromaštva bismo onda zasnovali na teoriji o razlozima individualnog delanja, na teoriji o racionalnom delanju uopšte. Ovako shvaćena racionalnost, naravno, ne implicira ništa o individualnom identitetu.

Instrumentalna racionalnost ne zahteva ostvarenje potpune kontrole nad posledicama delanja. Za to je važan kratki Mertonov ogled *On the Unanticipated Consequences of Purposive Social Action* iz 1936. U njemu on objašnjava zašto nije moguće predvideti posledice pojedinačnih delanja i zbog čega postoje ograničene mogućnosti društvenog planiranja. Argumentacija je različita od one koja se može naći kod Popera, koji je takođe pisao o neželjenim posledicama delanja, ili kod Hajeka, koji se u toj stvari oslanjao na Popera. Dok je Hajek, na primer, verovao da su ustanove zasnovane na slobodnoj razmeni racionalnih informacija, jer ih efikasno koriste, Merton ne tvrdi ništa slično. Pre će biti da je on smatrao da individualna racionalnost ne podrazumeva ništa mnogo više od onoga što se može naći i kod Popera (na primer u tekstu *The Rationality Principle*, 1967): sklonost da se usklađuju ciljevi i sredstva u datim okolnostima, ali ne i društvene ustanove koje tu usklađenost obezbeđuju bilo na individualnom ili na kolektivnom nivou.

Da li je individualizam moguće metodološki dovesti u vezu sa strukturalizmom i funkcionalizmom? Ovde je zanimljiv Mertonov ogled *Manifest and Latent Functions* (u knjizi *Social Theory and Social Structure*, 1957). Početna ideja je, kao i u svim drugim njegovim radovima, jednostavna: delanje ima više funkcija. Neke



su manifestne, a neke latentne. Razlika je u tome što su ove druge slične onome što se u ekonomiji naziva eksternim efektima: recimo, manifestna funkcija glasanja jeste da se izabere predstavnik, dok je njena latentna funkcija obezbeđenje ili učvršćenje legitimnosti vlasti. Na isti se način može govoriti o svim društvenim funkcijama.

Kako se društvene činjenice objašnjavaju ustanovljavanjem društvenih funkcija, jedne ili druge vrste? Ideja latentne funkcije je ovde od pomoći; naime, jasno je da ona nekako ide uz neku manifestnu funkciju, ali je jasno da bi mogla i da bude zamenjena nekom drugom manifestnom funkcijom. Do legitimnosti se može doći glasanjem, da uzmem taj primer, ali i na neki neposredniji način ili uz neku drugu manifestnu funkciju. Što znači da su te funkcije slične dovoljnim uslovima ili uzrocima. Isto se može reći i za manifestne funkcije, što znači da ni jedno konkretno delanje nije nužno da bi neka funkcija bila izvršena. Iz čega valja zaključiti da je ovako shvaćena funkcionalna analiza slična kauzalnoj analizi kojom se utvrđuju dovoljni, ali ne i nužni uslovi ili uzroci. U osnovi je reč o uzročnosti u okviru evolutivne teorije individualnih i kolektivnih svojstava, gde se sve posledice mogu objasniti, ali pri čemu nijedan uzrok nije nužan.

Uopšteno govoreći, na isti način na koji možemo da oslobođimo racionalnost i kauzalnost od oslanjanja na jednu ili drugu definiciju identiteta, možemo to da učinimo i sa odgovornošću, moralnom ili bilo kojom drugom. Šta se svime time postiže? Postiže se naučnost u objašnjavanju društvenih pojava, jer se teži samo saznajnim, a ne vrednosnim ciljevima. Za razumevanje razvoja naučne misli mnogo je važnije razumeti zašto se isti nalaz često otkriva istovremeno na više mesta od više ljudi koji su nezavisni jedni od drugih, od bilo čega što bismo mogli da saznamo o identitetu naučnika, bilo njegovom ličnom, bilo kolektivnom koji se nekome pripisuje. *It is the thought, the smile, and the sound of the piano that matter.*

Peščanik.net, 10.06.2009.

ODGOVORNOST

Neposredan povod za ovaj napis je sledeća izjava Mihajla Markovića u Pečatu: „Srbi nigde, pa ni na Kosovu“, obavestio je on navodno Noama Čomskog, „nisu vršili etničko čišćenje. Dokaz je sadašnja etnička karta Srbije i Jugoslavije. Hrvatska, Slovenija, bošnjački deo Bosne i Hercegovine i najveći deo Kosova gotovo su u potpunosti etnički homogeni. Srbija je isto onoliko etnički mešovita koliko je bila i pre ratova (1991-1995).“ Teško je naći bolji primer intelektualne neodgovornosti, da to tako nazovem. Zašto? Prvo zbog logičke greške *post hoc ergo propter hoc*, jer je u više slučajeva prvobitno etničko čišćenje bilo anulirano etničkim čišćenjem koje je sprovela druga strana, dakle konačni ishod ništa ne govori o tome kako se do njega došlo. Drugo, zato što postoji presuda Međunarodnog suda pravde o tome da je izvršen genocid (najgori oblik etničkog čišćenja) u Srebrenici, a postoji i Republika Srpska. Treće, nije tačan čak ni deo izjave o etničkoj mešovitosti Srbije.

A sada o slobodi mišljenja, govora i izražavanja – ili ukratko o slobodi govora. Ona bi, po mom mišljenju, trebalo da bude potpuna, takoreći apsolutna. To ne znači da mislim da se ona ne može zloupotrebiti. No, mogućnost zloupotrebe će zavist od toga koliko je odgovorna javnost, pod čime podrazumevam sve nosioce nekog oblika intelektualne, moralne, profesionalne i političke odgovornosti. Kada je reč o beogradskoj javnosti sa kraja osamdesetih i početka devedesetih godina prošlog veka, tada je neodgovornost bila gotovo nagrađivana. Oni koji žele da se podsete, ili su suviše mladi da bi imali to iskustvo, mogu da pročitaju šta sada pišu oni koji su tada pozivali na rat, etnička čišćenja i nasilje nad sugrađanima, o manjim oblicima verbalnog ili štampanog sileđijstva da i ne govorimo, i da se zamisle zašto niko od tih ljudi ne oseća potrebu da preuzme intelektualnu odgovornost?

A ni javnost ne smatra da ima obavezu da ih pozove na stručnu i profesionalnu odgovornost. Naprotiv, oni svakodnevno sude ljudima



koji su smatrali da imaju intelektualnu, moralnu i profesionalnu obavezu da ukažu do čega će to intelektualno i političko divljanje dovesti. Tada je to bilo opasno, fizički opasno, a danas se radi samo o neprijatnosti kada se od intelektualno neodgovornih ljudi čuju optužbe o izdajstvu i insinuacije o tome da se to radi za novac. Što se mene tiče, daleko najveća kazna jeste da im se obezbedi sloboda govora. Ništa nije gore nego neprestano svojim napisima potvrđivati stepen svoje intelektualne neodgovornosti. U nekom će se času u javnosti probuditi potreba za intelektualnim i profesionalnim standardima, za intelektualnom i profesionalnom odgovornošću.

Da bi se video o koliko je odgovornosti reč, odmah ću reći da smatram da su takva sredstva informisanja kao što su RTV Srbije i list Politika krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošloga veka pozivali ne samo na na rat, već i na linč izdajnika, jedne ili druge vrste. U svim ratovima koji su usledili, progonima i političkim ubistvima televizija i novine su odigrali sramnu ulogu. Sada se beži od te odgovornosti. Još sramniju ulogu su odigrali i još uvek igraju intelektualci. Prvo se agitovalo, potom se lagalo, a sve vreme se Peru ruke.

Iz čega ne sledi da se ne bi trebalo zalagati za slobodu govora – štampe i televizije. Naprotiv, veoma je važno da svi koji imaju potrebu da i dalje lažu i nikako ne mogu da prestanu da Peru ruke, da svi oni to mogu da čine javno i slobodno. Što slobodnije, to bolje. Važno je i da ih brane oni koji se iz jednog ili drugog razloga osećaju pogodenima. Jako je važno, takođe, da to čine profesionalna udruženja koja su se obrukala kada je zaista trebalo preuzeti odgovornost. Važno je i samo po sebi, ali i da bismo videli hoće li se neko od ovih na vlasti i u opoziciji prisetiti da postoje neke političke odgovornosti, jer bi ipak trebalo da se povremeno zapitaju šta su oni tačno činili i još uvek čine? I kako, to je dobro da mi znamo, oni to sebi pravdaju? Važno je da se sve to objašnjava i pravda javno.

Pri svakoj obnovi rasprave o slobodi govora, kao sada kada se tužilaštvo zainteresovalo za to kako su novinari podstrekavali na rat i na linčovanja, valja videti hoće li se neka televizija ili neka novina, recimo RTV Srbije i Politika, osetiti pozvanim da nešto kaže o sopstvenoj odgovornosti? I koliko će dugo moći da čute i kako će sve da se brane. Ja se bavim društvenim naukama i mislim da mogu da kažem da postoji nešto kao empirijska zakonitost: odgovornost raste sa protokom vremena. Tako da je suočavanje sa njom neizbežno, pitanje je samo ko i kada? U Srbiji, mislim da slobodno mogu da predvidim, odgovornost će se definitivno prebaciti na sledeće generacije, koje naravno nisu odgovorne ni za šta. Tada neće biti krive samo žrtve (jer su po Mihajlu Markoviću one u Srebrenici same sebe etnički očistile, a ne bi trebalo nikada zaboraviti ni one od kojih su čišćeni vozovi po Srbiji), već i nevine buduće generacije, jer će morati za sve to da se izvinjavaju. Tom saznanju pomaže sloboda govora, jer možemo da čitamo da nije bilo ono što je bilo i da se nije govorilo ono što se govorilo i da se nije radilo ono što se radilo. Zato bi sloboda govora trebalo da bude praktično apsolutna.

Peščanik.net, 13.06.2009.

VREME STOJI

Opozicija je usvojila pet načela, među kojima nema nijednog o privrednoj krizi, političkoj korupciji i socijalnom nezadovoljstvu. Za razliku od raznoraznih političkih programa od pre dvadesetak godina, nema ničega o zapadnim granicama i o Bosni i Hercegovini. Inače, za partije opozicije, vreme kao da stoji.

Slično je stanje i u vladajućoj koaliciji. Ističu se veliki uspesi, praktično na isti način i gotovo istim rečnikom kao pre dvadesetak

godina. Svi uspesi su u međunarodnoj politici, gde se pod uspehom podrazumeva to da nijedan problem nije rešen, što je takođe ključni cilj već dve decenije. Iz vlade se, opet, čuje da se ministri spremaju za pregovore sa Međunarodnim monetarnim fondom, sa glavnim ciljem da ih se ubedi da ono što je tek pre koji mesec dogovorenog neće moći da se ostvari i kako je potrebna dodatna podrška i novčana pomoć. Takođe, čuju se vajkanja kako su bankarske marže suviše velike, što bi lako moglo da dovede do toga da banke procene da rizik poslovanja raste – i da dodatno povećaju cenu kredita.

Sve to nije novo. Recimo, vlada ili može da uradi nešto da smanji bankarske kamate i marže, ili to ne može. Ako može, tada kritikovanje banaka nema smisla, potrebno je doneti odgovarajuće mere. Ako ne može, tada kritika ima još manje smisla, jer će se dobiti odgovor, koji je i usledio – da cena kredita zavisi od rizičnosti ulaganja. Uostalom, reč je o ugovornom odnosu između banke i njenih klijenata, u šta vlada ne bi trebalo da se meša. Što su, na jedan ili drugi način, i rekle banke i centralna banka.

Ministarstvo finansija, opet, sprema novi rebalans budžeta. Pored toga, spremaju se i novi porezi. Kao i pre godinu dana, te promene su u potpunosti reaktivne. Ništa se ne kaže o tome koji ciljevi privredne politike se time žele postići? Jasno je da postoje finansijske obaveze i da je potrebno da se one ispunjavaju, ali ministarstvo finansija nije blagajna, već nosilac privredne politike. No, očigledno, ono se ne smatra nadležnim za to, a sva je prilika da ga tako ne doživljavaju ni oni kod kojih je politička moć.

I to nije novo. U javnosti se to pripisuje partijskoj državi, zapravo multipartijskoj državi. Nije, međutim, Srbija jedina zemlja sa višepartijskim sistemom, ali jeste jedna od retkih gde vlast nije u vlasti, već u neformalnim vidovima odlučivanja. Tako da je najvažnije političko telo pretvoreno u administrativno. To se vidi ne samo u činjenici da neke političke odluke donose oni ministri koji su i šefovi partija, dok se od predsednika i drugih članova

vlade očekuje ili da šire optimizam, ili da prebacuju odgovornost na druge, u zemlji i u inostranstvu, ili da sprovode odluke donete na nekom drugom mestu. Tako je bilo i pre dvadesetak godina, tako da vreme kao da stoji i u tom pogledu.

Šta će biti ishod? Ovi koji su sada na vlasti će „ispustiti loptu“, kako se to kaže u Americi. Njihova je nada da ih glasači neće kazniti na sledećim, vanrednim ili redovnim, izborima, zato što je opozicija gora. Što ona dokazuje svaki put kada se dogovori oko načela, kao što je sada slučaj. Tako da i oni na vlasti i oni u opoziciji rade na tome da se ništa ne menja, kao da vreme stoji.

Blic Novac, 27.06.2009

POLITIKA NAČELA I ISTINE

U više izjava Boris Tadić i Vuk Jeremić objašnjavali su politiku prema susedima. Ona se, tvrde, zasniva na načelima i istini. O kojim je, najpre, načelima reč?

Uzmimo primer odnosa sa Bosnom i Hercegovinom. Tadić je u Banjaluci istakao tri načela: nemešanje u unutrašnje poslove Bosne i Hercegovine, podršku demokratiji i svemu o čemu se tri naroda dogovore. Da li su ova načela međusobno saglasna? Odgovor je negativan.

Lako je videti prvu nesaglasnost. Naime, na pitanje zašto se Srbija meša u probleme sa kojima se trenutno suočava Bosna i Hercegovina, odgovor nije da se ne meša, već da se meša zato što je garant Dejtonskog sporazuma. No, to je, da se tako izrazim, sistemska kontradikcija, koja je posledica, blago rečeno, mešanja Srbije u rat u Bosni i Hercegovini. Zapazimo to ovde i ostavimo po strani.



Uzmimo da se načelo nemešanja odnosi, sada i samo, na trenutne i buduće političke probleme sa kojima se suočava i suočavaće se Bosna i Hercegovina. Tu je važna saglasnost načela o nemešanju i onoga o podršci demokratiji, kao i kritika visokog predstavnika Valentina Incka zato što ne uvažava demokratske odluke legitimno izabranih predstavnika. To se odnosi na odluku visokog predstavnika da stavi van snage odluku skupštine Republike Srpske da preuzme neke nadležnosti Bosne i Hercegovine. Jeremić već duže vreme ističe zalaganje Srbije za demokratizaciju Bosne i Hercegovine. Evo najnovije izjave (Vreme 964, 25. jun 2009): „Nadam se da će svi činioci Dejtonskog sporazuma u bliskoj budućnosti doći do zajedničkog zaključka da je nakon 15 godina vladavine visokih predstavnika u BiH došlo vreme da se uspostavi puna demokratija.“ Kako se to odnosi prema načelu nemešanja? To zavisi od toga kako se shvati načelo konsenzusa triju naroda. Zašto? Zato što se tim načelom definiše demos u Bosni i Hercegovini. Šta to implicira?

Odgovor je nedvosmislen: ako je o svemu što je od zajedničkog interesa potrebno da se dogovore sva tri naroda, ako je to demokratski postupak, onda je odluka skupštine Republike Srpske nedemokratska. Iz ovoga, opet, sledi sledeće: ako se predviđa mogućnost da do saglasnosti ne dođe i da može da dođe do jednostranih odluka jednog, drugog ili trećeg naroda, potrebno je da neko arbitrira. U skladu sa principom nemešanja, to ne može da bude neka druga zemlja, recimo Srbija, već međunarodna zajednica, dakle njen visoki predstavnik. Što je smisao Dejtonskog sporazuma, čiji je garant Srbija, što se neprestano i ističe. A iz toga bi trebalo da sledi podrška visokom predstavniku, a ne kritika njegovog postupka, a to bi i inače trebalo da sledi iz načela nemešanja u unutrašnje poslove suverenih država (Bosna i Hercegovina je članica UN od 1992).

Pogledajmo sada nesaglasnost zalaganja za demokratizaciju i odlučivanje konsenzusom triju naroda. Lako je videti da Republike Srpske ne bi uopšte bilo da su ta dva načela poštovana. Takođe je jasno da bi uređenje Bosne i Hercegovine bilo sasvim drugačije od dejtonskog da je demos ove zemlje definisan na prirodan način, dakle kao skup

građana ove države, kako je i bio definisan, po preporuci međunarodnih činilaca, na referendumu o samostalnosti, što je bila osnova za prijem Bosne i Hercegovine u UN i za angažovanje međunarodne zajednice od tada do sada. Budući da Dejtonski sporazum nije tako definisao demos Bosne i Hercegovine, potrebna je podela nadležnosti i njena povremena preraspodela. Do nje se ne može doći jednostranim odlukama, a saglasnosti za sada nema. Zbog čega i postoji visoki predstavnik koji povremeno podseća sve, uključujući i garante koji se mešaju ili se ne mešaju, da ne postoji volja da se ova dva načela usaglase.

U toj se, dakle, stvari, politika Tadića i Jeremića ne razlikuje od Miloševićeve politike. Najpre se *sub rosa* podstiče jednostranost donošenja odluka u Republici Srpskoj pozivanjem na demokratska načela, što se tamo shvata kao obećanje da će se ići do kraja, a potom se izbegava sukob sa međunarodnim činiocima, pa se verbalno podržava načelo konsenzusa. A sve vreme se, naravno, ističe privrženost načelu nemehanja.

U tom je kontekstu zanimljiva politika istine koju od nedavno zagovara Jeremić. „Mi smo“ kaže on (Utisak nedelje, sajt B92), „naprosto, kao ova Vlada, koja ne oseća nikakvo opterećenje onoga što se dešavalo u prošlosti, zbog toga što mi naprosto u tome nismo učestvovali, mi ni jednim svojim gestom nismo doprineli destabilizaciji regiona ni sada, ni prošle godine kada je bilo izuzetno teško, prilikom jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova, pogotovo tokom 90-ih godina. Znači, mi nemamo razloga da se stidimo toga, da kažemo istinu. I ako je svakome drugome dozvoljeno da kaže otvoreno istinu, to ja mislim, da treba da bude dozvoljeno i nama.“ I pojačanim tonom: „Ne može se graditi spoljna politika i budućnost ove zemlje na lažima i na prenebregavanju prošlosti, a desile su se stvari u prošlosti, koje možda nisu prijatne nekim od naših suseda. Možda su neki od naših suseda učinili stvari kojih ne bi baš voleli da se javno podsećaju, da su to učinili, ali mi nemamo nikakvog razloga da to krijemo.“

Ovde je važno precizno razumeti kako se koriste prvo i treće lice množine. Mi, koji smo sada na vlasti u Srbiji, nemamo ni jedan razlog



da bežimo od istine. Oni, susedi, dakle države, imaju, ali oni, koji su sada tamo na vlasti, to ne vole da čuju. Jer su oni, biće važno u nastavku videti ko su ti oni, činili u prošlosti stvari na koje ne vole da ih se podseća. Nama, koji smo na vlasti, valja razumeti, istina o tome šta smo činili, važno je biti načisto na koga se misli, u prošlosti ne stvara nikakve probleme, a ni neprijatnost (nije jasno da li ni odgovornost).

Da bi se razumelo o kojoj politici istine je reč, valja podsetiti da se ovde govori, između ostalog i prečutno, o odluci vlade Srbije, na insistiranje Jeremića, da tuži Hrvatsku za genocid i da joj pridruži dokumentaciju o genocidu nad srpskim narodom pod režimom Nezavisne države Hrvatske (NDH) u toku Drugog svetskog rata. Ovo poslednje je istina koja nekim susedima smeta, jer „su to učinili“. Tu se pod susedima može jedino misliti na narode, dakle na hrvatski narod. Zašto? Zato što se ne može misliti na one koji su sada na vlasti u Hrvatskoj i zato što se ne može misliti na hrvatsku državu, jer niti ona niti bilo ko drugi, dakle ni međunarodna zajednica, ne prihvataju kontinuitet sa NDH (o ostalim optužbama će odlučiti jedan ili drugi međunarodni sud). Franjo Tuđman se trudio da taj kontinuitet nekako ustanovi, ali u tome nije uspeo. Dakle, istina o tome ne može da smeta ni hrvatskoj državi niti hrvatskim vlastima, jer nisu „to učinili“. Tako da se ovo jedino može shvatiti kao Jeremićevu insistiranje na kolektivnoj odgovornosti hrvatskog naroda, što naravno nije istina i shvata se kao uvredljivo, što i jeste.

Drugacije, na žalost, stoji stvar sa srpskim vlastima i srpskom državom, ne i sa srpskim narodom. Naime, u prostorijama vlade čiji je Jeremić član, a to obavezuje i Tadića, visi (ako nije skinuta u međuvremenu) slika predsednika vlade Srbije Milana Nedića, on se tako titulira da bi njegova slika tu mogla da se nađe, čime se ističe kontinuitet srpske države sa Nedićevom državom. Što čini Srbiju i sve njene vlade, pa i članove vlade, ne lično nego kao predstavnike države, odgovornima za sve ono što je Nedićev režim činio (lično su odgovorni za to što je portret tu, ili je bio tu, gde jeste). To nisu obaveze koje drugi priznaju, što je dobro. To, takođe, na sreću, ne obavezuje srpski narod, bez obzira na trud koji u to ulažu srpski intelektualci i političari, kojima

su dragi kolektivni identiteti i duhovna jedinstva (videti razne izjave u tom smislu Tadića i Jeremića), jer to naprosto nije istina, jer ne može da bude istina. Ali kada bi bilo istina, kao što ne mali broj nacionalista tvrdi, bilo bi prirodno da ona bude neprijatna sadašnjim članovima svih oblika srpskih vlasti, a i svim generacijama srpskog naroda. Nad čime bi trebalo da se zamisle i Tadić i Jeremić. Jer ako veruju u postojanje te odgovornosti, ali ne bi da je prihvate, onda moraju da lažu.

Valja pozdraviti politiku načela i istine za koju se zalažu Tadić i Jeremić, jer je zaista potrebno zastupati načela i držati se istine – to je čak i u javnom interesu, ako već nije dovoljno opravdano i obavezujuće samo po sebi. Neki kažu da bi ove izjave, sve zajedno sa protivrečnostima, tako i trebalo shvatiti – kao, što bi rekao Nušić, nikaragvansku protivodbranu. Samo još da je smešno.

Peščanik.net, 27.06.2009.

RUSKI ZAJAM

Valja razlikovati zajam od Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i onoga koji se traži od Rusije. Jer oni nemaju istu namenu i ne uzimaju se iz istog razloga.

Zajam koji odobrava MMF ima za cilj da se stabilizuje kurs tako što će se povećati poverenje banaka i drugih kreditora da će im novac biti vraćen, pa ga neće povlačiti i nastaviće sa dotadašnjom kreditnom aktivnošću. To ukazuje i na razlog za tu pozajmicu: u suprotnom bi pretio stečaj, jer se ne bi izvršavale dužničke obaveze, i pretila bi značajna devalvacija dinara, jer bi bilo potrebno izvoziti više kako bi se nekako izmirile obaveze prema kreditorima.

Od Rusije se pak zajam traži pre svega da bi se finansirale tekuće obaveze, a kaže se i da bi pozajmica bila korišćena za sasvim specifična ulaganja. Kako se već uobičajilo kada se posluje sa Rusijom, zajam traži predsednik države i to „u paketu”, dakle za razne namene. To će dovesti do sličnih problema kao i posao sa gasovodom i prodajom Naftne industrije, no o tome više kada oni koji traže zajam odluče da nešto više o tome kažu javnosti, to jest građanima koji će finansijski, i na svaki drugi način, odgovarati za preuzete obaveze.

Zašto se traži zajam od Rusije? Prvo, zašto od države? Drugo, zašto od te države? Državni zajam se traži zato što nema komercijalnih. To je važno znati jer razjašnjava stanje u kojem se nalaze javne, i druge, finansije u Srbiji. Nema kreditora, jer je rizik da se taj novac neće povratiti suviše veliki. Ostaju samo suvereni kreditori, to će reći države. Da je Srbija članica Evropske unije, to bi bile druge zemlje članice, kao u slučaju Mađarske, Rumunije ili Latvije. Kako nije, ostaju druge države. One, opet, moraju da imaju političke, a ne samo komercijalne motive da pozajmljuju novac. A politički interes za Srbiju ima samo Rusija. Videćemo kakav i koliki.

Blic komentar, 01.07.2009.

ATLANTSKA BEZBEDNOST

Možda ima smisla racionalno razmotriti odnos prema Atlantskom savezu (NATO) sada kada je odlučeno da učlanjenje nije aktuelno. Pitanje je da li bi se pristupanjem tom saveznu povećala bezbednost? Valja razmotriti tri posledice članstva na bezbednost države i građana.

Najpre bi trebalo utvrditi trenutni politički odnos Srbije i Atlantskog saveza. Često se čuje od onih koji se protive tome da NATO postane saveznik Srbije (i obratno) da je to neprihvatljivo „jer su nas oni bombardovali“. Koji je politički značaj činjenice da su NATO i Srbija bili u ratu? To zavisi od odgovora na pitanje da li je to neprijateljstvo okončano ili nije. Ako jeste, tada je činjenica da je NATO bombardovao Srbiju irelevantna za odlučivanje o tome da li je savezništvo poželjno ili nije. Ako se smatra da stanje neprijateljstva i dalje traje, bilo zbog bombardovanja ili iz nekog drugog razloga (kao što je, što se takođe često ističe, uspostavljanje „NATO-države“ na Kosovu), tada je, naravno, savezništvo nemoguće. Ukoliko, međutim, Srbija nije u neprijateljskim odnosima sa Atlantskim savezom, što zapravo znači sa njegovim državama članicama (pre svega sa SAD), tada je neprijateljstvo u prošlosti irelevantno za odlučivanje o uspostavljanju savezničkih odnosa. Ključno pitanje je da li se očekuje i želi prijateljstvo u budućnosti, a ne nemilo iskustvo iz prošlosti. To je, dakle, prvo ili prethodno pitanje: da li je Srbija u neprijateljskim odnosima ili planira da bude u neprijateljskim odnosima sa Atlantskim savezom? Ako je odgovor negativan, onda se može ići dalje u razmatranje prednosti i nedostataka eventualnog savezništva.

Ključno pitanje, ako se želi napraviti sledeći korak, jeste da li se ovim savezništvom bezbednost povećava? U jednom smislu je jasno da se povećava: neprijateljstvo sa Atlantskim savezom je isključeno. Pored toga, NATO ne bi mogao da donosi odluke koje imaju, posredno ili neposredno, negativne posledice po bezbednost Srbije, jer se odluke donose jednoglasno. Ostaje samo pitanje da li se tim savezništvom preuzimaju nove obaveze, recimo prema neprijateljima novih saveznika ili za učešće u zajedničkim misijama. Ovo zavisi od ocene o tome koliko su usklađeni rizici kojima su izloženi Srbija i NATO. To je empirijsko pitanje i zahteva veoma detaljnu analizu. Ovdje ima smisla samo izneti hipotezu koja je u skladu sa grubim činjenicama, onoliko koliko se one sada mogu sagledati: najvećem broju globalnih rizika, u proseku,



zemlje članice Atlantskog saveza i Srbija su podjednako izloženi, a sa nekim se Srbija suočava više nego mnoge druge zemlje koje su članice Atlantskog saveza. Ovo je tačno kada je reč o terorizmu, međunarodnom kriminalu i praktično svim oblicima rizika po individualnu, društvenu, privrednu i svaku drugu bezbednost. Takođe, može se očekivati da će tako biti i u budućnosti. Ukoliko je tako, tada se odlukom o neučlanjenju u Atlantski savez istovremeno donosi i odluka da će se živeti manje bezbedno budući da su pretnje bezbednosti veće nego u zemljama Atlantskog saveza, a da su sredstva Srbije za očuvanje bezbednosti daleko ograničenija od sredstava Atlantskog saveza. Zapravo, kao što je poznato još od čuvenog članka Olsena i Zekhausera (iz 1966, koji se na internetu može naći na <http://www.scribd.com/doc/7259971/Olson-and-Zeckhauser-An-Economic-Theory-of-Alliances>), članstvo u ovom savezu omogućuje manjim zemljama članicama da značajno smanje troškove koje izdvajaju za bezbednost, pri datim rizicima i uz dati nivo bezbednosti. Naravno, još se više smanjuju troškovi ukoliko se Srbija suočava sa većim, kako se kaže asimetričnim, izazovima svojoj bezbednosti nego što je slučaj sa drugim zemljama saveznicama.

Stvar može drugačije da izgleda ukoliko se smatra da bi se ovim savezništvom stekli novi neprijatelji i to asimetrični. Recimo, ako bi Rusija postala neprijatelj Srbije iako, inače, nije u neprijateljskim odnosima sa Atlantskim savezom i sa svakom pojedinom zemljom članicom. Ili, drugačije rečeno, ako bi gubitak na prijateljstvu sa Rusijom bio veći nego što je to slučaj sa drugim zemljama članicama Atlantskog saveza. Ovo je, prepostavljam, bilo na pameti onih koji su odlučivali o učešću srpskih vojnika u vojnoj vežbi Atlantskog saveza u Gruziji. Naravno, korist od članstva u Atlantskom savezu je utoliko manja ukoliko je, da nastavim sa ovim primerom, veće neprijateljstvo sa Rusijom. Usled toga, važno je utvrditi od čega zavisi stepen nezadovoljstva Rusije eventualnim pristupanjem Srbije Atlantskom savezu?

Ovo bi se moglo videti na primeru sporazuma o gasu i Naftnoj industriji Srbije. Pre nego što je sporazum potpisana, eventualnu nespremnost Srbije da uđe u taj sporazum Rusija bi verovatno dočekala sa nezadovoljstvom, koje bi moglo da se ispolji, kao što je i sugerisano od strane nekih sprskih zvaničnika, priznavanjem nezavisnosti Kosova. Uzmimo da je tako. U tom slučaju, potpisivanjem sporazuma se mora računati sa rastom ruskog nezadovoljstva ukoliko bi se u budućnosti donela odluka o pristupanju Atlantskom savezu. Ne samo da bi bila ugrožena čitava strategija spoljne politike, nego i ispunjenje svih obaveza koje su preuzete energetskim sporazumom, a i mnogih drugih koje će tek uslediti. Tako da nespremnost da se na samom početku racionalno sračuna cena eventualnog ruskog nezadovoljstva vodi tome da je rizik od asimetričnog nezadovoljstva Rusije znatno veći za Srbiju nego za druge zemlje članice Atlantskog saveza. Tako posmatrano, ocenom da nije dobro rizikovati rusko nezadovoljstvo i da je, iz istog razloga, potrebno prihvati sporazum o gasu i o prodaji Naftne industrije Srbije, donosi se dalekosežna strateška odluka o odnosima sa Atlantskim savezom, pa tako i odluka o bezbednosti zemlje i građana: ostaće se izvan Atlantskog saveza i rizikovaće se manja bezbednost države i građana Srbije.

Konačno, potrebno je razmotriti pitanje alternativa. Ovde bi trebalo najpre ukazati na čestu grešku, retoričku ili stvarnu, koju čine neki kritičari politike učlanjenja u Evropsku uniju i NATO. Naime, kaže se da je absurdno dokazivati poželjnost ovih integracija tvrdnjama da „one nemaju alternativu“. Oni koji daju takve izjave verovatno žele da kažu da je trošak izbora ovih integracija manji od alternativnih, a ne da nikakvih alternativa nema. U ovom času, Srbija se odlučila za neutralnost. Je li to ostvarivo i postoji li neka druga alternativna politika?

Da bi zemlja bila neutralna, ona mora da vodi spoljnu politiku koja je neutralna i koja je međunarodno prihvaćena kao neutralna. Srbija svakako ne može da se pozove na istoriju neutralne spoljne



politike. Takođe, trenutne, izričite ili prečutne, spoljnopolitičke obaveze nisu u skladu sa politikom neutralnosti. Usled toga, neutralnost Srbije nije međunarodno priznata, ni prečutno niti izričito. Ne može se reći da je Srbija izbegavala učešće u vojnim konfliktima, a nije, polazeći od njenog realnog spoljnopolitičkog ponašanja, racionalno očekivati da bi bila neutralna u budućim vojnim sukobima u kojima bi njeni interesi bili ugroženi. Usled toga, ne može se očekivati međunarodno priznanje njene neutralnosti. Tako da neutralnost nije izvodiva alternativa.

Druga mogućnost jeste savezništvo sa nekom drugom zemljom ili grupom zemalja koje nisu članice Atlantskog saveza. To bi pretpostavljalo spremnost te zemlje ili te grupe zemalja da preuzmu obavezu da doprinose bezbednosti Srbije. Teško je videti koje bi to alternativno savezništvo bilo? Vojno savezništvo sa Rusijom, što je bila politika vođstva Srpske radikalne stranke, pre nego što su se odlučili da budu srpski naprednjaci, nije realistična alternativa. Ta bi politika bezbednosti vodila značajnom povećanju rizika upravo bezbednosti Srbije i njenih građana. Jer bi umanjila saradnju sa Atlantskim savezom, dok Rusija kao saveznik ne može ništa konkretno da doprinese bezbednosti Srbije. Tako da je ta alternativa takođe neostvariva, čak i ako bi, recimo srpskim narodnjacima, bila politički poželjna.

Ostaje ona spoljna politika koja se sada vodi. Reč je o politici promenjivog savezništva. To je, očigledno, izvodivo i, moglo bi se zaključiti na osnovu ponašanja, poželjno za trenutnu srpsku vladu, a čini se i za srpsku javnost. Obično se smatra da je to najgora moguća spoljna politika koju može da vodi mala zemlja koja se, kada je reč o bezbednosti, suočava sa mnogostrukim i, čak u nekim slučajevima, visokim rizicima. Razlog je u tome što нико nema poverenja u nju i u njenu politiku. Politika privremenih i promenjivih savezništava je ostvariva, mada se može raspravljati o poželjnosti, kada je reč o velikim silama. Usled toga, male zemlje imaju koristi od multilateralnih savezništava kao što je Atlantski savez, jer povećavaju svoju bezbednost obavezujući veliku silu ili velike sile na trajno

savezništvo. Srpske vlasti računaju da mogu da igraju na sve karte, da se tako izrazim, mada iskustvo, ne samo tuđe već i sopstveno, iz recimo vremena Miloševića, uči da se to završava veoma rđavim ishodom po bezbednost, pa i po integritet takve zemlje.

Konačno, ako bi se predviđalo da li će Srbija biti članica Atlantstkog saveza za desetak godina, koji je ishod verovatan? Ako se uzmu u obzir realni interesi i racionalna ocena o tome kako bi se mogla povećati bezbednost zemlje i njenih građana, odgovor bi morao biti pozitivan. Da li će pristupnicu potpisati demokrata ili naprednjak, to će zavisiti samo od njihovih političkih sposobnosti i uspeha. I od sreće, što bi rekao Makijaveli.

Peščanik.net, 03.07.2009.

ŠTA BEŠE NESVRSTAVANJE

Kada neko pomene samoupravljanje, to je sećanje, onih koji se sećaju, na dobra vremena. Ni razlozi za uvođenje toga sistema, a ni njegove neprirodnosti se više ne pominju. Isto se sada događa sa politikom nesvrstavanja. Zemlja je bila uticajna – to je ono što se stalno ističe. Ne govori se ozbiljno o razlozima za izbor upravo takve spoljne politike, ne ističe se njen stvarni značaj, ne cene se posledice i ne razmatra se da li je ugled zemlje zaista bio toliki koliki je bio zbog politike nesvrstavanja? Zbog toga, možda, ima smisla posvetiti nekoliko rečenica tim pitanjima. Na kraju još samo kratki komentar o politici svrstavanja u Evropsku uniju.

Možda ima smisla početi sa kraja: šta je bio razlog tome da je Jugoslavija imala visok ugled u svetu? Odgovor je, po mom miš-

ljenju, nedvosmislen: raskid sa Staljinom i sa Sovjetskim Savezom. Time je Jugoslavija stekla ugled u zapadnim zemljama, u socijalističkom svetu i u drugim zemljama. Zbog značaja i daleko-sežnih posledica toga čina, Jugoslavija je bila zemљa čiji je uticaj daleko prevazilazio njenu veličinu.

Taj je ugled zemљa uložila u pokret nesvrstavanja, što je u početku imalo pozitivne posledice i po ugled zemљe i po sam pokret. Do 1967. godine. Od trenutka kada se Jugoslavija svrstala na stranu koja je bila protiv Izraela, politika nesvrstavanja je uticala negativno na ugled zemљe, a uticaj Jugoslavije u samom pokretu se značajno smanjio. Poslednje istupanje Josipa Broza na konferenciji u Havani je bilo gotovo patetično.

Zašto politika nesvrstavanja? Osnovni razlog je bio bojazan Tita i Saveza komunista da bi učlanjenje u NATO ili značajno povećalo opasnost od akcija Sovjetskog Saveza ili bi dovelo da demokratizacije i do brzog gubitka vlasti. Nije dovoljno poznato da se cenilo da je opasnost od Sovjetskog Saveza veća i, zapravo, smrtonosna (i da je NATO, zapravo Amerika, posredni ali i konačni garant bezbednosti zemљe). Ova je ocena čak sadržana, delimično eksplicitno a delimično implicitno, u programu Saveza komunista iz 1958. godine. Ukoliko bi trebalo birati između totalitarizma i demokratije, demokratija je superiorniji sistem. Nesvrstavanje, koje je u punoj meri došlo kasnije, je bilo politika kojom se izbegavao taj izbor. Ali samo privremeno. Jer, sovjetski će totalitarizam biti poražen i nestane, pa će se uspostaviti novi svetski poredak. To je bila racionalizacija te politike.

Koji je bio značaj te politike? Jugoslovenske komunističke vlasti su smatrala da to povećava bezbednost zemљe. U tom smislu, one su valjano procenile šta čine i čemu bi to što čine trebalo da služi. Budući da se smatralo da osnovna pretnja bezbednosti dolazi od Varšavskog pakta, koji je u prvih par decenija posle okončanja Drugog svetskog rata, bio daleko najjača snaga u Evropi, posredno

oslanjanje na NATO uz politiku nesvrstavanja je bila najmanje rizična politika bezbednosti. Posle 1967, to više nije bila sasvim ispravna računica, pa je insistiranje na nesvrstavanju počelo da ima unutrašnjepolitički značaj, što naravno znači da se izgubila prirodna i racionalna veza između političkog cilja i sredstva.

Konačno, koje su posledice ove politike? U trenutku kada je nestala bipolarna struktura moći u svetu, nesvrstavanje više nije doprinisalo ni ugledu niti bezbednosti Jugoslavije. Ugled stečen na otporu Staljinu i totalitarizmu je mogao da se očuva odlučnom demokratizacijom zemlje, recimo negde sredinom osamdesetih godina prošloga veka. Bezbednost je mogla da se podigne na viši nivo pristupanjem Atlantskom savezu (NATO). U promjenjenim odnosima snaga u svetu, istrajanje na politici nesvrstavanja, čak suprotno duhu programa Saveza komunista iz 1958, značilo je da se ne traže prava sredstva kako bi se učvrstile i unutrašnja i spoljna bezbednost. Najgoru procenu je donela srpska politička javnost, jer je prevagnulo shvatanje da je najbolje osloniti se na srpsku verziju boljševizma, Socijalističku partiju, i na Rusiju.

Srpska spoljna politika danas zasnovana je na trostrukom nerazumevanju nesvrstavanja: ključni značaj politike prema Izraelu, beskorisnost kada je reč o unutrašnjoj stabilnosti i bezbednosti, i irelevantnost u unipolarnom ili multipolarnom svetu. Jedan primer je od najvećeg značaja i dovoljan je da se razume domet oslanjanja na pokret nesvrstanih. Srbija bi da se pridruži Evropskoj uniji. Bez obzira na izjave da priznanje Kosova nije uslov za to, jasno je da je uzajamno priznanje neophodno ako i Srbija i Kosovo treba da postanu članice Evropske unije. Nesvrstavanje, pak, nije alternativa članstvu u Evropskoj uniji i ne može ni na koji način da utiče na odnose Srbije i Kosova pre i posle učlanjenja. Nije ni garant bezbednosti, unutrašnje ili spoljašnje, ako do toga članstva ne dođe. A ne može da dovede ni do dugoročnije unutrašnje stabilnosti, čak ni uz posrednu podršku Rusije ili uz politiku promenljivih savezništava. Može da odloži čas odluke.

Peščanik.net, 14.07.2009.



CENA IZBORA

U nekom najopštijem smislu, nema bitne ekonomske razlike između slobodne trgovine i slobodnog kretanja ljudi. Uz to, budući da male zemlje više trguju, trebalo bi da one imaju i pokretljivije stanovništvo. Drugačije rečeno, male zemlje bi trebalo da budu integrisane u spoljna tržišta, bez obzira da li je reč o proizvodima, finansijama ili tržištu rada. Kada se kaže „da bi trebalo“, misli se da su ukupne posledice povoljne i poželjne – to jest, da ubrzavaju rast i poboljšavaju standard. Iz toga ne bi trebalo zaključiti da nije potrebno razumeti zašto ljudi žele da emigriraju, šta određuje broj i strukturu emigranata, kao i kakva je politika migracije potrebna. Slede odgovori na ta tri pitanja (detaljnije u mom tekstu Mobility and Transition in Integrating Europe).

Od čega zavisi broj ljudi koji namerava da emigrira ili razmišlja o tome? Da bi se što je moguće jednostavnije odgovorilo na ovo pitanje, potrebno je zapaziti da su troškovi emigriranja, obično, prilično veliki: cena izbora je previšoka. Nije reč samo o novčanim troškovima, već i o izgubljenim prednostima porodice, kulture, društva i politike. Usled toga, u normalnim okolnostima, emigracioni potencijal nije preterano veliki. Ukoliko, pak, veliki broj ljudi izražava želju ili nameru da napusti zemlju i potraži posao i životne šanse u inostranstvu, to se, u najvećem broju slučajeva, ne može objasniti samo time što tamo ima više posla ili što je zarada veća. Uzroke velikom emigracionom potencijalu bi pre svega trebalo potražiti u visokim troškovima ostanka. Jer su kod kuće izgledi na tržištu rada rđavi, a i teško je ostvariti porodične, društvene i političke interese ili je njihova ostvarivost uslovljena visokom konfliktnošću.

No, čak i u najbolje uređenim zemljama, ukoliko su male, a pogotovo ako su nedovoljno razvijene, oni koji se sklonostima ili sposobnostima ne uklapaju u postojeću privrednu specijalizaciju ili ne mogu da ostvare svoje ciljeve, imaju interes i korist od emigriranja. Ovo je neka vrsta objektivnog emigracionog poten-

cijala, jer, recimo, neka zanimanja ne postoje ili njihova razvijenost ne zadovoljava. Ovo se posebno odnosi na sistem obrazovanja i na niz profesija, posebno visoko stručnih, ali ne samo na njih. Naravno, mogućnost produktivnijeg zaposlenja u inostranstvu podrazumeva i veću zaradu, ali ovo drugo ne mora da bude ni uzrok emigracije, a ni razlog za emigriranje.

U zemljama Evropske unije se dosta vodi računa o emigrantskom potencijalu zemalja kao što je Srbija, ali on nije od odlučujućeg značaja kada je reč o broju ljudi koji stvarno i emigrira. Jer to zavisi pre svega od tražnje za stranom radnom snagom u samoj Evropskoj uniji, dakle zavisi pre svega od uslova na tržištima rada u zemljama gde emigranti traže posao ili teže da se nastane. Pri tom, potrebno je voditi računa o činjenici da institucionalizacija tržišta rada u imigrantskim zemljama teži da troškove prebací na emigrante. Među zemljama u tome postoje razlike, a postoje i neke pogodnosti kod nekih profesija, uglavnom sa visokom kvalifikacijom. Ali, u načelu, kada je reč o emigrantima, nacionalizam (ili patriotizam) je dominantno, takoreći primarno, načelo politike regulacije tržišta rada. Uzgred, to je i najbolji način da se razume priroda nacionalizma (i patriotizma) uopšte, kao sredstva redistribucije ili diskriminacije, i kada je reč o pritiscima na određene ljudе da emigriraju, i kada je reč o uslovima pod kojima se u neku zemlju imigrira.

Ovu činjenicu o odnosu prema troškovima mobilnosti valja razumeti da bi se realno ocenili izgledi za emigriranje. Poređenje sa izvozom robe nije ovde lišeno smisla: kao što je teško konkurisati izvoznicima iz zemalja sa veoma niskim troškovima, tako je teško konkurisati emigrantima iz manje razvijenih zemalja. Ako je reč o zemljama Evropske unije, nema sumnje da će dugoročno postojati tražnja za dodatnom radnom snagom, pre svega iz demografskih razloga, ali to ne znači da će tu tražnju zadovoljiti emigranti iz zemalja kao što je Srbija. Naprotiv, emigranti iz drugih zemalja imaju institucionalizovane prednosti ili su spremniji da prihvate troškove emigracije i stoga su konkurentniji. Tako da je objektivan



potencijal emigriranja relativno ograničen velikom konkurencijom čak i u dobra vremena, a nekmoli kada je recesija.

Koja politika emigracije je najbolja? Najveći broj istraživanja, bar koliko je meni poznato, nalaze da je mobilnost korisna za migrante ali i za male, a pogotovo za manje razvijene zemlje. Mogućnost emigriranja utiče pozitivno na zaposlenost, na obrazovanje, na plate, na dohotke (preko doznaka i drugih transfera), na institucionalni razvoj i na niz drugih pokazatelja od interesa za individualni standard, privredni rast i društveni razvoj. Ukoliko je to tačno, politika emigracije bi trebalo da je ista kao i trgovačka politika; trebalo bi ukloniti prepreke prekograničnoj mobilnosti kako bi se ljudi suočili sa pravom cenom izbora. Ovo se najbolje postiže integracijom; ljudi koji bi da se zaposle u nekoj zemlji članici Evropske unije imaju najbolje izglede ukoliko dolaze iz druge zemlje članice (ili zemlje koja je kandidat za članstvo). Ovo zato što ne trpe posledice lokalnog nacionalizma, a imaju koristi od evropskog nacionalizma (isto važi i za trgovinu robom i uslugama, što se često previđa kada se govori o prednostima i troškovima trgovačkog sporazuma sa Evropskom unijom).

Integracija je valjana politika ne samo da bi se iskoristile prednosti većeg tržišta rada, već i da bi se smanjile eventualne negativne posledice migracije. Uzmimo primer nauke. Najbolji način da se utiče na povoljna kretanja na tržištu naučnim radom jeste integrisanost univerziteta i naučnih ustanova sa onima u svetu, kako kada je reč o programima i nastavi, tako i kada je reč o naučnim i istraživačkim projektima. Zemlja stiče mogućnost da se oslanja na svetska naučna saznanja, pa je mobilnost od velikog značaja ne samo za naučnike, već je i u javnom interesu.

Isto važi, manje-više, za mobilnost uopšte. Štaviše, Srbija ima sve izglede da bude zemlja koja će uvoziti radnu snagu, ukoliko ima za cilj da se ubrzano razvija. Ovo je posledica demografskih karakteristika. U ovom času, emigrantski potencijal je značajan,

jer su privredne, društvene i političke okolnosti nepovoljne, ali modernizovana Srbija će uvoziti radnu snagu, bilo da je reč o povratnicima ili o ljudima iz demografski aktivnijih i mlađih zemalja. To će predstavljati izazov za mnoge vrednosne, društvene i političke karakteristike preovlađujuće nacionalističke političke kulture, ali to je cena izbora, kako individualnog tako i javnog.

Integralna verzija teksta objavljenog u Politici

Peščanik.net, 04.08.2009.

Ni MMF NIJE ŠTO JE BIO

Kako se čini da javnost ne zna tačno čime se rukovodi MMF i šta se od njega može očekivati u ova krizna vremena, možda ima smisla objasniti, koliko je moguće jednostavnije, model kojim se MMF služi, u kojoj se on meri dopunjaje sa modelom Svetske banke, i da li su u njih unete neke bitnije promene u ovo vreme svetske krize? Na kraju možda ima smisla dodati kratko objašnjenje o tome zašto je potrebna, i da li je moguća, koordinacija monetarne i fiskalne politike?

Polakov model

Kada se čitaju programi finansijske podrške koje MMF sklapa sa zemljama članicama, može se zapaziti da su analize na kojima se oni zasnivaju prilično eklektične, ali da su uslovi koji se postavljaju da bi se odobrila finansijska podrška prilično jednoobrazni. Ovo zato što se operativni vidovi, recimo, stendbaj aranžmana, u velikoj meri rukovode poznatim Polakovim modelom zasnovanim na monetarnoj teoriji bilansa plaćanja (vidi na primer J. J. Polak,



The IMF Monetary Model at Forty). Ta formulacija može da zvuči tehnički i dosta odbojno, ali je reč o prilično jednostavnom shvatanju o tome sa kakvim se problemima u finansijskim transakcijama sa svetom mogu suočiti pojedine zemlje i kako bi im u tome MMF mogao pomoći, onda kada ne mogu redovno da izmiruju obaveze. Sam model je veoma jednostavan i možda ima smisla da se prikaže. On se sastoji od četiri jednačine iz kojih se izvodi jedan cilj i jedno sredstvo kojim se taj cilj postiže.

$$L = kY \text{ ili } \Delta L = k\Delta Y \quad (\text{tražnja novca}) \quad (1)$$

$$M = mY \quad (\text{sklonost uvozu}) \quad (2)$$

$$\Delta L = \Delta R + \Delta D \quad (\text{ponuda novca}) \quad (3)$$

$$\Delta R = X - M + K \quad (\text{bilans plaćanja}) \quad (4)$$

Politička implikacija je:

$$\Delta D = -\Delta \quad (5)$$

Definicije simbola: Y stoji za nacionalni dohodak ili za bruto domaći proizvod (BDP), L stoji za novac, M za uvoz, R za rezerve centralne banke, D za domaći kredit, X za izvoz, K za priliv stranih sredstava, k za stepen monetizacije, a m za sklonost uvozu, dok Δ stoji za promenu. Pretpostavlja se da su izvoz i priliv stranog kapitala određeni spolja (X, K), odlukama stranih potrošača i investitora, a da su nacionalni dohodak, uvoz i količina novca (Y, M, L) određeni unutrašnjim činiocima, dakle privredom u celini, tako da privredne vlasti mogu neposredno da utiču jedino na rast kredita, zapravo domaćeg kredita. Ukoliko se ovakva interpretacija modela prihvati, tada se može razmišljati ovako:

Ako se poveća ponuda kredita, povećaće se količina novca (jednačina 3), pa i nacionalni dohodak (jednačina 1), a to znači i uvoz (jednačina 2), što će povećati deficit u spoljnoj trgovini i uzrokovati pad rezervi, ako je priliv novca iz inostranstva, K, određen, kao što je prepostavljeno, odlukama koje se donose u

inostranstvu. Dakle, sledi zaključak da rast kredita vodi padu rezervi (jednačina 5). Ovo može da dovede do makroekonomske nestabilnosti, recimo zato što će kurs postati nestabilan, zbog čega je potrebno održati određen nivo rezervi, a to se može postići, u ovom modelu, jedino kontrolom kreditne ekspanzije.

Dakle, cilj je određeni nivo rezervi, a sredstvo je kontrola kreditne ekspanzije.

Na osnovu ovoga modela može se lako razumeti i koju ulogu ima MMF i zašto postavlja uslove koji se mogu naći praktično u svim stendbaj programima. MMF kreditima može da podupre rezerve, kako bi se stabilizovalo domaće finansijsko tržište, ali zato najčešće traži da se ispune tri uslova: (i) da se ustanovi donji nivo rezervi, (ii) da postoji gornja granica rasta kredita i (iii) da se javna potrošnja usklađuje sa javnim prihodima, dakle da se ograniči mogućnost deficitarnog finansiranja budžeta (obično tako što se utvrdi gornja granica fiskalnog deficitu u odnosu na BDP).

Ovaj poslednji uslov je svakako najsporniji, pa nije nevažno uočiti da nije eksplicitno sadržan u osnovnom modelu. Naravno, nacionalni dohodak se može razložiti na privatni i javni sektor, pa ako se privatni sektor ostavi po strani, deficit u javnom sektoru podrazumeva povećanje kredita, što onda, istom logikom kao i ranije, utiče na deficit u platnom bilansu i vodi smanjenju rezervi. Usled toga, MMF brine o veličini fiskalnog deficitu. No, taj uslov nije strogo rečeno neophodan, ukoliko se monetarnom politikom kreditna ekspanzija zaista može držati pod kontrolom. Ukoliko to nije moguće, bilo iz načelnih ili iz političkih razloga, tada je fiskalni uslov svakako neophodan, mada ostaje da se precizno formuliše.

No, ako se smatra da bi fiskalna politika trebalo da bude odgovorna za privrednu stabilnost, tada postaje jasno da to znači da će biti potrebno značajno ograničiti diskrecionu javnu potrošnju, ali i sve druge kanale kojima se javna potrošnja povećava. Polazeći od toga,

vremenom su povećavani uslovi koji bi trebalo, što neposredno a što posredno, da obezbede stabilnost fiskalnoj politici: to su takozvani strukturni uslovi ili ono što se naziva strukturnim reformama. Ideja je da je potrebno preraspodeliti odgovornost između javnog i privatnog sektora tako da se smanji pritisak na fiskalnu politiku i ograniči njena sposobnost da izlazi u susret političkim, privrednim i socijalnim zahtevima. Iz tog pristupa je proizašao takozvani Vašingtonski konsenzus. Njegove elemente su MMF i Svetska banka postepeno ugrađivali u svoje programe, bilo da su to bili stendbaj aranžmani ili oni za strukturno prilagođavanje.

Osnovna ideja ovoga konsenzusa nije bila ideološka, kao što se često misli. Da bi se to videlo, ima smisla vratiti se za čas Polakovom modelu. Pretpostavimo da zemlja nema svoj novac ili da ima potpuno fleksibilan, slobodno plivajući kurs – rezerve su u oba slučaja nepotrebne (ili gotovo nepotrebne). Da to ponovim: uzimimo da zemlja uvede evro ili dolar kao svoje zvanično sredstvo plaćanja ili da ima svoj novac, ali je kurs potpuno fleksibilan i trenutno izjednačava bilans plaćanja (recimo uvoz i izvoz: koliko izvoza, toliko uvoza), tada, u oba slučaja, rezerve nisu potrebne, pa nije potreban MMF, jer nije potrebna finansijska podrška rezervama centralne banke.

Ako ovo nije realistično, nije nevažno pitanje zašto? Polakov model je uglavnom namenjen manje razvijenim zemljama, mada su se sa platnobilansnim problemima suočavale i razvijene zemlje. No, kada je reč o manje razvijenim zemljama, monetarna i fiskalna politika mogu da budu nemoćne da se odupru zahtevima za jednom ili drugom vrstom intervencija, što može da dovede do problema u bilansu plaćanja. Oni će biti manji, može se smatrati, ako su obaveze i odgovornosti valjano raspoređene. Vašingtonski konsenzus i gotovo sve druge strukturne reforme su nastali u potrazi za boljom raspodelom odgovornosti u privredi, društvu i javnoj sferi. Budući da je reč o preraspodeli prava i obaveza, ideološki sporovi su neminovni, a obično se svode na sukob socijalista i liberala oko uloge države i tržišta, što je dovelo do identifikacije strukturnih reformi

sa neoliberalizmom, jer one podrazumevaju jačanje privatnog, tržišnog sektora (mada ne uvek i svuda i ne jednoobrazno), a potom i do uverenja sledbenika i neobaveštenih da je ideologija svemoćna, u negativnom i pozitivnom smislu. To, međutim, nije u skladu ni sa stvarnim problemom, ni sa ocenom valjanosti predloženih rešenja.

Recimo, neoliberali uglavnom nisu zagovornici Vašingtonskog konsenzusa. Nezato što ne odobravaju jednu ili drugu od predloženih reformi, mada se o njima može raspravljati, već zbog značajnog povećanja uloge međunarodnih finansijskih ustanova (MMF i Svetska banka). Ukoliko ste neoliberal, teško da ćete prihvati da je poželjno i izvodivo da reforme u nekoj zemlji formuliše i sprovodi, putem uslovljavanja, neka međunarodna ustanova. Uz to, kao što se može videti iz prikazanog modela, fiskalna uslovljavanja i strukturne reforme nisu nephodni da bi MMF obavio svoju ulogu finansijske pomoći kako bi se održala platnobilansna ravnoteža. Ovo saznanje je važnije od ideoloških sporova, ma koliko da oni naizgled pomažu razumevanju i objašnjenju.

Novi MMF

U normalna vremena, MMF odobrava kredite u okolnostima kada neka privreda ne može da sačuva potreban nivo rezervi i da izvršava svoje spoljne finansijske obaveze, kada ti problemi nisu izazvani spolja, a promena privredne politike koja se zahteva ne može da utiče na međunarodnu privredu. Model po kome MMF određuje sadržaj konkretnih stendbaj programa, koji sam skicirao, ne može se primeniti na globalne krize. Budući da je trenutna kriza globalna, MMF mora da se prilagodi, a i da se reformiše, ukoliko se predviđa da je globalizacija nezaustavljiv proces, pa će i krize u budućnosti biti globalne. Imajući to u vidu, MMF se suočava sa tri osnovna izazova:

Prvo, budući da je kriza globalna, potrebno je podstaći globalnu tražnju, a to znači da je potrebno podstaći tražnju pojedinačnih država (a ne smanjiti je kako sugerije postojeći model). Sa tim ciljem,

MMF bi trebalo da značajno poveća svoj kreditni potencijal, za oko 1000 milijardi dolara. Nije, međutim, izvesno kako će ti krediti da posluže kreditnoj ekspanziji i ekspanziji tražnje uopšte u pojedinim zemljama? Kada je reč o kreditima za brzu namenu (reč je o 250 milijardi dolara), koje mogu da dobiju zemlje sa veoma dobrim istorijatom makroekonomске stabilnosti, i mogu da ga koriste kako nađu za shodno, to je svakako jedan novi instrument koji bi mogao da posluži, recimo, i za povećanje budžetske potrošnje, jer je reč o kreditu uz koji ne idu nikakvi uslovi. No, pristup toj kreditnoj liniji ima relativno mali broj zemalja koje zadovoljavaju navedeni kriterijum.

Drugi je problem šta činiti sa zemljama koje se suočavaju sa platnobilansnim problemima, među koje spadaju gotovo sve zemlje u tranziciji? Primena postojećeg modela na stendbaj aranžmane sa ovim zemljama čini se da zahteva rešenja koja su upravo suprotna od onih koja bi bila potrebna u okolnostima globalne krize. Recimo, u nekim slučajevima, podrška rezervama služi održanju fiksног курса у условима када би његова корекција и eventualни прелазак на пливавући курс били поželjni. У другим случајевима, insistiranje на фискалној консолидацији оtežava водење monetарне политике која одговара карактеру глобалне кризе. На пример, ако се инфлација успорава или ако цене падају, централна банка би могла да подстакне повећано кредитирање смањењем каматне стопе, чак уз депресијацију курса. Но, то би олакшало финансирање фискалног дефицита, па се зато фискално прilagođavanje комбинује са рескриптивном monetарном политиком, што смањује, а не повећава укупну траžnju. Ово је посебно непоželjno зата што се спољnotрговинска ravnoteža у условима смањења глобалне траžnje uspostavlja чак и брže него што се очекивало, јер ресесија води великом паду увоза. MMF се, dakle, suočava са неадекватношћу модела на који се осланя, а алтернативе за сада нема.

Treći problem je da je potreban globalni konsenzus o upravljanju globalnom privredom, a ne samo da nedostaje konsenzus, nego nema ni jasne ideje o potrebnim reformama. MMF je učinio jedan

važan korak: odustao je od strukturnog uslovljavanja. Prevagnulo je shvatanje da MMF ne bi trebalo da uslovljava finansijsku pomoć svim onim reformama koje su našle mesto u Vašingtonskom konsenzusu. Nezavisno od toga da li neko misli da su te reforme dobre ili ne, jasno je da nema mnogo smisla nastaviti sa pokušajima da se one uvode preko sporazuma sa međunarodnim finansijskim ustanovama, jer ne postoje efikasni mehanizmi da se one zaista sprovedu, a šteta po kredibilitet onih koji ih zahtevaju i onih koji ih prihvataju, a ne mogu da ih sprovedu, je suviše velika. Uostalom, Vašingtonski konsenzus je trebalo da obezbedi stabilnost i rast u zemljama koje zapadnu u krizu, iz jednog ili drugog, ali domaćeg razloga, a sada je problem kriza globalne privrede. U ovom času, međutim, konsenzus o tome kako obezbediti stabilnost i rast globalne privrede nije na vidiku.

Sa stanovišta zemalja koje sada sklapaju stendbaj aranžmane, ne izgleda kao da je MMF nov ili reformisan. Ovo je, pre svega, posledica činjenice da stari model nije primenjiv, a novoga nema. MMF je, ipak, spremniji nego ranije da, recimo, odobri viši fiskalni deficit, pa je čak promenio i osnovni kriterijum kojim se rukovodi kada o tome donosi odluku. To možda signalizira u kom će se pravcu tražiti novi model. U prošlosti, MMF se uglavnom rukovodio veoma kratkoročnim i kvantitativnim kriterijumima. Od njih se neće odustati, ali će se oni posmatrati u kontekstu održivosti neke mere, kao što je recimo ona o dozvoljenom fiskalnom deficitu. Ovo je možda najlakše predstaviti na sledeći način.

Uzmimo da se zemlja suočava sa recesijom usled pada izvoza i priliva stranih sredstava. Smanjenje javne potrošnje, da bi se izbeglo zaduživanje, dodatno će smanjiti ukupnu tražnju, a tako i javne prihode. Ukoliko je recesija duboka i produžena, budžetski će se deficit povećati, pa tako i javni dug, mada će se javna potrošnja, usled mera štednje, realno smanjiti. Visoki deficit i uvećani javni dug će, opet, zahtevati dodatne mere štednje, usled čega može da dođe do produženja recesije ili do privredne stagnacije. Kod takvog razvoja



stvari, fiskalno prilagođavanje će se pokazati neodrživim, jer neće moći da se ispunjavaju obaveze prema budžetskim korisnicima, a ni prema poveriocima. Kvantitativno izraženo, ako se privreda ne oporavi, pa je fiskalni deficit takav da je dodatno zaduživanje veće od privrednog rasta, to postaje očigledno neodrživo, jer dug raste brže od ukupne proizvodnje ili nacionalnog dohotka, što implicira da obaveze prema kreditorima u nekom času neće moći da se izvršavaju. Dakle, politika fiskalnog prilagođavanja mora da bude održiva, a ne tek restriktivna. A to zavisi i od privrednog rasta, a ne samo od stabilnosti.

MMF je i ranije vodio računa o fiskalnoj i o održivosti deficitu u razmeni sa inostranstvom (koji se beleži na tekućem računu bilansa plaćanja). No, kako je MMF pozivan u pomoć ili kada je kriza već izbila ili kada je jasno da se ne može izbeći, kod formulisanja jednog ili drugog finansijskog programa, kriterijum održivosti nije imao operativni smisao. Ključni cilj je bila stabilizacija, a to je podrazumevalo da se krediti za povećanje rezervi ne koriste da bi se monetizovao budžetski deficit. Primarni kratkoročni cilj je da se obezbedi stabilnost kursa kako ne bi došlo do izvlačenja novca iz bankarskog sistema i iz zemlje. Smanjenje javne potrošnje je potrebno čak i ako budžet uopšte nije zadužen.

Ukoliko se više pažnje posveti fiskalnoj održivosti, to bi trebalo da dovede do promene modela finansijskog programiranja, ali šta će to tačno značiti za MMF ostaje da se vidi. Jasno je već sada, međutim, da je MMF zabrinut zbog negativnih stopa rasta i shvata potrebu mnogo značajnijeg povećanja kredita javnom sektoru kako bi se izbegla produžena recesija ili stagnacija. No, u ovom času, reč je o eklektičnom prilagođavanju, a ne o ozbiljnijoj reformi načina na koji se pristupa problemima sa kojima se suočavaju male, otvorene privrede u uslovima globalne krize.

Politička koordinacija

MMF se stara o stabilnosti, uglavnom kratkoročnoj. Ona, međutim, nije održiva ukoliko je privredni rast nezadovoljavajući. Staranje o rastu i razvoju manje razvijenih zemalja je povereno Svetskoj banci i nizu drugih međunarodnih finansijskih ustanova koje bi trebalo da podrže rast investicija, javnih i privatnih. Svetska bi banka, dakle, trebalo da ima za cilj da podrži određeni nivo, preteženo javnih ulaganja, dakle da podstakne održiv privredni rast, ali u kontekstu obezbeđene makroekonomске stabilnosti. Detalje modela na koji se uglavnom oslanja Svetska banka nema smisla ovde iznositi; dovoljno je reći da je cilj povećanje investicija kako bi se ubrzao rast, pod uslovom da se obezbedi održivost platnog bilansa, jer će značajan deo privatnih investicija doći iz inostranstva. Pored toga, krediti i pomoć međunarodnih finansijskih ustanova, a i iz drugih izvora, imaju fiskalne posledice (na više načina, u koje ovde nema smisla ulaziti), zbog čega bi fiskalna politika mogla da ugrozi makroekonomsku stabilnost. Usled toga, privredni rast je uslovljen očuvanjem, pre svega, spoljne, platnobilansne, stabilnosti. Sa stanovišta koordinacije privrednih politika, to podrazumeva da je struktura intervencije međunarodnih finansijskih ustanova sledeća:

Fiskalna politika bi trebalo da se prilagođava monetarnoj.

Ovo se sada donekle menja pomenutim suočavanjem sa problemima globalne krize i preko usvajanja kriterijuma održivosti u sastavljanju finansijskih programa, ali je otvoreno pitanje u kojoj se meri ključni odnos monetarne i fiskalne politike mogu promeniti, ne samo u kontekstu postojeće strukture međunarodnih odnosa i ustanova, već i u načelu. Ovo je ključni problem pred kojim se nalaze oni koji razmišljaju o reformi globalne regulative i sistema globalnog upravljanja.

Ako se uoči da je globalni sistem upravljanja zasnovan na prednosti monetarne nad fiskalnom politikom, tada se relativno lako mogu

razumeti problemi sa kojima se suočavaju međunarodne finansijske ustanove kada tu kombinaciju privredne politike sugerisu zemljama članicama. Jer je odnos između ove dve politike u državama najčešće upravo obrnut: fiskalna politika obično ima značajnu prednost u odnosu na monetarnu. Što otvara pitanje mogućnosti koordinacije ovih dveju politika, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.

Da bi se videlo o čemu je tačno reč, možda ima smisla nešto formalnije, mada i dalje pojednostavljeni, prikazati problem. Dakle, napišimo jednačinu 1 u obliku kvantitativne teorije novca:

$$Y = vL \quad (6)$$

gde je v brzina opticaja novca ($1/k$ iz jednačine 1). Uzmimo sada uslov za održivost fiskalne politike:

$$\text{javni dug/nivo cena} = \text{očekivana sadašnja vrednost budućih suficita} \quad (7)$$

gde je javni dug izražen nominalno (na primer u evrima), a pod suficitom se misli na višak javnih prihoda nad rashodima, posle odbitka troškova kamata; nivo cena se može, u otvorenoj privredi, zameniti i stabilnim kursum (jer devalvacija implicira inflaciju i obratno, inflacija implicira devalvaciju). Ovom se jednačinom samo kaže da je javni dug potrebno isplatiti iz budućih ušteda u javnim prihodima (iz većih poreskih prihoda u budućnosti). Ovde ima smisla uočiti da su potrebni suficići manji ukoliko je nivo cena viši, a javni dug se ne menja. Iz čega se može zaključiti da je jedan način da se obezbedi održivost javnih finansija oslanjanje na inflaciju. Treća relacija koja je korisna u ovom kontekstu jeste sledeća:

$$S - I = CA \quad \text{ili} \quad (S - I) - CA = 0 \quad (8)$$

gde je S štednja, a I predstavljaju ulaganja, dok je CA tekući račun bilansa plaćanja. Ako se štednja i ulaganja razlože na privatnu i javnu komponentu, imamo:

$$(Sp - Ip) + (Sj - Ij) - CA = 0 \quad (9)$$

gde p стоји за приватно а j за јавно. Prepostavimo da je текући рачун избалansiran, dakle jednak je nuli, па онда ако приватни сектор штеди мање него што улазе, јавни сектор мора да штеди више него што улазе, dakле ако је приватни сектор у deficitu, јавни је у suficitu – и обратно, ако приватни штеди више него што улазе, јавни мора да улазе више него што штеди, dakле да буде у deficitu. Ако оба штеде више него што улазу, текући рачун мора да буде у suficitu (што је, recimo, slučaj Kine). Ако су и приватни и јавни у deficitu, текући рачун takođe мора да буде у deficitu (што је, recimo, slučaj Srbije). Е сада, ако су потребни значајни фискални suficiti у будућности како би се могао servisirati јавни dug и ако је потребно да се пoveća приватна štednja како би се приватни сектор razdužio, текући рачун мора да буде у suficitu. На текућем рачуну су најваžniji uvoz i izvoz, што зnači да је потребан suficit u bilansu spoljne trgovine.

Alternativa томе може да изгleda да је inflacija. Ако се пoveća понуда новца или njегова brzina opticaja (jednačina 6), inflacija bi могла да се ubrza, што би smanjilo потребу за suficitima, recimo u jednačini 7, што naravno подразумева deficit na текућем рачуну. U системима где је monetarna политика не зависна, то nije могуће zato što је njen cilj održavanje inflacije на ниском нивоу, obično negde oko 2% godišnje. Druga mogućnost јесте да фискалне власти убеде јавност да неће povećavati poreze kako би finansirale јавни dug, што ће водити povećanoj потрошњи i višoj inflaciji. To је uglavnom politika којој су склоне mnoge земље: из политичких razloga, фискална политика има предност над monetарном, posebno u земљама које nisu politički stabilne, што подразумева brži rast cena i deficit u razmeni sa inostranstvom, ако приватна štednja ne raste dovoljno brzo da kompenzuje inflatorno finansiranje јавне потрошње.

Sistem међunarodnih finansijskih ustanova je koncipiran тако да ову nadmoćnost фискалне политike над monetarnom preokrene. Ovo je neophodno upravo zato što склоност власти да се oslanjaju на inflaciju vodi deficitu u spoljnoj trgovini i na текућем рачуну.



Budući da se obaveze prema inostranstvu ne mogu obezvrediti inflacijom, suočavanje sa krizom u platnom bilansu bi trebalo da disciplinuje javne finansije. To, međutim, nailazi na političke otpore, što je jedan od razloga da se fiskalna prilagođavanja najčešće sprovode ili kada se već zapadne u krizu ili kada je sećanje na prethodnu krizu još sveže.

Odgovor koji se nameće jeste potreba koordinacije fiskalne i monetarne politike. To je lakše reći nego konceptualizovati i sprovesti. Iskustvo iz poslednjih dvadesetak godina je izgleda ubedilo MMF da nema smisla insistirati na strukturnim uslovima, jer se oni uglavnom ne ispunjavaju. Ali, ako se od njih odustane, nije lako videti kako će se ukloniti, ili bar oslabiti, nadmoćnost fiskalne nad monetarnom politikom? Pored toga, teško je ubedljivo argumentovati da je promena potrebna, pa čak i da je koordinacija potrebna, kada je osnovni cilj u ovoj svetskoj krizi podsticanje javne potrošnje, jer je monetarna politika nemoćna, a privatna štednja raste. U ovom času, kriza je globalna i MMF bi svakako htelo da nekako podstakne fiskalnu ekspanziju kako bi se povećala globalna tražnja, ali to bi podrazumevalo da se promeni osnovna strategija odnosa između monetarne i fiskalne politike na kojoj se zasniva sistem međunarodnih finansijskih ustanova. Trenutno se rešenja traže i predlažu eklektički, jer nije jasno kako bi novi sistem trebalo da izgleda, ako se uopšte smatra da je potreban.

Problem političke koordinacije monetarnih i fiskalnih vlasti je pogotovo složen kada je reč o globalnoj privredi. Da bi se videlo zašto, valja poći od zapažanja da je svetska privreda, naravno, po definiciji, zatvorena privreda – nema platni bilans jer nema spoljnu trgovinu i spoljnu razmenu uopšte. Kako razumeti izbjeganje globalne krize i koji skup mera bi mogao da spreči izbjeganje neke nove globalne krize? Ukoliko se svetska privreda posmatra kao jedna zatvorena privreda, finansijsku je krizu relativno lako razumeti. Iskustvo sa krizama bankarskih sistema u periodima kada nisu postojale centralne banke, ili su vodile rđavu monetarnu politiku, i kada nisu postojali sistemi

osiguranja depozita je bogato. Takođe, poznate su krize koje su nastajale usled deficitarnog finansiranja javnih rashoda, na primer da bi se finansirali ratovi. Globalna kriza bi se mogla shvatiti kao tipičan primer sloma bankarskog sistema i javnih finansijskih i privrednih kriza u Evropi i Americi koje su bile karakteristični za neregulisane privrede u devetnaestom veku.

Ako bi se tako shvatila trenutna svetska kriza, moglo bi da se predloži da se uvedu svetski novac i svetska centralna banka i da se usvoje neka fiskalna pravila, ako ne već i svetski fiskalni sistem. Uz što je moguće slobodnija tržišta robe, usluga, rada i kapitala. To već liči na Evropsku uniju, a ne bi se moglo reći da je u njoj postignuta idealna kordinacija tržišta, fiskalnog i monetarnog sistema. A teško bi bilo reći da se bilo gde može uočiti interes za daljom političkom integracijom: nje nema ni u Evropskoj uniji. Tako da u ovom času nedostaju ideje kako da se reformiše svetski finansijski sistem i kako da se usklade modeli međunarodnih finansijskih ustanova sa politikama koje po prirodi stvari slede nacionalne privrede.

Zaključak

MMF se prilagođava svetskoj krizi, što se posebno ogleda u pragmatičnjem razumevanju fiskalne politike i u potpunom odustajanju od strukturnih uslova. On bi i da se reformiše, nove okolnosti to zahtevaju, ali nije lako ni formulisati novi model na koji bi se te reforme oslonile niti obezbediti potrebnu političku koordinaciju kako na nacionalnom tako pogotovo na međunarodnom nivou. Imanuel Kant je mislio da je potrebno više kriza, jedna gora od druge, da bi se videle prednosti očiglednih rešenja. Još, dakle, nemamo dovoljno iskustva.

Peščanik.net, 04.08.2009.

ZANIMLJIVO

Da li se neko seća kako su oni koji su govorili da iza napada na medije „takozvanih drugosrbijanaca“ stoji država, bili okarakterisani kao paranoidni ili paranoični? Seća li se neko gde je to objavljivano? I koji su urednici odobravali objavljivanje tih tekstova?

To je samo početak. Šta misle urednici novina u kojima se neprekidno objavljaju napisi i komentari o izdajnicima, evrofanaticima i stranim plaćenicima, šta se time traži od vlasti? Ili oni misle da će mešanje države koje time zazivaju pogoditi baš samo one kojima oni nadevaju imena i insinuiraju motive?

Valja, međutim, da razmisle i o sledećem: šta misle oni koji veličaju ruske vlasti, oni koji ne smatraju da bi trebalo biti osetljiv na iransko kršenje ljudskih prava ili nemaju ništa protiv oslanjanja na sve moguće autoritarne stubove – da to neće podstaći autoritarne sklonosti srpskih vlasti? Ukoliko misle da će se to nekako uperiti samo protiv onih koji nisu „naši“, imaju sada šta da nauče.

Konačno, šta tačno misle oni koji zagovaraju upotrebu svih sredstava da se zaštite „naši“ krivci za zločine i za podsticanje na zločine? Da to neće podstaći upotrebu svih tih sredstava kada je reč o „patriotskim“ novinama kada smetaju onima na vlasti? Ili, šta tačno misle oni koji neprestano podrivate legitimnost Haškog tribunala – da će to povećati ugled sudstva kod kuće i da će mu obezbediti nezavisnost?

Meni su lično najzanimljiviji kritičari liberalizma i oni koji reč neoliberalizam koriste kao psovku. Čija oni misle da je vrednost zvana sloboda štampe? I šta tačno oni misle da ti liberali ili neoliberali smatraju, odakle dolazi najveća pretnja slobodi štampe? Od kritičara i protivnika liberala ili neoliberala – ili možda od vlasti? Ili možda misle da je čudno što vlasti neće ustuknuti pred patriotama, nacionalistima, onima čiste krvi ili mišljenja – ako su im

ugroženi interesi? Ili misle da su zaštićeni oni koji rade u državnim novinama i televiziji ili ih uređuju? Ili oni koji hvale jednog ili drugog predsednika, ministra ili nekog drugog političara?

Bio sam u jednom času u predsedništvu Srpskog filozofskog društva. Tada je bila popularna parola „uhapsite Vlasija“. Pa je jedan član predsedništva predložio da se i mi pridružimo. Šta, pitao sam, ako sutra počnu da hapse i biju „naše“? Posle je došao 9. mart i sve ostalo. Ima nečega u tom liberalizmu, samo se teško uči na tuđoj koži.

Peščanik.net, 02.09.2009.

TREBALO BI

Na čemu se zasnivaju politički saveti i preporuke i kako se može oceniti njihova ispravnost? Postoje bar tri razrađena pristupa: veberovski, kejnzijski i pristup teorije javnog izbora. Možda ima smisla izložiti ih i ilustrovati na nekim relativno aktuelnim primerima, jer je sada neizvesnije nego što je doskora bilo u kojoj meri odluku o tome šta bi trebalo činiti možemo da zasnujemo na onome što znamo.

Instrumentalna racionalnost

Opšti oblik preporuke, saveta i sličnih normativnih sudova jeste u skladu sa instrumentalnom racionalnošću: ako se želi X (cilj), trebalo bi učiniti Y (sredstvo). Izbor ciljeva se rukovodi poželjnošću, a sredstava ostvarivošću. Kako se vrši jedan ili drugi izbor, nezavisno je pitanje, a isto važi i za načela na kojima se zasniva izbor bilo ciljeva ili sredstava. Koliko možemo ovo „trebalo bi“ da podupremo onim što znamo?



Ostvarivost i efikasnost

Ako se pođe od prepostavke da preporuke i saveti o izboru političkih ciljeva ne mogu da se racionalizuju pozivanjem na neku vrstu stručnosti, dakle ne mogu da se profesionalizuju, preostaje da se preporuči način na koji izabrani ciljevi mogu da se ostvare. To se može nazvati veberovskim pristupom politici: stručni savet, bilo da potiče od nekoga ko se bavi naukom ili od, recimo, tehnokrate ili birokrate, sadrži ocenu o ostvarivosti izabranih ciljeva i o efikasnosti dostupnih sredstava. Da li je neki cilj poželjan ili ne, to ne može, u ovom pristupu, da bude predmet saveta ili preporuke koji bi da se pozovu na neki vid stručnosti i objektivnosti. Na primer, Veberov idealni birokrata može da internalizuje ciljeve političara, ali politički izbor ne može da se birokratizuje.

Ovo može da izgleda kao suviše usko shvatanje normativnih mogućnosti naučnog ili stručnog znanja u političkim stvarima. No, ako se pogledaju problemi sa kojima se, posebno danas, suočavaju političke, ekonomski i druge društvene nauke kada je potrebno da samo preporuče jednu ili drugu politiku, postaće jasno da je često veoma teško valjano zasnovati stručni savet samo o tome koja su sredstva efikasna, to jest na koji način bi se neki cilj mogao postići, o oceni poželjnosti cilja i da ne govorimo. Zašto?

Zato što je potrebno utvrditi dve stvari, a nijedna nije jednostavna (ne samo u ovom pristupu nego uopšte). Prvo, da bi se preporučilo da bi trebalo uraditi Y, ako se želi cilj X, potrebno je da između sredstva i cilja postoji uzročno-posledična vezu; da se korišćenjem sredstva može obezbediti postizanje cilja. Ukoliko nije moguće neposredno, eksperimentalno ustanoviti kauzalnu vezu, potrebno je najpre kauzalnu vezu između nekog Y i nekog X indukovati na bazi postojećih podataka, a potom, na neki način, utvrditi da će se ta veza održati i ako se od tog empirijski utvrđenog uzroka napravi političko sredstvo, dakle ako se njime neposredno ili posredno manipuliše.

Na primer, možda se može empirijski utvrditi da povećanje količine novca u opticaju ubrzava inflaciju, ali to još ne znači da će centralna banka povećanjem količine novca ubrzati inflaciju. Ova razlika između kauzalne i političke veze je jedna interpretacija Lukasove (Robert Lukas, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju) kritike ekonomske politike. Nije isto, da to preformulišem, reći (i) da je Y uzrok, a X posledica i reći (ii) da ćemo manipulacijom sredstva Y, postići cilj X. Jer je manipulacija, politička intervencija dakle, dodatni činilac koji može da utiče na efikasnost i čak na postojanje kauzalne veze.

Ovo je problem sa kojim se suočavaju privredne vlasti u naporu da utiču na razvoj trenutne finansijske i privredne krize. Recimo, da bismo savetovali da je potrebno povećati javne rashode kako bi se ublažio pad proizvodnje i zaposlenosti, potrebno je da znamo koliki je efekat dodatne javne potrošnje na proizvodnju i zaposlenost. Potrebno je, jednostavno rečeno, utvrditi vrednost multiplikatora: sa koliko je potrebno pomnožiti dodatnu jedinicu javnih rashoda da bi se izračunalo za koliko će biti povećana ukupna potrošnja. Za to nam je potrebno da utvrdimo vrednost multiplikatora na osnovu postojećih podataka, dakle da utvrdimo, ako je to moguće, koja je u prošlosti bila vrednost multiplikatora. Pa da na osnovu toga izračunamo koliki bi efekat trebalo da ima danas, kako bismo mogli da preporučimo koliko bi trebalo da bude povećanje javne potrošnje, kako bismo ostvarili poželjni nivo rasta proizvodnje i zaposlenosti.

No, da bismo formulisali preporuku, morali bismo da prepostavimo ili da između prošlosti i sadašnjosti nema bitne razlike, bar u onome što je važno za ovaj konkretan problem, ili bismo morali da znamo ili otkrijemo zakonitost na osnovu koje možemo da zaključimo da je taj multiplikator koji nam je potreban i čiju smo vrednost utvrdili na osnovu postojećih podataka – stabilan. Recimo, na osnovu istorijskog iskustva ekonomisti u Obaminoj administraciji su, ako se ne varam, došli do multiplikatora javne potrošnje od 1,6 (MMF je došao do nešto drugaćijih procena). Drugi su opet preuzeli



da utvrde koju vrednost impliciraju postojeći makroekonomski modeli, koji bi trebalo da se oslanjaju na određene zakonomernosti, na strukturne karakteristike; trenutni zaključak je da je po praktično svim postojećim modelima multiplikator znatno manji. Isti problem je i sa multiplikatorom smanjenja poreza; po jednoj veoma uticajnoj proceni, zasnovanoj na američkim podacima, multiplikator je veoma veliki, dok je po drugoj, skorašnjoj proceni, koja se oslanja na drugačije teorijske prepostavke, relativno mali.

Stvar je još komplikovanija ukoliko je namera da se utvrdi efekat povećane potrošnje na zaposlenost. U jednom smislu to može da izgleda jednostavnije, jer država može neposredno da zaposli ljude, da ih naprsto stavi na platni spisak. No, ako je namera da to zapošljavanje bude dobrovoljno i produktivno, postaje dosta komplikovano utvrditi koliki je efekat dodatnog državnog zapošljavanja na ukupno zapošljavanje. To je pogotovo teško proceniti ukoliko je namera povećane javne potrošnje da se podstakne zapošljavanje u privatnom sektoru. Čak i ako se direktno podstakne potrošnja, potrebno je znati koliko će ta dodatna potrošnja doneti novih zaposlenja, budući da postoji višak kapaciteta, a veoma je verovatno i da će preduzetnici hteti da povećaju produktivnost, iz više razloga. Naravno, kada bismo znali privredne zakonitosti, recimo one koje određuju poslovne cikluse, ne bi trebalo da bude problema da se izračunaju efekti povećanih javnih izdataka, bilo da je reč o neposrednoj javnoj potrošnji ili o poreskim olakšicama, i na proizvodnju i na zaposlenost.

Na žalost, postojeći modeli, kao uostalom i mnogi raniji koji su se bavili poslovnim ciklusima, daleko su od utvrđivanja bilo kakve zakonomernosti i nisu od velike koristi kada je potrebno stručno i zasnovano formulisati neki politički savet ili preporuku. Tako da je i ovaj, po mnogima skromni normativizam veberovskog tipa, suočen sa veoma zahtevnim zadatkom pri formulisanju političkih saveta i preporuka. Što ne znači da je bolje oslanjati sa na zdrav razum ili na autoritet jedne ili druge doktrine.

Poželjnost i moralni imperativ

Vladimir Gligorov *Talog*

Da li društvene i humanističke nauke imaju nešto da kažu i kada je reč o izboru ciljeva? I ako imaju, kako bi na taj izbor mogle da utiču? Stanovište koje se može nazvati kejnzijskim zasniva se na uverenju da postoje kriterijumi za izbor ciljeva i da se na taj izbor može uticati. Na primer, može se tvrditi da je cilj privredne politike puna zaposlenost, a posao ekonomiste da ubedi političare u poželjnost tога cilja i da ih savetuje kojim se sredstvima on može postići.

Kako se dolazi do izbora ispravnog cilja? Kada je reč o ovom konkretnom cilju, dakle o cilju obezbeđenja pune zaposlenosti, izbor je nešto pojednostavljen zato što postoji teorija po kojoj određeni privredni sistem, sistem slobodne trgovine, sam po sebi obezbeđuje punu zaposlenost (što, naravno, ne mora da znači da nema nezaposlenih). Dakle, ukoliko se taj sistem opravdava time što efikasno alocira privredne resurse, pa tako i rad, putem pune zaposlenosti, tada je već prihvaćen taj cilj, jedino što on nije politički već je dat kao implikacija tržišnih ustanova. Ukoliko ste ubedeni u ispravnost cilja, ali se on ne ostvaruje autonomnim delovanjem ustanova tržišta rada, bar ne u svim okolnostima, tada je potrebno utvrditi da li je on ostvariv političkim sredstvima? Ukoliko ste, dakle, ubedeni u ispravnost cilja i ako ste došli do saznanja da postoji politički način da se on ostvari, u okolnostima kada društveni ili privredni sistem nisu efikasni u odnosu na taj cilj, tada je potrebno ubediti političare u opravdanost cilja i u efikasnost političkih sredstava da se on ostvari. Osnovni sadržaj saveta ili preporuke, u kejnzijskom pristupu, nije samo efikasnost preporučenih sredstava, kao u veberovskom pristupu, već ubedljivost; politički savet sadrži ubedjenost u ispravnost cilja i ubedljivost u njegovu ostvarivost političkim sredstvima. Trebalo bi, savet je, težiti upravo tom političkom cilju i trebalo bi upotrebiti upravo ova politička sredstva.

Naravno, problemi sa kojima se suočava veberovski pristup su i dalje tu. Kako znamo da je neko sredstvo efikasno i koliko? Ono što karakteriše kejnzijski pristup nije otkriće nekog novog političkog



sredstva, već shvatanje da se političari mogu savetovati u vezi sa izborom političkih ciljeva. Argumenti za jedan ili drugi cilj su prevashodno moralni. Posao savetovanja o tome koji je cilj bolji od nekog drugog je donekle olakšan samom prirodom društvenih nauka, recimo ekonomske nauke. Budući da, recimo, ova poslednja smatra da može da dokaže, uzimam pojednostavljen primer, da „privatni poroci“ vode „javnim vrlinama“, potrebno je samo pokazati da se te „javne vrline“ mogu podržati političkim sredstvima ukoliko „privatni poroci“ nisu dovoljni. Čak i ako je u to potrebno ubediti političare koji su samo oličenje „privatne poročnosti“ da je ostvarenje tog cilja poželjno, da je zapravo moralni imperativ. Uostalom, demokratski sistem je takođe zasnovan na pretpostavci da se „privatni poroci“ političara mogu iskoristiti da bi se ostvarili „javni interesi“.

Kejnzijski pristup nije politički naivan (mogao bi da se nazove makijavelističkim, kada bi mogla da se izbegne negativna konotacija; o tome sam više pisao u knjizi Politička vrednovanja), što se vidi već po tome što se smatra da nije dovoljno političare savetovati, već i da ti saveti moraju da budu ubedljivi. Ovo je potrebno razlikovati od pristupa koji se može naći u ekonomiji blagostanja, gde se razmatra čemu bi trebalo da teži benevolentni diktator i kojim bi sredstvima trebalo te ciljeve da ostvari. Pretpostavkom o benevolentnom diktatoru se, naravno, politički problemi ostavljaju po strani (mada ne i moralni, jer benevolentni diktator mora da dela pod određenim moralnim imperativom), zato što je namera da se ustanovi samo da li postoji saglasnost pojedinačnih ciljeva i da li, u načelu, postoje sredstva koja ih čine ostvarivim. Politički kontekst, međutim, mora da računa sa sukobima oko ciljeva i sa problemima kod primene pojedinih političkih sredstava. Kejnzijski pristup polazi upravo od ovih političkih ograničenja. Usled čega se smatra da je potrebno da i savetnik i političar imaju odgovarajuća ubeđenja kako bi prihvatali poželjne ciljeve i oslonili se na dostupna sredstva.

Ova su ubeđenja moralna i politička. Da bi se videlo na šta se misli, uzeću za primer samog Kejntza, pri čemu kejnzijanizam

kao metodologija savetovanja nema obaveze prema specifičnim Kejnzovim shvatanjima. Kejnz je, dakle, smatrao da je potrebno pretpostaviti da su ljudi, i kao moralna bića, racionalni. Često se greši jer se misli da kada se pretpostavi da su ljudi racionalni ili da su društvene ustanove, kao što je recimo tržište, efikasne – da se time kaže da su i sama ponašanja dobra i da su posledice tih ponašanja, zbog efikasnosti ustanova, dobre ili ispravne, u nekom smislu te reči. Na primer, da hipoteza o efikasnosti finansijskih tržišta, koja je sada predmet žestoke kritike, znači da ne bi trebalo očekivati da će doći do kraha berzi ili do poslovnih ciklusa. Ovo, međutim, nije sadržaj te hipoteze. Hipoteza kaže da će tržišta uzeti u obzir sve informacije koje su dostupne, zbog čega se kaže da su efikasna; ona ne isključuju sistematski bilo koju informaciju. Reč je, naravno, o hipotezi, pa to ne mora da bude tačno. Recimo, jedna implikacija ove hipoteze – da se cene na finansijskom tržištu kreću slučajnim koracima (random walk) – osporava se u nekim empirijskim istraživanjima. No, čak i ako bi se hipoteza o efikasnosti finansijskog tržišta osporila, to ne znači da bismo morali da pretpostavimo da ljudi nisu racionalni da bismo objasnili tržišna kretanja. Što je još važnije, nije uopšte jasno da bismo mogli da politički savetujemo iracionalne pojedince, bilo da se bave privrednim ili političkim stvarima. Konačno, ako bismo i ustanovili da finansijska tržišta teže da se kreću između buma i kraha, to nije od velike koristi jer i to bi podrazumevalo da ne možemo da predvidimo kada će biti bum, a kada tačno krah.

Druga stvar je moralna kritika, kojoj je i sam Kejnz bio sklon. Po njemu, utilitarizam uopšte nije moralno, već amoralno učenje. No, ukoliko je to moralno stanovište sa kojim je potrebno računati, potrebno je političke savete i ubeđivanja zasnovati na toj pretpostavci. U tom kontekstu, dakle polazeći od moralno racionalnih pojedinaca u bilo kojoj ulozi, potrebno je formulisati politički savet koji će ubediti političare da su dužni da teže punoj zaposlenosti i da se do nje može doći sredstvima fiskalne politike u uslovima kada druga sredstva, na primer ona monetarne politike, nisu efikasna.



Ovaj pristup, da uzmem jedan akutuelan primer, prihvataju i međunarodne finansijske ustanove – MMF i Svetska banka. Ovo je iz istog razloga kao u primeru sa punom zaposlenošću. Neki politički ciljevi su praktično implicirani shvatanjem o tome kako privreda funkcioniše. Može, recimo, da se raspravlja da li je potrebna centralna banka, ali ako se ustanovi da jeste, jedan od ciljeva će biti održavanje stabilnosti cena. Takođe, moguće je pretpostaviti šta bi bilo kada ne bi postojala država ili kada bi njene funkcije bile obavljane i finansirane neprinudno. Ali, ako se uspostavi poreski sistem, država mora da vodi računa o održivosti javnih finansija. O ovim ciljevima, na primer stabilnosti o kojoj se stara MMF, i privrednom rastu što je u nadležnosti Svetske banke (više o tome u mom napisu Ni MMF nije što je bio), i o tome šta se tačno pod njima podrazumeva može se raspravljati, što se i čini u komunikaciji sa multilateralnim međunarodnim ustanovama, koje koriste jedan ili drugi argument kako bi uticali na privrednu politiku zemlje, i uslovjavaju podršku njenim sprovođenjem.

U osnovi kejnzijskog pristupa jeste shvatanje da je moguće političkim putem ostvariti ciljeve koji motivišu privredne i druge aktivnosti, ali ih autonomne ustanove ne postižu uvek ili ne na najbolji način. Ukoliko ljudi traže posao i ne mogu da ga nađu, nešto nije u redu sa tržištem rada, jer bi ono trebalo da omogući da prevlada cena koja će obezbediti da svako ko traži posao nađe poslodavca i da svaki poslodavac može da zaposli tačno onoliko ljudi koliko mu je potrebno. U tom slučaju, potrebno je ubediti političare da bi trebalo da prihvate cilj pune zaposlenosti i da usvoje preporuku kako da ga ostvare. Ostaje, naravno, veberovski problem o postojanju ostvarive politike i efikasnih sredstava.

Prvobitno i druga stanja

Zašto bi to političarima bilo u interesu? Uzmimo da partija, vlada, predsednik ili vođa mogu da ostanu na vlasti i ako je nezaposlenost

visoka i cene povremeno rastu hiperinflatorno i siromaštvo je rašireno i nejednakost je ogromna ili u uslovima neke kombinacije ovih privrednih karakteristika. Uz to, neka cveta korupcija, nema bezbednosti i o slobodama uopšte nema smisla govoriti. Zašto bi oni na vlasti, ako mogu da ostanu na vlasti, hteli da bilo šta promene, bilo da je reč o političkim ciljevima ili o sredstvima vladanja?

Najpre valja ustanoviti da li je takvo stanje ravnotežno, dakle da li može da se održi i ako se pretpostavi da su svi ljudi racionalni i delaju u skladu sa sopstvenim, racionalno shvaćenim interesima. Teorija javnog izbora služi tome. Postoji veliki broj ravnotežnih stanja u koja zemlje, privrede, društva, političke zajednice mogu da zapadnu – pod jednakim opštim uslovima o racionalnosti ljudi, raspoloživosti sredstava i tehnološkoj razvijenosti. Pojednostavljeni rečeno, totalitarni sistem je moguć i u razvijenoj zemlji, a demokratija ili politički i privredno slobodna zemlja je moguća i ako je ona nerazvijena i siromašna. Nije neophodno pozivati se na posebne okolnosti ili tvrditi da je jedno ili drugo ravnotežno stanje nestabilno, privremeno ili istorijski neodrživo. Sasvim je moguće da neka zemlja opstaje u stanju koje se može oceniti kao rđavo ili čak katastrofalno u dužem periodu vremena, pa čak i kroz niz generacija. Sasvim je moguće u tom smislu da je to u skladu sa pretpostavkom da su svi ljudi racionalni, pa čak i moralni.

U tim okolnostima, veberovski savetnik bi svejedno imao posla, dok bi korist od kejnjizjanskog savetnika bila veoma ograničena. Jasno je da i najgori sistem može da se učini efikasnijim, što bi bio zadatak veberovskog savetnika. Takođe, neki se javno poželjni ciljevi mogu postići i u totalitarnim režimima – recimo puna zaposlenost ili socijalna i zdravstvena zaštita, što bi obezbedilo da i kejnjizjanski savetnik ima šta da kaže i u šta da ubeđuje takve političare. Da bi se postiglo više od toga, potrebno je razmotriti postupak odlučivanja o ciljevima i o sredstvima, kao i o načinu njihovog usklađivanja. To je normativna strana teorije javnog izbora.



Ukratko rečeno, potrebno je dvostepeno odlučivanje. U prvom je koraku potrebno izabrati ravnotežno stanje koje je najbolje u poređenju sa svim mogućim takvim stanjima. U drugom se donose odluke o načinima na koje se ostvaruju specifični ciljevi i interesi. Na primer, u prvom se koraku odlučuje o tome hoće li se, na primer, uspostaviti liberalni sistem vladavine prava, slobodne trgovine, privatne svojine i demokratskog odlučivanja, a u drugom se raspravlja o jednoj ili drugoj politici, privrednoj ili bilo kojoj drugoj.

Konkretni saveti o tome u kojim uslovima bi bili doneti poželjni odgovori na pitanja kada se biraju trajne ustanove i kada se odlučuje o politici, sadržani su u ogromnoj literaturi o ustavnim konvencijama, izbornim sistemima, organizaciji vlasti, vladavini prava i svemu onome čime se bave društvene nauke. Ovde nema smisla ulaziti u detalje, već je dovoljno ukazati na to da politički savet u smislu teorije javnog izbora mora uvek da sadrži oba ova koraka: kako su konkretne politike usklađene sa fundamentalnim društvenim ugovorom, da ga tako nazovem, dakle sa ciljevima i sredstvima koji su sadržani u nekom idealnom ustavu, koliko god da je on udaljen od trenutnog stanja stvari.

Naravno, ne mora da se smatra da je prvo bitno stanje neka vrste liberalne demokratije, već naprotiv jedan ili drugi vid diktature ili čak totalitarizma. Recimo, neki teoretičari javnog izbora smatraju da je liberalni (ne benevolentni) diktator najbolje rešenje, jer kombinuje slobodu i odgovornost, što se ne može reći za demokratije, jer one teže da preraspodeljuju bogatstvo i dohotke, pa i životne šanse. Dakle, kao i u slučaju prethodna dva pristupa, savetnici koji se oslanjaju na teoriju izbora imali bi posla i u autoritarnim režimima.

Trenutno, zbog globalne krize, preispituju se same osnove nacionalnih ustanova, a i onih globalnih. U tom smislu, sada je vreme za savete i preporuke zasnovane na teoriji javnog izbora. Malo je verovatno, ali nije isključeno u pojedinačnim slučajevima,

da će uspeh postići oni koji savetuju povratak na jedan ili drugi vid autoritarizma ili na jednu ili drugu vrstu blokovske podeljenosti sveta, osim u nekim državama koje teže da postanu klijenti većih država. Malo je, takođe, verovatno da će se napraviti neki veliki reformski koraci kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i globalnom nivou. Jasno je, međutim, da se o konkretnim politikama mora razmišljati u kontekstu prvih načela, da se tako izrazim.

Upoređenje i zaključak

Između ovih triju pristupa političkim preporukama ili savetima, postoji određena podela rada u razvijenijim ili, što bi Rols rekao, razumnijim državama, pa i u takvim političkim zajednicama kakva je Evropska unija. Veberovski pristup je najbolji za samostalnu, profesionalnu i depolitizovanu administraciju i za nezavisne meritokratske ustanove, kakva je recimo centralna banka, ali onih drugih ustanova ima mnogo više. Kejnzijski pristup je najpogodniji za istraživačke ustanove koje žele da utiču na one koji donose političke i druge odluke; oni bi trebalo da utvrde empirijske kauzalitete i da savetuju kako se oni mogu upotrebiti da bi se postigli poželjni ciljevi, ukoliko su u stanju da iznesu argumente za njihovu poželjnost. Konačno, ustanove društvenih i humanističkih nauka bi trebalo da razmatraju politička ponašanja u kontekstu razvoja ustanova, lokalnih, nacionalnih, regionalnih i globalnih.

Mimo ovih triju pristupa političkim savetima i preporukama, postoje i drugi. Maks Veber je posebno bio netrpeljiv prema onima koji su smatrali da je njihov zadatak da ideologiju, nacionalizam ili patriotizam nude kao politički savet zasnovan na autoritetu društvenih nauka. Jer je tako obično u zemljama gde političari žive od politike, a ne za politički poziv, a naučnici žive od nauke, a ne za nauku.

Peščanik.net, 13.09.2009.

RAZUMEVANJE I OPRAVDANJE

This? This is nothing...

Wag the Dog

Dobro je sve što vodi dobru.

Makijaveli

Nasilja ima svuda, a tek razbijenih glava. To se zapažanje nudi kao objašnjenje svaki put. Verovatno najkarakterističnija verzija jeste: u svakom ratu ima (još gorih) zločina. Čemu ta zapažanja služe?

Objašnjenja nisu. Uzmimo, recimo, zapažanje da su navijači u mnogim zemljama skloniji nasilju nego prosečni građani. To zapažanje, ako je tačno, nije objašnjenje. Potrebno je utvrditi zašto je tako. Moguće je da su uzroci isti u svim slučajevima i okolnostima, navijači su navijači, ali mi u stvari znamo da nisu. Da uzmem drugi primer. Zviždi se stranoj himni ne samo u Srbiji nego i u drugim zemljama. Da li su razlozi isti? Ili, ako to nije dovoljno sugestivno, uzmimo primer razbijanja glava strancima. Da li su razlozi zbog kojih se napadaju stranci, recimo, Amerikanci ili Francuzi ili strani novinari ili strane humanitarne radnice svuda isti? Recimo i u Srbiji i u Pakistanu?

Ukoliko nisu, tada je zapažanje o sveprisutnosti nasilja pristrasno i, pre svega, beskorisno. Bar ako je namera da se objasni zašto se zviždalo francuskoj himni u Beogradu i zašto su polupane glave francuskim navijačima u Beogradu. Kod objašnjenja se ne bi trebalo povesti za onim za šta se ima razumevanje. Nekome može da bude razumljivo da se razbijaju glave navijačima iz čistih, recimo, sportskih, navijačkih razloga. Kako se do tog razumevanja tačno dolazi nije nezanimljivo, ali ovde nije važno. Neki kažu, sport je to; drugi kažu, navijači su to; treći kažu, političke frustracije su to. Kao i uvek kod razumevanja, to više govori o onome ko razume, nego što razjašnjava zašto se pribeglo nasilju. Kada bih ja zviždao

francuskoj himni na fudbalskoj utakmici, ja bih to činio zato što su nas oni bombardovali. Pa je razumljivo da navijači zvižde. Ili: kada bih ja nekom francuskom navijaču razbio glavu to je zato što se iz te Evrope širi nemoral koji će od mog grada da napravi Sodomu ili Gomoru (ili i jedno i drugo, mada bi za to bilo potrebno čudo), pa je razumljivo da su glave francuskih navijača razbijene. Takva razumevanja neki iskazuju i za najgore teroriste, što naravno ne govori ništa o razlozima kojima se oni rukovode, ni o uzrocima koji dovode do terorizma.

Još je gore kada se neki čin razume, jer se smatra da je opravdan. Zviždanje je izraz slobode i otpora. Budući da su slobodarstvo i otpor opravdani, razumljivo je da se koristi upravo to sredstvo, zviždanje, da bi se stekla sloboda i iskazao otpor. Obično se ne primećuje da je to protivrečno. Jer, oni koji izražavaju razumevanje za jedan ili drugi vid nasilja rukovode se onim što smatraju da su opravdani ciljevi, ali su ređe spremni, bar javno, da opravdaju i upotrebljena sredstva. („Nije mi ga žao“, kako je antologički izjavio jedan srpski politički lider, mada on sam, trebalo bi da razumemo, to ne bi učinio.) Dobro, jeste nepristojno zviždati kada se svira strana himna i to na sportskom takmičenju (u neskladu je sa sportskim moralom, zapaža se), ali je opravданo iskazati neslaganje sa time da smo bili bombardovani. Dobro, himna nema ništa sa tim; dobro, fudbaleri nemaju ništa sa tim; dobro, to nije sredstvo kojim se postiže navodni cilj – što su sve razlozi zašto se to ne opravdava, ali se razume, jer je cilj opravdan. Isto važi za razbijanje glava francuskim navijačima. Jeste, to je potpuno neprikladno sredstvo, ali oni nas jesu bombardovali (dobro, ne baš ti navijači, ali oni, to jest njihovi, ili već zna se ko), pa je razumljivo... već šta je razumljivo.

To je, otprilike, smisao stavljanja nasilja u kontekst (to se svuda događa), kako bi se izrazilo razumevanje za sasvim konkretno nasilničko ponašanje, jer se opravdava njegov navodni cilj, mada se od samog posezanja za nasiljem ograjuje.



Ne bi, međutim, trebalo zaboraviti da to ne objašnjava zašto je nešto učinjeno i šta su uzroci takvih ponašanja. Ovde možda ima smisla stvar zaista kontekstualizovati. Šta znamo o tome zašto se koristi nasilje? U najvećem broju slučajeva, razlozi nemaju veze sa onima koje smatraju opravdanima oni koji za nasilne činove imaju razumevanje. Oni koji žele da objasne zašto su, recimo, engleski navijači skloni nasilju – ne traže uzroke ni u karakteru konkretnе sportske aktivnosti, koja se za to koristi, niti u nekim univerzalnim društvenim uzrocima. Zato što je, recimo, fudbal nežan u poređenju sa nekim sportovima, pa nasilja u njima svejedno nema. Takođe, koliko god da ima nasilja, još više ima fudbalskih utakmica i sportskih priredbi uopšte na kojima nema ni nepristojnosti niti nasilja. Potrebno je, dakle, objasniti upravo to nasilje upravo tih ljudi upravo u tom času i na tom mestu.

Uz to, u beogradskom slučaju, nema smisla pripisivati razloge i opravdavati spontane izlive slobodarstva i otpora prema strancima, kada postoje organizacije za koje se zna da planiraju ta nasilja. Budući da postoje, nije potrebno pripisivati im ciljeve koje one same ne ističu. Kada je, na primer, reč o pretnji nasiljem učesnicima Povorke ponosa, organizatori nasilja su istakli da im je cilj „rušenje evropske vlade“. Može crkvi da bude razumljivo, jer to smatra opravdanim, da su nasilnici motivisani željom da zaštite porodične vrednosti, ali to nije cilj organizatora. Što je jasno i zbog toga što je par dana ranije organizovana Porodična šetnja, što i jeste adekvatno sredstvo isticanja i propagiranja porodičnih vrednosti.

To je taj problem, recimo ako želite da objasnite neki čin nasilja. Zašto biste vi zviždali himni i tukli navijače da biste izrazili nezadovoljstvo spoljnom politikom neke zemlje? Zašto biste vi hteli da tučete, a ako vam se pruži prilika i da eliminišete, homoseksualce ako želite da propagirate, zaštitite ili veličate porodične vrednosti? Pa to nisu adekvatna sredstva. Ako, pak, želite da pošaljete političku, prevratničku poruku sopstvenoj vlasti ili da izazovete politički sukob, to je već druga stvar. Što je inače i u skladu sa proklamovanim ciljevima organizatora.

Zašto je važno objasniti posezanje za nasiljem? Zato da bi se znalo koja su sredstva pogodna da bi se takvo ponašanje umanjilo ili otklonilo. Uzmimo da neko preti političkim ubistvima, kako to objasniti? Može neko da kaže da je to jedno nesretno bratoubistvo ili da razume da je reč o želji da se kazne izdajnici, kada već država to ne čini. To je empatija kojoj su neki skloni kada je reč o nalogodavcima i izvršiocima Đindjićevog ubistva. Ukoliko se to tako razume, jer se smatra da je opravданo izdajnike identifikovati i uklanjati, ne bi trebalo da čudi ako se sutra oglasi neka organizacija zvana Crna ruka koja ima spisak izdajnika koje je potrebno ukloniti.

Isto tako, uzmimo da vi izrazite razumevanje za one koji se organizuju da bi sačuvali nacionalni „Obraz“, jer smatrate da je to opravданo. Onda ne bi trebalo da se začudite kada se oni organizuju kao paramilitarna organizacija koja hoće da ukloni strane plaćenike na vlasti, a uz put i drugosrbijance, ljudskopravaše, neoliberalce i ostale stanovnike Sodome i Gomore. Kako znamo da je to moguće? Zato što se to dogodilo u Engleskoj ili u Latinskoj Americi? Ne, zato što se to dogodilo ovde, poslednji put kada je dolazio na vlast Slobodan Milošević. To je kontekstualizacija koja ima smisla. Svi koji danas razumeju i opravdavaju ciljeve, sve se ograđujući od sredstava, gotovo doslovno ponavljaju ono što se tada moglo čuti i pročitati. Meni se u ono vreme najviše dopao izraz „ustanička demokratija“ i jedino me čudi da je se još нико nije prisetio (mada ima autora koji su veoma blizu).

Zašto dakle navijači? Zbog masovnosti i vidljivosti. I to znamo, jer je tu svetski uzorak koristan. Ili, da bi bilo jasnije, zašto su masovna okupljanja rizična? Jer masa može da se pretvori u rulju, a poruku dobijaju svi. Zašto razbijanje glava? Jer je simbolička vrednost daleko veća od, recimo, napisa na nekom blogu. Jedni će biti dodatno ohrabreni da razumeju ono što smatraju da je opravданo, dakle da se identifikuju sa nasilnicima, a većina će osetiti povećanu



neizvesnost, jer će se identifikovati sa žrtvom. Ovi će drugi, ipak, računati da imaju izglede da se nađu na strani nasilnika, jer se biju stranci, koji su pri tom i bespomoćni, kao homoseksualci, cigani...

Zašto iz političkih motiva? Zato što se autoritarni politički ciljevi ne mogu drugačije ostvariti u demokratskim zemljama. Ako zaista počnu da se poštuju ljudska prava, kako će se obezbediti većina na sledećim izborima? To je jedan razlog. Drugi je njegova druga strana: ako se oformi ljudskopravaška većina, oni koji su uložili sve u obratan ishod će biti na gubitku. Ako valja birati između Sodome i Gomore i pravednog gneva, koji, što je za žaljenje, mora da se iskaže ognjem i mačem, pribegavanje nasilju je razumljivo, jer su ciljevi opravdani.

Makijaveli je u Umetnosti ratovanja, možda bolje nego u drugim knjigama, ukazao na činjenicu da je sva politika distributivna i redistributivna. Ovo zato što se ta knjiga bavi nasiljem kao sredstvom. U stvari, svaka upotreba nasilja ima redistributivne ciljeve. U Srbiji, evolutivno, procesom evropeizacije, gube oni koji su mislili da je definitivno dato ono što su stekli nasilnim sredstvima u poslednje dve decenije. Računali su, recimo, da će im nacionalnost obezbediti trajne prednosti, a ne da će morati da budu ravnopravni sa nekakvim građanistima. Evolutivno se, međutim, tope te rente, pa je razumljivo, jer je opravданo, pribegavati nasilju. A ako je nešto nemoguće, što bi rekao Makijaveli, to je nestasica opravdanja sopstvenih, razumljivih, interesa.

Peščanik.net, 24.09.2009.

DRVEĆE I LJUDI

Čitajući poslednja saopštenja Amfilohija Radovića i Irineja Bulovića, povodom Povorke ponosa, bojim se da Crkva ima problem komunikacije sa javnošću. Uzmimo primer. Ako adresirate sledeću rečenicu: „A ’drvo koje ploda ne rađa siječe se i u oganj baca““, na ljude, čak na sasvim određene ljude, trebalo bi da očekujete da će neki čitaoci tražiti razjašnjenje. Zapravo je neshvatljivo da bilo koji čitaoci, čak i oni koji su vernici i prepoznaju citat iz Biblije, ne zatraže razjašnjenje – jer ne govorite o drveću, već o ljudima. Ako, umesto da razjasnite šta ste mislili, krenete da analizirate one koji vas ne razumeju i krenete da objašnjavate to nerazumevanje time po čemu su sve oni rđavi – vi imate problem komunikacije sa javnošću.

Najmanji problem je u tome što ćete prepustiti interpretaciju vaših misli drugima. Nema smisla ljutiti se na one koji u toj izjavi vide poziv na nasilno uklanjanje „jalovih“, brecati se na njih i pripisivati im rđave namere („to su drugosrbijanci“, potomci komunista, neoboljševici koji se sada izdaju za liberalne i mondijaliste, a i „strani su plaćenici“, kako, na primer, neki dodaju), jer ste zapravo dužni da razjasnite šta ste hteli da kažete. Recimo, za početak, kakvo je to ljudsko drveće koje „ploda ne rađa“? Ako se misli na rađanje potomaka, ima mnogo ljudi koji su „jalovi“ u tom smislu. Primera radi, oni koji žive u celibatu, bilo zato što služe crkvi ili zato što misle da im to njihova vera nalaže. A to su tek neki od onih koji biraju „jalovost“, a naravno ima i onih kojima to biraju Bog ili priroda.

Opet, to su samo oni na koje se ocena da „ploda ne rađaju“, u kontekstu ovih saopštenja, može bukvalno primeniti, mada autori, može se pretpostaviti, ne misle na sve njih, mada nije jasno zašto ne? No, ako se „plod“ i „rađanje“ shvate metaforično, jer je reč o izreci ili pouci sa prenesenim značenjem, tada bi bilo važno biti jasan na koju se tačno plodotvornost misli i šta je to što bi trebalo da je njen plod? Recimo, u nekim drugim izjavama, sugerisano je



da oni koji su ateisti nemaju plodotvoran život, a i inače delanja koja „ploda ne rađaju“, po jednom ili drugom kriterijumu, moglo bi da bude jako mnogo. Na primer, ima ne mali broj onih koji smatraju da službenici crkava nisu ni u kom smislu plodotvorni, a ima i onih koji smatraju da oni nanose štetu, po nekim čak veoma veliku. Valjalo bi, dakle, razjasniti na koje od svih njih misle vladike?

Daje se, zaista, jedan primer i postavlja retoričko pitanje: „Da li je jalova ljubav – ljubav?“ Nešto kao odgovor se može naći u sledećoj misli: „Ljubav je data čovjeku da rađa; svako rođenje je rođenje za vječnost, a ne za smrt i ništavilo.“ Prvi deo rečenice, nažalost, zahteva razjašnjenje, a drugi je protivrečan. Dobronameran čitalac bi mogao sa nevericom da se zapita da li bi zaista prvi deo rečenice trebalo shvatiti doslovno, dakle grubo funkcionalistički, na što, na žalost, sve u ovim saopštenjima upućuje, dok se u nastavku prvo tvrdi da se svako rađa za večnost, pa se dodaje da se ipak neki rađaju za smrt i ništavilo. Ta grubost i protivrečnost mogu da budu samo stvar stila, jer je jasno da se sve reči koriste metaforično. Moguće je, dakle, da bi sve to moglo i smisleno da se izrazi, ako bi autori bili spremni da razjasne koji su tačno smisao hteli da daju tim izjavama?

Sve je, dakle, nejasno i pre nego što se pređe na drugi deo ove moralne i duhovne pouke, kojim se preporučuje da se „jalovi“ sekularu i u oganj bacaju. Ko to tačno radi ili bi trebalo da radi? I što se radi? Recimo, kako bi trebalo zamisliti to sečenje? Možda je moguće da bi ono moglo da bude nenasilno, ali to se, bar kako je napisano, ne može tako shvatiti. Naprotiv, smisao je da se prekraćuje postojanje nekome ko je bezvredan. Bukvalno, to je nedvosmisleno, jer je reč o drveću. No, ovde se značenje prenosi na ljudе, od kojih se neki rađaju za „smrt i ništavilo“, usled čega bi zaista bilo korisno kada bi vladike ili Crkva razjasnili javnosti o kakvoj je seći reč, koga bi to trebalo i na kakav način poseći, i ko će, čime i po čijoj milosti da seče?

Jedna mogućnost jeste da će to da učini sam Bog, ako ne učine ljudi. To je najveći problem sa ovim obraćanjem javnosti. Budući da se „jalovi“ bacaju u oganj, ako nikako drugačije onda kao u Sodomi i Gomori, gde stradaju i oni koji „ploda rađaju“, ali koji se nisu suprotstavili sveopštoj moralnoj korupciji, ova bi pouka mogla da se shvati kao poziv da se oni koji nisu „jalovi“, u nekom smislu te reči, prihvate nekog oruđa pogodnog za sečenje i da pale vatru da u oganj bacaju one koji to, po nedovoljno razjašnjениm kriterijumima, zaslužuju, kako ih ne bi sve sasekao i u oganj bacio konačni sudija i gospodar.

Ako bi to tako trebalo shvatiti, ne bi se trebalo čuditi ako se javnost zapita ko će i na koji način organizovati te koji će da čiste grad i zemlju? Jer nije reč o maloj operaciji koja bi mogla da se izvede spontano, neorganizovano. Jasno je da se nagoveštava da legitimnost takvih delanja potiče od vere i od Crkve, jer na to upućuje pozivanje na svetu knjigu i na autoritet Crkve, ali to još ne rešava neminovne političke i društvene izazove. Možda se misli samo na organizovanje „porodičnih šetnji“ i pisanje vatreñih napisa i govora koji sasecaju argumente onih koji zagovaraju „jalovost“? Možda je, opet, reč o političkoj i društvenoj akciji masovnog egzorcizma koja ognjem i mačem oslobađa od nedostojnog života one koji su se odlučili za „jalovost“ ili za koje je to odlučila priroda, možda čak po volji božijoj? Štagod da se ima u vidu, ostaje, ipak, da se razjasni ko bi tačno imao kakvu ulogu u toj seći i spaljivanju? Šta bi trebalo da rade vlasti (recimo nepostojeći ministar policije), šta crkva, šta vernici, šta ideolozi patriotizma, šta nevladine i vladine organizacije - kako bi se obezbedila efikasnost, da ne bude suviše kolateralne štete, i pravičnost, da budu posećeni i bačeni u oganj svi koji to zaslužuju, a ne da se neko iskupi na neki način ili da se izvuče preko veze.

Ono što zahteva posebno i dublje objašnjenje jeste etika Crkve na kojoj se ove moralne pouke i pokude zasnivaju. Citira se često, pa i ovim povodom, biblijska misao: „Sve mi je slobodno, ali nije

mi sve na korist“. Kako se definiše korisnost i koji je njen moralni značaj? Utilitaristička etika, etika korisnosti, obično polazi od toga da individualna korisnost bar sledi lična vrednovanja, koja mogu ali ne moraju da budu hedonistička, dok je moralna obaveza da se uvećava ukupna, zbirna korisnost (ili prosečna, ali ovde alternativne interpretacije ovoga načela nisu od značaja). Crkveni oci izgleda smatraju da bi individualna korisnost trebalo da zadovoljava vrednosti vere ili, drugačije rečeno, božanske vrednosti (koje naravno variraju od vere do vere i od boga do boga, ali to ostavljam po strani); dakle ne individualne, interne, vrednosti, već božanske, eksterne vrednosti, eksterno određenu korisnost, kako se zaista i kaže. Kako bi to tačno trebalo da izgleda, predmet je za raspravu; na primer, moglo bi da se misli na paternalistički utilitarizam, a ima i drugih mogućnosti. U ovom konkretnom slučaju plodotvornosti, moralne su obaveze, na žalost, određene veoma pojednostavljeno, kao izvršavanje dodeljenih uloga – u moralnom smislu, ljudi se posmatraju samo ili prvenstveno kao sredstvo, a ne kao cilj, što opravdava njihovo moralno izjednačavanje sa drvećem. U tom smislu, reč je o veoma grubom utilitarizmu. Uz to, psihologija i sociologija ovog moralnog učenja je praktično hiperkomunistička, jer se teži potiskivanju svih ličnih sloboda koje Bog, protumačen posredstvom vere i Crkve, ne smatra korisnim – sloboda sama po sebi nije ni od kakve koristi.

Ovde možda ima smisla jedna digresija. Ne može, a da se ne uoči naturalizam ove etike, usled ponovljenog pozivanja na ono što je prirodno, a nije neprirodno, „jalovo“. No, ako bi vladike i Crkva zaista hteli da se oslanjaju na neki naturalistički, u ovom slučaju, biološki utilitarizam, tada je potrebno da povedu računa o tome šta znamo o prirodi i koje su eventualne etičke implikacije prirodnih nauka i nauka uopšte – ako se pozivate na prirodu, trebalo bi određivanje etičnosti prepustiti prirodnim naukama, a ne pozivati se na svete knjige. Recimo, priroda nema ništa slično utilitarističkom načelu, načelu ukupne korisnosti, koju bi trebalo uvećavati – ne rukovodi se, dakle, utilitarizmom bilo kakve vrste,

svakako ne onim kojim bi mogli jednoznačno da se razvrstaju ljudi ili njihova delanja na plodotvorne i jalove. Takođe, ako vladike i Crkva žele da brane etički funkcionalizam, tada bi bilo potrebno najpre da utvrde da li drveće koje „ploda ne rađa“ svejedno ima neku funkciju, evolutivnu ili neku drugu, pa ga možda ne bi trebalo odmah seći i u oganj bacati, a isto važi i za „jalove“ ljude, štagod da to znači, bez obzira da li su to po sopstvenom ili po izboru prirode. (Moglo bi se, u vidu fusnote, napomenuti da se premijer britanske vlade pre koju nedelju izvinio Alenu Turingu, sa čijim bi životom i sudbinom, kao i sa njegovim doprinosom slobodi i plodotvornosti vladike mogle da se upoznaju.) Uopšte, ako se zaista teži etičkom naturalizmu, trebalo bi etička prava i moralne obaveze zasnovati na valjanom poznavanju prirode, što će reći prirodnih nauka. Ova tema nije od malog značaja danas kada je naučno saznanje veoma napredovalo, a i tehnologija zajedno sa njim.

Moralni značaj ovog grubog, funkcionalističkog utilitarizma jeste da se misli da se može opravdati ograničavanje sloboda i sasecanje i paljenje „jalovih“, beskorisnih, ljudi – ko god da to, na način koji bi tek trebalo odrediti, ima dužnost da čini ili bi trebalo da ima moralnu obavezu da čini. Kada je reč o ograničavanju sloboda, budući da je reč o služenju božanskim vrednostima, nije značajno da li je reč o privatnom ili javnom upražnjavanju slobode, jer je odlučujući kriterijum da li je neki čin koristan, zapravo bogougodan u smislu da je funkcionalan u odnosu na ono čemu bi trebalo da posluži, a ne da li je javan ili privatan. Ako neko upražnjava neku slobodu, ali mu ona nije na korist, jer je ne upražnjava strogo funkcionalno, nezavisno od njene eventualne hedonističke ili neke druge moralne vrednosti, a možda i funkcionalnosti (drveće nije tu samo da daje plod, a isto važi i za ljude), to je štetno u moralnom smislu te reči, bez obzira da li se to čini strogo privatno, dakle nema posledice po druge ljude, ili javno. U osnovi zato što stroge privatnosti zapravo i nema, budući da se od Boga ništa ne može sakriti, a moralni značaj svakoga čina jeste u tome da bude u skladu sa božanskim, a ne ličnim ili javnim vrednostima.



Dakle, koliko se iz ovih intervencija dvojice vladika može razumeti, etika koju oni zastupaju je grubo utilitaristička, veoma pojednostavljeno funkcionalistička, a njen moralni značaj se sastoji u obavezi ljudi da zadovoljavaju eksterno, božanski ili naturalistički, određene vrednosti. „Jalovost“, bez obzira da li je izabrana ili je prirodna ili božanska, se opravdano, u ovoj etici, odstranjuje sečenjem i paljenjem (ili nekim drugim radnjama kojima se postiže isti cilj): to je dužnost ili moralna obaveza, mada nije jasno tačno čija. Budući da su to rekli, ali možda to u stvari ne zastupaju, na njima je da ponude razjašnjenje. Inače neće imati mnogo smisla prati ruke od onih koji će njihove poruke shvatiti bukvalno, a ni grmeti protiv onih koji ne mogu da ne budu zaprepašćeni, a mnogi i uplašeni.

Peščanik.net, 03.10.2009.

DRŽAVNI I NACIONALNI INTERESI

Na politici prema Bosni i Hercegovini se ponovo testira značenje „državnih i nacionalnih interesa“, koji su nerazdvojni u političkoj retorici već dvadesetak godina, dok sama politika, naravno, ima mnogo dužu istoriju. Ovi su interesi različiti ne samo politički, već i po legitimnosti i legalnosti.

Da podemo od stanja stvari. Vlasti u Republici Srpskoj su, na više načina, stavile do znanja da one srpski nacionalni interes vide na sledeći način: podela Kosova i ujedinjenje Srbije i Republike Srpske. Šta je srpski državni, a šta nacionalni interes? Da bi se videlo kako se oni razlikuju, potrebno je nekoliko rečenica o teoriji međunarodnih odnosa.

Uzmimo da prihvatamo teoriju realizma u međunarodnim odnosima, realpolitiku skraćeno rečeno, mada je to danas, posebno u Evropi, sasvim neadekvatno. Po tom shvatanju, moć je ključno sredstvo ostvarenja političkih ciljeva. Na čemu se to shvatanje zasniva? U osnovi realpolitike je jedna pretpostavka i jedna tvrdnja. Pretpostavka je da legalnosti u međunarodnim odnosima nema, jer su pojedinačne države nosioci suverene političke moći, a tvrdnja je da postoji legitiman i stabilan sistem ravnoteže moći ili odnosa snaga – globalni, regionalni i bilateralni – koji podstiče države da se, iz državnih razloga a pod pretnjom negativnog ishoda u slučaju sukoba, ponašaju odgovorno. Drugačije rečeno, državni su interesi suvereni, ali u sistemu spoljašnje legitimnosti koji uspostavlja ravnotežu moći; upotreba moći kako bi se ostvarili državni interesi je legitimna sve dok ne destabilizuje uspostavljenu ravnotežu. Inače se stabilnost održava ili nova ravnoteža uspostavlja sukobima – na kraju krajeva ratom.

Ova tvrdnja o postojanju i stabilnosti ravnoteže moći ili odnosa snaga je neophodna kako bi se zaključilo da međunarodna anarhija, dakle sistem suverenih država koje ne ograničava ni moral niti pravo, neće voditi stalnom ratnom stanju. Ravnoteža moći čini da državni suverenitet obavezuje, nosi odgovornost, u spoljnim odnosima i politici ili, drugačije rečeno, obezbeđuje spoljašnju legitimnost suverenih država. U suprotnom, neodgovornom, nelegitimnom spoljnom politikom delegitimizuje se državni interes, pa tako i država, sasvim nezavisno od unutrašnje suverenosti, legitimnosti, legalnosti, privlačnosti ili korisnosti državnih interesa i ciljeva. Zašto? Zato što se stabilnost ravnoteže moći održava primenom sile protiv onih koji se koriste nelegitimnim sredstvima da bi ostvarili svoje državne interese.

Razlika između realpolitičkog i, recimo, liberalnog ili legalističkog (idealističkog) shvatanja međunarodnih odnosa jeste samo u tome što se unutrašnjepolitičke i spoljnopolitičke odgovornosti država ne zasnivaju samo na legitimnosti već i na legalnosti, dakle na međunarodnom pravu, jer se tvrdnja o postojanju ravnoteže moći



smatra pogrešnom, empirijski netačnom. Usled toga, u načelu, trebalo bi da postoji kolektivni način kažnjavanja država koje koriste nelegitimna sredstva da bi postigle određene ciljeve, dakle krše međunarodno pravo. Razlika između sistema legitimnosti u međunarodnoj anarhiji i u sistemu međunarodnog prava nije mala, zapravo je fundamentalna, ali nije od značaja za razlikovanje državnih od nacionalnih interesa; ova razlika postoji čim je država osnovni subjekt međunarodnih odnosa, bez obzira da li se oni zasnivaju na legitimnosti, koja proističe iz potrebe održavanja stabilne ravnoteže moći, ili na legalnosti, gde se stabilnost obezbeđuje vladavinom međunarodnog prava. Budući da se u ovoj stvari mnogi pozivaju na realpolitiku, važno je razumeti da postoji realpolitička razlika u legitimnosti državnih i nacionalnih interesa: države su legitimni nosioci političke moći, nacije nisu. Štaviše, države koje teže da ostvare nacionalne interese mogu da predstavljaju pretnju stabilnosti, što njihovu spoljnu politiku čini nelegitimnom, jer nacije nisu suverene i nisu nosioci odgovornosti u međunarodnim odnosima.

Sa realpolitičkog stanovišta, dakle, srpska spoljna politika je neodgovorna, to jest nelegitimna (a fortiori je i nelegalna). Zašto? Zato što sledi ova dva interesa – nacionalni i državni – istovremeno. To se veoma jasno vidi u odnosu prema Bosni i Hercegovini. Politika Republike Srpske se poziva na nacionalni interes; po njoj, državni interes Srbije trebalo bi da služi srpskom nacionalnom interesu. U međunarodnom sistemu u kome su države osnovni nosioci legitimne moći i odgovornosti, čak neograničene pravom, dakle u čistom sistemu međunarodne realpolitike, prednost nacionalnog nad državnim interesom podrazumeva da je Srbija nepouzdana, jer preuzima odgovornost koja prevaziđa njene državne granice. Time postaje pretnja stabilnosti, dakle ravnoteži moći. I sa realpolitičkog stanovišta, dakle, državni i nacionalni interesi se ne poklapaju. Iz čega sledi da:

Srpski nacionalni interesi delegitimišu državu Srbiju.

U ovome nema ničega što je posebno srpsko. Da nacionalizam delegitimizuje države, to nije samo implikacija teorije međunarodnih odnosa, već i iskustvo, pre svega, evropske istorije. Na jugoslovenskom prostoru, to još nije sasvim jasno nekim državama, a pogotovo drugim političkim akterima. Hrvatska je, na primer, dala prednost državnom interesu izborom Mesića za predsednika, jer je to značilo odustajanje od pretenzija na teritorije Bosne i Hercegovine. To će se, verovatno, pokazati kao trajno opredeljenje, jer bi drugačija politika države članice Evropske unije bila neodgovorna – ne samo nelegitimna već i nelegalna. Sličnu je odluku donela i Makedonija, mada je potrebna upornost i politička odgovornost da se na toj osnovi rešavaju preostali sporovi. Može se reći i da je Albanija, uglavnom, prevashodno vodila računa o svom državnom interesu. Tako da su te države, uz sve probleme i nedostatke, postigle potrebnu međunarodnu legitimnost, jer teže da se ponašaju odgovorno, što znači da svoje državne interese prepostavljaju nacionalnim. To se isto može reći za veliki broj evropskih država. To se, međutim, ne može reći za Srbiju. Zapravo, ni javnost ni većina partija, bez obzira da li su na vlasti ili u opoziciji, ne prestaju da ističu da rade u nacionalnom i državnom interesu.

Da bi se ta razlika videla jasno, trebalo bi samo razmisliti koje bi obaveze preuzela Srbija ako bi rešila da anektira Republiku Srpsku ili da se na neki drugi način sa njom ujedini. Realpolitika kaže da se granice mogu menjati samo ako se promeni odnos snaga. Jer je tada promena granica istovremeno i preraspodela odgovornosti u kontekstu nove ravnoteže moći. Krajem osamdesetih godina prošloga veka u Srbiji se pošlo od pretpostavke da bipolarni sistem međunarodne ravnoteže moći, za koji se očekivalo da će se održati, dozvoljava preraspodelu moći unutar Jugoslavije. Procena je bila pogrešna zato što se upravo menjao odnos snaga; raspad socijalističkog sistema i potom i samog Sovjetskog Saveza, zahtevali su sasvim drugačiju, demokratsku preraspodelu moći unutar Jugoslavije. Ono što je nastalo je u velikoj meri posledica te pogrešne procene. Danas bi, takođe, bilo potrebno valjano proceniti



kako odnos snaga u najbližem susedstvu, tako i stabilnost ravnoteže moći na Balkanu i u Evropi. Ako bi se državni interesi stavili u službu nacionalnih, trebalo bi biti načisto sa tim koji se tačno ishod očekuje? Poslednji put se krenulo u ispunjenje nacionalnog interesa, na primer u Bosni i Hercegovini, bombardovanjem Sarajeva, sa čime se besciljno nastavilo nekoliko godina. Sada se Sarajevo optužuje za nelegitimne i nelegalne državne i nacionalne interese, ali se ne nudi nikakvo političko rešenje, osim onoga koje bi Srbiju obavezalo na dela koja bi nesumnjivo značila destabilizaciju Bosne i Hercegovine sa predvidivim posledicama po regionalnu i širu ravnotežu moći. To bi, ako bi se Srbija na to odlučila, ili bi bila stavljena pred takav izbor, dovelo do delegitimizacije Srbije kao države.

Možda bi se ovo moglo reći i na ovakav način: Republika Srpska nije ni severni Kipar niti je Abhazija ili Južna Osetija, a Srbija nije ni Turska niti Rusija. To bi trebalo da je jasno, ako ne na primeru same Bosne i Hercegovine, onda na primeru Kosova. Taj primer, kao i svi drugi u poslednjih dvadesetak godina, ne govore samo o pogrešnoj upotrebi realpolitike, politike moći, nego i o nemoći da se stvori prostor za ostvarivanje državnih interesa. Na primeru dugog procesa pregovaranja o statusu Kosova, koji u stvari traje decenijama, sve za šta je srpska politika bila sposobna, kada sila nije davala rezultate, jeste da posegne za moći da stavi veto na seriju rešenja koja su se nudila. Tu moć u odnosu na Kosovo nije obezbedila. Slično se ponašala i u Bosni i Hercegovini, a i sadašnja taktika je ista. Ne predlažu se rešenja, već se samo odbijaju predlozi, kao da će u nekom času biti moguće da država Srbija nametne rešenje koje se u Republici Srpskoj vidi kao srpski nacionalni interes.

Da bi se to videlo, dovoljno je ukazati na razliku između politike odbijanja i alternativne politike saradnje. Za primer se može uzeti zalaganje vođstva Republike Srpske da Hrvati dobiju treći entitet ili da i oni upornije zagovaraju strategiju prema Hrvatskoj koju Republika Srpska ima prema Srbiji, dakle da se i država Hrvatska

posveti ostvarenju nacionalnih interesa u Bosni i Hercegovini. Kada bi, međutim, srpske i hrvatske partije oformile koaliciju, u demokratskoj državi bi imali većinu u predstavničkim telima i svim drugim granama vlasti. Postoji, dakle, politički prostor za pozitivan demokratski uticaj i legitimno korišćenje vlasti, a ne samo za odbijanje ili stavljanje veta. Naravno, to bi podrazumevalo da se prihvati legitimnost i legalnost Bosne i Hercegovine, a to opet podrazumeva odustajanje od secesionističke strategije, gde se takozvane matične države vide kao sredstvo ostvarenja nacionalnih interesa.

Ovo se, dakle, može reći u okviru bilo koje teorije međunarodnih odnosa, recimo uz oslanjanje, kao što je ovde učinjeno, na ono što se može nazvati minimalnom teorijom međunarodnih odnosa, na realpolitiku. Upotreba moći je ili ograničena legitimnošću ili legalnošću, kako bi se obezbedilo odgovorno ostvarivanje državnih interesa – pod čime se, između ostalog, misli na nelegitimnost upotrebe državne moći kako bi se ostvarili nacionalni interesi. U sistemu međunarodnog prava, ovakva upotreba moći je ne samo nelegitimna, nego i nelegalna. No, kako god da se posmatraju međunarodni odnosi, ravnoteža moći i njena stabilnost su od ključnog značaja za obezbeđenje kako legitimnosti tako i legalnosti.

Stvari stoje drugačije u Evropskoj uniji. Ovo, koliko se može zaključiti po srpskoj spoljnoj politici, još uvek nije shvaćeno iako se, sada, ističe da je članstvo u Uniji najvažniji strateški cilj Srbije. Uzmimo za primer skorašnju izjavu Vuka Jeremića, koju je on već ponovio na više načina, kako privilegovan odnos sa Rusijom čini Srbiju jačom u odnosu na susede, što će Srbija znati da iskoristi. To je prilično nedvosmisleno pozivanje na realpolitiku, na politiku moći, da bi se uticalo na promenu odnosa snaga na Balkanu, kako bi se ostvarili državni interesi, koji su, bar jednim delom, definisani kao nacionalni.

(Digresija. Za sada je prošla nezapaženo sledeća izjava Borisa Tadića na svečanoj akademiji povodom 65-godišnjice oslobođenja Beograda: „Upravo radi budućnosti moramo se osvrtati unazad,

pamtiti zajedničku borbu protiv fašizma i čuvati to iskustvo od zaborava istorije, ali i od svih onih u našem okruženju, koji veličaju ideje fašizma, a istovremeno osporavaju naše demokratske kapacitete, našu privrženost univerzalnim vrednostima civilizacije i našu posvećenost miru i razumevanju među narodima.“ Potpuno je nejasno na koga se u „našem okruženju“ to odnosi.)

Međutim, u Evropskoj uniji, politika moći i odnosa snaga nisu od značaja. Između država članica ne postoje međunarodni odnosi, jer su svi odnosi regulisani unutrašnjim, a ne čak ni samo međunarodnim pravom. To se obezbeđuje i načinom odlučivanja u Uniji, ali i na sve druge načine. U tom smislu, Evropska unija je kao federacija – odlučuju glasovi a ne moć, ne odnos snaga. Ideja da bi Rusija mogla da utiče na odnos snaga na evropskom Balkanu, dakle na Balkanu koji je deo Evropske unije, je ista ona u koju su polagane nade u vreme raspada Jugoslavije, jedino se tada verovalo da će bipolarna ravnoteža moći biti kontekst u kome se mogu ostvariti srpski državni i nacionalni interesi. I tada i sada se verovalo da bi Rusija mogla da iskoristi svoju moć u globalnoj ravnoteži moći, u globalnom odnosu snaga, da podrži srpsku politiku moći u odnosu na njene susede sa ciljem ostvarenja srpskih nacionalnih interesa. Test ove spoljne politike će biti odnos prema Bosni i Hercegovini: šta će tačno biti pozitivna politika Srbije? Ako se zaista teži članstvu u Evropskoj uniji, što je u državnom interesu, Srbija će biti dužna da podrži ustavnu reformu u Bosni i Hercegovini koja će i njoj omogućiti članstvo u Uniji. Politika moći tu nije od koristi, zapravo je upravo suprotna od odgovorne, legitimne spoljne politike koja se rukovodi državnim interesima. Ako se, međutim, državni interesi podrede nacionalnim, to će zahtevati da se u nekom času da odgovor na pitanje da li je Srbija spremna da podrži secesionizam Republike Srpske i da anektira deo Bosne i Hercegovine? Ta politika moći ima izglede na uspeh ukoliko se ceni da dolazi do značajne preraspodele moći u Evropi usled uspona Rusije, gubitka uticaja Amerike i neefikasnosti takozvane meke moći Evropske unije. Ako se zato ceni da privilegovan odnos sa Rusijom „čini Srbiju jačom“ i

ako se to zaista želi „iskoristiti“, jedno je sigurno – to podrazumeva odustajanje od članstva u Evropskoj uniji i spremnost da se preuzme odgovornost za destabilizaciju bar jednog dela Balkana. To će bez sumnje dovesti u pitanje legitimnost države Srbije u međunarodnim odnosima, kao što se to jednom već dogodilo, bez obzira na pozivanje na nacionalne interese i privilegovane strateške partnere.

Dakle, ako se državni interesi podrede nacionalnim, delegitimiše se država. Više od toga, ako se teži članstvu u Evropskoj uniji, mora se odustati od politike moći. Pretpostavljam da to razumeju oni koji se protive integraciji u Evropsku uniju, pre svih rukovodstvo Republike Srpske, a potom i evroskeptici i oni u Srbiji koji se protive integraciji u Evropsku uniju. Ne znam šta je od svega toga jasno ili nejasno zvaničnoj srpskoj spoljnoj politici, to jest Demokratskoj stranci koja je preuzela odgovornost za tu politiku.

Peščanik.net, 22.10.2009.

ČIKAGO ILI AVGANISTAN

Dragoljub Mićunović kaže da je zapazio „da Holandija ne želi da bude krivac za zaostajanje Srbije“. Ceo intervju Blicu (02.10.2009) pod naslovom Holandija traži izlaz iz priče sa Hagom veoma je informativan. Kako to može Holandija da bude odgovorna, krivac čak, za zaostajanje Srbije? A opet, kako bi to mogla Holandija da se izvuče iz priče sa Hagom?

„Holandija“, izveštava Mićunović, „ne želi da bude shvaćena kao naš neprijatelj i da mi o njima mislimo kao o osvetničkom, ksenofobičnom svetu. I oni traže izlaz iz postojeće situacije.“ Šta tu traži reč „neprijatelj“? Kako bi je tačno trebalo shvatiti?



Jedno moguće tumačenje jeste da Holandani znaju da ih mi shvatamo kao „naše“ neprijatelje, jer tako mi gledamo na svet, ali svejedno žele to da izbegnu i „traže izlaz iz postojeće situacije“, gde u opis situacije spada i to da mi neslaganje shvatamo kao čin neprijateljstva prema „nama“, koji god da smo to mi tačno.

Takođe, oni znaju da mi o čitavom svetu mislimo kao o osvetničkom i ksenofobičnom, pa oni ne bi da i na njih tako gledamo, mada budući da mi na sve tako gledamo, to je pomalo beznadežno. Možda bi trebalo njihova nastojanja razumeti tako da oni žele da budu shvaćeni, kada se to već ne može izbeći, kao osvetnički i ksenofobični, ali prijateljski svet.

To je samo jedan deo intervjua koji govori više nego što se kaže. U njemu se može naći i sledeća misao: „Stvari treba realno posmatrati i u kontekstu. Mladić je imao vojsku od 50.000 ljudi, u Srbiji je bilo na stotine hiljada izbeglica, mnogo njegovih pristalica, ima stranaka koje su ga branile, postojale su vojne i policijske strukture koje su bile spremne da ga štite.“

Šta se hoće reći? Da Mladić ima privatnu armiju? Da ga kriju „strukture“: partije, policija i vojska? Možda bi to trebalo da shvate Holandani? Novinarka to i pita. Odgovor je, međutim, da „strukture“ više ne postoje „jer je došlo do velikih reformi u vojsci i policiji“. Promenjen je, dakle, kontekst, pa je logično pitanje čemu onda upućivanje na kontekst? Zato što „nije isto da li se neko može uhvatiti u Čikagu, ili u Avganistanu.“ A Srbija je šta? Čikago ili Avganistan?

Na osnovu toga: „Rekli smo sagovornicima u Holandiji da uzmu u obzir kontekst i razmisle da li je Mladić lako, samo zahvaljujući volji državnih organa, uhapsiti.“ Koji tačno kontekst da uzmu u obzir? Čikaški, avganistanski, onaj u kome Mladić ima privatnu armiju? Pita i novinarka, jer razume da zbog konteksta možda „mi“ nismo sposobni da uhvatimo Mladića? Odgovor: „Mislim da smo mi sposobni da uhvatimo Mladića i da smo bliži da ga uhvatimo danas

nego što smo to bili pre pola godine.“ Što je ono što i neprijatelji, osvetnici i ksenofobi tvrde: Srbija ipak nije Avganistan (već valjda, jer to preostaje, Čikago).

Konačno, možda Mladić nije u Srbiji, pita novinarka? “Nema takvih dokaza, ni kod inostranih službi s kojima sarađujemo. Lično ne verujem da bi bilo koja zemlja rizikovala da ga čuva, niti ima razloga za to. Realnije je da je na Balkanu, na teritoriji BiH, Srbije ili Crne Gore.“ Dakle, nije u Avganistanu. Već na srpskom Balkanu. Kako razumeti to identifikovanje zemalja u kojima se navodno nalazi?

Jedno tumačenje bi moglo da bude: evo gde se na Balkanu može nalaziti, pa birajte objašnjenje zašto baš tamo; ili to nisu zemlje ili su spremne da rizikuju ili imaju razloge da ga čuvaju. Na teritoriji BiH, to znači u Republici Srpskoj; na teritoriji Srbije, to znači ipak pod zaštitom reformisanih struktura; na teritoriji Crne Gore, to znači da ga štiti crkva. Čikago, znači.

Peščanik.net, 03.11.2009.

KORIST OD SLOBODE

Više od pedsto građana Rusije veruje da bi njihovoj deci bilo bolje kada bi mogli da odrastaju u Sovjetskom Savezu, a ne u današnjoj Rusiji. Zidovi, dakle, a ne sloboda, mogu nekim da izgledaju korisni. Kako stoji stvar u srednjoj Evropi, a kako na Balkanu?

Nezadovoljstvo stanjem u privredi i standardom je veliko, ali u srednjoj Evropi se političke slobode cene. Objektivno, međutim, privredni je napredak nesporan. Proizvodnja je znatno povećana, posebno industrija i izvoz. Uz to, nejednakost, po mnogim pokazateljima,



nije značajno povećana, u velikoj meri zbog snažnog privrednog rasta, koji je omogućio i da se vodi briga o socijalnoj stabilnosti. Zaista, zahteva se veća individualna odgovornost, a to znači i veća izloženost rizicima kod donošenja odluka, što je verovatno razlog da nekog prevelikog oduševljenja privrednim dostignućima nema. Ali nema sumnje da je sloboda srednjoj Evropi bila korisna.

Drugacije stoje stvari na Balkanu. Tu se vrednost slobode još uvek može oceniti po šteti koju nanosi nesloboda. Posle dvadeset godina sukoba kako bi se podigli svakojaki zidovi, razlika između onih koji ih ruše i onih koji ih se drže je očigledna. Balkanske zemlje članice Evropske unije i Albanija prolaze bolje od još uvek zavađenih zemalja bivše Jugoslavije. Ove poslednje ili proizvode jedva nešto više ili znatno manje nego pre dvadeset godina. O industriji i izvozu nema mnogo smisla ni govoriti. Uz to, cvetaju ideologije, kako se nekada govorilo, bekstva od slobode i preziranja realnosti. Za razliku od Rusije gde se čezne za Sovjetskim Savezom, ovde se čezne za nekim drugim negativnim utopijama. To ne znači da se ne ceni sloboda, što se recimo vidi i po popularnosti ukidanja viza, već samo da iza zida, već dvadeset godina, korist imaju graditelji i čuvari zidova i glorifikatori neslobode.

Blic, 11.11.2009.

NERAVNOTEŽE I CENE

Valja voditi računa o sledećem: nema mnogo smisla objašnjavati ekonomске činjenice ili preporučivati privrednu politku – ako se zaboravi na značaj relativnih cena. Kao što su, na primer, kurs i kamata. Uzmimo za primer najvažnije neravnoteže: fiskalni i spoljnotrgovinski deficit i veliki broj nezaposlenih.

U javnosti su veoma popularna objašnjenja poput onoga da se troši više nego što se ima. To je, međutim, konstatacija, i to posledična, a ne objašnjenje. Kako je moguća tolika potrošnja? I dalje, zašto to dovodi do povećanog uvoza? Odgovor na drugo pitanje bi morao da sadrži neku ocenu o relativnoj ceni uvoza, dakle o kursu dinara. Na prvo se, međutim, pitanje odgovara tako što se kaže da plate rastu previše brzo, usled čega raste potrošnja, pa tako i uvoz. Ali samo ako ta povećana tražnja ne dovodi do poskupljenja uvoza. Budući da se na cene uvozne robe najčešće ne može uticati, uvoz bi mogao da poskupi samo ako bi dinar depresirao. I zaista, povećana tražnja uvozne robe znači i povećanu tražnju stranog novca, što bi svakako trebalo da mu poveća cenu u domaćem novcu - dinar bi, dakle, morao da depresira.

E sada, ako je kurs fiksiran ili čak apresira, tada će rast dohodaka zaista voditi povećanju uvoza. Uzrok nije u tome što su ljudi skloni da troše više nego što zarađuju, pa čak ni u tome što zarađuju više nego što doprinose, već u tome što im je ta potrošnja dostupna po postojećim cenama, dakle po postojećem kursu. Jer, inače, ako bi im plate bile veće nego što im je produktivnost - ili bi se ubrzala inflacija pa bi dinar depresirao, ili bi dinar depresirao i uzrokovao bržu inflaciju.

Ako je, opet, kurs stabilan, a spoljnotrgovinski deficit raste, valja očekivati da će u nekom času zaista doći do devalvacije (pogotovo ukoliko cene rastu brže nego u zemljama sa kojima se trguje). Ukoliko ljudi to očekuju, oni će trošiti danas, jer će sutra sve biti skuplje. Što je razlog da fiksni ili stabilan kurs podstiče potrošnju, a ne štednju. Pored toga, štedeće se u stranom novcu, da bi se izbegao rizik devalvacije, što će terati banke da zaračunavaju više kamate na kredite u dinarima ili da indeksiraju kredite u stranom novcu ili, najčešće, i jedno i drugo.

Tako da će i kurs i kamata biti neodrživi: podsticaće i veći uvoz i veće zaduživanje. Ovo drugo će uticati na javne rashode. Jer, ako je kurs fiksiran ili stabilan, zaduživanje u inostranstvu, uvoz strane štednje

kako se to zove, će biti jeftino, što će omogućiti vladi da se osloni na fiskalni deficit kako bi obezbedila političku popularnost. Ta će se javna potrošnja velikim delom preliti u uvoz, iz istog razloga iz kojeg je to slučaj sa privatnom potrošnjom. Finansiranje fiskalnog deficita, uostalom kao i privatnih dugova, biće profitabilno bankama, budući da naplaćuju više kamate nego drugde, a ne snose rizik promene kursa.

I imamo sliku srpske privrede. Nedostaju samo niska zaposlenost i visoka nezaposlenost. Na njih utiče mnogo toga, ali opet ne bi trebalo izgubiti iz vida ulogu relativnih cena. Relativno visoke kamate i realna apresijacija kursa (brži rast cena nego depresijacija kursa) čine ne samo izvoz već svaku proizvodnju nekonkurentnom – jer je skup kapital, a poskupljuje i rad, realno ili izraženo u stranom novcu. Usled čega se ne isplati ulagati ili bar ne dovoljno da bi se povećavala zaposlenost. Kao posledica toga, stopa nezaposlenosti je visoka i broj penzionera i drugih ljudi koji zavise od onih koji su zaposleni se povećava. To, naravno, vrši pritisak na javnu potrošnju, koju je lakše namiriti ako je kurs fiksiran ili čak apresira i ako je stopa inflacije relativno visoka.

Nema, znači, potrebe uzroke stanju u srpskoj privredi tražiti u nekim posebnim, srpskim ili bilo kakvim drugim kulturnim sklonostima ljudi, političara ili banaka. To nije potrebno ni sada kada su okolnosti promenjene. Može da se kaže da dinar nije na režimu fiksnog kursa. Ostavimo tu raspravu, da li jeste ili nije, za čas po strani. Jasno je da je krajem prošle i početkom ove godine došlo do devalvacije dinara. Trenutno se kurs ponaša kao da je praktično fiksiran. Ne samo zato što je veoma stabilan, već i zato što je podržan visokim deviznim rezervama i relativno visokom referentnom kamatnom stopom. Iskustvo sa devalvacijom, pored nedostatka poverenja u dinar, stvara dodatan problem centralnoj banci da obezbedi kredibilnost monetarne politike. Usled toga je veoma verovatno da bi jedan duži period stabilnosti kursa – kao da je fiksiran – bio koristan kako se ne bi dodatno izgubilo poverenje i u dinar i u bankarski sistem. Usled čega dinar, realno,

jača, zbog tekuće inflacije, a i zato što postoje značajna inflatorna očekivanja.

Na taj se način mogu objasniti najvažnije makroekonomski neravnoteže srpske privrede. Šta se iz ovoga može zaključiti o privrednoj politici? Jedan odgovor je da se kaže kako je potrebno promeniti ponašanje privrednih subjekata, uključujući i državu, kako se ne bi rizikovala stabilnost relativnih cena. Dakle, trebalo bi smanjiti plate, smanjiti javnu potrošnju, subvencionisati proizvodnju i kredite i povećati javna ulaganja što se više može, pa ako je potrebno i povećati poreze. Nešto od toga, ne sve, bez sumnje je potrebno. No, nije jasno zašto se očekuje da će se ponašanje privrednih subjekata promeniti, ako tome ne pogoduju promene relativnih cena? Drugi bi, dakle, put bio da se na promenu ponašanja utiče odgovarajućim reformama institucija i privredne politike. Ostavimo ovde reforme po strani. Kako bi mogla da izgleda alternativna privredna politika?

Najpre je potrebno poći od toga da je u ovom času proizvodnja daleko ispod potencijalne. Što bi trebalo da utiče na smirivanje inflacije, pa i da deluje deflatorno. To, opet, otvara mogućnost značajnog smanjenja referentne kamatne stope, bar u meri u kojoj se ona koristi kao sredstvo obuzdavanja inflacije. Štaviše, nema bojazni ni da bi se bitno uticalo na devalvaciju, budući da je tražnja za stranim novcem smanjena usled pada potrošnje i ulaganja. No, ako bi dinar počeo da depresira, to bi delovalo podsticajno na izvoz, što bi trebalo da bude izvor budućeg privrednog rasta.

Obično se kaže da bi depresijacija dinara značajno poskupela i zaduživanje i razduživanje, što bi, međutim, trebalo da utiče na vladu da se ne oslanja na fiskalni deficit, a i na sve druge da realnije sagledaju sposobnost da vraćaju dugove. To bi nateralo vlasti i na reforme koje su potrebne: na ukidanje subvencija, na reformu socijalnog sistema i na smanjenje poreskog tereta, kao i na ulaganja koja podstiču izvoz, a ne potrošnju. Kaže se, uz to, da privreda nema

robu za izvoz, što je tačno, ali to je zato što se ne isplati izvoziti, a ni ulagati u izvoz. Promena relativnih cena bi dovela do nižih troškova i rada i kapitala, što bi posebno trebalo da pogoduje razvoju izvoznog sektora.

No, šta god da smatrate poželjnim, važno je razumeti: sa ekonomsko tačke gledišta, ponašanja se teško menjaju ako se ne menjaju relativne cene.

NIN, 12.11.2009.

EU do 2014.

Više stranih diplomata su predložili da se čitav zapadni Balkan, dakle i Srbija, pridruži Evropskoj uniji do 2014. To bi, kaže se, bilo poželjno za obe strane, a imalo bi i veliku simboličku težinu, jer je to stogodišnjica od Sarajevskog atentata i početka Prvog svetskog rata. To je prvobitno predložio Karl Bilt još pre nekoliko godina, kada je to verovatno bilo i izvodivo. U međuvremenu je ostala simbolika, ali to više nije ostvarivo. Zašto?

Pre svega iz tehničkih razloga. Čak i ako bi pregovori počeli koliko sutra, recimo sa Srbijom ili Crnom Gorom, ne bi bilo dovoljno vremena da se završe do, recimo, početka 2013, kako bi ostalo dovoljno vremena za ratifikaciju ugovora o pridruživanju, da bi sam čin pristupanja mogao da se obavi 2014. Ovo ne zato što su pregovori komplikovani ili sadrže neke neprihvatljive ili teške uslove, već zato što je u tom periodu potrebno promeniti čitav sistem, praktično sve institucije, i to ne samo na papiru, već i praktično; potrebno je ne samo doneti zakone koji su u skladu sa pravnim sistemom Evropske unije, već ih je potrebno i primenjivati; dakle, potrebno je da postoji

iskustvo sa njihovom primenom. Pored toga, potrebne su značajne reforme u praktično svim oblastima života, koje nije ni lako a ni poželjno sprovoditi navrat-nanos. Usled toga, nije tehnički izvodivo u relativno kratkom roku od tri-četiri godine obaviti sve potrebne pripreme i promene.

Naravno, pregovori neće početi sutra, jer je najpre potrebno podneti zahtev, a potom sledi postupak ocenjivanja osnovanosti tog zahteva za pristupanje Evropskoj uniji. Čak i ako bi se te pripremne radnje obavile neverovatnom brzinom, nije tehnički mogućno da pregovori počnu pre 2011, i to pod pretpostavkom da se do tada završi proces ratifikacije postojećeg Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. To je veoma kratak rok, ali čak i ako ne bi bio produžen, što je gotovo izvesno, pregovori koji bi počeli, recimo kroz godinu dana, ne bi nikako mogli da se završe na vreme da bi se pridruživanje ostvarilo u simboličkoj godini. Druga je stvar što je simboličnost te godine značajno veća nego što je jasno šta je tačno smisao tog simbolizma?

To su sve tehničke prepreke. Naravno, ukoliko se zaista želi da se Evropska unija proširi na čitav zapadni Balkan u tako kratkom roku, biće potrebno veoma ubrzano rešavati sve probleme u ovom regionu. Recimo, bilo bi potrebno da se izvrše ustavne promene u Bosni i Hercegovini i da ta zemlja dobije ustanove koje bi bile prilagođene brzini kojom bi Sarajevo 2014. moglo da proslavi stogodišnjicu Sarajevskog atentata pristupanjem Evropskoj uniji. Nije to, naravno, logički nemoguće, ali u ovom času se ne bi moglo oceniti kao politički realistično. Naravno, simbolike nema ako nema pridruživanja Bosne i Hercegovine ili bi se čak dobila negativna simbolika.

Takođe, bar u ovom času, ne izgleda realno da će se spor oko imena „zemlje čiji je glavni grad Skoplje“, što bi rekao ministar spoljnih poslova Srbije, Vuk Jeremić, razrešiti u kratkom roku, tako da je, u času kada se na tu temu oglasio ministar, verovatno malo verovatno da će se na Evropskom savetu doneti odluka da se pokrene proces

pregovaranja sa Makedonijom. A to onda čini malo verovatnim da će do njenog pridruživanja doći simboličkom brzinom.

I to sve pre nego što se i pomenulo Kosovo.

Blic, 21.11.2009.

VREDNOSTI

Razlozi za evroskepticizam su gotovo svuda isti. Zemlje članice Evropske unije gube određene elemente suverenosti. Šta dobijaju?

Ključno dobro jeste upravo ono kojim se inače opravdava suverenost država, u smislu prava da donose odluke potpuno samostalno (obično se ne zaboravlja da to podrazumeva i obavezu, odgovornost za donetu odluku). Reč je o bezbednosti. Naime, evropska istorija uči da je bezbednost zajedničko, evropsko pa čak i globalno dobro. Suverene države se, u sistemu pune nezavisnosti i odnosa snaga, staraju za bezbednost svojih građana tako što predstavljaju rizik za bezbednost drugih država i njihovih građana. Naravno, kao što je već sugerisano, suverenost se može shvatiti i kao odgovornost, legalna i legitimna, u kom se slučaju to ne kosi sa zajedničkim pravnim okvirom, što je stanje stvari u Evropskoj uniji. U tom pravnom i političkom sistemu, posebnu pogodnost imaju manje zemlje, budući da je njihova bezbednost izložena većim rizicima. Tako da ono što izgleda da je najveći gubitak, bar po evroskepticima, zapravo predstavlja najveću korist, posebno malima i slabima.

Sama Unija, međutim, ima najvažnije uporište u slobodnoj trgovini u svim oblastima – u trgovini robom, uslugama, kapitalom i radom.

Ono što evroskepticima u tome smeta jeste nemogućnost da se koriste protekcionističke mere. Bilo bi dobro, tvrdi se, kada bi, recimo, moglo da se manipuliše kursom ili da se selektivno koriste carine ili kada bi moglo da se selektivno oporezuje ili da se ograničava imigracija ili da se koristi bilo koje drugo sredstvo ekonomske politike da se istovremeno imaju koristi od slobodne trgovine i da se, povrh toga, ostvare i koristi od protekcionizma. To se obično izražava na drugačiji način, pa se ne vidi odmah pravi smisao ove kritike neoliberalizma zajedničkog i slobodnog tržišta u Evropskoj uniji. Kaže se da bi protekcionističke mere trebalo da koriguju štete koje donosi slobodno tržište. No, naravno, ako je potrebno regulisati jedno ili drugo tržište, to je najbolje činiti na nivou Unije, a ne na nivou svake pojedine države, svakog pojedinog budžetskog centra. Jer će se inače samo širiti mreža protekcionističkih mera. Tako da nema smisla upoređivati stanje u kojem drugi ne štite svoja tržišta sa onim gde upravo samo sopstvena država koristi protekcionističke mere, već sa onim gde je protekcionizam trgovačka politika svih zemalja.

Verovatno najčešća i najglasnija kritika evroskeptika jeste upravo to da je Unija sklona da sve reguliše i to zato da bi povećala svoju birokratsku moć. Zanimljivo je da su evroskeptici često zagovornici centralizma na nivou država – i to sa istim argumentima. Recimo, jedan broj evroskeptika u Srbiji protivi se autonomiji Vojvodine jer će ona dovesti do povećanja birokratije. Gubi se, naravno, izvida da prenošenje nadležnosti pokrajini podrazumeva smanjenje nadležnosti na nivou republike, što bi trebalo da dovede i do smanjenja broja zaposlenih u republičkoj administraciji. Isto važi i obrnuto: povećanje regulatornih nadležnosti na nivou Unije podrazumeva smanjenje istih tih nadležnosti na nivou država članica. Koja je najbolja kombinacija raznih nivoa nadležnosti, to je u stvari ključno pitanje. Evropska unija se rukovodi načelom o supsidijarnosti – što će reći da se na nivo Unije prenose samo one nadležnosti koje se ne mogu valjano obaviti na nižem nivou. Kako to u stvarnosti izgleda, najbolje se može videti sada kada se raspravlja o nadzoru nad bankarskim i finansijskim sistemom u celini. Smatralo se da je najbolje da ta nadležnost ostane na nivou država, ali je sada postalo jasno da se tako ne može valjano smanjiti



rizik sistemskih kriza.

Konačni argument evroskeptika se odnosi na evropske vrednosti. Neki ih, po skepticima, ne dele, a neki evroskeptici smatraju da nije ni poželjno prihvati evropske vrednosti. Evropska kultura je kultura nasilja, kažu jedni, a drugi opet tvrde da neke kulture nisu evropske jer, recimo, ne priznaju ljudska prava. U suštini, evropske vrednosti, bar one koje bi trebalo da su u osnovi ujedinjene Europe, jesu univerzalističke, što jeste u izvesnom smislu doprinos ere prosvjetiteljstva. Svi ljudi dele iste osnovne vrednosti, samo ih na različite načine ostvaruju. U tom instrumentalnom smislu, evropske vrednosti su sadržane u onim ustanovama koje omogućuju ostvarivanje univerzalnih vrednosti, tako da od toga niko, ni jedna grupa ljudi, koliko god da se međusobno razlikuju, nema štete. Ovo, da dam jedan primer, ne mora da izgleda poželjno crkvi koja bi da bude povlašćena ili, da dam drugi primer, onima koji žele da država očuva patrijarhalnu strukturu moći.

Kao što se vidi, evroskeptici ili nemaju valjane argumente ili se zalažu za očuvanje jedne ili druge privilegije. I ništa više.

NIN, 09.12.2009.

POLITIČKI I PRAVNI ARGUMENTI

Čitajući do sada iznete argumente pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, mislim da mogu da zaključim da za srpski tim ima nade samo ako Sud bude donosio političku, a ne odluku zasnovanu na pravu. To je više nego jasno, posebno ako se pročitaju istupanja zastupnika Ujedinjenog kraljevstva. Kratko i neverovatno jasno izlaganje profesora Kroforda, po svim učesnicima najvećeg autoriteta u ovoj oblasti, čita se kao definitivno.

Najpre, pitanje na kojem je insistirala Srbija, i koje je postavljeno Sudu, ne može, po svemu sudeći, da dobije odgovor kojim bi se postigao cilj kome teži srpska strana. Jer se od Suda traži da ceni legalnost deklaracije o nezavisnosti. Ali čak i ako bi sud odlučio da je taj čin zaista bio nelegalan, to ne bi istovremeno značilo i da je nezavisnost Kosova nelegalna – što je očigledno ključni pravni argument. Sud bi, naravno, mogao da zasnuje svoje mišljenje o deklaraciji na argumentima protiv secesije, rukovodeći se političkim razlozima, kojima obiluju izlaganja koja se protive kosovskoj nezavisnosti.

Ali ne i pravnim. To je, po svemu sudeći, ključni problem. Iz argumenata koje su do sada iznele suprotstavljene strane, teško je videti da međunarodno pravo zabranjuje secesiju, jer uopšte ne reguliše postupak nastanka država. Ono, jasno je, ne sadrži pravo na secesiju, ali je ni ne zabranjuje. Iz niza primera koji su razmatrani, vidi se da je Savet bezbednosti u nekim slučajevima, sa kojima se često poredi slučaj Kosova, izričito zabranjivao secesiju ili priznavanje novih država (tu, po svemu sudeći, spada i Bosna i Hercegovina). U slučaju Kosova, kao i u mnogim drugim slučajevima, takve odluke Saveta bezbednosti nema.

Uz to, argument da Rezolucija 1244 u stvari zabranjuje secesiju i donošenje deklaracije o nezavisnosti nije, kako izgleda, posebno jak, budući da postoje jasni dokazi da je ona bila posmatrana kao statusno neutralna. Drugim rečima, da se nije izjašnjavala o tome kako bi trebalo da izgleda konačni status Kosova. A proces kojim se došlo do stanja takvog kakvo jeste nesumnjivo je to stanje, nezavisnost Kosova, imao kao jedan od mogućih ishoda.

Dakle, kada se čitaju argumenti, ako bi se Sud ograničio na to da odgovori na usko formulisano pitanje koje mu je postavljeno, pravno posmatrano, bar ceneći težinu iznetih argumenata, ili bi morao da se ne složi sa srpskim timom ili bi njegovo mišljenje bilo lišeno značajnijih pravnih posledica kakvo god da je. Jedino ukoliko bi sudije rešile da stvari posmatraju politički i da cene šta



im se čini da je celishodnije, Sud bi mogao da prihvati argumente ili neke od argumenata srpskog tima.

Naravno, Sud može da posegne za argumentima koji u raspravi nisu izneti ili su učesnicima rasprave nepoznati, što je svakako razlog da se njegovo mišljenje očekuje sa velikim zanimanjem.

Peščanik.net, 12.12.2009.

POPULIZAM

Džon Stjuart, uticajni američki satiričar (ovo je najpričližnija karakterizacija u jednoj reči koje mogu da se dosetim), neprestano je kritikovao Bušovu administraciju zato što sa Amerikancima ne razgovara „kao sa odraslim ljudima“. To je verovatno i najkraći mogući način da se odredi srpski populizam: ljudi na vlasti ne obraćaju se građanima kao da su odrasli ljudi. Ovde ima smisla ukazati samo na dva vida tog populizma.

Prvi je, da se vratim Americi, u tome što u toj zemlji većina ljudi veruje da postiže (zarađuje, stiče, uživa) ono što zасlužuje. Bez obzira na sveopšte nepoverenje u vlast na svim nivoima, većina veruje u bazičnu pravičnost društva i sistema. To je osnovni motivišući činilac: ako se uloži trud, nagrada (proporcionalna) sledi. Srpski populizam karakteriše upravo suprotan moral: svima se čini velika nepravda. Svako, dakle, doprinosi više nego što je nagrađen. Retorika ljudi na vlasti to, na sve moguće načine, pothranjuje. I oni nekako ne bivaju valjano nagrađeni za neverovatan trud koji ulažu. I tako decenijama.

Drugi vid populizma jeste selektivno korišćenje podataka, zbog čega stvarnost izgleda himerično. Recimo, proizvodnja automobila

će obezbediti oporavak srpske privrede. Čak i ako bi ona bila nekoliko puta veća nego što se planira ili što je realno, doprinos automobilske industrije ne može biti veliki. Naprosto je potrebno biti realan i, što bi se reklo, računati kao odrastao čovek.

Šta to znači? Valja najpre poći od toga da je stopa zaposlenosti veoma niska. Suviše malo ljudi radi, drugačije rečeno. Na povećanju zaposlenosti dosta toga može da učini i vlast, ali ova populistička to neće. Ovde je potreban moral individualne preduzimljivosti.

Peščanik.net, 31.12.2009.

PLATE

Najave premijera i ministra ekonomije da će plate i penzije moći da se odmrznu u drugoj polovini godine ako rast bude bar onoliki koliko se očekuje, dakle 1,5%, a pogotovo ako je brži – potpuno su nerazumljivi.

Pogotovo što se dodaje da je za to ipak potrebno i odobrenje Međunarodnog monetarnog fonda. Šta MMF ima sa platama?

Ništa. MMF je zainteresovan za to koliki će biti fiskalni deficit, a i za to samo ukoliko on deluje destabilizujuće. Plate i penzije su zamrzнуте da taj deficit ne bude baš takav. Dakle destabilizujući. Ukoliko vlada oceni da je najbolje eventualne povećane javne prihode, ukoliko rast bude iznad planiranog, utrošiti na uvećane plate i penzije, a ne, recimo, za razduživanje ili za ulaganja, ostaje još samo da se utvrde dve stvari: da li su te povećane plate zaslužene i kakav će uticaj imati na makroekonomsku stabilnost.

Da bi bilo opravdano povećati plate, potrebno je utvrditi da je povećana produktivnost. Izračunati produktivnost u javnom sektoru nije nimalo lak posao, ali mnogi pokazatelji – od broja zaposlenih do haosa koji proizvode, o gubicima u državnim preduzećima da i ne govorimo – sugerisu da je produktivnost niska i da se ne povećava. Tako da, bar po tom osnovu, nije jasno zašto bi se plate povećavale.

Kada je pak reč o makroekonomskoj stabilnosti, povećanje plata koje nije pokriveno povećanjem produktivnosti vodi povećanju uvoza i cena. Uticaj će se raspodeliti tako što će se uvoziti razmenljiva dobra (pre svega industrijski proizvodi) i ubrzati rast cena nerazmenjivih proizvoda (pre svega usluga). Oba uticaja, kako god da su konkretno raspoređeni, deluju negativno na makroekonomsku stabilnost. To, naravno, bar do sada, vlada nije videla kao prepreku, ali MMF jeste.

Blic, 06.01.2010.

IDEOLOŠKI NAMET

Koliko se može zaključiti iz onoga što govori ekonomski stručnjaci, postoji konsenzus o tome šta je potrebno činiti da bi se postigao brzi privredni rast – koji bi bio održiv. Kriterijum održivosti podrazumeva neku ideju dinamičke makroekonomskе stabilnosti. Recimo, da uzmem jedan primer, da strani dug ne raste brže od ukupne proizvodnje, što podrazumeva značajan rast izvoza ili proizvodnje razmenjivih dobara.

Koja je, međutim, privredna politika potrebna da bi se to postiglo? Ovih dana čitam priloge sa godišnje konferencije Američkog udruženja ekonomista, koja se upravo završava. Pol Krugman pominje, ne baš sasvim usput, zemlje članice Evropske unije koje ili koriste evro ili

imaju fiksne kurseve i ukazuje na neprijatan izbor pred kojim se nalaze. Potrebno je ili značajno smanjiti realne plate ili devalvirati, to jest odustati od fiksnog kursa. Pred istim se problemom nalazi i Srbija. Mada se on baš i ne vidi dovoljno precizno.

Da se pozovem na još jednu stvar na koju podseća Krugman. Naime, veliki broj komentatora, što sa strepnjom, što zlurado, ukazuju na mogućnost da Kina prestane da ulaže u dolarske obveznice. To bi, naravno, imalo za posledicu dalji pad dolara i rast američkog izvoza. Zbog ovoga drugoga, Krugman kaže da bi trebalo da Amerika pošalje zahvalnicu Kini ako se reši da digne ruke od dolara. Slično bi se moglo reći i za Srbiju. Ovde vlada gotovo unisono prizivanje stranih ulaganja, ali da bi ona doprinela rastu izvozne privrede potrebno je ili da plate ne rastu, pre svega u javnom sektoru, ili da rastu u skladu sa produktivnošću, u privatnom sektoru. Ukoliko valjane kontrole plata nema, potrebna je kontinuirana depresijacija kako bi ulaganja išla u izvozni sektor privrede i kako bi se održala stabilnost cena. U suprotnom, strana će ulaganja jačati dinar i ići u sektor usluga i podsticati uvoz. Što se događalo u poslednjih desetak godina.

Veoma je zanimljiv i rad Darena Ačemoglua o vrlinama snažne države. U osnovi, on razlikuje slabe i snažne države ne toliko po tome koliko javnih prihoda mogu da prikupe, po čemu je Srbija snažna država, već po tome kojim se instrumentima oni prikupljaju i koji je kvalitet političke konkurenциje koja obezbeđuje da se koriste instrumenti sa većom efikasnošću, po čemu je Srbija slaba država. U tome je daleko najvažniji odnos prema monopolima. Ukoliko se stavljaju prepreke preduzetništvu tako što će se štititi monopolii, takozvani nacionalni i regionalni lideri, to može da stabilizuje vlast, posebno ukoliko je sklona autoritarizmu jedne ili druge vrste, ali će stradati privredna efikasnost. U Srbiji su, jasno je, monopolii, strani i domaći, na političkoj ceni.

Zanimljiv je i drugi Ačemogluov rad o granicama globalizacije. On meri uticaj militarizacije na rast spoljne trgovine. Militarizacija,

merena izdacima za vojsku, utiče negativno na spoljnu trgovinu, posebno sa susedima. U ovom se radu posmatra militarizacija zbog dostupnosti podataka. No, intencija je da se ukaže na negativan uticaj trošenja sredstava na konflikte, bilo koji da su, a ne na razvoj trgovine. Za one koje interesuje istorija liberalne i uopšte političke misli, Ačemoglu ukazuje na pogrešno shvatanje Hobza i kasnijih nacionalista i protekcionista koji su smatrali da je ulaganje u sektor bezbednosti podsticaj privrednom razvoju. Ovo se odnosi kako na razvoj domaće vojne industrije i konfliktne spoljne politike tako i na sporiji rast globalne trgovine usled održavanja ili rasta konflikata svih vrsta, a preko njih i trgovine svih država pojedinačno.

Ovo poslednje zapažanje bi moglo da se poveže sa zalaganjem Denija Rodrika, inače poznatog kritičara globalizacije. On sada zagovara očuvanje slobodne trgovine, pa i slobodnog kretanja kapitala, ako se sačuva prostor za industrijsku politiku zemalja u razvoju. Ali ne u ulaganje u proizvodnju oružja i jačanje vojske, već u industrijske proizvode namenjene izvozu, posebno ukoliko zahtevaju ulaganje u obrazovanje i znanje.

Privredna politika Srbije nije u skladu sa ovim saznanjima. Šta stoji na putu Srbiji da konsenzus o ciljevima privredne politike poveže sa valjanim sredstvima? Najveći uticaj ima svakako nedovoljno konkurentan politički sistem (popularno rečeno – korupcija), što je i generalan nalaz Ačemoglua. No, značajan uticaj ima preovlađujuća nacionalistička i socijalno-populistička ideologija (to bi moglo da se nazove socijal-nacionalizmom). Nacionalizam opravdava monopole, a socijalni populizam oslanjanje na neefikasne instrumente monetarne i fiskalne politike – i kada se prikupljaju sredstva i kada im se određuje namena. To je nasleđeni ideološki namet koji, naravno, pada na teret svih.

NIN, 07.01.2010.

DA LI ĆE I NOVA GODINA BITI IZGUBLJENA

Vladimir Gligorov *Talog*

Budući da se ove godine nije praktično ništa uradilo da bi sledeće godine došlo do preokreta, sasvim je razumljivo da se očekuje samo blagi oporavak privrede. Što ne znači da će nova godina biti mnogo lakša od prethodne. No, pred svaku novu godinu ima smisla razmotriti šta bi trebalo uraditi kako bi se obezbedila osnova za trajniji oporavak i razvoj. Ključno pri tome je da se što je moguće više odustane od diskrecionog odlučivanja, što je isto kao i reći da je potrebna nova politika. Šta to znači?

Uzmimo najvažniji primer: fiskalna politika. Bez sumnje ništa nije važnije, politički posmatrano, od toga ko plaća javnu potrošnju i šta se njome obezbeđuje. Zapravo, od karaktera fiskalne politike u velikoj meri zavisi politika ili, drugačije rečeno, od toga šta je politizovano zavisi i kvalitet politike. Ako je diskreciona moć karakteristična za fiskalnu politiku, neizbežno je da se konkuriše za kratkoročne prednosti, da partijski sistem bude rascepkan koliko i diskrecione pozicije u budžetu i da pravila, pa i zakoni, ništa ne znače (jednostavnije rečeno, da je korupcija neizbežna).

Ima ljudi koji smatraju da je to u demokratijama neizbežno. Usled toga, u mnogim korumpiranim zemljama demokratija nije na nekoj naročitoj ceni, pa se često smatra i preprekom za ostvarivanje važnih ciljeva. Ili, kao što je rečeno u nekim komentarima na izveštaj revizorske komisije: da smo sledili zakon, ne bismo mogli da uradimo ono što je trebalo uraditi. Slično govore i oni koji u demokratiji vide prepreku: narod i vlast naroda su razlog što se, kako se kaže, ne vodi računa o državnim i nacionalnim interesima.

U stvari, u demokratijama sa više tradicije diskreciona su ovlašćenja veoma ograničena, usled čega su politizovana krupna pitanja, da ih tako nazovem. Ovo se postiže tako što se i sistem obaveza, poreski sistem, i struktura prava, najveći deo javnih rashoda,



odrede na duže vreme. Tako da preostaje malo toga o čemu može da odlučuje jedan ili drugi ministar, jedna ili druga vlada, jedna ili druga skupština – kratkoročno i nezavisno od procesa izbora i demokratske legitimnosti.

Tomenjaprirodopolitike.Dauzmemjedanprimer:međugeneracijska pravda. U svim demokratijama se veoma mnogo raspravlja o tome koliko da se troši na penzije, a koliko na obrazovanje. Jedno ne isključuje drugo, ali ako su sredstva ograničena, kao što uvek jesu, tada isti dinar ne može da ide na obe strane. Ovde je reč o političkoj i demokratskoj odluci u pravom smislu te reći: svima je u interesu i nema smisla uspostaviti sistem koji će važiti samo nekoliko meseci, pa ni nekoliko godina. No, slične se odluke moraju donositi i kada je reč o zdravstvenom sistemu, gde je takođe pravičnost od ključnog značaja, ali i o sistemu bezbednosti i manje-više o svim značajnijim pozicijama u budžetu.

Koje su posledice depolitizacije diskrecionog odlučivanja i politizacije dugoročnijih fiskalnih odluka? Jedna jeste da je prirodno da će se broj partija koje će konkurisati za vlast biti manji, jer će se odlučivati o raspodeli javnih prihoda na velike i trajne stavke. Mnogi politikolozi i političari misle da je broj partija gotovo isključivo određen izbornim sistemom. Mnogo je, međutim, važnije o čemu se odlučuje i koja su sredstva partijama i vladama na raspolaganju. Ukoliko se smanje mogućnosti diskrecionog odlučivanja i korupcija stoga bude manje korisna i efikasna, prirodno je očekivati da će se broj partija smanjiti jer će biti potrebno obezbediti podršku velikih grupa interesa u društvu i među glasačima.

Pored toga, moglo bi se očekivati da će doći do poboljšanja ideološke konkurenциje. Jedna od karakteristika demokratije jeste značaj ideoloških razlika, dakle dugoročnih partijskih opredeljenja po krupnim pitanjima. U Srbiji je ideološki prostor beskrajno sužen, praktično na dokazivanje o tome da se služi državnom i nacionalnom interesu, a prema pravim ideološkim pitanjima se

većina partija odnosi kao da u politici vlada poligamija. Svi su i nacionalisti i liberali i socijalno svesni i napredni i, naravno, radikalni. U demokratijama je taj promiskuitet isključen ideoološkom konkurencijom. Nije baš tako lako da narodnjaci postanu naprednjaci, a ni da socijaldemokrate mašu sa tri prsta i nacionalni identitet identifikuju sa verskim.

To je, bar kada je reč o fiskalnoj politici, najveći doprinos koji bi ministarstvo finansija moglo da načini sledeće godine: da izađe sa predlogom o dugoročnoj fiskalnoj strategiji i da predloži osnovna pravila na kojima će se zasnovati poreski sistem i struktura javnih rashoda. To bi racionalizovalo političku konkurenčiju, a delovalo bi stabilizujuće za sve učesnike u privrednim i drugim poslovima.

Slično bi trebalo da bude i sa monetarnom politikom. Fleksibilni kurs nije opravданje za diskrecionu monetarnu politiku. U javnosti se ne raspravlja o inflaciji za sledeću i naredne godine. Smatra se da je prirodno da taj cilj postavlja centralna banka. To je suviše diskreccionalno shvatanje nezavisnosti centralne banke. Ona bi trebalo da kaže u kom tačno periodu namerava da obezbedi cenovnu stabilnost i šta se pod tim tačno podrazumeva. Ako je to, recimo, inflacija od dva ili tri odsto, valjalo bi da znamo kada će se do toga cilja stići i zašto baš tada, a ne recimo dogodine? Takođe, šta se događa ako se cilj ne ostvari?

Smanjenju diskrecione moći će doprineti proces integracije u Evropsku uniju, ali i taj proces zavisi od toga kojom će se brzinom promeniti preovlađujuće političke sklonosti ka diskrecionom odlučivanju uz oslanjanje na korupciju. Budući da su tolike godine izgubljene, možda bi trebalo početi sa novom godinom.

Blic, 09.01.2010.

BOJAZAN

Razlog zbog kojeg 200 (ili više) intelektualaca zahteva raspisivanje referendumu o članstvu Srbije u Atlantskom savezu (NATO) jeste, kažu njihovi glasnogovornici, bojazan da bi do tog učlanjenja moglo doći na prevaru, krišom ili na neki drugi zaverenički način kojim bi se izigrala volja naroda. Tako da se zahtev obrazlaže pozivanjem na iskustvo tipa „koga je zmija ujela, taj se i guštera plaši“ ili „bolje preuranjeno, nego prekasno“ ili racionalno je „osigurati se što je više moguće i od najmanjeg rizika“.

Prethodno pitanje jeste da li Srbija može da se učlani u NATO na nelegalan i nelegitiman način? Sami podnosioci zahteva su dali, možda implicitno, bar jedan negativan odgovor na to pitanje. Zašto je to nemoguće? Zato što, kao što su predstavnici peticionara obrazložili citirajući Baraka Obamu i glasnogovornike ove organizacije, NATO ne bi primio u članstvo zemlju u kojoj ne postoji razuman konsenzus da se želi članstvo. Dakle, čak i ako bi bojazan bila opravdana kada je reč o srpskim vlastima, nije opravdana kada je reč o vlastima Atlantskog saveza. Može biti da potpisnici zahteva to nisu hteli da kažu, ali jesu. Time bi mogla da se završi rasprava o opravdanosti straha potpisnika zahteva. Ali ne i o tome kako ovih 200 intelektualaca vidi karakter srpskih vlasti.

Kako nema straha da bi NATO htelo da primi u članstvo zemlju čiji se narod tome protivi, bojazan ovih 200 intelektualaca se, dakle, odnosi na namere srpskih vlasti, koje bi trebalo da mogu ne samo da prevare srpski narod, već i NATO. Koje bi vrste trebalo da bude ta bojazan da bi bila racionalna? Navedena poslovica opravdanja bi trebalo da racionalizuju bojazan ovih intelektualaca. Ona su u skladu sa jednim tipom preporuka o izboru u uslovima krajnje neizvesnosti. Ako, dakle, nije moguće oceniti rizičnost nekog ponašanja ili ishoda (sve je krajnje neizvesno), racionalno je birati ili delati tako da se izbegne najgori ishod. To je, međutim, krajnje neracionalno ako niste u situaciji krajnje neizvesnosti ili, da to drugačije kažem, ako

ste informisani, ma koliko ograničeno, o tome koliki je rizik da će se dogoditi ono čega se najviše bojite. Tada, dakle ako ste informisani, nije racionalno uzeti bilo koje osiguranje, pa nek košta šta košta; racionalno je osigurati se u skladu sa rizičnošću. Podnosioci zahteva, dakle, opravdavaju taj čin time da su apsolutno neinformisani o tome koje su namere vlasti i kako ona namerava da ih ostvari.

Bojazan je, dakle, da bi srpske vlasti mogle sasvim neočekivano, zaverenički, da uvedu Srbiju u NATO. Šuška se, na primer, da je to namera, a potpisnici zahteva ne poseduju apsolutno nikakve informacije o tome koliko je to verovatno. Pa je, dakle, dobro da se od tog ishoda, za koji se ne zna koliko je verovatan i upravo zato što se ne zna koliko je verovatan, obezbede održavanjem referenduma. Ovo je, naravno, protivrečna racionalizacija ovoga zahteva. Jer ako se veruje da bi odluka na referendumu sprečila vlasti da zaverom protiv naroda na prevaru ili drugi nelegitim način uvedu Srbiju u NATO, to znači da predлагаči zahteva nisu neinformisani o racionalnosti srpskih vlasti, što bi bilo dovoljno da ocene rizike alternativnih ponašanja vlasti, a to znači i da racionalno ocene sopstvenu bojazan. Zahtev za referendumom je, stoga, u suprotnosti sa opravdanjima koja su izneli.

Imamo dakle dve tvrdnje samih potpisnika zahteva. Prvo, nemoguće je ući u NATO ako to nije izraz narodne volje, jer to NATO ne bi dozvolio, i, drugo, poznato je da srpske vlasti vode računa o narodnoj volji, bar ako je ona iskazana na referendumu. Na osnovu toga se može zaključiti da nije jasno čega se tačno boje 200, kako je rečeno, vrhunskih srpskih intelektualaca?

Ta nejasnoća otvara pitanje kredibiliteta potpisnika zahteva. Naime, koliko su ti intelektualci zaista neinformisani o tome kako funkcionišu srpske vlasti, one prethodne i ove sadašnje? Za one koji su zahtev predstavili ne bi se nikako moglo reći da ne znaju kako su funkcionisale srpske vlasti, ne samo u poslednjih dvadeset godina, kada su im bile više ili manje bliske, nego i pre toga.

Među potpisnicima ima bivših predsednika država i vlada. Veliki broj potpisnika su bili na vlasti ili su učestvovali u vlasti. Zahtev su potpisali istoričari, vladike, akademici, profesori, analitičari, komentatori, novinari – ljudi, dakle, koji ne samo da bi morali biti informisani, nego na jedan ili drugi način opravdavaju svoju profesionalnu delatnost sopstvenom informisanošću. Kolika je, dakle, verovatnoća da oni ne mogu da razlikuju zmiju od guštera, da ne mogu da ocene šta je prerano a šta prekasno, ili da ne mogu da ocene koji vid osiguranja je u skladu sa njihovim strahom?

Zanimljivo je da su se na predstavljanju zahteva svojim govornikima trudili da pokažu da su veoma dobro informisani. Recimo, o čemu se raspravlja u svakoj srpskoj kući; o tome šta se misli u svetu i kod kuće; o tome šta je ko izjavio u novinama i kako to čitati. Iz toga se moglo zaključiti da se vlasti spremaju da u javnosti pokrenu raspravu o članstvu Srbije u Atlantskom savezu. I da bi u toj raspravi neke od stranaka i partija mogle da se zalažu za to da Srbija postane član ove organizacije. Štaviše, podnosioci zahteva se na tu nameru vlasti i pozivaju i tvrde da je njihov predlog u skladu sa tim namerama srpskih vlasti ili bar nekih u toj vlasti. Dakle, racionalne osnove za bojazan da bi odluka o članstvu nekako mogla biti doneta mimo volje naroda zapravo i nema. Nije verovatno da bi se ta odluka mogla doneti na nekom zavereničkom sastanku, na što se aludiralo podsećanjem da je ova peticija u tradiciji onih koje su se potpisivale u vreme autoritarne vlasti. Nije uverljivo tvrditi da su potpisnici zahteva toliko neobavešteni da ne znaju da državom ne vladaju zaverenici.

Čega se, onda, boje podnosioci zahteva? Budući da javna rasprava predstoji, jedina racionalna bojazan jeste da bi ishod te rasprave mogao da bude u neskladu sa onim za što se zalaže ovih 200 intelektualaca. Racionalno je oceniti da bi izražavanje narodne volje sutra moglo da ima drugačiji ishod od njenog izražavanja danas. Pa bolje danas nego sutra: rano, a ne kasno; dok se vidi zmija, a ne gušter; dok se rizik preuveličava. To je, verovatno, dobra procena.

Jer je razumno odluku o učlanjenju u NATO doneti kada se jasno mogu videti kako prednosti tako i nedostaci toga čina – dakle kada su odluke motivisane racionalno, a ne bojaznošću. Što je razlog da se referendumi o ovakvim odlukama obavljaju onda kada se te odluke donose. Ako to dobro razumem, zahtev da se referendum održi sada, a ne kasnije, zasnovan je na bojazni da bi na referendumu sutra mogla biti doneta odluka da bi Srbija trebalo da postane član Atlantskog saveza. Bojazan je da će se narodna volja promeniti, a ne da će vlasti tu volju izigrati.

Ako je, dakle, bojazan ovih 200 (ili više) intelektualaca opravdana, racionalno je očekivati da će se Srbija u nekom času u budućnosti na referendumu izjasniti za učlanjenje u NATO.

Peščanik.net, 12.01.2010.

REZOLUCIJE

Potpuno je nejasno kako bi imalo smisla doneti rezoluciju o Srebrenici, a okarakterisati zločin koji se njome osuđuje drugačije nego u presudi Međunarodnog suda pravde? Posebno je nejasan stav Socijalističke partije Srbije. Prirodna očekivanja su da bi ta partija trebalo da bude najzainteresovanija da se doneše rezolucija u kojoj se osuđuje genocid u Srebrenici, jer bi to bilo istovremeno i izvinjenje te partije za njenu učešće u kršenju međunarodne konvencije o genocidu, koje je dovelo do presude u kojoj je Srbija proglašena krivom za nesprečavanje genocida i za to što izvršiocu nisu privedeni pravdi. (Bilo bi dobro kada bi to izvinjenje bilo i eksplisitno, recimo u vidu posebne izjave te partije u povodu donošenja rezolucije). Izbegavanje reči genocid bi samo govorilo o neiskrenosti te partije, a to bi opet značilo da ta partija još nije

shvatila da prolazi vreme politike, blago rečeno, neiskrenosti. Što bi trebalo da deluje negativno i na njen koalicioni potencijal.

Javnost, intelektualci, građani mogu, naravno, da misle o zločinu u Srebrenici šta hoće. Država, međutim, ima obaveze prema presudama međunarodnih sudova. Kao što ljudi mogu da misle da je neko ko je osuđen za, recimo, etnička čišćenja u stvari patriota; ali to ne oslobađa obaveza ljudi koji rade za državu ili koji obaveštavaju javnost da se prema tom zločinu i prema počiniteljima takvih zločina ponašaju u skladu sa konačnom sudskom presudom. Čak i ako je reč o nekome ko je odslužio kaznu, to ne menja ni presudu niti karakter zločina. Tako da ni ponašanjem ni obaveštavanjem ne bi trebalo sugerisati kao da se presuda može anulirati odsluženjem kazne. Građani mogu čak da izaberu za premijera osobu koja je odležala kaznu za težak ratni zločin, ali premijer ne bi trebalo da se druži sa tom osobom.

Razumevanje javnih obaveza ovde uopšte nije naročito razvijeno. Zvaničnici jedne države ne bi trebalo, zapravo ne smeju, da podstiču secesionizam u nekoj drugoj državi. Ukoliko, recimo, zvaničnici Republike Srpske najavljuju referendum o otcepljenju, predstavnici Srbije, a pre svih predsednik, premijer i ministar spoljnih poslova, morali bi da se tome javno i nedvosmisleno usprotive. Jer inače preuzimaju ozbiljne obaveze prema međunarodnoj zajednici. Kao što neki premijer, koji se javno druži sa osobom koja je osuđena za težak ratni zločin i tim ponašanjem kao da hoće da je rehabilituje, ne izvršava svoje obaveze ili, drugačije rečeno, preuzima ozbiljne obaveze prema sopstvenoj i međunarodnoj javnosti.

Konačno, predlozi da se uz rezoluciju o genocidu u Srebrenici doneće i rezolucija kojom se osuđuju svi zločini, kako god da se oni specifikuju i kvalifikuju, značajno obavezuje one koji je predlažu i one koji će za nju glasati. Najpre, zato što je reč o neiskrenosti, a potom zato što je to suvišno. Neiskreno je zato što cilj nije da se kaže ono što će u toj konkretnoj rezoluciji pisati, već nešto o onome što će pisati

u rezoluciji o genocidu u Srebrenici. Ta bi neiskrenost, u normalnim okolnostima, trebalo da izaziva neprijatnost, a ne podršku.

A potom je suvišno upravo zato što država ili javne vlasti imaju obavezu da ne vrše, ne podstiču i ne prelaze preko zločina, dakle da pravdi privode počinioce. Rezolucija o genocidu u Srebrenici je potrebna ne da bismo saznali da srpske javne vlasti osuđuju zločine kad god, gde god i nad kim god da su izvršeni, jer je to obaveza a ne izbor, već da bi se prihvatile odgovornost za sasvim konkretni zločin u čijem izvršenju Srbija nije nevina, kao što nije nevina zbog toga što neki počinioци zločina nisu izvedeni pred sud, što bi takođe trebalo osuditi rezolucijom o genocidu u Srebrenici.

Ta rezolucija nije samo pravna i moralna obaveza. Nije važna ni samo kao suočavanje sa prošlošću. Građani Srbije bi trebalo da su posebno zainteresovani za tu rezoluciju zato što bi se njome obezbedili od toga da ih njihova država ne izloži posledicama nekih sutrašnjih sličnih povreda međunarodnog prava. Građani bi posebno trebalo da traže od Socijalističke partije, Radikalne stranke, Napredne stranke, Demokratske stranke Srbije i od svih drugih koji nose jednu ili drugu vrstu odgovornosti kako za sam zločin tako i za nesprovođenje pravde, da podrže rezoluciju o genocidu u Srebrenici kako im sutra te partije i stranke, ili neke druge koje se na njih ugledaju, ne bi ponovo natovarile političku i moralnu odgovornost za neke slične zločine.

Zato je potrebna rezolucija o genocidu u Srebrenici.

Peščanik.net, 19.01.2010.

TRAŽENJE SMISLA

Tadić je u Savetu bezbednosti rekao kako bi 2010. mogla da bude godina rešenja za Kosovo. Vuk Jeremić je, pak, u Crnoj Gori rekao: „U borbi za Kosovo nećemo popustiti ni pedalj. Kosovo se branilo vekovima, branimo ga mi danas, i braniće ga oni posle nas.“ Kako te dve izjave usaglasiti? Tadić je, činilo se, rekao da je Srbija spremna da popusti i mnogo više nego za pedalj. I Jeremić je davao takve izjave, ranije. U skladu sa tim ranijim izjavama, Tadićev nagoveštaj da bi 2010. moglo da se nađe rešenje za Kosovo nije moguće sasvim precizno protumačiti, ali kao da izražava razumevanje da bi za Srbiju bilo dobro da do tog rešenja dođe što pre.

Jeremić, međutim, kaže da je to nepoželjno. Cilj nije rešenje, već borba neprestana. Ona traje vekovima. Nju su nam u amanet ostavili naši preci, a mi ćemo je ostaviti u nasledstvo svojim potomcima. Zašto se toj borbi ne vidi kraj? Zato što je cilj neostvariv. Tadić misli da se rešenje može naći ove godine, a za prepostaviti je da pod rešenjem ne misli na spremanje potomaka za neprestanu borbu za Kosovo. Jeremić kaže da je reč upravo o tome: večna, besciljna borba.

Nema mnogo smisla ukazivati na neetičnost takve borbe. Izvan određenih verskih krugova, ne smatra se da postoji moralna obaveza da se čini ono što je nemoguće. Takođe, nije baš najmoralnije obavezivati buduće generacije da se bore zato što njihovi roditelji i preci nisu znali kako da reše problem pred kojim su se našli.

Ima, međutim, smisla nešto reći o politici ovih izjava. Tadićeva bi izjava, ako je ozbiljno data, mogla da se shvati kao spremnost da se sa Kosovom dođe do sporazumnog rešenja. Ukoliko je to ozbiljna namera, nije teško videti koje bi to rešenje moglo da bude. Budući da nije teško identifikovati srpske interese, a isto važi i za albanske, politički okvir u kojem bi oni bili ostvarivi je relativno lako videti.

Jeremić, pak, kaže da nije o tome reč. Borba za Kosovo je potrebna ne zbog rešenja, već zbog sasvim drugih političkih ili uopšte

kolektivnih ciljeva. Zbog toga on kaže da je reč o borbi koja traje i trajaće vekovima. Jer rešenja zapravo nema. Ako je reč o svim onim vrednostima koje je naveo, to je depresivno. Rešenja za Kosovo nema jer je borba za njega potrebna da bi se rešio neki kolektivni duševni i duhovni problem, koji je, očigledno, nerešiv.

No, politički posmatrano, to nije tačno. Pre dvadeset godina Demokratska stranka je, u trenutku nastajanja i samo veoma kratko, znala koje je rešenje za Kosovo: razgovori i dogovor sa demokratskim predstavnicima Kosova, kao i predstavnicima republika tadašnje zajedničke države. Zagovornici demokratskog rešenja su, nažalost, gotovo istog časa kada su se oglasili, bili potisnuti onima koji su smatrali da se borbom, upotrebom sile (to borba znači), može postići mnogo više.

Razlika između tadašnjih i sadašnjih boraca je samo u ovome: tada se smatralo da će se borba završiti brzo i pobedom, a sada se pobedom smatra protezanje borbe u večnost. Nema mnogo razlike, međutim, u retorici, koja nije napredovala ni sadržajno niti estetski. Stvarna politička razlika je samo u tome da sada postoji demokratska većina, mada možda još uvek nedovoljno atrikulisana.

Peščanik.net, 31.01.2010.

POSLE BEČKE INICIJATIVE

Dinar gubi vrednost zato što je tražnja za stranim novcem povećana. Drugačije rečeno, zato što strani novac napušta srpsku privredu.

Detalji toga procesa nisu, naravno, nevažni, ali oni su, na kraju krajeva, uvek isti. Oni koji imaju dinare – država, domaćinstva, preduzeća,

banka – prodaju dinare i kupuju, uglavnom, evro jer za to imaju dobre razloge, a u zbiru se, relativno, povećava količina evra koje oni žele da imaju – što je isto kao da se kaže da su uložili novac u inostranstvo, ili, kao što sam već rekao, da je novac napustio srpsku privredu.

Ovo može da se vidi i na sledeći način. Svi pomenuti privredni subjekti, na jedan ili drugi način, vrše pritisak na centralnu banku da ne dozvoli pad dinara, što znači da prodaje devizne rezerve. Rezerve koje se drže u stranom novcu, bilo da se drže u obveznicama stranih država ili u gotovini, jesu ulaganje u inostranstvo. Ono što se ponekad ne razume jeste da nivo kursa nije nezavistan od nivoa deviznih rezervi. Pre nego što je dinar devalviraо krajem 2008. i početkom 2009, često se govorilo kako nema potrebe brinuti se za stabilnost dinara jer centralna banka ima više nego dovoljne devizne rezerve. No, čim su one morale da se troše, kurs je krenuo nadole. Isto se događa i sada. Centralna banka troši rezerve, što samo dozira depresijaciju dinara. Jer se ljudi oslobođaju dinara i postoji neprestan pritisak na kurs da depresira.

Ovde ima smisla ukazati na pogrešnost još jedne česte tvrdnje. Ponekad se kaže da dinar gubi vrednost jer centralna banka smanjuje kamatnu stopu, što povećava dinarsku likvidnost, a ona onda ide u evre. No, ako se pogleda kretanje cena, videće se da se inflacija smiruje, što znači da nema nekog povećanja tražnje ni u vidu potrošnje niti u vidu ulaganja. Privreda stagnira, u najboljem slučaju. Domaćinstva povećavaju štednju, a preduzeća ne ulažu jer imaju viškove kapaciteta. Usled čega je tražnja za dinarima slaba, a pad kamatne stope centralne banke je posledica toga. Uz to, komercijalne kamate se ne smanjuju, jer banke cene da su rizici suviše veliki. Što sve podstiče na oslobođanje od dinara, a to vrši pritisak na dinar da depresira. Bilo bi potrebno da dođe do dodatnog priliva stranih sredstava pa da se taj trend preokrene.

Ovde sada ima smisla nešto reći o Bečkoj inicijativi. Reč je o dogovoru stranih banaka sa centralnom bankom da ne smanjuju

nivo kreditnog prisustva u Srbiji. To omogućuje refinansiranje postojećih dugova. No, taj je sporazum vremenski ograničen i neka je relaksacija već prisutna. Pojedine strane banke najavljuju da bi suvišnu likvidnost htele da ulože u privrede sa boljim izgledima, dakle da iznesu novac iz zemlje. To će, ako do toga dođe, ubrzati proces oslobađanja od dinara i povećati pritisak na kurs. I tu je sada ključno pitanje šta kada se okonča Bečka inicijativa? Rezerve centralne banke bi mogle relativno brzo da se istope, a svi koji sada još uvek mogu da se refinansiraju će morati da se razduže. Kako će se finansirati ulaganja i privredni rast? Depresijacija kursa bi mogla da pomogne u tom smislu što će učiniti troškove rada, a i druge domaće troškove, nižim i stoga privredu Srbije konkurentnjom. Tada će se postaviti pitanje da li je privredno okruženje takvo da se ta poboljšana konkurentnost može iskoristiti? Za sada, reformi nema i privreda deluje nespremno za takav razvoj stvari.

Blic, 06.02.2010.

MUČNINA

Sve to oko Srebrenice je veoma neprijatno. Sada se može pročitati kako bi trebalo doneti rezoluciju o Jasenovcu, a ne o Srebrenici. Zašto je to mučno čitati?

Zato što postoji, i ne od juče, spomenik u Jasenovcu. Svaki hrvatski predsednik suočen je sa onim što se može nazvati testom Vilija Branta. I ne samo predsednik, već hrvatska javnost u celini i stalno. Neki test polože, a neki ne. Recimo, Franjo Tuđman je gledao da taj test nekako izvrda, jer je tvrdio da nije dobro da se razdvajaju žrtve. I predlagao je, ne rezoluciju, nego zajednički grob za jasenovačke i blajburške žrtve: da se pomire tako što će im se pomešati kosti.



Ništa od toga nije bilo. To mešanje kostiju nije moglo da se izvede ni na papiru, recimo nekom rezolucijom kojom bi se istaklo da su sve žrtve iste, dakle ozvaničila bi se jedna neverovatno perceptivna misao: „žrtva je žrtva“.

To da postoji spomenik i da mu se klanjaju hrvatski predsednici koji su došli posle Tuđmana i da će taj test zadugo polagati svi hrvatski zvaničnici biće jedna od činjenica na koju će, zasigurno, ukazati hrvatska odbrana ako i kada dođe do suđenja u Hagu po srpskoj tužbi za genocid. Što bi trebalo da je dovoljno mučno samo po sebi, pa se toj neprijatnosti srpska spoljna politika nije morala izlagati.

Taj spomenik je tamo i hrvatska država polaže test Vilija Branta, iako današnja Hrvatska nije naslednica Nezavisne države Hrvatske. Uz to, ima smisla podsetiti o kakvom je tačno testu reč. Mučno je čitati kako genocid u Srebrenici nije isto što i Holokaust, pa bi najpre trebalo doneti rezoluciju o Jasenovcu, jer on jeste deo Holokausta. Šta je razlog da taj spomenik tamo stoji već decenijama i zvaničnici te zemlje (osim crkvenih velikodostojnika koji bi tek trebalo da polože test u potpunosti – na šta ih je, inače, podsetio predsednik Hrvatske), dakle, tamo odaju poštovanje žrtvama Holokausta. Mučno je u tom kontekstu čitati neverovatna opravdanja politike Nedića i Ljotića, ali tome, očigledno, nema pomoći. Ali valja reći da je Srbija naslednica one države koja nije sprečila genocid u Srebrenici i još uvek nije isporučila onoga koji je optužen da je najodgovorniji za taj zločin.

Dokle ide to mučno izvrđavanje moralne i političke obaveze, vidi se i iz toga ko je sve spremam da napadne Jelka Kacina zato što je predložio rezoluciju o Srebrenici koju je prihvatio Evropski parlament. To je, dakle, antisrpska rabota. Nema nikoga da ukaže na činjenicu da ta evropska rezolucija olakšava Srbiji polaganje testa Vilija Branta. Srpski parlament može da se pozove na rezoluciju koju je neko drugi imao snage da doneše i da joj se pridruži. Evropska unija je time pomogla zavađenim južnoslovenskim

narodima da se užasnu nad tim za kakve su zločine sposobni. Ta se pomoć doživljava kao podvala, što je ne samo moralno, već i intelektualno mučno.

Peščanik.net, 09.02.2010.

Vladimir Gligorov *Talog*

A SADA, SVI NA IZVOZNE ZADATKE

Dosadašnja privredna politika se može okarakterisati ovako: najpre uzmi kredit, pa kupi neko trajno potrošno dobro, pa onda kreni da razmišljaš kako da zaradiš novac da vratiš kredit. E, sada je došao čas kada je potrebno zaraditi. Kako se uglavnom zajmilo iz inostranstva, potrebno mu je, tom inostranstvu, nešto prodati. Dakle, potrebno je izvoziti, i to što pre.

Problem je u tome što sada svi žele da izvoze, čak i oni koji nisu sledili istu politiku kreditiranja potrošnje. Sve zemlje u okruženju bi da izvoze svojim susedima, ako već ne mogu negde dalje. Tamo dalje, recimo u Evropskoj uniji, svi takođe nameravaju da zarađuju na izvozu. Nemačka hoće da dodatno poveća izvoz, jer je i inače izvozno orijentisana privreda.

Grčka, koja se suočava sa velikim finansijskim problemima, takođe vidi izlaz u povećanju izvoza. Čak su i SAD namerne da u sledećih nekoliko godina dupliraju svoj izvoz. Svi bi, dakle, da izvoze.

Ko će da uvozi? Prošle godine je Srbija tražila kredite od strateških stubova kao što su Rusija i Kina kako bi gradila infrastrukturu, ali to je, naravno, uvoz ne samo robe, već i rada. Šta će od tih kredita biti, ostaje da se vidi, ali je jasno da su potrebna ulaganja u izvozni sektor.



Nešto se može postići devalvacijom dinara, ali to samo povećava izvoz na račun smanjenja domaće potrošnje. Tu su mogućnosti ograničene. Potrebna su, dakle, ulaganja u proizvode za izvoz, uglavnom one koji se trenutno uopšte ne proizvode.

To se ne može postići subvencijama postojećim preduzećima, jer nisu bila izvozno orijentisana. Potrebno je udružiti se sa onim privredama i preduzećima koji će uspeti u tome da povećaju izvoz. To neće biti lako.

Blic, 10.02.2010.

PLATANI

Prvo, veoma je verovatno da u centru grada ulice nikada neće moći dovoljno da se prošire da bi se saobraćaj odvijao nesmetano. Alternativa tome jeste da se naplaćuje vožnja centrom grada. Mogao bi da se uspostavi tarifni sistem, koji bi regulisao saobraćaj u skladu sa opterećenošću saobraćajnica u različitim periodima dana i noći. Ne samo da ne bi trebalo seći platane, već bi bilo moguće regulisati parkiranje i vratiti trotoare pešacima, a ponegde bi mogli da se zasade i novi platani.

Drugo, posebno nema smisla proširivati ulice koje vode ka centru grada. Jer se time samo povećava zagušenje u samom centru, a s vremenom i u proširenim ulicama. Sa ekonomski tačke gledišta, važno bi bilo poraditi na saobraćajnicama koje povezuje razne delove grada, a ne prolaze kroz centar. U Beogradu, recimo, ključni problem jeste nedostatak mostova, kao i sistem obilaznica oko grada i oko centra grada.

Ovo je posebno anahrono, jer su poslovni i administrativni centri već izmešteni iz samog centra. Nema smisla proširivati ulice koje vode u centar grada da bi se kroz njega stiglo do jedne ili druge periferije, gde se nalaze poslovna i administrativna sedišta.

Ako bi se poradilo na drugom problemu, ne bi možda bilo potrebno pribegavati prvom rešenju. Štaviše, moglo bi da se razmišlja o povećanju zelenih površina i pešačkih zona u centru grada. U Beogradu i jedno i drugo nedostaje, za razliku od automobila.

Blic, 17.02.2010.

DUŽAN KAO GRČKA

Možda bi se na primeru grčke krize moglo razjasniti koje su prednosti i koji nedostaci novčane unije vezane za evro.

Opet, možda je najbolje početi od pitanja kako i zašto je Grčka htela da se pridruži novčanoj uniji i zašto su je druge zemlje članice prihvatile za člana? Otmar Ising je, u jednom skorašnjem napisu, rekao da se očekivalo da Grčka ispuni mastriške kriterijume posle prelaska na evro, mada nije ispunjavala onaj njihov deo koji se odnosi na javne finansije; ovde je najvažniji uslov da javni dug ne bude veći od 60% bruto domaćeg proizvoda, BDP, a grčki je u trenutku pristupanja novčanoj uniji bio oko 100%. Na čemu su se zasnivala ova očekivanja?

Odgovor na ovo pitanje omogućava da se vidi jedna od važnih koristi pristupanja privrednoj i novčanoj uniji evro zone. Naime, da bi Grčka bila primljena za člana ove novčane unije, njene su dugoročne kamatne stope morale da konvergiraju onima u

razvijenijim zemljama ove unije. Da pojednostavim: kamatne stope na, recimo, grčke državne obveznice ne bi trebalo da su znatno veće od onih koje nose nemačke državne obveznice. To podrazumeva značajno smanjenje grčkih kamatnih obaveza, budući da su zajmovi u grčkom novcu, dakle u drahmama, nosili mnogo veću kamatnu stopu od one u evrima. Uz to, pad kamatnih stopa bi trebalo da podstakne grčki privredni rast, pa bi BDP trebalo da raste po bržoj stopi od kamatne stope po kojoj rastu grčki javni dugovi. Ergo, grčki javni dug bi trebalo da se smanjuje u odnosu na grčki BDP i da, posle nekoliko godina, dođe do nivoa od 60%. Na tom bi nivou mogao i da se stabilizuje. Što znači, i to je važno, da bi grčki budžet i dalje mogao da bude u deficitu, ali samo onoliko koliko je u skladu sa mastriškim fiskalnim kriterijumima – dakle, godišnji fiskalni deficit 3% a javni dug 60% od bruto domaćeg proizvoda.

To je, dakle, prednost prelaska na evro: niže kamatne stope usled smanjene rizičnosti kreditiranja. Usled toga, relativno je bezbolno stabilizovati javni dug na onom nivou koji se želi ili, u ovom slučaju, zahteva. Grčka je odlučila da javni dug stabilizuje na nivou od 100% bruto domaćeg proizvoda. Drugačije rečeno, prednost koju je stekla usled toga što su smanjene kamatne obaveze po javnom dugu, ona je rešila da iskoristi ne za stabilizovanje javnog duga na nivou od 60% bruto domaćeg proizvoda, već za povećanje javnih rashoda i tako fiskalnog deficit-a. Ta je odluka prikrivana od evropske statistike, ali to je manje važno. Bitno je da nisu ispunjena očekivanja koja su bila racionalna usled smanjenja kamatne stope koja ide sa prelaskom na evro. Laž je samo sredstvo, politički ciljevi koji su zahtevali da se ne ispuni obećanje su problem – sada ne manje nego do sada.

Prednost nižih kamatnih stopa nije dostupna samo javnim dužnicima, već i privatnim. Finansijska integracija dovodi do toga da grčka domaćinstva i preduzeća zajme pod uslovima koji važe i, opet pojednostavljujem, i za domaćinstva u Nemačkoj. Naravno, rast privatnih dugova nije pokriven nikakvim posebnim kriterijumima.

Problem bi mogao da postane politički, to jest problem privredne politike, ako bi se u Grčkoj ubrzala inflacija. No, ako se uzeti krediti uglavnom potroše na uvoz, inflacija ne bi morala da se značajno ubrza. Plate i penzije, recimo, mogu da porastu, a cene da miruju, jer će se uvećati uvoz. Naravno, rast plata smanjuje konkurentnost grčke privrede, što opet vodi bržem rastu uvoza od izvoza. U nekim drugim zemlja, recimo u Španiji i Portugalu, rasle su i cene nekretnina, što je takođe uticalo na povećanje potrošnje, koja je u značajnoj meri namirivana iz uvoza.

Prednost članstva u evro uniji jeste, dakle, povećana mogućnost zaduživanja, kako javnog tako i privatnog. Ona bi prvo trebalo da olakša stabilizovanje javnog duga na nivou koji se smatra bezbednim, a drugo bi trebalo da podstakne ulaganja u proizvodnju i privredni rast. Ove je prednosti u velikoj meri iskoristila Irska. Javni je dug smanjen dramatično, a povećani su proizvodnja i izvoz. To, naravno, ne znači da je Irsku mimošla finansijska i privredna kriza, ali su problemi najvećim delom drugačiji od grčkih ili španskih. Grčka nije samo povećala javni dug, već i privatni i to uglavnom prema inostranstvu. Tako da je sada potrebno smanjiti i jedan i drugi, istovremeno.

To je, dakle, paradoksalnost, da se tako izrazim, članstva u evro uniji: prednost je istovremeno i nedostatak. Manje razvijena zemlja članica, kao što je Grčka, može lakše da uravnoteži i stabilizuje javne finansije, ako odluči da to čini. Takođe, može da ubrza privredni rast, ako poveća ulaganja, a ne potrošnju. Nedostatak evro unije jeste taj što ona sama ne obezbeđuje da zemlja ima odgovornu fiskalnu politiku i ne usmerava sredstva u ulaganja, a ne u potrošnju. Štaviše, budući da su troškovi zaduživanja niži nego što bi bili kada bi zemlja bila izvan novčane unije, podstiče se preterano zaduživanje, a to gotovo neminovno dovodi ne samo do prezaduženosti, već i do privrednih neefikasnosti.

Neefikasnost je veći problem od prezaduženosti. Ovde se, sada, može videti drugi nedostatak evro unije. Zemlje članice evro



unije su se obezbedile od mogućnosti da neka zemlja, kao sada Grčka, ne ispunи obećanje koje pominje Ising. Pa je tako isključena mogućnost da grčke javne obaveze postanu nemačke. Koliko je to izvodivo, to je druga stvar. Kako se sada vidi, Grčka je, čini se, računala sa moralnim hazardom, dakle sa time da će zemlje članice evro unije morati da joj priteknu u pomoć, bez obzira na to što je ona prekršila obećanje, jer se inače rizikuje funkcionalnost novčane unije. Kako će ta pomoć izgledati, ostaje da se vidi, ali je jasno da će biti potrebno da se razduživanje Grčke podrži, kreditima ili garancijama.

Mnogo je teži problem restrukturiranje grčke privrede. Najveći deo privatnog duga jesu obaveze prema inostranstvu nastale usled spoljnotrgovinskog i deficita na tekućem računu bilansa plaćanja. Da bi se privatna zaduženost smanjila, potrebno je da se promeni odnos potrošnje i štednje, što podrazumeva pad dohodaka i zaposlenosti. To može da potraje, usled čega bi se moglo očekivati da grčka privreda u dužem periodu stagnira ili ima nisku stopu rasta. S vremenom će članstvo u evro uniji biti od pomoći, jer će, ponovo, niži troškovi kreditiranja i ulaganja pomoći oporavak, ali dотле bi tek trebalo doći.

Iz ovoga bi se moglo zaključiti sledeće: za manje razvijenu zemlju je korisno da se učlani u evro uniju, jer se time olakšavaju problemi u javnim finansijama i u finansiranju privrednog rasta. No, da bi se to valjano iskoristilo potrebno je (i) voditi protivcikličnu fiskalnu politiku (štedeti kada je rast brz, trošiti kada je recesija, a sve u cilju održavanja stabilnog, relativno niskog nivoa javnog duga) i (ii) voditi politiku dohodaka kako se ne bi izgubila konkurentnost privrede. Inače, zemlja će postati dužna kao Grčka.

Peščanik.net, 17.02.2010.

DVA PRISTUPA

Kriza je dovela do izvesnog razmimoilaženja između međunarodnih finansijskih ustanova (pre svega MMF-a i Svetske banke) i Evropske unije. Budući da ova razlika u pristupima privrednoj politici može da se produbi posle krize, možda je zanimljivo videti u čemu je tačno spor.

Sredinom devedesetih godina prošloga veka, MMF je zagovarao potpunu finansijsku liberalizaciju i to u što je moguće kraćem roku. Posle azijske krize, posle koje je došla ruska i ona u Latinskoj Americi, MMF je počeo da preporučuje oprez i postepenost u otvaranju domaćeg tržišta stranim kreditorima i investorima. Po novoj ortodoksiji, strana neposredna ulaganja su dobrodošla, a strani krediti i banke samo ako je domaće finansijsko tržište dovoljno razvijeno i ukoliko su centralne banke samostalne i sposobljene da vrše valjan nadzor nad bankama i drugim finansijskim ustanovama. Sada, posle najnovije krize, MMF preporučuje ne samo mere kojima se ograničava priliv stranih kredita, već i povećanu ulogu privredne politike u podsticanju razvoja industrije, što već počinje da nalikuje na ono što se nekada, šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga veka, zvalo politikom zamene uvoza.

Reč je o povećanoj zaštiti domaćeg tržišta od strane konkurencije, kako bi se povećala domaća proizvodnja razmenjivih dobara, pre svega za domaću potrošnju, a potom i za izvoz. To je, bar delimično, ono na šta misli MMF kada kaže da je došao kraj dosadašnjem modelu privrednog rasta, i da ga je potrebno zameniti novim.

Evropska unija, međutim, ne pokazuje interes za to da menja model privrednog rasta, budući da se ona oslanja upravo na rast kroz integraciju, dakle na model koji je postepeno izlazio iz mode od azijske krize na ovamo. U središtu toga modela jeste ne samo liberalizacija trgovine, preko sporazuma o slobodnoj trgovini, već i liberalizacija finansijskih tokova kao sledeći korak. Za zemlje



koje teže članstvu, obavezna je i zamena domaćeg novca evrom. Budući da EU ne namerava da menja model privrednog rasta putem liberalizacije tržišta i integracije, trenutno se traže instrumenti kako bi se taj model rasta podržao i u novonastaloj situaciji, dakle u novim, poslekriznim okolnostima.

Šta to znači? EU će tražiti mere kojima će održati, pa i podstaći, kreditiranje privatne privrede i domaćinstava, kako bi i zemlje koje ne koriste evro ili nisu članice EU mogle da nastave da se oslanjaju na strano finansiranje. Uz to, budući da obnavljanje normalnih tokova kreditiranja može da se oduži, traže se načini da se obezbedi finansijska podrška iz multilateralnih i javnih izvora. Tako da bi trebalo očekivati nove ideje i inicijative kada je, na primer, u pitanju finansijska podrška zemljama kandidatima za članstvo. U tom smislu je već povećana aktivnost Londonske banke za razvoj i Evropske investicione banke, ali bi u tom smeru trebalo da se kreće i novi okvir regulacije finansijskog sistema.

MMF će, naravno, podržati planove Evropske unije, posebno tamo gde nastupaju zajedno, ali će, kako sada stoje stvari, težiti tome da svoja nova shvatanja ugradi u programe sa zemljama kao što je Srbija, koje su još dosta udaljene od integracije sa EU. Koju će kombinaciju ovih dvaju modela neka zemlja prihvati, zavisi od privrednih vlasti. U Srbiji, koja i inače izvozi veoma malo, privlačnost protekcionističkih i intervencionističkih mera može da bude prilično velika, i to je najveći rizik koji se ovim sporom oko modela privrednog rasta otvara.

Blic, 06.03.2010.

ODLIV MOZGOVA

Intervju sa Đelićem od pre nekoliko dana nosi naslov Sprečićemo odliv mozgova iz Srbije. Iz teksta se može zaključiti da su po potpredsedniku vlade i ministru za nauku visina zarade i stan glavni razlozi „odlivanja mozgova“, pa će biti i odlučujući razlozi da se „odliveni mozgovi“ vrate u Srbiju.

To je netačno, a da bi se videlo zašto, korisno je zapitati se zašto bi država uopšte trebalo da sprečava odliv mozgova (i mišića, uzgred budi rečeno)?

Zašto ljudi, kvalifikovani i nekvalifikovani, napuštaju Srbiju? Zato što nema posla. Zašto mladi ljudi, ako mogu, gledaju da se obrazuju u inostranstvu? Zato što će steći bolje obrazovanje i imaće veće izglede da nađu posao. Zašto se neki ljudi vraćaju iz inostranstva i bave preduzetništvom i politikom ili i jednim i drugim? Zato što tih poslova ima, zarade su velike, a nekretnine jeftine.

Kada je reč o nauci, međutim, ili o kvalifikovanom radu uopšte, ključni razlozi za odlazak ili ostanak nisu plata i stan, mada je i to važno, već pre svega posao u struci i izgledi za napredovanje. A to opet zavisi od obrazovanja.

Zbog toga se ljudi upisuju na strane univerzitete i zapošljavaju u inostranstvu. U nauci, inače, ako postoje projekti, sasvim je svejedno da li neko živi u Zaječaru ili Londonu. U nauci je važna integracija, a ne ograničavanje mobilnosti. Takođe, da bi ljudi sa visokim obrazovanjem radili u svojoj zemlji, trebalo bi da postoje odgovarajući poslovi. Jednostavno rečeno, u zemlji u kojoj nema industrije, svi koji su kvalifikovani da rade u industriji prelaziće granicu.

Sprečavati taj odliv mozgova je jednak gubitku znanja. Ili, ako će se povratnici baviti obrazovanjem, to znači povećanje odliva mozgova. A isto važi i za mišiće i sve druge sposobnosti. Vlada bi



trebalo da radi na stvaranju uslova za rast poslova koji zahtevaju nauku i obrazovanje, a ne da deli plate i trguje nekretninama.

Blic, 10.03.2010.

LAŽ I IZDAJA

*You want truth? You cannot handle the truth.
Few Good Men*

Moj deda po majci je ubijen u političkom atentatu 1924. godine. Atentator je uhvaćen i srpske vlasti su ga kaznile. Nalogodavci su se tim političkim ubistvom hvalili, a ubica je proglašen za heroja i mučenika. Moj otac je za dlaku izbegao smrt u atentatu 1995. godine. Vlasti, makedonske, nisu pokazale neki veliki interes da pronađu atentatore, a naredbodavci se nisu sami javili, bar ne da se time hvale. Ja sam se 1991. zatekao u Americi, tako da su sve pretnje, svo nasilje i svu mržnju uperene protiv mene istrpeli moji najbliži. Srpske vlasti nisu protiv toga učinile ništa ni tada, a ni kasnije.

U slučaju Zorana Đindjića, izvršioci su najpre priznali, a potom negirali ubistvo. Nalogodavci su se predomislili, pa se nisu nedvosmisleno hvalili ubistvom. Neki koji verovatno znaju krivili su jedne ili druge neprijatelje srpskog naroda. Vlasti nisu pokazale interes da nalogodavce pronađu. Sud nije pokazao interes da dođe do političkih motiva atentata i do onih koji su ga naložili. U ovom času, samo zanemarljiv broj drugosrbijanaca i građanista pokazuje interes, sasvim uzaludno valja dodati, da se u potpunosti rasvetli ovo političko ubistvo.

Srpska javnost, takođe, pokazuje spremnost da lije suze i gradi kult Đindjićeve ličnosti, ali ne i snažnu želju da sazna istinu. Umesto toga, od te 2003. do danas neverovatan broj ljudi je angažovan na iznalaženju, opisivanju i identifikaciji izdajnika, posebno drugosrbijanske i građaničke vrste. Izdajnika nacionalne stvari, naravno. Đindjić je, uočite, ubijen zato što je bio izdajnik. Tako da čitava ta hajka na izdajnike, ima za cilj da opravda nespremnost vlasti i javnosti da se suoče sa istinom o političkim motivima ovoga ubistva, jer bi se tako došlo i do onih koji su u tome učestvovali. I kao u mnogim drugim stvarima (dovoljno je pomenuti samo ubistva Ivana Stambolića i Slavka Ćuruvije), javnost spremnošću da živi u laži postaje saučesnik.

Laž je, mislim da bi se moglo reći da je to smatrao Kant, moralno najgora. Jer je laž u osnovi svakoga nasilja i svih rđavih ishoda. Dovoljno je otvoriti novine i pročitati šta se izjavljuje o beguncima od haške pravde (koji, valja zapaziti, nisu begunci od srpske pravde), šta o deklaraciji o Srebrenici, a šta o „borbi“, kako se to zove, za Kosovo – pa shvatiti da je sadašnji srpski režim zasnovan na laži. Nije jedini, kao što je bilo posebno jasno mojoj majci.

Moj deda nije težio nagodbi sa onima koji će ga kasnije ubiti. Moj otac jeste, ali je imao sreće. Đindjić je pred smrt pokušao da obnovi veze sa onima koji su ga već bili proglašili za izdajnika. Tako sam razumeo njegove nacionalističke izjave početkom 2003. godine. Zašto bi on inače sa njima razgovarao o Kosovu? To ih je, naravno, samo učvrstilo u uverenju da će ubistvom ostvariti svoje političke ciljeve, jer eto, gotovo da imaju priznanje o izdaji. A javnost će, jasno je, biti spremna da svim lažima sa kojima živi doda još jednu. Jer nije pokazala, a ne pokazuje ni sada, volju da živi sa istinom, koju ne može da ne zna.

Peščanik.net, 12.03.2010.

ŠTA UOPŠTE ZNAMO

The solution ‘exists’; the problem is how to ‘find’ it.

Paul Samuelson, The Pure Theory of Public Expenditure (1954).

U poslednje vreme je značajno smanjeno zanimanje za umetnike u gladovanju.

Franc Kafka, Umetnik u gladovanju²²

Neverovatan je broj članaka o krizi u ekonomskoj nauci. Makroekonomija se vratila u „mračno doba“, po Polu Krugmanu²³. Mikroekonomija se opet, čini se, zaglavila u eri prosvećenosti i racionalizma, što može ali ne mora da bude napredak u odnosu na doba tame, jer to ipak zavisi od toga da li verujete u napredak uopšte, a saznanja posebno. Finansijska ekonomija je opet, tvrdi se, gotovo zasnovana na elementarnoj logičkoj pogrešci²⁴. Ovo otrežnjenje je posledica navodne nesposobnosti ekonomске nauke da predviđa trenutnu finansijsku i privrednu krizu i da ponudi valjane preporuke za to šta bi valjalo činiti kako bi se iz nje izašlo. Koliko čitava ta kritika ima smisla? U ovom ču napisu gledati da na najjednostavniji mogući način odgovorim na to pitanje uzimajući primere koji se veoma često pominju u javnim raspravama.

Racionalnost

Krenimo od mikroekonomije, budući da je ona osnova ekonomске nauke, a neki misle da se jedino ona donekle približava pravim, dakle prirodnim naukama. Ključni prigovor mikroekonomiji jeste da se zasniva na prepostavci da su ljudi racionalni. Šta to znači?

22 Na Kafkin humor me je podsetio Dejvid Foster Valas napisom *Laughing with Kafka*, koji je objavljen davno, ali koji sam bio sasvim zaboravio, da bih ga se setio i ponovo pročitao septembra 2008, kada sam u Njujorku otvorio novine i video da je Valas upravo izvršio samoubistvo.

23 How Did Economists Get It So Wrong?, New York Times, 02.09.2009.

24 O tome u L. Summers, On Economics and Finance, Journal of Finance 40(1985): 28-30.

Najpre je potrebno uzeti u obzir da je reč o teorijskoj pretpostavci, dakle o zahtevu koji se postavlja teoriji ili modelu, a nije reč o opisu stvarnosti. Ne tvrdi se da su ljudi u svakodnevnom životu racionalni, već da je teorijski korisno pretpostaviti da jesu. Teorija, to se često zanemaruje, nije deskripcija, već bi trebalo da posluži za objašnjavanje činjenica²⁵. Nesporno je da je psihologija ljudi složenija i da se ne može svesti ni na jedan specifičan identitet, onaj racionalnog pojedinca ili bilo koji drugi.

Primer koji navodi Popper u *The Rationality Principle* bi možda mogao da bude koristan. Pretpostavimo da želimo da pronađemo ubicu. Ima li smisla da pretpostavimo da je reč o racionalnoj osobi? Ako pretpostavimo da ona to jeste, sva je prilika da to neće biti u skladu sa činjenicama. U određenom smislu, ubica mora biti poremećena, nerazumna osoba. No, izgledi da ćemo ubicu pronaći se povećavaju ako pretpostavimo ono što nije tačno, u deskriptivnom smislu te reči, dakle da je reč o racionalnoj osobi. Jer ćemo imati veće šanse da utvrdimo motive zločina, a i način na koji je izvršen. Jer je racionalnih motiva manje nego iracionalnih, a čin ubistva mora da bude ostvariv, dakle instrumentalno racionalan. Naravno, ubica može biti sasvim neuračunljiva osoba, ali svejedno mora da povezuje ciljeve i sredstva na instrumentalno dosledan način, što je pretpostavka racionalnosti²⁶. Ovde je ključno to da mi želimo da pronađemo ubicu, a ne da ga razumemo. Ovo drugo ne mora biti neophodno da bismo objasnili zločin. Mi hoćemo da motivišemo ubistvo u instrumentalnom smislu, jer je to najefikasniji način da objasnimo činjenice i prikupimo dokaze. To je, na primer, razlika između teorije o ubistvu i kriminalne priče.

Često se greši jer se misli da je racionalnost dobra, kao moralna motivacija ili zato što vodi dobrom posledicama. No, zlonamernost može da bude racionalna, a isto važi i za zločinačka sredstva. Greš-

²⁵ Realističnost teorije nije od značaja; videti M. Friedman, *Methodology of Positive Economics u Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, 1953.

²⁶ Naravno, može biti sasvim realistično pretpostaviti da su kriminalci racionalni upravo kao i svi drugi ljudi, o čemu videti u Raymond Chandler, *The Simple Art of Murder*; takođe D. Hammett, *The Maltese Falcon*, gde Sem Spejd objašnjava profesionalnu etiku kriminalaca i detektiva.



ka je česta zato što se zlo opravdava nekim dobrom. Recimo, patriot-ski je negirati da je u Srebrenici počinjen genocid ili insistirati na tom negiranju kako bi se izbegle neželjene posledice. Racionalno, pa čak i razumno, i dobro ili moralno, dve su potpuno različite stvari. Nasilje svake vrste je racionalna aktivnost, ali je veoma retko moralna. Ovo je jasno u teoriji igara, jer se praktično i najgori ishodi mogu objasniti polazeći od pretpostavke da su ljudi racionalni.

Iz ovoga se može zaključiti da je pretpostavka o tome da su ljudi racionalni nedovoljno stroga i specifična. To, donekle, zavisi od toga kako se racionalnost definiše. U minimalnom smislu, reč je naprsto o doslednosti. Ludak koji je namerio da nekoga ubije, ili ludačka država koja je namerila da izvrši genocid nad jednim delom svoga ili tuđega stanovništva, moraju da budu dosledni bar u tom smislu da biraju sredstva koja vode ostvarivanju cilja, kako god da su opravdali poželjnost ostvarenja toga cilja. Mi možemo da čitamo ili slušamo, na primer, da su ubice Ivana Stambolića, Slavka Ćuruvije ili Zorana Đindića patriote, a ne ludaci (ili nerazumni ljudi), ali njihova će identifikacija kao izvršioca zločina zavisiti od toga da li smo u stanju da sledimo njihovu instrumentalnu doslednost u ostvarivanju postavljenog cilja, recimo tako što ćemo pretpostaviti da im je motivacija bila politička.

Pretpostavka racionalnosti, u smislu doslednosti, neophodna je da bi cilj bio ostvaren ili ostvariv i da bi osobe koje su ga izvršile ili su nameravale da ga izvrše mogle da budu identifikovane. Da li će se utvrditi da je stvarna motivacija bila koristoljublje jedne ili druge vrste, nije relevantno sa stanovišta ove minimalističke teorije racionalnosti. Drugačije rečeno, koja god da je konačna (zlonamerna ili ludačka) motivacija nekoga ko dela, ili opštije rečeno, koje god preferencije da neka osoba ima, racionalnost zahteva samo doslednost da bismo objasnili čak i postupke iracionalnih osoba, i ne postavlja nikakve supstancijalne zahteve.

Pod racionalnošću se, naravno, može podrazumevati više od doslednosti. Recimo, uvećavanje dobrobiti ili neke druge veličine može se smatrati racionalnim. Uz to, može se smatrati da je racionalno uvećavati sopstvenu dobrobit, a ne težiti altruističkim ciljevima. Zbog toga se racionalistima često zamera da zagovaraju sebičnost ili neke druge asocijalne osobine kao racionalne²⁷. No, to su samo specijalni slučajevi doslednosti i ti se oblici racionalnosti prepostavljuju, jer se smatra da povećavaju realističnost i adekvatnost teorije, ali to nije neophodno. Ekonomski nauka ne mora da prepostavlja, i u opštem smislu i ne prepostavlja, da su ljudi sebični, asocijalni i uopšte nekooperativni. Mada, nema sumnje, ne nedostaje ljudi sa tim osobinama i u tom smislu realističnost bi zahtevala da teorija to uvaži. No, budući da teorije nisu deskriptivne, realističnost nije značajan kriterijum.

Među ove specifičnije teorije racionalnosti, koje trpe najveću kritiku, spada ona o uvećavanju očekivane koristi i teorija o racionalnim očekivanjima. Kritika teorije o racionalnom delanju kao onom koje uvećava očekivanu dobit igra veliku ulogu u bihevioralnoj teoriji ekonomije i finansija (i ponašanja uopšte). Sada se ta kritika proširuje i na teoriju racionalnih očekivanja. U osnovi kritike su dve tvrdnje: prvo, ljudi se ne ponašaju u skladu sa teorijom o uvećavanju očekivane koristi i drugo, teorija racionalnih očekivanja zahteva suviše od ljudi. Pa ako se racionalnost definiše pomoću te dve teorije, bolje je, tvrdi se, prepostaviti da su ljudi neracionalni. Ne zato što nisu dosledni u minimalnom smislu te reči, već zato što se ne može prepostaviti da su dosledni u specifičnom smislu da uvećavaju očekivanu korisnost i u smislu racionalnih očekivanja.

Kada je reč o uvećavanju očekivane koristi, kritika se najviše zasniva na eksperimentima koji opovrgavaju neka od predviđanja racionalista. Na primer, uzimimo da je potrebno podeliti 100 nekih

²⁷ Veoma uticajan na tu temu je rad A. Sena, *Rational Fools a Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory*, *Philosophy and Public Affairs* 6 (1977): 317-344.

novčanih jedinica i da su pravila takva da prva osoba uzme koliko želi, a druga osoba može da uzme ono što preostane ili da odbije ponudu. No, ako druga osoba odbije, niko ne dobija ništa. Ako su ljudi racionalni u tom smislu da uvećavaju očekivanu dobit, prva bi osoba sebi odredila 99 jedinica (nema manjih jedinica), a druga bi osoba prihvatile da uzme preostali novac, jer je i jedna novčana jedinica više od nule. U eksperimentima, međutim, prva osoba najčešće uzme polovinu i ostavi drugoj osobi drugu polovinu. Takođe, ljudi obično odbijaju da prihvate manje od jedne trećine ukupne sume.

Ovo se obično tumači kao empirijsko opovrgavanje teorije da su ljudi racionalni u smislu da uvećavaju očekivanu dobit. Broj takvih eksperimenata je izuzetno veliki. Čini se da ništa nije lakše nego opovrgnuti pretpostavku da su ljudi racionalni²⁸. Ovde ima smisla ukazati na jedan zanimljiv spor između biheviorista i racionalista (da ih tako nazovem). Oni se uzajamno optužuju da su im teorije suviše prilagodljive. Recimo, sklonost da se vodi računa o tome da raspodela pomenutih 100 novčanih jedinica bude u nekom smislu jednak, objašnjava se time što ljudi ne cene samo korisnost već i pravičnost u raspodeli. No, to deluje kao drugačiji način da se opiše dobijeni rezultat, a ne kao objašnjenje. Primedba, opet, racionalistima jeste da su oni tom tipu racionalizacije takođe veoma skloni. Na primer, nije teško sastaviti priču u kojoj je racionalno da druga osoba u ovom eksperimentu odbije da uzme šta god da preostane i to baš u smislu uvećavanja očekivane dobiti. Ako ta druga osoba vidi svoju spremnost da prihvati bilo šta kao pravilo ponašanja, to očigledno neće biti racionalno pravilo ponašanja. Na taj se način može objasniti zašto je racionalno zahtevati pravičnu raspodelu kako bi se uvećala očekivana dobit.

Na osnovu ovoga se može videti sa kojim se problemima suočavaju ove dve teorijske struje: bihevioristi su suviše deskriptivni, a

²⁸ Dobar pregled u C. Jolls, C. R. Sunstein, R. Thaler, *A Behavioral Approach to Law and Economics*, *Stanford Law Review* 50 (1998): 1471-1450.

racionalističke teorije su suviše opšte, pa se često čine nedovoljnima za razumevanje, čak i kada su neophodne kao objašnjenje. No, ako se ova razlika između ovih dveju teorija razume tako kako je formulisana u prethodnoj rečenici, moguće je videti kako se one dopunjaju na isti način na koji razumevanje i objašnjenje. Da se vratim primeru sa raspodelom dobiti. Kako razumeti ljudi koji odbijaju podelu u kojoj oni dobijaju samo malo više od nule, dok drugi dobijaju mnogo više? Ovo se može razumeti kao sklonost ka pravičnosti. Ali, to i nije baš neko objašnjenje.

Odakle sklonost ka pravičnosti? To je kao pitanje zašto ima smisla pridržavati se pravila? Jedno objašnjenje jeste da se time što se odbija nejednaka raspodela sugerisce da se svaka pojedinačna raspodela vidi samo kao uzorak iz beskonačnog broja raspodela. No, u slučaju da se sukob oko raspodele ponavlja nebrojeno puta, nije više racionalno prihvati bilo koju, pa i najmanju, dobit. Racionalno je pridržavati se nekog pravila pravičnosti raspodele, što podrazumeva da se ne prihvataju, sa stanovišta toga pravila, nepravične ponude. Tako posmatrano, racionalno je, čak sa stanovišta uvećavanja dobiti, prihvati samo pravične ponude kod raspodele dobiti.

Ovo se može videti i na drugi način. Ako se dobit raspodeljuje nebrojeno puta, u raznim socijalnim okolnostima, svako će biti u prilici da odlučuje prvi mnogo puta, što smanjuje vrednost prednosti koju, u ovom primeru, ima onaj koji ima prvenstvo kod odlučivanja koju ponudu dobiti da ponudi drugima. To je isto kao kada bi se odbijanjem ponude sugerisalo da će ponuda biti drugačija, pravičnija, sledeći put kada se uloge promene. Mada možda učesnici neće biti isti. Usled toga, racionalno je dobit deliti u skladu sa nekim pravilom pravičnosti. Drugim rečima, pravičnost je racionalna.

Ovo, naravno, ne mora da bude motivacija nekoga ko učestvuje u nekoj konkretnoj raspodeli dobiti ili bilo čega. Motivacija može

da bude moralna ili, kako se često tvrdi, kulturna, dakle da zavisi od značaja pravičnosti u nekoj kulturi. Opet, ovo se često uzima kao dokaz protiv racionalističkih teorija i objašnjenja. Ali, to što se nešto čini rutinski ili na osnovu internalizovanih vrednosti, ili, da to drugačije kažem, to što je neka reakcija institucionalizovana kao moralna ili pravilo kulture ponašanja, ne znači da je u neskladu sa onim što je racionalno, čak u smislu vođenja računa o sebičnim interesima, jer je sasvim moguće da je sva ta ponašanja i sva moralna i pravila specifična za neku kulturu moguće objasniti racionalističkim modelom. Racionalno je biti moralan i kulture za to imaju racionalno opravdanje²⁹.

Efikasnost

Još veće zabune izaziva teorija racionalnih očekivanja. Ona se obično razume kao da prepostavlja da su ljudi neverovatno informisani, da su gotovo sveznajući. Jasno je da ljudi ne znaju mnogo, a nije ni konzistentno istovremeno prepostaviti da je reč o očekivanjima i definisati ih kao izvesnost, kao nešto što se zna. U stvari, teorija racionalnih očekivanja ne prepostavlja ništa o ljudima, kao ni bilo koja druga teorija očekivanja³⁰. Ovo nije teško videti. Uzmimo da hoćete da znate da li je bolje danas promeniti evre u dinare ili sutra? Reč je o pitanju koje nije od malog značaja i na koje ljudi na mnogim tržištima daju odgovor svakodnevno. Da bi se donela odluka o tome šta bi trebalo činiti kako bi se očuvala ili uvećala vrednost nekoga dobra ili ulaganja, valja dati odgovor na pitanje o tome šta se očekuje da će se dogoditi sa tom vrednošću u bližoj ili daljoj budućnosti.

Na osnovu čega dati odgovor, recimo na pitanje o kretanju kursa? Jedna mogućnost je da proučite kretanje kursa u prošlosti i da

²⁹ O ovome je korisno videti G. S. Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*, The University of Chicago Press, 1976.

³⁰ O tome videti veoma jasno izlaganje u S. J. Grossman, *Dynamic Asset Allocation and the Informational Efficiency of Markets*, *Journal Of Finance* 50 (1996): 773-787. Inicijalna formulacija u John F. Muth, *Rational Expectations and the Theory of Price Movements*, *Econometrica* 29 (1961): 315-335.

gledate da li možete da utvrdite neku pravilnost i da onda na osnovu te pravilnosti formirate očekivanja o tome koliko će dinar da vredi sutra (ili nekog drugog dana u budućnosti). Potrebno je, dakle, da imate podatke o kretanju kursa u prošlosti i da imate neki model ili metod da te podatke protumačite da biste mogli da formirate očekivanje o sutrašnjem kursu. Pretpostavimo da svi tako postupaju; pitanje je kada će njihova očekivanja biti usaglašena? Jedan odgovor je da će se to dogoditi onda kada je model koji koriste u saglasnosti sa onim koji može da ponudi ekonomski teorijski model. U suprotnom bi ekonomisti zarađili na neracionalnosti poslovnih ljudi i uopšte svih pojedinaca. Ukoliko su očekivanja ljudi racionalna, u smislu da su u skladu sa onima koja proističu iz odgovarajuće ekonomski teorije, tada će kurs biti u skladu sa tim očekivanjima budući da će biti rezultat ponašanja ljudi kada odlučuju da menjaju ili ne dinare u evre. Drugačije rečeno, očekivanja ljudi će biti u skladu sa tržišnim cenama i u tom smislu će biti racionalna. Kao što se vidi, od racionalnih se ljudi ne zahteva da raspolažu sa nekim dodatnim informacijama ili da mogu da vide budućnost.

Veći je problem pretpostavka da su cene informativne ili, drugačije rečeno, da informacije koje su sadržane u cenama, a koje su svima jednako dostupne, čine da su svi privredni subjekti jednako informisani. Ukoliko bi to bilo tačno, ne bi imalo smisla ulagati vreme i sredstva u prikupljanje informacija, što je u neskladu sa pretpostavkom da tržišta efikasno koriste sve informacije³¹. Usled toga je potrebno pretpostaviti da neki znaju više, a neki manje, to jest da su informacije asimetrično raspodeljene. Ovo je, strogo rečeno, u skladu sa teorijom o racionalnim očekivanjima, jer se ona odnose na ravnotežna stanja, to jest na očekivanja o ravnotežnim cenama. Štaviše, teorija o asimetričnim informacijama od velikog je značaja pri objašnjenju kretanja na tržištu na kojem cene odstupaju od ravnotežnih. Da bi se to videlo, valja zapaziti da u trenutku kada prevladavaju ravnotežne cene, svaka trgovina prestaje, jer niko ne

³¹ O tome u S. J. Grossman, J. Stiglitz, *On the Impossibility of Informationally Efficient Markets*, *American Economic Review* 73 (1980): 393-408.

može da ostvari bilo kakvu dobit. Da bi se objasnilo konstantno trgovanje i promene u cenama, potrebno je prepostaviti da neki trgovci znaju više od drugih, jer su uložili sredstva da se informišu. Ostali ih slede i stvaraju „šumove“ na tržištu³². Jasno je da postojanje raznih vrsta trgovaca pruža osnovu za mnogo bogatije analize tržišnih kretanja, koje se mogu oslanjati ne samo na saznanja iz ekonomiske, već i iz političke nauke i sociologije, o psihologiji i da ne govorimo. Sve to ne protivreči osnovnoj teoriji o racionalnim osnovama efikasnog tržišta.

Time, naravno, nije završena rasprava o teoriji tržišne efikasnosti, posebno u teoriji finansija³³. Tu su pre svega na meti dve teoreme (ili skupine teorema). Jedan skup čine Miler-Modiljanijeve teoreme, a drugi varijante teoreme o efikasnosti finansijskih tržišta. Miller-Modiljanijeve teoreme, u osnovi, dokazuju da su svi instrumenti finansiranja supstituti (jednostavno rečeno, uzeti dug ili prodati deonicu da bi se došlo do finansijskih sredstava ne utiče na vrednost ulaganja; takođe, podeliti dividende ili ih reinvestirati ne menja vrednost imovine; i tako redom)³⁴. Teorema o efikasnosti finansijskih tržišta, opet, kaže da su tržišne cene određene sveukupnim informacijama sa kojima se raspolaže u svakom datom času. U tom smislu, one izražavaju ono što se naziva „fundamentalnim vrednostima“ ili, drugačije rečeno, one ne mogu da budu netačne. Jedna posledica jeste da se one menjaju slučajnim koracima, kao što se, na primer, tetura pijanac³⁵. Što

32 Vidi Fischer Black, *Noise, u Business Cycles and Equilibrium*. Basil Blackwell, 1987.

33 Skorašnje, više ili manje popularne, knjige koje prikazuju istorijat razvoja finansijske ekonomije su J. Fox, *The Myth of the Rational Market*, Harper-Collins, 2009; J. Cassidy, *How Markets Fail: The Logic of Economic Calamities*, Farrer, Straus & Giroux, 2009; N. N. Taleb, *The Black Swan*, Random House, 2007. Dileme o osnovama finansijske ekonomije je veoma dobro izrazio E. Fama u *The Behavior of Stock-Market Prices*, *The Journal of Business* 38 (1965): 34-105, koji je kasnije postao glavni zagovornik teorije o efikasnim finansijskim tržištima.

34 Vidi F. Modigliani, Franco, M. Miller, *The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment*, *American Economic Review* 48 (1958): 261–297.

35 Začetak, u izvesnom smislu, je u P. Samuelson, *Proof That Properly Anticipated Prices Fluctuate Randomly*, *Industrial Management Review* 6 (1965): 41–49; naslov praktično kaže sve.

znači da se kretanja, na primer, na berzi ili na tržištu stranim novcem ne mogu predvideti. Druga posledica jeste da su cene finansijskih instrumenata u skladu sa njihovom fundamentalnom vrednošću, pojednostavljeni određenom kao sadašnja vrednost budućih dohodaka. Prva tvrdnja o nepredvidivosti promena cena se ređe osporava, dok se za drugu smatra da nije tačna. Jer, kada bi bila tačna, tvrdi se, ne bi trebalo da cene mogu da se naduvaju, da budu, da se tako izrazim, precenjene u odnosu na njihovu fundamentalnu vrednost, što se potvrđuje time što dolazi do naglog pada cena, recimo na berzi ili na tržištu nekretninama ili na mnogim drugim tržištima.

Da li su naduvane vrednosti imovine ili dugova u neskladu sa teorijom o efikasnosti finansijskih tržišta? Ovde postoje, u osnovi, dve konkurentske teorije. Jedna je saglasna sa teorijom o efikasnosti finansijskih tržišta. Uzmimo da se cene obveznica bilo koje vrste usklađuju sa svojom fundamentalnom vrednošću kada je tržište u ravnoteži, ali ne u svakom datom času. Mnogi su razlozi za postojanje neravnotežnih cena. Definicija fundamentalne vrednosti ne sadrži proces kojim se ona ustanavljava u svakom času. Ravnoteža na tržištu se uspostavlja tako što se raspodeljuju i dobici i gubici, koji mogu da budu veliki. Teorija o efikasnosti finansijskog tržišta nije i teorija tržišnih promena.

Ovo drugo je predmet teorije o inherentnoj nestabilnosti tržišta koju u različitim varijantama zastupaju kritičari shvatanja da su tržišta efikasna. Gotovo sve ove kritike imaju isti sadržaj, jedino se objašnjenja razlikuju. Recimo, Soroš smatra da je objašnjenje u onome što on naziva refleksivnošću³⁶. Jednostavno rečeno, fundamentalna vrednost nije nezavisna od trenutnih tržištnih vrednosti, tako da je moguće da se cene hartija od vrednosti naduju, jer rastu znatno brže od prinosa koji se uobičajeno mogu očekivati u budućnosti. Druga objašnjenja su psihološka ili sociološka ili čak moralna, tako da nije sasvim jasno kako bi

³⁶ Jednostavna verzija u G. Soros, *The Crisis and What to Do About It*, The New York Review of Books 55 (2008), broj 19.



trebalo ocenjivati njihovu valjanost. No, nema sumnje da ne postoji neki definitivan razlog zašto bi se tržišne cene na uredan način približavale fundamentalnim vrednostima, a ne kroz faze brzog rasta vrednosti i njihovog sloma. Teorija o efikasnosti finansijskih tržišta ta kretanja ne isključuje, mada ih ne objašnjava.

Poslovni i drugi ciklusi

I ako su tržišta efikasna i ako su ljudi racionalni, to ne znači da se posledice ponašanja i tržišnih usaglašavanja ne mogu karakterisati promenama koje nisu linearne, već, na primer, ciklične. Recimo da je neka privreda dinamički efikasna; to još uvek ne znači da će putanja privrednog rasta biti linearna. U stvari, činjenice upućuju upravo na to da se različite makroekonomске veličine karakterišu značajnom dozom sinhronizovanog kretanja i da ona prolaze kroz cikluse različite jačine i dužine. Pojednostavljeni rečeno, ukupna proizvodnja, pa tako i zaposlenost, prolaze kroz periode ubrzanog rasta, koje smenjuju periodi recesija. Ovo je, sa jedne strane, potrebno objasniti, a, sa druge strane, potrebno je utvrditi koje bi mere privredne politike mogle da utiču na to da ti ciklusi budu što blaži, to jest da varijabilnost proizvodnje i zaposlenosti, a tako i potrošnje, bude što je moguće manja.

Ovde možda ima smisla nešto reći o karakteristikama trenutne globalne krize i na tom primeru razmotriti stanje u makroekonomiji, kao teoriji poslovnih ciklusa ili objašnjenja o procikličnim privrednim kretanjima i posebno privrednim politikama. Mozda je posebno zanimljivo razmotriti probleme sa kojima se trenutno suočava Grčka, budući da je to trenutno aktuelnije od nekih drugih manifestacija globalne krize. Pored toga, grčki problemi nisu jedinstveni, mada se ne bi moglo reći da su baš potpuno tipični. U izvesnom smislu, problemi sa kojima se suočavaju mnoge zemlje na jugu i istoku Evrope su slični grčkim, pa je to možda dodatni razlog zašto ima smisla uzeti grčku krizu za primer.

U javnosti se uglavnom ukazuje na fiskalne probleme sa kojima se grčka privreda suočava. No, ako se pogledaju kretanja grčkog javnog duga pre krize, videće se da je on uglavnom bio stabilan, to jest da je u dužem periodu bio na nivou od oko 100% bruto domaćeg proizvoda. U 2009. je fiskalni deficit bio veoma veliki, zato što je došlo do usporavanja privrednog rasta i povećanja javne potrošnje delimično i iz predizbornih razloga. Vlada je krila podatke o fiskalnom deficitu, što je, naravno, delovalo veoma negativno na poverenje kreditora kada se to otkrilo. Tako da je postalo neizvesno da li će grčke vlasti moći da refinansiraju javni dug³⁷.

Iz toga što je trenutni problem finansiranje javnih rashoda, ne bi trebalo zaključiti da je grčka kriza uzrokovana krizom u javnim finansijama. I zaista, kada se pogleda kretanje privatnog duga, vidi se da se on povećavao u dužem periodu. Tako da je pred samo izbjeganje krize, zaduženost privatnog sektora bila takođe oko 100% bruto domaćeg proizvoda. Dakle, dok je javni dug stagnirao, privatni je rastao relativno brzo, posebno u periodu posle uvođenja evra. Ako se, opet, pogleda šta je podsticalo rast privatnog duga postaje jasno da je do toga došlo usled značajnog rasta zaduženosti prema inostranstvu. Kako je rast strang duga samo druga strana deficita u spoljnoj trgovini, jasno je da je konačni uzrok grčke krize relativno veliki i uporan deficit na tekućem računu bilansa plaćanja (ili uprošćeno rečeno, u većem uvozu od izvoza), koji se finasirao, kao što i mora, pozajmljivanjem u inostranstvu. Da bi se to videlo, zamislimo da Grčka trguje samo sa Nemačkom i da trajno uvozi više nego što izvozi; jasno je da će Nemačka morati da kreditira taj višak uvoza Grčke iz Nemačke. Ukoliko nije reč o dodatnom zaduživanju države, bar ne do te mere da javni dug raste u odnosu na bruto domaći proizvod, povećavaće se zaduživanje privatnog sektora. Naravno, ukoliko spoljnotrgovinski deficit ne raste brže od bruto domaćeg proizvoda, grčki privatni dug će biti stabilan u

³⁷ Gotovo sva razmatranja o razlozima za postojanje javnog duga i njegovoj održivosti zasnovaju se na P. Samuelson, *An Exact Consumption-Loan Model of Interest with or without the Social Contrivance of Money*, *The Journal of Political Economy* 66 (1958): 467-482.

odnosu na bruto domaći proizvod. No, stalni rast privatnog duga u odnosu na privredni rast govori o tome da je taj odnos uvoza i izvoza u Grčkoj bio neodrživ. Kada se kaže da je nešto neodrživo, to znači da je nešto potrebno menjati kako se ne bi rizikovala kriza. Kako je reč o neodrživosti spoljnotrgovinskog bilansa ili tekućeg računa bilansa plaćanja, to znači da je grčka kriza u stvari tipična kriza kursa, to jest da moraju da se usaglase cene uvoza i izvoza. U normalnim okolnostima, dakle u okolnostima kada neka zemlja ima svoj novac, to znači da je grčka ušla u krizu kursa, u kojoj je devalvacija gotovo neophodna.

Grčka, međutim, koristi evro i ne može da devalvira, pa mora da smanji uvoz tako što će smanjiti potrošnju kako bi uvozila manje. Kako ne može da devalvira i tako neposredno smanji privatnu potrošnju, koja je, kao što sam rekao, bila uzrok visokog uvoza, grčke vlasti moraju da smanjuju javnu potrošnju i da privedu uvedu u recesiju, koja će smanjiti privatnu potrošnju pre svega preko smanjenja zaposlenosti. To je u skladu sa ortodoksnim programom prilagođavanja koji je pre ove krize bio standardan za sve zemlje koje su ulazile u stendbaj aranžmane sa Međunarodnim monetarnim fondom. Pitanje je samo kako će se taj program sprovoditi, odnosno kako će se obezbediti da se grčke javne vlasti pridržavaju programa štednje. Taj deo je ono što se u javnosti naziva krizom u Evropskoj uniji.

E sad, šta je u ovoj prići nepoznato makroekonomskoj teoriji? Da bi se video značaj ovog pitanja, može se pogledati odnos između Amerike i Kine. U njihovom odnosu Kina je Nemačka, a Amerika je Grčka. Osim te asimetričnosti u razvijenosti, problem je isti. Kako su juan i dolar veoma čvrsto vezani, veoma je teško da dolar devalvira u odnosu na juan, što znači da bi Amerika trebalo da smanjuje potrošnju i tako smanjuje uvoz iz Kine. Ovo se u izvesnoj meri i događa, bar kada je reč o privatnoj potrošnji. Uz to, Amerika je znatno zatvorenila privreda od Grčke, što je posledica njene razvijenosti i veličine unutrašnjeg tržišta, tako da je uticaj deficit-a

u spoljnoj trgovini manji. Ali, problem je kvalitativno, ako ne kvantitativno, isti.

Velika razlika je u tome što je privatni dug u Americi bio znatno veći i najvećim delom je u dolarima. Nemogućnost refinansiranja tog privatnog duga je bila uzrok ove finansijske krize. Tako da je veliko povećanje fiskalnog deficit-a u velikoj meri posledica potrebe da javni sektor preuzme obaveze privatnog sektora, koji nije mogao da ih ispunjava. U tome je, takođe, razlika između Grčke i Amerike. Grčki su dugovi u evrima, ali u evro zoni ne postoji jedinstvena fiskalna politika – ne postoji evro poreski obveznik, već samo grčki, nemački i tako dalje. U Americi postoji američki poreski obveznik i na njega padaju dolarski dugovi privatnog sektora, bar oni koji ne mogu da se zanemare ako se ne želi pad u depresiju uz masovnu nezaposlenost. Tako da Americi nije potreban program prilagođavanja Međunarodnog monetarnog fonda, a Grčkoj jeste.

Šta, da ponovim pitanje, od ovoga nije bilo poznato makroekonomiji? Na teorijskom nivou, iznose se dve osnovne primedbe. Jedna je da standardni neoklasični ili neokejnzijski modeli, za razliku od austrijskih i starijih kejnzijskih modela, ne vode dovoljno, ili ne vode uopšte, računa o finansijskoj nestabilnosti, dakle ne sadrže finansijski sektor sa inherentnim rizikom finansijske krize. S obzirom na dugu istoriju finansijskih kriza, koje izbijaju sa nekom zakonitom neumoljivošću, to je svakako ozbiljan nedostatak³⁸. Drugi značajan prigovor jeste da se standardni makromodeli zasnivaju na prepostavci da je monetarna politika dovoljna da bi se stabilizovali poslovni ciklusi. Fiskalna politika ne može da ima značajniju ulogu u tome. Ovaj se stav ponekad formuliše tako da povećana javna potrošnja nema multiplikativni efekat, jer će se za toliko smanjiti privatna potrošnja, a može da ima i negativne posledice ako se privatna potrošnja dodatno smanji usled predviđanja da će u budućnosti biti povećani porezi da bi se pokrio povećani javni dug. Oko ovih tvrdnji nema zapravo nekog velikog

³⁸ O istoriji finansijskih kriza vidi C. M. Reinhart, K. S. Rogoff, *This Time is Different*, Princeton University Press, 2009.



neslaganja³⁹. Stav da povećana javna potrošnja nema pozitivan efekat ne važi u strogom smislu ako je nezaposlenost velika i ako su mogućnosti monetarne intervencije iscrpljene. No, ako to nije slučaj, ne bi trebalo očekivati neke velike efekte povećane javne potrošnje.

Šta dakle ne znamo?

Kao što se vidi, izazovi globalne krize su veliki, ali je teško reći da se ekonomski nauka suočava sa problemima za koje nije sposobljena. Dalje se ova globalna kriza mogla predvideti, to je drugo pitanje. Sasvim je izvesno da postojeći makroekonomski modeli nisu sposobljeni da predviđaju ovakve krize, što je nesumnjivo nedostatak. Takođe, finansijska teorija nije sposobljena da objašnjava procese koji udaljavaju cene obveznica od njihovih fundamentalnih vrednosti. No, ovi su nedostaci poznati od ranije i oni ukazuju na ono što još uvek ne znamo.

Ovo je važno razumeti, zato što će svakako biti učinjen politički napor da se pojača regulacija finansijskih tržišta i da se privredna politika osloni na makroekonomski modeli koji će više voditi računa o poslovnim ciklusima i nestabilnostima razne vrste, a posebno onima koji vode krizi kursa, privatnog sektora ili fiskalnim krizama. O krizama kursa se zna dovoljno, a isto važi i za fiskalne krize. Ali o problemima sa održivošću privatnog duga i uopšte o masovnim bankrotstvima, ne znamo dovoljno da bismo sa izvesnošću mogli da preporučimo kako bi trebalo da izgleda novi sistem regulacije svetske privrede, pa ni nacionalnih ili takvih privreda kao što je ona Evropske unije. Što otvara mogućnost da se naprave ozbiljne sistemske greške. Takvih je grešaka bilo u prošlosti, kada je reč o sistemskim reformama posebno, kao što znaju svi koji su iskusili jednu ili drugu vrstu državne privrede.

³⁹ O tome vidi M. Woodford, *Simple Analytics of the Government Expenditure Multiplier*, NBER Working Paper 15714 (2010).

Ono što uliva nadu da se neće napraviti neke velike greške jeste saznanje da je tačno Samjuelsonovo zapažanje da je jedno znati cilj, a drugo kako doći do njega⁴⁰, a još više kafkijansko zapažanje da je interes za gladovanjem značajno smanjen. Zemlje koje se često navode kao budući motori svetskog rasta i buduće velike ekonomski sile, komercijalnije su i u većoj meri kapitalističke od zapadnih demokratija. Tako da bi politička stabilnost na zapadu i interes da se očuva privredni rast u zemljama u razvoju trebalo da budu dovoljno osiguranje da se neće težiti nekom revolucionarnom izlasku iz ove globalne krize. Čini se da bar znamo da se na taj način stvaraju, a ne rešavaju problemi.

Peščanik.net, 28.03.2010.

OSTAVKA GUVERNERA

Ako pogledamo unazad, ovo nije iznenađujuće. Razumevanje toga što se dogodilo pomoći će nam da shvatimo kako se u Srbiji donose odluke i koje su njihove trajne karakteristike. Najočiglednija je bila ta što je guverner od poslednje depresijacije valute bio izložen konstantnim i prilično žestokim napadima. Vlada i predstavnici poslovnog sektora bili su besni, jer centralna banka nije snažnjim intervencijama održavala stabilan kurs dinara na svetskoj berzi valuta. Čak je i relativno mala depresijacija od oko 6 do 7% poremetila likvidnost velikih kompanija u poslovnom sektoru. To otkriva veliki problem ove privrede: slab bilans korporacija. One imaju problem sa likvidnošću, a možda i solventnošću.

Pažljivija analiza pokazuje da je monetarna politika očigledno prouzrokovala probleme u odnosu privrednika i vlasti. Oslanjanje

40 *Imam lični razlog da navodim misli i teorije Samjuelsona, koji je umro u decembru prošle godine.*



na dirigovani kurs i na snažne intervencije centralne banke pokazuje uverenje vlade i vodećih preduzetnika da se kursni rizik mora nacionalizovati i da taj rizik treba da preuzmu poreski obveznici. To se odvija na dva načina – kroz ubrzavanje inflacije i povećanje javnog duga. Inflacija je potrebna, jer su sadašnji poreski prihodi nedovoljni. Zapravo, oni su na početku godine razočaravajuće niski. Uz to, od vlade se očekuje da se zaduži i subvencionise poslovni sektor. U sadašnjim deflatornim uslovima, depresijacija ne utiče mnogo na rast cena, ali zato poskupljuju zaduženja. Stoga se sužava prostor za pomoć poreskih obveznika posustalom korporativnom sektoru. Zbog toga je prisni odnos preduzetništva i politike u krizi.

Međutim, na suštinskom nivou, zategnuti odnos vlade i centralne banke jeste posledica različitih mera koje se u Srbiji smatraju normalnim: fiskalna politika, koju treba shvatiti kao čistu politiku, dominira nad monetarnom politikom. Guverner treba da razmišlja o politici samo pred reizbor, a stranke u vladajućoj koaliciji moraju da misle o rejtingu sve vreme. Novac im je potreban za kupovinu glasova i podrške. Ali nezavisna monetarna institucija sprečava političku raspodelu novca i subvencija i kontrolu cena, zato što bi se to odrazilo na kurs, ukoliko centralna banka ne želi da troši devizne rezerve.

Dakle, iz ove perspektive, guverner je morao da ode jer je počeo da ispoljava znake nezavisnosti. To ne treba pojednostavljivati. Guverner nije imao mnogo izbora; morao je da zauzme čvrst stav, jer bi u suprotnom rizikovao da potpuno izgubi kredibilitet. Uzrok toga je relevantan jer otkriva stanje srpske privrede. Depresijacija valute je posledica smanjenog dotoka deviza – novac odlazi iz Srbije. Guverner je mogao da potroši devizne rezerve i da uvede državu u još dublju krizu. To ne bi bila naročito blistava stavka u njegovoj biografiji. Zato je odlučio da se povuče.

Naravno, svi ovi problemi i način rada sačekaće i novog guvernera. On će po svoj prilici u početku podržavati vladine mere. Zatim će,

kako nas uči istorija, pred njim biti dve mogućnosti: da radi na potpunom uništenju kredibiliteta centralne banke ili da manje-više dobrovoljno podnese ostavku. Sadašnji guverner je izabrao ovo drugo, kao i mnogi pre njega.

CorD Magazine, april 2010.

Preveli sa engleskog Ivica Pavlović i Sonja Mušicki

LOV NA UZROKE

No causes in, no causes out.

Nancy Cartwright

Videvši sa kakvom se lakoćom izvlače zaključci iz kretanja na berzama i posebno iz promene kursa, ranije dolara, sada evra, setio sam se knjige Nensi Kartrajt o lovnu uzroke i o njihovo upotrebi⁴¹. Mnogo toga u njenoj kritici kauzalne analize u društvenim naukama nije tačno, ali je na mestu poziv na oprez kada je reč o lakoći sa kojom se utvrđuju uzroci i potom upotrebljavaju kao politička sredstva. Ima možda smisla na nekoliko primera videti o čemu je reč.

Čitam kako neko objašnjava šta se događalo sa evrom u petak (21. maja) popodne. Povećao je vrednost u odnosu na dolar za nešto manje od dva odsto, jer su, sledi objašnjenje, oni koji su ga prodavalii prethodnih dana ocenili da bi lako moglo da se dogodi da su se preračunali i da bi stoga bilo bolje da imaju više evra. Pa

⁴¹ Naslov je delimično preuzet od N. Cartwright, *Hunting Causes and Using Them*. Cambridge University Press, 2007. Moto je opet naslov glave iz njene knjige *Nature's Capacities and Their Measurment*, Oxford University Press, 1989.

slede razlozi: jer je američki senat usvojio zakon o finansijskim tržištima; jer je nemački parlament usvojio paket pomoći Grčkoj; jer je Evropska centralna banka kupila evro obveznice (kasnije su dodata očekivanja o politici kineske vlade). Kako smo ulovili te uzroke? Ovo pitanje nije lišeno smisla iz sledećeg razloga: ekonomska teorija i ekonomska istraživanja su saglasni da je ili nemoguće da predvidimo ili da bar za sada ne znamo kako da predviđamo uzroke kratkoročnih kretanja kurseva⁴².

Može da se kaže da ne znamo da predviđamo, ali znamo da objašnjavamo. Znači, ne možemo da znamo, recimo, da će odluka nemačkog parlamenta dovesti do rasta evra, ali možemo da znamo, post factum, da je upravo ta odluka uzrokovala rast evra. Ovo je neubedljivo, jer se prepostavlja da znamo da bi evro izgubio na vrednosti da odluka nije doneta. A to, jasno je, ne možemo da znamo na osnovu onoga što se u stvari dogodilo.

Stvari stoje još gore, na žalost. Zato što ne možemo da znamo da bi odluka koja nije doneta dovela do suprotnih posledica od onih do kojih je zapravo došlo – ne možemo ni da znamo da je uzrok jedna ili druga čak veoma bliska, vremenska ili bilo kakva druga, povezanost nekih događaja, recimo pojedinih političkih odluka i kretanja na tržištu stranim novcem ili na berzama uopšte, sa posledicama koje objašnjavamo, ma koliko nam ta uzročnopošledična veza bola oči.

Ovo se ne odnosi samo na predviđanja ili objašnjavanja kratkoročnih promena na finansijskim tržištima. Uopšteno rečeno, lov na uzroke stavlja na probu kako ono što se tvrdi, tako i prepostavke na kojima se očekivanja ili objašnjenja zasnivaju. To je, mislim, smisao izreke koju sam stavio za moto: da biste ulovili uzrok, morate ga već imati u ruci, doduše u teoriji. Kada je reč o kratkoročnim kretanjima kurseva i cena na finansijskom tržištu uopšte, teorija o efikasnosti finansijskih tržišta upravo tvrdi da su kratkoročna

42 Videti primera radi skorašnji rad K. Rogoff, V. Stavrakeva *The Continuing Puzzle of Short Horizon Exchange Rate Forecasting*, NBER Working Paper 14071, 2008.

kretanja nepredvidiva. Sve to što se može pročitati u novinama kao objašnjenje kretanja kurseva, na primer, samo je racionalizacija različitih strategija trgovanja. U tom smislu, reč je o kladionici – ima isto toliko smisla predviđati i objašnjavati kratkoročna kretanja kurseva kao i objašnjavati ishod na jednoj ili drugoj vrsti kladionica. Ovo se može izraziti drugačije: ako bismo znali uzroke kratkoročnih kretanja cena, zaradili bismo sav novac kojim se trguje.

U tom smislu, kada kažemo da je tržište ocenilo jednu ili drugu političku meru, pozitivno ili negativno, to pretpostavlja da znamo ono što, ako je verovati teoriji o efikasnosti finansijskih tržišta, znamo da ne znamo. Ono što znamo jeste da su oni koji su se kladili na jedan ishod prošli bolje ili gore od onih koji su se kladili na suprotni ishod, što se iskazuje, zajedno sa mnogim drugim klađenjima, kao promena u prosečnoj vrednosti čitavog tržišta.

Uzmimo drugi primer. Tajler Kauen, inače izuzetan ekonomist i politički filozof, piše u Njujork tajmsu da grčku krizu valja objasniti, bar delimično, rđavom poslovnom klimom koja vlada u toj zemlji. On navodi podatak da se Grčka nalazi na 109. mestu na indeksu Svetske banke o poslovnoj klimi, odmah iza Egipta, Etiopije i Libana. Pa on dovodi u pitanje podatke o razvijenosti ili bogatstvu Grčke. Zašto? Pa zato što ako Grčka ima tako rđavu poslovnu klimu, a znatno je razvijenija od zemalja koje imaju bolju poslovnu klimu, po ovom izvoru bar, to bi trebalo da znači da poslovna klima nije važna za razvoj jedne zemlje. Uz to, budući da se poslovna klima u Grčkoj nije dramatično pogoršala, teško je u njoj videti uzrok trenutne fiskalne i finansijske krize. Tako da ako verujete da je poslovna klima značajna za privredni napredak, možete da počnete da sumnjate u podatke o razvijenosti Grčke, jer bi ona svakako trebalo da bude znatno nerazvijenija kada ima tako rđave uslove za poslovanje. Druga mogućnost, naravno, jeste da razmislite da li je indeks Svetske banke valjan. Isto važi za baltičke zemlje koje su se veoma visoko rangirale na indeksima konkurentnosti i poslovne klime, da bi se sada suočile sa veoma dubokom recesijom.



Ovo je takođe dobar primer za objašnjenja koja fiskalne probleme evropskih zemalja objašnjavaju rđavom fiskalnom politikom. U stvari, nema neke očigledne korelacije između fiskalne politike i trenutne fiskalne krize. Dobar primer je Irska. Pre izbijanja krize, Irska je imale veoma mali javni dug (25% bruto domaćeg proizvoda), što je delimično bilo posledica niskih fiskalnih deficitu u dužem vremenskom periodu. Može se raspravljati o tome da li su bili potrebni fiskalni suficiti, dakle da je trebalo javni dug svesti na nulu, ali to je nezavisna tema. Posle izbijanja krize, fiskalni je deficit značajno povećan, jer je privreda ušla u recesiju. Trenutna su predviđanja Evrostata (Evropske statističke agencije) da će krajem sledeće godine irski javni dug doći na nivo od oko 87 odsto bruto domaćeg proizvoda. Šta je ovde uzrok, a šta posledica? Jasno je da rđava fiskalna politika nije uzrok krize (o poslovnoj klimi i da ne govorimo), pa tako ni pogoršanja fiskalnih izgleda. Visina fiskalnog deficitu posle krize bi mogla da bude, jer se javni dug gomila preko fiskalnih deficitu, ali to nije tako očigledno kao što izgleda.

Zašto? Ovde ima smisla povezati objašnjenja o kretanjima na tržištima i političku preporuku da se smanjuje fiskalni deficit kako ne bi rastao javni dug. Naime, kada je usvojen plan o stabilizaciji evro zone (fond od 750 milijardi evra EU i MMF para), berze su porasle i objašnjenje je bilo da je to zato što je plan ubedljiv. Posle su berze pale, a i evro je gubio na vrednosti, a jedno objašnjenje je bilo da je plan neubedljiv jer će grčki javni dug biti veći posle smanjenja javne potrošnje nego što bi inače bio, jer će recesija biti dublja. Iz ovoga se može zaključiti da nije jasno da se fiskalnom politikom može mnogo uticati na nivo javnog duga u vreme posle krize. I zaista, jedna bojazan grčkih kreditora, mislim opravdana, jeste da ako se zahteva veoma snažno smanjenje javnih rashoda da će doći do bankrotstava javnih finansija, a ne do njihovog ozdravljenja.

Da završim sa još jednim primerom koji ukazuje na značaj lova na uzroke za njihovu upotrebu (druga tema knjige Nensi Karrajt)⁴³.

43 Više o tome V. Gligorov, *Causes and Counterfactuals: Simple Ideas, wiiw discussion paper, 2009.*

Naime, političke se preporuke veoma često zasnivaju na poređenjima (setimo se sugestija da bi Srbija trebalo da bude kao Irska ili kao Estonija ili kao Švedska ili kao Amerika) ili, u boljoj verziji, na nekoj, slabijoj ili jačoj, meri asocijacije željenog cilja i dostupnog sredstva. Recimo, preporučuje se, na osnovu iskustva velikog broja zemalja, da je za srednje razvijene zemlje dobro da imaju javni dug niži od 40 odsto bruto domaćeg proizvoda, a za razvijene zemlje da on ne prelazi 60 odsto⁴⁴. Veoma uticajna empirijska analiza Karmen Rajnhart i Keneta Rogofa, opet, ukazuje na pravilnost da se stopa privrednog rasta smanjuje pošto javni dug pređe 90 odsto bruto domaćeg proizvoda, pa bi to, dakle, trebalo izbegavati⁴⁵.

Međutim, političke preporuke nemaju mnogo smisla ukoliko ne postoji uzročnoposledična veza između političkih sredstava i ciljeva. Štaviše, čuvena Lukasova kritika⁴⁶ u osnovi je shvatanja da je takvu kauzalnu vezu teško ustanoviti, iz čega je kasnije sledila preporuka da je važnije pridržavati se pravila od oslanjanja na promene u privrednoj politici. No, ako se već zagovara neka politička mera, ona mora da bude takva da može da uzrokuje određene posledice. Uz to, nije dovoljno da ta uzročnoposledična veza postoji u teoriji ili u modelu, već bi morala da važi empirijski. Teorijski model je kao misaoni eksperiment: mi kontrolišemo promene i kanale kojima one utiču na ishode. Politika se, međutim, ne odvija u eksperimentalnim uslovima⁴⁷. Usled toga, moramo ustanoviti empirijsku uzročnost tamo gde nam teorija kaže da bi trebalo da je bude, pa da onda možemo uzroke da koristimo, da njima manipulišemo, kako bismo dobili željene posledice. U raspravama o tome šta bi trebalo činiti kako bi se rešio jedan ili drugi problem koji je nametnula kriza, veoma je teško ustanoviti na koji se tačno uzročnoposledični mehanizam računa kada se predlažu alternativne mere delovanja.

⁴⁴ Videti o tome IMF, *World Economic Report, April 2010*.

⁴⁵ *Growth in a Time of Debt, NBER Working Paper 15639, 2010*.

⁴⁶ R. E. Lucas, Jr; *Econometric Policy Evaluation: A Critique, Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, <http://www.sciencedirect.com/science/journal/01672231>, (1976): 19-46.

⁴⁷ O tome, bar kada je reč o makroekonomiji, vidi C. Sims, *But Economics Is Not an Experimental Science, Journal of Economic Perspectives 24* (2010): 59–68.

Uzmimo ponovo primer fiskalne politike. Šta je uopšte fiskalni deficit i, posledično, javni dug? To je zaduženje građana, domaćinstava, posredstvom države. Zašto se oni zadužuju preko države, a ne privatno? Ostavimo po strani uobičajene razloge (jeftinije je, a pomaže i demokratija), jer nas zanima fiskalna politika u vreme krize. Osnovni razlog jeste da se smanjuju mogućnosti privatnog zaduživanja ili ona značajno poskupljuju. Usled toga centralne banke smanjuju kamate, što se može posmatrati kao posredna fiskalna mera, jer javno zaduživanje čini jeftinijim. No, pored toga, fiskalni deficit je zamena za poresko opterećenje. Ako domaćinstva i inače ne mogu da refinansiraju svoje obaveze, moraju da vraćaju kredite, pa bi povećanje poreza da bi se platile javne obaveze dodatno opteretilo budžete domaćinstava. Pa je fiskalni deficit jedan način da ne dođe do masovnog bankrotstva domaćinstava.

Ponekad se analiza uzroka brka sa pripisivanjem odgovornosti. Kaže se da su država ili domaćinstva trošili koliko su trošili, pa sada nema druge nego da štede i finansiraju dugove. Pitanje koje je od interesa za ekonomsku nauku i društvene nauke uopšte jeste zašto je potrošnja bila toliko velika? Ili, drugačije rečeno, zašto su se domaćinstva toliko zaduživala, privatno i javno, ako su znala da je to neodrživo, da te dugove neće moći da vrate? Odgovor nije da su bili neodgovorni. Mnogi bi ljudi bili radi da budu neodgovorni, ali ne mogu. Veoma je mali broj siromašnih ljudi koji imaju priliku da bude neodgovorni. Objasnjenje sa pozivanjem na neodgovornost je isto kao i suprotno da je finansijska kriza posledica pohlepnosti špekulanata i ostalih finansijskih trgovaca.

Međutim, da bismo ulovili uzrok, trebalo bi da utvrđimo ne samo motivaciju, već i izvodljivost, recimo, zaduživanja, privatnog ili javnog. Može biti politički poželjno, recimo iz izbornih razloga, da se neka vlada zaduži, kao što može da izgleda da se banke ne suočavaju sa ozbiljnim rizicima ako tu vladu kreditiraju, jer država uvek može da se osloni na prislu i da poveća poreze, ako nikako

drugačije preko inflacije, pa da te dugove vrati – ali jasno je da to nije izvodljivo, jer će domaćinstva da bankrotiraju ili će i preduzetnici i zaposleni izgubiti interes da rade i zarađuju. To, dakle, ne mogu da budu objašnjenja političkih ponašanja, privredne nestabilnosti i, konačno, kriza.

Da bi se uhvatili uzroci, potrebna je teorija o poremećenosti relativnih cena (kursa, kamata, cene rada) i empirijski nalaz o posledicama po bilanse domaćinstava, banaka, preduzeća i javnog sektora. Ukoliko je poremećenost strukturalna, potrebne su reforme odgovarajućih tržišta – proizvoda, rada, kapitala, novca, spoljne trgovine. Ukoliko je reč o pogrešnoj privrednoj politici, potrebne su političke promene – politike kursa ili monetarne politike pre svega, jer one neposredno utiču na relativne cene, ali i fiskalne politike (sistema oporezivanja i strukture javnih rashoda) i svih njenih supstituta (pre svega sistem regulacije privrednih aktivnosti). O tome je sada reč u Evropskoj uniji i u zoni evra, ali, kao što se može videti, i u Americi i u globalnoj privredi. Ništa se ni o uzrocima, a ni o izgledima ne može saznati tumačenjem kratkoročnih tržišnih kretanja, kao što se ništa ne može popraviti manipulacijom onog sredstva koje je neposredno dostupno, recimo fiskalnim deficitom. Jer niti se može naći neki dublji smisao u kratkoročnim berzanskim fluktucijama niti je fiskalna politika sredstvo za stabilizaciju tržišta.

Dakle, da bi se neka politika preporučila, najpre mora da bude efikasna u teoriji, jer je u stanju da ulovi uzroke, pa onda možda i u praksi, ako se uzroci mogu politički upotrebiti.

Peščanik.net, 25.05.2010.

RUSIJA I MODERNIZACIJA

Nova ruska spoljna politika, kako se u komentarima naslovljava dokument ruskog ministarstva spoljnih poslova, koji je nedavno procureo u javnost, zapravo predstavlja odgovor na pitanje o tome kako bi spoljna politika mogla da pomogne modernizaciju ruske privrede. Ostali ciljevi ruske spoljne politike se tretiraju samo posredno. Ovo je značajno, jer je doskora pristup bio obrnut: razvoj, pre svega privredni, posmatran je kao sredstvo ostvarivanja spoljнополитичких ciljeva. Koliko je ova promena pristupa postojana, ostaje da se vidi. Da bi mogla da bude dalekosežna, to je nesporno.

Šta je odgovor na tako postavljeno pitanje? Ovde je važan kontekst. Mada se dosta govori o finansijskoj krizi u Americi i Evropi, ključno saznanje kojim se ovaj dokument inspiriše jeste ranjivost ruske privrede na nepovoljna privredna kretanja u svetu. Ona se pre svega ogleda u zavisnosti od prirodnih resursa usled nerazvijenosti u svemu drugome – u znanju, tehnologiji, infrastrukturi, institucijama – u zaostajanju u svemu što je moderno, jednostavno rečeno. To se već prepostavlja postavljenim pitanjem, tako da je odgovor predvidiv: osavremenjivanje Rusije može da dođe samo uvozom modernosti iz Amerike i Evropske unije. Potrebna je, dakle, spoljna politika, zapravo politika odnosa sa Amerikom i Evropskom unijom, koja omogućava i strana ulaganja i uvoz svega modernog, od tehnologije do institucija.

Ovaj zadatak spoljne politike ne može se postići ni hladnim ratom niti bilo kojim drugim vidom konfrontacije ili sukobljavanja. Usled toga, ton ovoga dokumenta je diplomatski, dakle pragmatičan i usklađen sa prepostavkom da se zadati cilj, modernizacija, ne može postići politikom sile i moći već uobičajenim sredstvima privredne i svake druge saradnje. Upravo je to i palo u oči komentatorima, jer u samom sadržaju nema mnogo toga novog.

Zašto su promenjeni metodologija i diplomatski ton značajni? Zato što je doskora retorika bila drugačija. Istoriski kontekst, opet, može biti koristan da bi se to videlo. Tonovi koji su se doskora čuli podsećali su na otpore modernizaciji koji imaju duboke istorijske korene. Jedan jeste da je Rusija drugačija, da nije tek jedna država među drugim državama, jedna zemlja među zemljama – već da ima posebnu misiju, da je pozvana da spasi svet, ako ničim drugim onda upravo svojom izuzetnošću. Nema mnogo smisla navoditi sve teorije koje su u tu svrhu razvijane, jer toga nikada nije nedostajalo. Dovoljno je samo pomenući ideje o suverenoj demokratiji, postdemokratskom režimu, postliberalnoj ideologiji i o, naravno, moralnoj superiornosti, posebno u odnosu na trulu Evropu.

Drugi ton je podsećao na politiku konfrontacije iz vremena Sovjetskog saveza. Privredni resursi, pre svega izvori energije, će se razvijati kako bi se postigle odgovarajuće političke prednosti. Dosta pristalica je imala i zamisao da se monopol na, recimo, snabdevanje naftom i gasom može iskoristiti kako bi se postigle odgovarajuće političke prednosti. Dovoljno je, moglo se pročitati, uceniti neku zemlju prekidom dotoka gasa, recimo, i mogu se dobiti svi mogući politički ustupci. Ovaj se dokument dosta bavi energetskom politikom, jer nekih drugih značajnih komparativnih prednosti Rusija i nema, ali se ističu privredni interesi, a ne politički ciljevi. To je jedino realistično. Nema mnogo smisla raditi na tome da bi se stekao monopol, pa ga onda ne koristiti da bi se obezbedili odgovarajući komercijalni ciljevi, već ga rizikovati zarad političkih ciljeva.

Ova dva tipa otpora modernizaciji odsutna su iz ovog dokumenta. Ne teži se ni politici izolacije i oslanjanja na sopstvene snage, da se tako izrazim. Istoriski posmatrano, to je bio način da se obezbedi unutrašnja politička stabilnost, a i da se učvrsti autoritarni, militarizovani i policijski režim. Otvaranje prema zapadu, opet, tradicionalno je značilo da se traži oslonac u liberalizaciji i demokratizaciji. Nije moguće modernizovati se uz saradnju



Evrope i Amerike, a individualne slobode i demokratske ustanove zaustaviti na granici. Tako da će se politika međunarodne saradnje suočiti sa unutrašnjim promenama, kao i uvek do sada. Uspesi kako u modernizaciji tako i u demokratizaciji su do sada bili uvek ograničeni i nisu bili ireverzibilni, tako da ostaje da se vidi šta je od toga realistično danas.

Ton ovoga dokumenta će svakako iznenaditi zagovornike ruske spoljne politike, koji su očekivali obnavljanje bilo bipolarnog odnosa snaga, bilo bar stvaranje svetske antiameričke koalicije. Rusija koja želi da se modernizuje mora da sarađuje sa Amerikom i Evropom. Inače će reforme proći kao i uvek do sada, a posebno onako katastrofalno kao u dvadesetom veku. Ovaj dokument, doduše i zato što odgovara na pitanje koje je upravo tako i postavljeno, stavlja državne interese iznad imperijalnih, što je svakako novina. Ne polaze se mnogo na ideologiju ili na kulturne bliskosti, već uglavnom na komercijalne interese.

U ovom kontekstu će biti zanimljivo videti kako će se prilagođavati zagovornici spoljne politike Srbije zasnovane na „duhovnom jedinstvu“ sa Rusijom. U ovom se dokumentu ne razmatraju strateška pitanja ruske bezbednosti. No, posredno se kaže da je modernizacija važnija za bezbednost Rusije od podsticanja lokalnih sukoba ili nestabilnosti. Kako će taj pristup, ako se zaista usvoji, izaći na kraj sa izazovima ruskoj bezbednosti, ostaje da se vidi. U srpskoj javnosti obično se vidi da je Rusija velika zemlja, ali se ne zapaža da uz tu veličinu idu i problemi sa spoljašnjom, ali i unutrašnjom bezbednošću. Veličina i geografski položaj zemlje znače da se ne mogu izbeći prisustvo, pa i obaveze, u svim značajnim svetskim problemima bezbednosti. Posebnost ruske spoljne politike je uvek bio upravo taj nesklad između unutrašnje zaostalosti i svetske odgovornosti. Modernizacija bi rešila prvo, ali potreba, koja se tek ponekad vidi, da se spoljna politika konačno zasnuje na saradnji i realnim intresima je posledica ovoga drugoga. Veoma često su ruske vlasti previđale taj nesklad

između zaostalosti i odgovornosti, te su, kako se vidi kod Tolstoja, iz toga crpele nerealne ambicije. Što je znalo da zanese sledbenike politike „duhovnog jedinstva“.

Nova ruska spoljna politika je realističnija, mada nudi više pitanja nego odgovora. Jasno je, međutim, da se ograničeni ruski resursi neće trošiti da bi se ostvarivali tuđi interesi. Pitanje je može li Rusija da se modernizuje da bi ostvarila svoje interese – i nije retoričko.

Peščanik.net, 31.05.2010.

DRUGA TRANZICIJA

Pre nekoliko godina sam napisao rad pod naslovom Druga tranzicija, čija je osnovna tvrdnja bila da će balkanskim privredama biti potrebna tranzicija posle tranzicije. U međuvremenu je konjuktura u svetu i Evropi bila takva da je počelo da izgleda da to možda neće biti potrebno – ako ta konjuktura potraje. Postojala je mogućnost da privreda evolutivno izmeni strukturu i institucije. Ukoliko zagovarate reforme, a ne postoji politička volja da se one izvrše, mogućnost koja preostaje je prilagođavanje na spoljašnje podsticaje. Tako je, recimo, na opštim izborima 2007. godine dominirala tema boljeg života, a 2008. tema socijalne pravde. Političke partije su se nadmetale u obećanjima konkretnih mera preraspodele privrednog napretka, dok su teme strukturnih i institucionalnih reformi gotovo potpuno nestale.

Kada je u drugoj polovini 2008. postalo jasno da su se spoljašnje okolnosti promenile, postepeno, nažalost veoma postepeno, postajalo je jasno da su reforme neophodne, ali to nije dovelo do narastanja

političke volje da se one zaista i osmisle i sproveđu. Za partije na vlasti je to očigledno rizično, a opozicione partije ili nemaju nikakvu reformsku viziju ili računaju da će ih rast nezadovoljstva dovesti na vlast, pa ne moraju ništa da ponude glasačima. Tako da se nada polaže u unutrašnju evoluciju privrede uz diskrecionu asistenciju jednog, drugog ili trećeg ministarstva, a možda i centralne banke, uz pomoć prijatelja u inostranstvu (državnih, međunarodnih, poslovnih).

Koje izglede nudi ta strategija? Mada je proteklo vreme kratko, pa je oslanjanje na tekuće podatke nepouzdano, na osnovu poslednjih godinu dana, od trenutka kada je došlo do kakve-takve stabilizacije privrednih prilika, može da se oceni sa čim se u ovom času računa. Ova se ocena zasniva na predlozima reformi koji se iznose i na podacima o kratkoročnim privrednim kretanjima.

Kada je reč o predlozima reformi, njih je dve vrste – iz vlade i izvan nje. Ako se izostave sitne popravke i velika obećanja, iz vlade je do sada izšao samo predlog poreske reforme, koji nema gotovo nikakve izglede da se usvoji, a nekmoli sprovede, prvenstveno iz političkih razloga. Ovo i zato što je predlog suviše političan, da se tako izrazim. Računa se da poreska reforma možda može da prođe ako ne zadire suviše u strukturu javnih rashoda, usled čega se uz predlog smanjenja poreza i doprinosa na rad, što ima ograničenu popularnost, predlaže povećanje poreza na dodatnu vrednost, što je veoma nepopularno. Drugih vladinih predloga reformi nema. Opozicija i privrednici predlažu jednu ili drugu vrstu državne intervencije, tako da su ti predlozi pretrpani ciljevima, ali je uglavnom nemoguće naći odgovor na pitanje kako doći do sredstava da se oni finansiraju? Neki bacaju pogled prema Rusiji, drugi prema centralnoj banci, usled čega deluju sasvim nerealistično.

Šta, opet, sugerišu privredna kretanja? Ako se po jutru dan poznaje, privreda se nalazi na putu veoma spore i dugoročne „druge tranzicije“. Njih je bilo i u naprednijim zemljama u tranziciji,

a prisutne su i u drugim zaostalijim zemljama u tranziciji, ali uglavnom uz strategije reformi (koliko će se one moći sprovesti, ostaje da se vidi). Strategija je da se privredni oporavak obezbedi razvojem izvozne privrede, dakle da se sporije oporavljuju usluge, a brže industrija, uz usporeni rast, ili čak pad, potrošnje, povećanje nezaposlenosti i, to je nada, uz povećanje investicija iz domaće štednje. Tome bi trebalo da pomogne depresijacija kursa. Do sada se može jedino zapaziti oporavak izvoza, ali uglavnom na osnovu postojećih kapaciteta. Ulaganja nema, i zapravo njihov pad se nastavlja.

Ovaj, dakle, pristup skromnih i neostvarivih reformi uz sporu evolutivnu promenu privredne strukture vodi zaključku o dužem periodu privredne stagnacije. Socijalne i političke posledice takve „druge tranzicije“ je teško predvideti. Ono što je izvesno jeste da će troškovi ovakve oportunističke politike biti veliki.

Integralna verzija teksta objavljenog u Blicu

Peščanik.net, 03.07.2010.

ŠTA KAŽU CIFRE

I used to care, but things have changed.

Bob Dylan

Iz vlade se čuje da podaci o tekućim privrednim kretanjima ukazuju na to da se privreda prilagođava na ono što se zove „novi model rasta“. Istiće se pre svega rast izvoza, uz rast industrijske proizvodnje, i smanjenje ili stagnacija potrošnje – privatne i javne. Vidi li se to u kratkoročnim podacima?



Moglo bi da se odgovori da to nisu podaci pogodni za takve interpretacije, i to bi bilo tačno. Šta se, dakle, može videti u mesečnim i kvartalnim indikatorima privrednih kretanja? Uzmimo industrijsku proizvodnju. Ona je značajno ispod nivoa iz 2008. i podaci za prvih pet meseci ove godine, rast od oko 5,5% u odnosu na isti period prešle godine, ukazuju na blagi oporavak, ali će biti potrebno još vremena (možda par godina) da bi se došlo do nivoa od pre dve godine. Uz to valja imati u vidu i da je pre dve godine industrijska proizvodnja bila veoma mala, kako god da se iskazuje.

Slično je sa izvozom. U prvih pet meseci ove godine rast izvoza iznosi oko 18% u odnosu na isti period prešle godine, ali je to nešto manje od 90% izvoza u istom periodu 2008. godine. To je postignuto uz veliku devalvaciju dinara, od više od 25% (zavisi od toga koji se nivoi porede) u odnosu na evro, a to znači u odnosu na sve značajnije kupce srpskog izvoza, budući da i oni u susedstvu uglavnom imaju fiksne kurseve sa evrom, kada već ne koriste evro kao zvanični novac. Pri tom, valja imati u vidu da je pre krize rast izvoza bio brži nego ove godine. Uz neprestanu depresijaciju dinara, izvoz će se u dogledno vreme oporaviti tako da dostigne nivo iz 2008, kada je bio izuzetno mali kako god da se meri.

Ovde možda ima smisla komentarisati izjave kako je značajno povećana pokrivenost uvoza izvozom – na oko 56%, dok je u prvih pet meseci 2008. pokrivenost bila oko 46%. To je, naravno, pre svega, posledica značajnog smanjenja uvoza, koji je ove godine negde oko 75% uvoza u istom periodu 2008. Što je uvod u sledeću temu – potrošnja. Jasno je da je njen pad veliki, ali se ne ogleda samo u padu uvoza već i u padu domaće tražnje. Neposredni podaci nisu dostupni, jer statistika još uvek ne iskazuje bruto domaći proizvod sa strane tražnje, ali podaci o trgovini na malo, koja se i dalje smanjuje, ukazuju na negativna kretanja. Takođe, ako se uzme u obzir značajan pozitivan doprinos spoljnotrgovinskih kretanja na rast bruto domaćeg proizvoda, koji je u prvom kvartalu 2010. iznosio

0,6% u odnosu na isti kvartal 2009, to znači da su ostali činioci imali negativan doprinos, dakle i potrošnja i, što je posebno važno, ulaganja. Ova poslednja konstatacija se posredno može izvesti na osnovu zapažanja da se svi elementi proizvodnje, koji nemaju negativna kretanja, uglavnom oporavljuju povećanjem uposlenosti već postojećih kapaciteta, a ne njihovim proširivanjem.

Šta se iz ovoga može zaključiti? Jednostavno rečeno, oporavak industrijske proizvodnje i izvoza do nivoa od pre dve godine će potrajati, verovatno još par godina, i to uz snažnu podršku devalvacije dinara i deflacije potrošnje. Potom će privredni rast pretežno zavisiti od kretanja tražnje na stranim tržištima i od povećanja ulaganja. Ovo prvo će biti relativno sporo, kako sada stoje stvari, u neposrednom susedstvu, a i u Evropskoj uniji. Nova tržišta će biti teško osvojiti, tako da je to neizvesno. Što se tiče investicija, one bi trebalo ili da poteknu iz povećane domaće štednje ili iz stranih ulaganja. Koji su izgledi da do toga dođe?

Ovo zavisi od stanja u bilansima domaćinstava, a onda preduzeća, banaka i države. U krajnjoj instanci, svi drugi bilansi su izvedeni iz bilansa domaćinstava (ili pojedinaca). Kako tu stoje stvari? Uzmimo samo dva skupa podataka: kretanje plata i penzija i stanje na tržištu rada. Kada je reč o primanjima (pre svega plate i penzije), ona su zamrznuta i smanjuju se u realnom iznosu. Posredan efekat toga jeste usporavanje inflacije. (Ovde ima smisla, uz put, ukazati na to da je deflacija primanja ono što je usporilo inflaciju, a ne monetarna politika, koja u stvari nikada nije bila u stanju da stabilizuje cene. No to je nezavisna tema.) Uz to, značajno se smanjuje zaposlenost, koja je i inače bila veoma niska. Ako se, opet, uporedi stopa zaposlenosti u aprilu 2010. sa onom u aprilu 2008 (anketa o radnoj snazi se sprovodi u aprilu), ona je smanjena sa gotovo 45% na jedva nešto više od 38%. To su izuzetno niske stope zaposlenosti i ogroman pad u samo dve godine (oko 7 procenntih poena). Istovremeno, stopa nezaposlenosti je porasla sa 13,3% u 2008. na 19,2% u 2010 (dakle oko 6 procenntih poena).



Ovde valja imati na umu da je reč o anketi radne snage, dakle da, ako je valjano urađena, ona zahvata i sve one koji rade na crno – reč je, znači, o stvarnoj zaposlenosti i nezaposlenosti, kao i o stvarnoj neaktivnosti, koja je ogromna jer je neaktivno (nije ni zaposleno niti nezaposleno) oko 51% stanovništva. To su katastrofalni podaci. Od domaćinstava koji su u takvom stanju, nije moguće mnogo očekivati ni kada je reč o potrošnji, a ni kada je reč o štednji.

Ovde ima smisla napraviti neku vrstu digresije. Potrošnja značajno zavisi od doznaka iz inostranstva. Veličina tih doznaka nije poznata sa potrebnom preciznošću, ali ona svakako prelazi 10% bruto domaćeg proizvoda, što je verovatno negde oko tri milijarde evra godišnje. To verovatno znači, račun nije jednostavan, da se veći ukupni dohodak proizvede izvan zemlje nego u zemlji. Budući da je broj ljudi koji su radili ili rade u inostranstvu znatno manji od onoga u zemlji, to znači da je produktivnost u zemlji izuzetno niska. Uz to, iz podataka o doznakama, koje se u najvećoj meri koriste za potrošnju, može se zaključiti da domaćinstva nemaju mnogo prostora da štede, budući da im je za potrošnju potrebno više nego što zarade ili primaju po osnovu penzija.

Domaćinstva, neka naravno, zarađuju i dobit, jer poseduju udele u preduzećima. Kakvo je stanje u bilansima preduzeća? Opet nema podataka, bar meni nisu poznati. No, ako se uzme u obzir pad proizvodnje i potrošnje i rast troškova kapitala i kontinuirano smanjenje zaposlenosti, veoma je verovatno da je taj sektor, uzet u celini, u gubicima. Oni su, naravno, najvidljiviji u onim granama koje iskazuju značajan pad proizvodnje – u građevinarstvu i uslugama (osim finansijskih). Budući da je reč o značajnim stopama pada proizvodnje, ovi sektori, koji čine najveći deo ukupne proizvodnje, u velikim su gubicima. Da bi takozvani novi model rasta postao stvarnost, potrebno je da značajno poraste industrijska proizvodnja na račun sektora usluga. Iz čega bi trebalo zaključiti da će depresivno stanje u najvećem delu proizvodnje potrajati, a to opet znači da se ne može očekivati da on generiše ni štednju niti investicije.

Konačno, kako stoje stvari u bankama? One, kako se vidi iz podataka u nacionalnom računu za prvi kvartal ove godine, iskazuju rast dodate vrednosti (znači dohodaka). Međutim, podaci o kvalitetu njihovih bilansa su veoma rđavi jer je procenat nenaplativih kredita prešao 20%. Ukoliko se ta nenaplativa potraživanja moraju otpisati, to će biti značajan teret za bankarski kapital. Rast nenaplativih pozraživanja samo je drugi način da se kaže da su preduzeća u gubicima, a to zajedno znači da su domaćinstva prezadužena i da će značajan deo smanjene potrošnje morati da ode na razduživanje domaćinstava, a ne na povećanje štednje koja bi mogla da se upotrebi za povećana ulaganja. Uz to, potrebno je uzeti u obzir činjenicu da je najveća zaduženost prema inostranstvu, jer je strani dug negde oko 75% bruto domaćeg proizvoda. Pri tom, čak i ako se deficit na tekućem računu smanji na samo oko 2 milijarde evra, to je za toliko dodatno uvećanje stranog duga. Kako je to svakako više nego rast bruto domaćeg proizvoda, koji će ove godine iskazati rast od oko 1%, to znači da će se i dalje pogoršavati odnos stranog duga i bruto domaćeg proizvoda. Na osnovu čega valja zaključiti da će se domaćinstva razduživati prema inostranstvu ili, drugačije rečeno, da će njihova smanjena potrošnja i povećana štednja ići na račun otplate stranog duga, a ne na račun povećanih ulaganja.

Ostaje, naravno, mogućnost povećanja stranih ulaganja. Oslanjanje na njih, naravno, nije i promena modela rasta. Ova promena strategije rasta, za koju se kaže da je neophodna, podrazumeva povećana ulaganja iz domaće štednje pre svega zato što je finansiranje stranih obaveza otežano, jer je, kao što je rečeno, strani dug narastao, a priliv stranih sredstava posredstvom izvoza je mali, pa je dalje zaduživanje u inostranstvu otežano. Strana ulaganja koja bi išla u izvozni sektor bi bila dobrodošla, ali vremena nisu najpogodnija za to, jer postoje značajni viškovi kapaciteta, a i tražnja na najvažnijim izvoznim tržištima se sporo opravlja. Prodaja, na primer, Telekoma je poželjna iz razloga povećane konkurenциje i efikasnosti, ali to predstavlja povećanje obaveza prema inostranstvu, a ne njihovo smanjenje. A to važi za sva strana ulaganja.



Usled toga, strani investitori će i dalje voditi računa o sposobnosti privrede da servisira obaveze koje ima prema njima. A ta sposobnost najviše zavisi od očekivane stope rasta. Ulaganja u monopolisane ili sektore gde se ostvaruju visoki profiti, kao što su telekomunikacije, imaju smisla u gotovo svim uslovima, jer je reč o konkurenciji za te profite, a tačno tako bi konkurenca i trebalo da funkcioniše. Veliki broj ljudi prigovara daljim privatizacijama naročito državnih preduzeća jer smatra da nema smisla deliti dobit sa strancima. U stvari, ako neko preduzeće ostvaruje visoke profite, razumljivo je da će se javiti konkurenca koja će hteti da dobije pristup tim profitima. To je uloga profita u tržišnoj privredi. Da li je reč o stranom ili domaćem preduzetniku nije značajno, sve dok je reč o profitabilnom ulaganju. Međutim, ulaganja u nove proizvode i posebno u one koji su namenjeni za izvoz zavise od stanja na stranim tržištima, a ono će se popravljati samo postepeno, jer su profiti neizvesni. Pored toga, kod učešća u rastu svetske trgovine, prednost će imati one zemlje koje već imaju industrijsku proizvodnju, što se već može videti u veoma brzom oporavku njihove proizvodnje i izvoza. Tako da će proći vreme pre nego što strani investitori krenu da ulažu u nove industrijske kapacitete, a ne da nude da grade mostove, elektrane ili puteve, gasovode i trguju naftom. To su sve nove obaveze i novi uvoz, što ne znači da sva ta ulaganja nisu neophodna, već da je pitanje kako će se servisirati.

Kakvo je stanje u javnim finansijama, u javnim bilansima? Potrošnja kao ideo bruto domaćeg proizvoda je, kao što se skoro moglo čuti iz ministarstva finansija, smanjena za gotovo dva procentna poena, ali su naravno smanjeni i prihodi, što se ogleda u planiranom fiskalnom deficitu od 4,8% bruto domaćeg proizvoda u ovoj godini. Ovde je potrebno zapaziti da je potrošnja uglavnom smanjena zato što su smanjena javna ulaganja i zato što su zamrzнуте plate i penzije. Javni su prihodi, opet, smanjeni jer nema privrednog rasta, a i zato što su smanjeni potrošnja i dohoci. Oni bi bili i manji da nema inflatornog finansiranja, iako se ono smanjuje sa smirivanjem inflacije. Fiskalni, opet, deficit predstavlja dodatno

zaduživanje domaćinstava pre svega da bi se popravili bilansi preduzeća i banaka. Ako ljudi ne mogu da se zadužuju, već upravo suprotno moraju da se razdužuju, zaduživanje države je način da se ovo razduživanje olakša i da se na taj način spasu i banke i preduzeća. Tako da se ne povećavaju porezi i druga davanja, već se država zadužuje kako privreda ne bi morala da bankrotira. Naravno, zaduživanje države jeste preuzimanje obaveze da se štednja poveća u budućnosti ili da se, drugačije rečeno, dodatno smanji potrošnja u budućnosti. Ukoliko bi privredni rast bio izuzetno brz, fiskalne bi se obaveze same otplatile, da se tako izrazim, ali to nije verovatno u sledećih nekoliko godina. Usled toga, izuzetno je važno kojom će se brzinom oporavljati privreda i kojom će stopom rasti kasnije, jer od toga zavisi nivo javnog duga i teret njegove otplate.

Ovo zavisi, bar delimično, od privredne politike. Ono što se činilo od početka krize i ono što se sada predlaže uglavnom su kratkoročne mere koje u velikoj meri polaze od postojećeg stanja. To je tako zbog kvaliteta partija i preduzetnika. Partije nisu reformske već, kako se to kaže, predatorske, a preduzetnici računaju sa domaćim i delimično kvazi-domaćim tržištem u susedstvu, a ne sa tržištima gde je veća konkurenca. Javnost, opet, identificuje reforme sa prevarom, a preduzetništvo sa lopovlukom, a intelektualna javnost se uglavnom bavi diskreditovanjem liberalnih alternativa. Iz toga ne mogu da proisteknu ozbiljni programi reformi, koje ne mogu a da ne budu liberalne: potrebno je značajno reformisati javni sektor i značajno povećati konkurenčiju kako bi se javili preduzetnici, strani i domaći, koji bi proizvodili za izvoz koristeći znatno smanjene troškove, kako zbog devalvacije, tako i zbog troškova koje bi donele reforme. U ovom času je možda moguće formulisati takvu strategiju novog modela rasta, ali nema političkih i preduzetničkih snaga koje bi to podržale. Ne postoji modernizacijske elite, kako se to nekada govorilo u sociološkoj literaturi.

Konačno, sasvim je moguće ponovno okretanje nacionalizmu. Srbija nema snage da svojim takozvanim nacionalnim interesima



pride državnički. Sada se kaže da za to nema ni potrebe, jer se gubi evropska perspektiva. Ista je kombinacija ideologije i prizemnih interesa dovele do odluke o prihvatanju politike zaštite nacionalnih interesa pre dvadeset godina, koja je unesrećila veliku većinu i obogatila malu manjinu, a čiji neuspeh i dalje omogućava istoj kombinaciji ideologije i prizemnih interesa da sprovode politiku patriotism, nacionalizma i identiteta koja siromaši veliku većinu i održava vlast i imovinu male manjine. Kako inače objasniti mirenje sa katastrofalnim ekonomskim rezultatima i veoma rđavim izgledima? Jer, čak i da se privreda nekako, politici uprkos, prilagodi na „novi model rasta“, za to će biti potrebna decenija i to ako politički porazi ne budu tako skupi kao u prethodnih dvadeset godina.

Peščanik.net, 05.07.2010.

NEMA VEZE

Oni koji su pratili raspravu pred Sudom pravde mogli su da znaju i šta se tačno pita i kako će glasiti odgovor (videti moj napis Politički i pravni argumenti na Peščaniku). Posebno je bilo jasno istupanje profesora Kroforda, čije je mišljenje Sud u velikoj meri uvažio. Da li je to trebalo da znaju srpski političari i pravnici? Odgovor je pozitivan. Da li su znali? To bi u demokratskim zemljama bilo utvrđeno na nekom odgovornom političkom mestu, jer i vlasti koje drže do sebe, a i javnost koja drži do sebe hteli bi da postave pitanje intelektualne i političke odgovornosti. Ništa od toga. Odgovor vlasti i javnosti u Srbiji je, otprilike, nema veze, idemo dalje. To nikako ne može da izade na dobro.

Predsednik države obaveštava javnost ovako: „Sud je izbegao da se izjasni o suštinskom pitanju i prepustio je da se o tome i

svim političkim implikacijama raspravlja u najvišem organu UN – Generalnoj skupštini.“ Tibor Varadi je, kao stručnjak, rekao da je razočaran što se Sud nije bavio „suštinskim pitanjem“. E sada, ako čitate raspravu pred Sudom iz decembra prošle godine videćete da je srpska strana bila upozoravana da je dosta usko i pomalo besmisleno formulisala pitanje. U to vreme je javnost uveravana da je upravo to mudrost i, po uobičajenoj implikaciji, lukavstvo srpskih političara i pravnih stručnjaka. Sud, tvrdilo se, ne može da kaže da je proglašenje nezavisnosti u skladu sa međunarodnim pravom, a onda će se to tumačiti i kao mišljenje da je i sama nezavisnost u neskladu sa međunarodnim pravom. To je bilo mudro, tvrdilo se, zato što bi inače, dakle da se neposredno postavilo pitanje o pravu na secesiju ili na samoopredeljenje, Sud mogao da se rukovodi političkim, a ne pravnim razlozima. Ovako, Sud mora da sudi po pravu, a ne po politici, pa je jasno da će presuditi da je proglašenje nezavisnosti u suprotnosti sa međunarodnim pravom.

To je ono što Englezi zovu to be too clever by half. Zašto? Zato što sud, bilo koji sud, ne bi trebalo da odgovara na „suštinska pitanja“ već na ona koja mu se postavljaju. Na osnovu toga ne bi trebalo zaključiti, pre nego što se bar potroši vreme da se pročitaju odluka i obrazloženje, da Sud nije odgovorio i na „suštinsko pitanje“. Tadić, Jeremić i njihovi saradnici i savetnici iznose stavove kao da niko neće čitati obrazloženje, već će samo slušati njihova tumačenja. Sasvim je moguće da će se srpska javnost ponašati tako, ali neće i međunarodni politički činioci. Jer je ova odluka Suda suviše važna i sadržajna da bi mogla da se naprsto odbaci kao „tehnička“ i politički nevažna.

Sud se, naime, pozabavio suštinskim pitanjem, a to je da li je proglašenje nezavisnosti u suprotnosti sa postojećim pravom – unutrašnjim ili međunarodnim. Pri tome je, a to nikako neće biti nevažno u budućim raspravama, protumačio i rezoluciju 1244 i ulogu Martija Ahtisarija i sve relevantne odluke Saveta bezbednosti i njihovu motivaciju. Dakle, protumačio je stvarni, postojeći pravni okvir u



kome je došlo do proglašenja nezavisnosti Kosova. Ovo je odgovor na veoma suštinsko pitanje i od značaja je za sve one koji bi da donose izjave o nezavisnosti bilo gde u svetu. Odgovor na suštinsko pitanje glasi, kao što je u decembarskoj raspravi i istaknuto da će glasiti, da međunarodne instance, recimo Savet bezbednosti ili njegovi predstavnici, mogu da se izjasne, što su često i činili, o nekom činu secesije ili samoopredeljenja ili proglašenja nezavisnosti – pozitivno ili negativno. Sud je, međutim, našao da ništa u pravnom okviru i u odlukama Saveta bezbednosti ne ukazuje na to da se zabranjuje ili proglašava nelegalnim proglašenje nezavisnosti Kosova i sama nezavisnost Kosova. To je odgovor na suštinsko pravno pitanje.

Ono čime Sud nije htio da se bavi jeste da li se ovakav stav međunarodnih ustanova kosi sa pravom na samoopredeljenje ili sa pravom na secesiju, jer to i nije bilo pitanje. Iz obrazloženja se, međutim, može zaključiti, kao što je bilo istaknuto i u decembarskoj raspravi, da bi i na to pitanje odgovor bio negativan. No, Sud je odbio da se izjašnjavanjem o pitanju koje mu je postavljeno, po implikaciji a ne neposredno, izjašnjava i o „suštinskom pitanju“, koje mu nije postavljeno, to jest da sam otkriva i formuliše koje je to „suštinsko pitanje“. Pored toga, Sud je takođe odbio da se bavi pitanjem o tome hoće li Kosovo postati država ili neće. Jer je to pitanje za samo Kosovo i za međunarodnu zajednicu i ne može se rešiti sudskim mišljenjem.

Sud je, dakle, odgovorio na pitanje koje mu je postavljeno, suštinsko i tehničko, a ne na pitanja koja mu nisu postavljena. Odgovor je zasnovan na pravu, a ne na politici. On je sveobuhvatan, a ne „usko tehnički“. I imaće značajnu pravnu i političku težinu.

Srpske vlasti i javnost mogu da kažu da sve to „nema veze“, ali to je samo način da se izbegne odgovornost. Dalji ishodi takve politike zavise od odgovornog ponašanja drugih, pre svega Evropske unije i SAD. Oni će morati da se staraju za srpske interese više od samih srpskih vlasti i srpske političke javnosti. Ako ne postoji sistem

intelektualne i političke odgovornosti, to ne može na dobro da izade.

Peščanik.net, 23.07.2010.

TEHNIČKI I STATUSNI SPORAZUM

Svestan sam da je uzaludno, ali svejedno da odgovorim na pitanje šta bi vlada i skupština trebalo da urade?

Prvo bi trebalo da precizno definišu interes države Srbije na Kosovu - političke, ekonomске, kulturne i svake druge.

Drugo, da utvrde načine - ustanove i politike - kojima se ti interesi mogu ostvarivati. To znači da se tačno utvrdi ko preuzima odgovornost za šta? Dakle, šta je odgovornost Srbije, šta Kosova, šta autonomnih tela na Kosovu, a šta međunarodne zajednice u svim njenim oblicima.

Treće, da predlože sporazum između Srbije i Kosova o utvrđenim ciljevima, interesima i odgovornostima. To bi bio vid ustavnih međusobnih obaveza Srbije i Kosova i njihovih obaveza prema međunarodnoj zajednici. To bi istovremeno bio i osnov za uzajamno priznavanje.

Četvrto, da zajedno sa Evropskom unijom formulišu strategiju pridruživanja, regionalne saradnje i privrednog i društvenog razvoja.

Peto, da institucionalizuju partnerstvo kako bi se obezbedila realizacija preuzetih obaveza i obezbedilo uzajamno razumevanje i saradnja.



Razgovori ili pregovori bi bili koliko tehnički toliko i statusni, kako se to sada kaže. Alternativa tome jeste teritorijalno i etničko razgraničenje, koje je posle presude Međunarodnog suda praktično neizvodivo pored toga što, čak i kada bi moglo da se zamisli, ide na uštrb interesa pre svega građana i države Srbije. To ne bi bilo teško utvrditi ako bi se ti interesi precizno sagledali i ako bi se razmotrili izvodivi načini za njihovo ostvarivanje.

Da bi se ovo poslednje video, dovoljno je poći od prepostavke da se interesi Srbije na Kosovu ne mogu ostvariti osim uz saradnju kosovskih vlasti. Iz toga sledi sve ostalo.

Pri tome bi posebno trebalo imati u vidu asimetričnost interesa zainteresovanih strana. Srbija ima veće interese na Kosovu nego što Kosovo ima u Srbiji, a sa protokom vremena ta će se razlika uvećavati i to će ostaviti traga na onome što će se konačno moći postići.

Peščanik.net, 26.07.2010

AUTOMOBILI I KUTIJE

Srpska spoljna politika sada ima za cilj da zatvori Pandorinu kutiju, uz pomoć Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Ima nečeg što bi se moglo nazvati balkanskim u tome. Možda bih to mogao da osvetlim jednom zgodom.

Pre neku godinu sam u Sofiji, usred zime, ušao u glavnu poštu da bih proverio nešto na internetu. Trebalo je da sačekam na red. Jedan čovek je sedeo na klupi i nešto žurno zapisivao. Po izgledu je bilo jasno da je tu jer je toplo. U jednom času se okrenuo prema

meni i zapitao me: „Da li Australija proizvodi automobile?“ Trebalo je da kažem da nemam pojma, ali sam nekako naslutio da bi on želeo pozitivan odgovor. Da, rekoh, neke japanske marke. On je bio presretan i odmah žurno to saznanje stavio na hartiju. I to je to. Gladan i smrznut čovek brine svetske brige.

Grejanje siromašnih u Bugarskoj je zanimljiva tema. Ljudima na Balkanu nedostaje sve osim problema. Način na koji se oni rešavaju ili, mnogo češće, ne rešavaju je takođe zanimljiva tema. Njenim razmatranjem se možda može uočiti ključna balkanska osobina: nesposobnost rešavanja sopstvenih problema i trajni nesporazumi sa svetom. Uzmimo dva skorašnja primera.

Objavljeno je mišljenje londonskog suda o zahtevu za izručenje Ejupa Ganića Srbiji. To je neprijatno čitati. Ako se ostave delovi koji kao da su izvučeni iz nekog romana Erika Emblera, ostaju tri ključna zaključka: prvo, Srbija nije poduprla svoj zahtev nikakvim novim dokazima, a dve prethodne istrage, koje su nesporno meritorno razmotrile sve postojeće dokaze, zaključile su da nema osnova za podizanje optužnice; drugo, londonski sud je našao da su dokazi koje je izneo predstavnik srpskog specijalnog tužilaštva nepouzdani; treće, sud je zaključio da mu jedino preostaje da odluči da je srpsko tužilaštvo izuzetno nestručno ili da se upustilo u političku manipulaciju – i opredelio se za ovo drugo.

Ima u tih dvanaestak stranica još dosta toga što zaslužuje pažnju. Čiju, međutim? Ministarstvo pravde bi da se svađa, a specijalno tužilaštvo da se žali. Neki drugi koji se pominju kao akteri u obrazloženju londonskog suda, o motivima toga suda imaju da kažu samo sve najgore. Koji je, da se podsetimo, nekoliko meseci sakupljaо dokaze i trošio vreme, da bi zaključio da mu nije predočeno ništa na osnovu čega bi mogao da zaključi da bi trebalo da odobri zahtev za izručenje kako bi se Ganiću sudilo u Beogradu (sudija zapaža da čak nije jasno da li je reč o suđenju ili tek o isleđivanju – u ovom drugom slučaju, kaže sudija, nema osnova za izručenje Ganića).



Dakle, u Srbiji se niko ne smatra odgovornim za ne baš mali gubitak ugleda istražnih i pravosudnih organa. Ni javnost nije zainteresovana. Ovo poslednje ne čudi kada se ima u vidu skorašnja reakcija jednog njenog dela na prebijanje jednog čoveka u autobusu za Zemun. Zašto je ovo poređenje na mestu? Zato što specijalni sud i ministarstvo pravde terete londonski sud da ne doprinosi pravdi u slučaju u kojem je stradalo nekoliko desetina ljudi. Nisu, dakle, oni svojom nestručnošću i politikanstvom onemogućili sprovođenje pravde, i to ne samo u ovom slučaju. Od sada će mnogi sudovi u svetu dobro otvoriti oči kada dobiju zahtev od srpskog tužilaštva ili ministarstva pravde. Svi građani Srbije, javni interes štaviše, ugroženi su ovim ponašanjem srpskih vlasti. I nikom ništa.

Ovim je, moglo bi se reći, odškrinuta Pandorina kutija, bar kada je reč o ljudima koji traže pravdu u Srbiji ili od Srbije. Kada je već o toj kutiji reč, šta piše u predlogu rezolucije koji je Srbija podnela Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija? Pre toga, kako je došlo do nje? Srpske vlasti su od skupštine zatražile da odobri politiku koja je dovela do negativnog ishoda na Međunarodnom судu pravde i da odobri da se sa tom, neizmenjenom, politikom nastavi. Skupština je to i učinila. Dakle, nema potrebe da se menja politika, niti da se njeni nosioci pozovu na odgovornost. Štaviše, skupština ih je oslobođila i buduće odgovornosti, jer ju je preuzela na sebe ovlašćujući izvršnu vlast da nastavi sa dosadašnjom politikom.

Predlog rezolucije su, dakle, pisali oni koji su sastavili pitanje postavljeno Međunarodnom судu pravde. Zanimljivo je da je malo onih, ako se uopšte mogu naći, koji tvrde da je Međunarodni sud dao pogrešan odgovor, a nije mnogo veći ni broj onih koji misle da je pitanje valjano postavljeno, jer se moglo lako predvideti kako će glasiti odgovor, ako Sud odluči da na njega odgovori. Autori pitanja nemaju dobro objašnjenje zašto su ga upravo tako formulisali, osim što kažu da bi na svako drugo pitanje odgovor bio još nepovoljniji. Isti pristup se prepoznaće i predlogu rezolucije.

U njemu se ne navodi mišljenje Suda, koje je motiv podnošenja predloga rezolucije. Umesto toga, od Generalne skupštine se traži da zauzme stav o neprihvatljivosti jednostranih secesija kao načina rešavanja teritorijalnih sporova, na osnovu čega bi, ako bi rezolucija bila prihvaćena, srpska strana izvela tumačenje da je neprihvatljiva i secesija Kosova, iako od Suda nije traženo mišljenje ni o secesijama uopšte, niti o ovoj konkretnoj secesiji, a ni o teritorijalnim sporovima (iz straha, da podsetim, da bi Sud izneo mišljenje koje bi išlo u korist Kosovu). Pošto nije traženo mišljenje o tome, uopšte nije jasno ko je i gde utvrdio da je reč o secesiji ili da postoji teritorijalni spor? No, ako bi se dovoljan broj, ili čak većina, zemalja članica Ujedinjenih nacija uplašilo od sadržaja te Pandorine kutije i poverovalo da ju je Međunarodni sud otvorio, mogli bi da pohrle da je usvajanjem ove rezolucije zatvore.

U neskladu sa tim, predlog rezolucije traži da se otvore sva pitanja između Kosova i Srbije, uključujući valjda i teritorijalni spor, i da se ne zatvaraju sve dok se ne nađe uzajamno prihvatljivo rešenje. Trebalo bi, dakle, da se većina na Generalnoj skupštini više uplaši od mišljenja Međunarodnog, sopstvenog, suda, i da ga ovom rezolucijom dezavuiše, nego otvorenog teritorijalnog spora na Balkanu. Uz to, većina nikako ne bi mogla, pred prizorom otvorene Pandorine kutije, da racionalno razmotri mišljenje Međunarodnog suda i donese zaključke u skladu sa njim – recimo da pozdravlja mišljenje tog suda, nalazi da je ono u skladu sa naporima međunarodne zajednice u ovom konkretnom slučaju od 1999. godine i pozove na normalizaciju odnosa između Srbije i Kosova.

Onaj siromašak u Sofiji je htio da dobije potvrdu da Australija proizvodi automobile, jer je od toga nekako zavisila njegova predstava o svetu, pa je bio spreman da traži saglasnost gde god je mogao da je nađe. Slično čine i srpske vlasti, samo drugim metodama i sa drugaćijim posledicama.

Peščanik.net, 30.07.2010.

SUŠTINA I INDENTITET

Niko, bar koliko sam u stanju da vidim, ne osporava da je Međunarodni sud pravde dao ispravan odgovor na pitanje koje mu je postavljeno. Svejedno, u javnosti dominiraju mišljenja da je to antisrpski sud, jer bi inače već nekako našao argumente da na postavljeno pitanje odgovori drugačije. Zašto nije? Zašto sud nije rekao da je „usko tehnički“ odgovor jedno, ali je „suštinski odgovor“ nešto drugo, pa nije izneo mišljenje da je jedan odgovor tačan, ali da je ispravan upravo suprotan?

Koju suštinu je trebalo da vidi Sud kako bi došao ne do tek tačnog, već do odgovora koji zadire upravo u suštinu stvari? Mogao je, recimo, da podje od objašnjenja suštinskog problema koje je u Savetu bezbednosti, po Radio televiziji Srbije, dao Vuk Jeremić na tek održanom sastanku Saveta bezbednosti: „Radi se o činjenici da mi nemamo izbora nego da istrajemo na miroljubiv i dostojanstven način, jer je Kosovo direktno utkano u samu suštinu našeg identiteta.“ Na osnovu toga, Sud je mogao, da je htio, da izvede zaključak da je izjava o nezavisnosti Kosova, o samoj nezavisnosti da se i ne govori, protivna međunarodnom pravu jer ne polazi od suštine, od pitanja kako da međunarodno pravo, a na osnovu njega i međunarodna politika, obezbedi, ili bar pomogne da „mi“ ne izgubimo identitet? Zašto, dakle, Međunarodni sud pravde nije imao razumevanja za srpsku krizu identiteta? Zato, sledi univerzalno primenjiv odgovor, što to ne daju Amerikanci. Pa sila, a ne pravo, deli pravdu, odnosno nepravdu.

Ta retorika, očigledno, ima demagošku snagu, ali ne vodi, ne samo na Međunarodnom sudu pravde, nigde, pre svega intelektualno, pa potom i pravno, a i politički. Sve što se postiglo, u ovom konkretnom slučaju, jeste da je dugoj listi „neprijatelja“ dodat i Međunarodni sud pravde. Jer je izneo „neprijateljsko“ mišljenje, ma koliko da je tačno. Jer ako istina ugrožava identitet, onda suština nije u istini.

Peščanik.net, 04.08.2010.

NEOKLASICIZAM NA BALKANU

Zemlje sa značajnim eksternim deficitima, malim izvozom i malim udelom industrijske proizvodnje suočavaju se sa rizikom produžene privredne stagnacije. Dodatna otežavajuća okolnost su rigidne privredne politike – fiksni kurs, nefleksibilna cena rada i visoke javne obaveze. Ovom opisu u velikoj meri odgovaraju zemlje jugoistočne Evrope nezavisno od toga da li su članice Evropske unije ili nisu. Ovde će biti reći o tome šta može da se učini da se ubrza privredni rast, a tome će prethoditi teorijski komentar i prikaz stanja.

Neoklasični model rasta

Specifičnost privrednog razvoja i rasta u zemljama u tranziciji u bliskoj je vezi sa procesom evropskih integracija, a pre svega sa širenjem slobodnog tržišta i ustanova koje idu uz to, koje podstiču proces širenja i produbljivanja Evropske unije. Uopšteno govoreći, članice Evropske unije i zemlje u tranziciji, koje su na jedan ili drugi način integrisane sa Evropskom unijom, oslanjaju se na neoklasični model rasta. On se može okarakterisati, donekle pojednostavljen, na sledeći način.

Ukoliko manje razvijena zemlja liberalizuje trgovinu i finansije, trebalo bi očekivati da će preduzetnici iz razvijenijih zemalja ulagati u nju, budući da je marginalni prinos kapitala u manje razvijenoj zemlji veći. Do toga ne mora da dođe ukoliko je rizičnost ulaganja veća, što je razlog da ovaj mehanizam razvoja često ne funkcioniše (što je takođe poznato kao Lukasov paradoks⁴⁸). Ukoliko, međutim, dođe do institucionalnog približavanja i ako privredna politika obezbeđuje makroekonomsku stabilnost, trebalo bi očekivati povećanje investicija iz razvijenije u manje razvijenu zemlju. Kao posledica toga, trebalo bi da manje razvijena zemlja ima brži privredni rast od razvijenije, to jest trebalo bi da se odvija

48 R. E. Lucas, Jr.(1990), *Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries*, *American Economic Review Paper and Proceedings* 80: 92-96.

konvergencija u nivou privredne razvijenosti, na primer u bruto domaćem proizvodu po glavi stanovnika.

Ovaj privredni rast se odvija uz eksterne neravnoteže, jer manje razvijena zemlja uvozi više nego što izvozi usled priliva kapitala. Uz to, fiskalna ograničenja su manje izražena, jer rast teži da pokrije troškove finansiranja fiskalnog deficitia i eventualnog povećanja javnog duga. Kao delimična posledica toga, zemlje koje su na putu konvergencije ne moraju da iskuse značajno povećanje nejednakosti, dakle ne moraju da prođu put Kuznecove krive⁴⁹, gde u procesu ubrzanog rasta nejednakost najpre raste, a potom se smanjuje. Dakle, uz eksternu neravnotežu može da ide i fiskalna neravnoteža, koja može da potraje duže vreme. Konačno, kako je reč o razvoju koji je zasnovan na visokom rastu produktivnosti, stanje na tržištu rada može da bude karakterisano niskim nivoom zaposlenosti i visokim nivoom nezaposlenosti u dužem periodu. Dakle, zemlja se suočava i sa značajnom unutrašnjom ili društvenom neravnotežom, koja je posledica činjenice da postoje strukturni problemi na tržištu rada.

Usled postojanja ovih triju neravnoteža, od posebnog značaja je privredna politika, koja bi trebalo da obezbedi da ove neravnoteže ne pređu prag održivosti. Ovo podrazumeva dinamiku relativnih cena koja obezbeđuje privredni rast koji istovremeno smanjuje spoljašnje i unutrašnje neravnoteže. Ova, opet, dinamika ne mora da samu sebe reguliše, već može značajno da zavisi od političkih reakcija na ovaj, da ga tako nazovem, neravnotežni privredni rast. Ta dinamika, dakle, zavisi od kratkoročnih i srednjoročnih mera privredne politike.

Ili, drugačije rečeno, neoklasični model rasta obezbeđuje dugoročnu održivost, jer obezbeđuje brz i zapravo konvergentan privredni rast, ali ga je potrebno podupreti srednjoročnim i kratkoročnim merama privredne politike. Generalno govoreći, srednjoročne mere su one

49 S. Kuznets (1955), *Economic Growth and Income Inequality*, American Economic Review 45: 1–28.

koje imaju za cilj uklanjanje struktturnih prepreka privrednom rastu, dok su kratkoročne mere usredsređene na uspostavljanje i održavanje makroekonomske stabilnosti u uslovima privrednog rasta. Sve to zajedno daje ono što bi se moglo nazvati neoklasičnim procesom konvergentnog i održivog rasta⁵⁰.

Uspesi i neuspesi

Kako to izgleda u stvarnosti? Zemlje u tranziciji su svakako najznačajniji primer ovakvog modela rasta. No, on se može protegnuti i na druge zemlje među kojima postoji razlika u razvijenosti a koje su privredno i politički integrisane. U izvesnom smislu ovaj model rasta može se primeniti i na neravnomerni regionalni razvoj unutar jedne zemlje. U svim tim slučajevima trebalo bi da važe iste zakonitosti. Uzmimo ovde, primera radi, samo razlike u iskustvima pojedinih zemalja ili grupa zemalja u tranziciji. Uporedimo one koje su iskusile relativno ubrzan, ali neuravnotežen i održiv rast sa onima čiji je privredni rast bio praćen neodrživim neravnotežama. Održivost se može definisati, donekle pojednostavljeno, kao proces koji s vremenom smanjuje početne neravnoteže, a da to ne zahteva iznuđene korekcije u relativnim cenama, dakle ne zahteva krize kursa ili inflatornu korekciju kamatnih stopa ili značajne korekcije u nivou plata kako bi se smanjila prinudna nezaposlenost. Održivost se, znači, karakteriše kontinuiranim prilagođavanjima relativnih cena na ubrzani rast i obezbeđuje postepeno smanjenje postojećih makroekonomskih neravnoteža.

Tako posmatrano, zemlje u tranziciji se mogu svrstati u one koje su imale održivi rast i one čiji je rast imao karakteristike neodrživosti. U ove prve spadaju zemlje srednje Evrope, mada i među njima postoje razlike. U ove druge spadaju zemlje jugoistočne Evrope, ali i baltičke zemlje. U čemu su ključne empirijske razlike?

⁵⁰ Detaljnije o tome u V. Gligorov (2007), *Transition, Integration, and Development in Southeast Europe*, *Ekonomski pregled* 58: 259-304.

Budući da posmatramo kretanje neravnoteža u uslovima ubrzanog rasta, važno je najpre ustanoviti da su sve ove zemlje imale relativno brzi rast posle prvobitnog tranzicionog šoka (koji je u nekima od njih bio praćen i nekim drugim šokovima). Ako se dakle posmatraju samo kretanja koja su očišćena od jedne ili druge vrste šokova, sve zemlje u tranziciji u ovim dvema grupama imale su relativno brz rast, uz oslanjanje na značajan priliv ulaganja iz inostranstva. Uz to, sve su one prolazile kroz tranzacione i institucionalne promene koje su bile u skladu sa onima koje bi trebalo da podstaknu priliv stranih ulaganja. Sve su, dakle, sprovodile reforme koje su smanjivale rizičnost ulaganja i tako omogućavale da se iskoristi potencijal većih prinosa po uloženom kapitalu usled razlika u rastu produktivnosti.

U svim tim zemljama vidljive su i makroekonomске neravnoteže koje bi trebalo očekivati u takvim uslovima. Razlike nastaju pri kretanju kroz neravnoteže, dakle u smislu njihove održivosti. Najpre, zemlje srednje Evrope imaju eksterne neravnoteže koje se smanjuju kako se privreda razvija. Ovo je posebno jasno kada se posmatraju spoljnotrgovinski bilansi. Praktično sve srednjoevropske zemlje u tranziciji imaju deficitne koji se smanjuju, a u nekim slučajevima prelaze u suficite. Ovo je manje izraženo u kretanjima na tekućem računu bilansa plaćanja, zato što visoki udio stranih ulaganja stvara dugoročne deficitne na računu dohodata. No, čak i kada je reč o tekućem računu, deficiti su ili stabilni ili se smanjuju, što uz visoku stopu rasta obezbeđuje održivost.

Ovde ima smisla reći nešto više o održivosti. Jedna mera, na primer održivosti eksternih neravnoteža, jeste rast spoljnog duga. Rast koji se finansira stranim sredstvima prirodno dovodi do rasta spoljne zaduženosti. Usled toga, od značaja je da li spoljašnja zaduženost neprestano raste, a to opet zavisi od veličine deficitne na tekućem računu pri datoј stopi rasta. U zemljama srednje Evrope deficiti na tekućem računu su toliki da se može govoriti o njihovoj održivosti budući da ne teže da neprestano povećavaju strani dug. Ovo pre svega zato što smanjenje ili eliminacija spoljnotrgovinskog deficitne dovodi

do održivog deficit-a na računu dohodaka, budući da su obaveze po stranim ulaganjima održive u uslovima ubrzanog privrednog rasta.

U tim okolnostima, zanimljivo je videti razvoj dveju drugih neravnoteža – fiskalnog i na tržištu rada. Neoklasični model rasta obezbeđuje relativno jeftino finansiranje fiskalnih deficit-a usled konvergencije kamatnih stopa u uslovima smanjenja rizičnosti ulaganja. To, naravno, važi i za javne i za privatne dugove. Od preferencija javnosti i domaćinstava zavisi hoće li se zaduživati javno ili privatno. U većini srednjoevropskih zemalja, privatni dugovi su rasli značajno brže nego javni. Zapravo, ako se stave u odnos sa bruto domaćim proizvodom, u velikoj većini zemalja u tranziciji privatni dugovi su rasli, a javni su stagnirali ili se smanjivali. Može se, naravno, raspravljati o visini fiskalnog rizika, što je neka mera kvaliteta privatnih i javnih dugova, ali to je dodatna tema. U svakom slučaju, ne bi se moglo reći da je javni dug težio da istisne privatni – pre bi se moglo govoriti o suprotnom procesu. Razlika između srednje i jugoistočne Evrope nastaje ne toliko iz odnosa prema javnom zaduživanju, već iz brzine rasta privatnih dugova. U zemljama srednje Evrope i privatni dug je rastao sporije nego u zemljama jugoistočne Evrope, mada među ovim drugima postoje značajne razlike. Tako je, recimo, privatni dug značajno porastao u Hrvatskoj, ali ne i u Makedoniji. Slično se mogu uporediti Bugarska i Srbija ili Crna Gora i Bosna i Hercegovina.

Dakle kada je reč o fiskalnim neravnotežama i o održivosti javnog duga, mogu se naći tek izuzeci gde je fiskalni deficit bio neodrživ. Najbolji primer je naravno Mađarska. U većini slučajeva, privatno zaduživanje je bilo značajnije od javnog. U nekim slučajevima, međutim, nivo javnog duga je bio relativno visok, a u nekim je njegov rast bio neodrživ (već pomenuta Mađarska, ali i neke zemlje jugoistočne Evrope, na primer Albanija).

Razlike su vidljive i kada je reč o kretanjima na tržištu rada. Zemlje srednje Evrope su značajno povećale zaposlenost, posle određenog



ne baš kratkog perioda stagnacije, a i smanjile su nezaposlenost. U većini zemalja jugoistočne Evrope je zaposlenost ostala niska ili veoma niska, a nezaposlenost visoka ili katastrofalna. Ukoliko se ova kretanja očiste od drugih uticaja, ovo stanje na tržištu rada je u najvećoj meri posledica slabog razvoja izvoznog sektora, osim u zemljama koje imaju značajan izvoz usluga (Hrvatska i Crna Gora).

Dakle, ukupno govoreći, zemlje srednje Evrope su imale održiv razvoj makroekonomskih neravnoteža, sa izuzetkom fiskalnih problema Mađarske. Nasuprot tome, zemlje jugoistočne Evrope su imale uglavnom neodrživ razvoj neravnoteža na eksternim računima i na tržištu rada. Fiskalni problemi su bili manji problem, osim na primer u Albaniji ili, ako bi se i ta zemlja pridružila zemljama u tranziciji, u Grčkoj. Uopšteno govoreći, može se reći da se relativne cene koje regulišu spoljne ekonomske odnose i tržište rada, dakle tečaj i plate, nisu razvijale stabilizujuće.

Privredna politika

Kako objasniti ove razlike u posledicama neoklasičnog modela razvoja? Kratkoročno posmatrano, to je svakako posledica privredne politike. Srednjoročno posmatrano, to je posledica strukturnih rigidnosti ili razlika u strategijama reformi.

Kada je reč o kratkoročnim politikama, razlika između srednje i jugoistočne Evrope se u velikoj meri može objasniti monetarnom i politikom tečaja. Lako je zapaziti da su zemlje srednje Evrope pokazale sklonost da imaju fleksibilne tečajeve, dok su fiksni tečajevi jedne ili druge vrste bili karakteristika jugoistočne Evrope. Ne bi, naravno, trebalo zaključiti da se politikom tečaja mogu objasniti sve razlike u razvoju ovih dveju grupa zemalja. Ali nema sumnje da je ona imala značajan uticaj na razvoj eksternih neravnoteža i na održivost spoljnog zaduživanja. Razloge za takav razvoj nije teško naći ni u teoriji, a ni u onome što je poznato iz empirijskih istraživanja. Fiksni tečaj može da bude održiv ukoliko je praćen odgovarajućom politikom dohodataka.

Ukoliko nije, konkurentnost će se smanjivati i ulaganja će težiti da se usmeravaju u sektor usluga, a manje u industrijsku proizvodnju. Tamo gde je sektor usluga komparativna prednost zemlje, to ne mora da bude neželjeni razvoj. No, ostaje problem kontrole rasta zaduženosti i rasta cena nekretnina i dohodaka u tom sektoru. Ukoliko je produktivnost niska i ukoliko se rast cena ne može kontrolisati, neodrživost privatnog i zaduživanja u inostranstvu može da bude ozbiljan problem. Uz to, uvozna zavisnost može da bude velika, tako da eksterna ravnoteža i održivost stranog duga ne mogu da se obezbede. To je problem cele južne, a ne samo jugoistočne Evrope.

U zemljama koje nemaju razvijen sektor razmenjivih usluga, fiksni tečaj teži da dovede do još izraženijih problema u alokaciji investicionih sredstava i proizvodnih resursa uopšte. Ukoliko zemlja može da kontroliše dohotke, plate i penzije pre svega, ove se posledice mogu donekle izbeći. Primer za to je Bugarska do pre nekoliko godina. No, kontrola dohodaka na duži rok zahteva postojanje društvenog konsenzusa koji nije tako čest, pa je obično teško ostvariva. Tome u prilog govori i činjenica da je uspešnih primera relativno malo.

Nije, naravno, sve u politici tečaja. Na srednji rok, ključnu ulogu imaju strukturne reforme. One su jednim delom povezane sa tržištem rada, a drugim sa reformom javnog sektora. U obema oblastima, zemlje jugoistočne Evrope nisu bile dovoljno reformski orijentisane. Sa jedne strane, značajno je oslanjanje na sivo tržište rada, što sa sobom nosi niz problema kada je reč o efikasnosti i strukturnim rigidnostima na ovom tržištu. Sa druge starne, javni sektori su uglavnom glomazni i nereformisani. Ovo donosi i niz problema kada je reč o politici dohodaka, o čemu je već bilo reči.

To su, dakle, osnovne razlike u politici relativnih cena u ovim dvema grupama zemlja koje se oslanjaju na neoklasični model rasta. U srednjoj Evropi on je održiv, u jugoistočnoj nije, pre svega zbog izbora privredne politike, dakle politike tečaja i dohodaka.



Zaključak

Iz ovoga se može zaključiti da će zemlje srednje Evrope proći kroz period niskog rasta usled krize, ali bez nužne promene njegovog modela. Nasuprot tome, zemlje jugoistočne Evrope će morati da se oslanjaju na model rasta koji je tipično neoklasični. Naime, biće potrebna značajna oslonjenost na razvoj izvoznog sektora i na kratkoročne korekcije privredne politike i srednjoročne strukturne reforme. Za neoklasizam je u jugoistočnoj Evropi je još uvek rano.

Integralna verzija teksta objavljenog u magazinu Banka

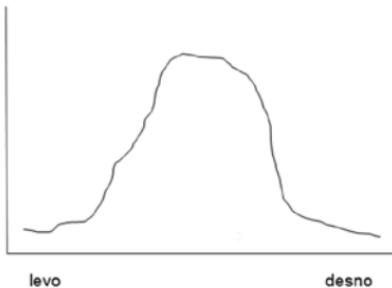
Peščanik.net, 07.08.2010.

O EKSTREMIZMU, POLITIČKI

Najjednostavniji opis političkog prostora je u dve dimenzije. Jedna je ideološka i na njoj se vrednuju različite političke alternative. Druga je usko politička i na njoj su poređani ljudi, glasači na primer, po tome kako su grupisani oko pojedinih alternativa ili, recimo, interesa. Uzmimo normalnu distribuciju gde je prema sredini više glasača, a na krajevima, ili ekstremima, ih ima veoma malo. Tu oznake levo i desno nemaju neki specifičan vrednosni ili ideološki sadržaj, već su samo uobičajen način da se odredi ideološka dimenzija.

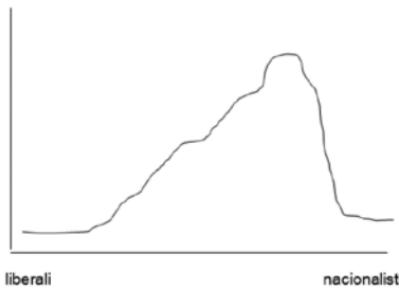
Do ovakve distribucije u političkom prostoru bi trebalo da dođe ukoliko bi politička i ideološka konkurenca bile potpuno slobodne i ukoliko bi ljudi dosledno vrednovali alternative. Ovde neću ulaziti u složena pitanja šta je slobodna konkurenca i o kojoj

Slika 1
Broj glasača



ideološkoj doslednosti je reč, a ostavljam po strani i uticaj načina ili sistema političkog odlučivanja⁵¹. Ova slika je korisna samo u tom smislu da se vidi koji bi se ishod političke konkurenčije mogao očekivati ukoliko nema nekih posebnih uslova ili ograničenja. Ovo nije, međutim, karakteristično za srpski politički prostor od samog početka, dakle od liberalizacije političke konkurenčije pre dvadesetak godina. Slika 2 prikazuje karakteristično stanje srpskog političkog prostora u ovom periodu.

Slika 2
Broj glasača



Na jednoj strani su liberali, a na drugoj su nacionalisti. Ove nazive ne bi trebalo uzeti nepotrebno široko, jer je ovde reč o političkim vrednostima, a ne o kulturnim, estetskim ili nekim drugim. Kao što se vidi, većina ljudi, glasača ili, ako je o njima reč, partija, tiska se

⁵¹ O tome sam pisao više u knjizi *Politička vrednovanja*, Beograd, 1985. i u nekoliko ranijih napisa na Peščaniku i na drugim mestima.



na desnoj, nacionalističkoj strani. Čak i kada je reč o ekstremistima, dakle onima koji su na samom kraju nacionalističkog dela političkog prostora, njih je više (taj je kraj deblji, kako se kaže) nego liberala. Usled čega je konkurenca za njihovu podršku ili glasove značajno intenzivnija nego za podršku liberalnijih glasača, o onima na samom kraju toga prostora i da ne govorimo.

Politička konkurenca u Srbiji je, dakle, nagnuta na jednu stranu. To je obično karakteristično za jednopartijske sisteme ili za sisteme u kojima je neki politički interes ili cilj privilegovan u odnosu na druge; dakle za sisteme u kojima politička konkurenca nije slobodna ili ideološka stanovišta nisu dosledna, jer moraju da se usklade sa jednim ideološkim stavom – u ovom slučaju sa nacionalizmom.

Na osnovu ove jednostavne sheme, analiza bi mogla da ide u više pravaca. Ja ću ovde ukazati samo na dve stvari. Prvo, lako je videti da oni koji izjednačavaju „leve i desne ekstreme“, izjašnjavajući se protiv svih ekstrema, greše kada je reč o njihovoj ideološkoj i političkoj težini. Kontrastirati nacionaliste sa građanistima, kao što se ponekad čini, o nekim gotovo frivilnim izjednačavanjima i da ne govorimo, nije u skladu sa političkim i ideološkim činjenicama.

To ne znači da je izvesna nelagoda koja se može uočiti među ideolozima teorije o „dva ekstremizma“ sasvim iracionalna, a i da je sasvim netačna implicitna ocena da je potisnuti deo političkog prostora potencijalno uticajniji nego što je to bio slučaj u poslednjih dvadesetak godina. Ukoliko se prepostavi da je ravnotežna distribucija u političkom prostoru ona iz Slike 1, onda je stanje na Slici 2 nestabilno ili neodrživo. Drugačije rečeno, trebalo bi očekivati preraspodelu odnosa snaga, da se tako izrazim, na štetu nacionalista i u korist liberala. To liberalnom ekstremu daje potencijalno veću političku težinu i ideološki uticaj nego što ih trenutno ima. To je još jedan razlog što ih nema smisla izjednačavati – jedni pripadaju prošlosti, a drugi budućnosti.

Peščanik.net, 11.08.2010.

RAZJAŠNJENJA

Razlog skorašnjih poseta stranih državnika, nemačkog i britanskog ministra spoljnih poslova, nije bio u tome da se srpske vlasti primoraju na bilo šta ili ucene, kako se to obično javnosti predstavlja, već da se razume čemu teže - šta je, što bi se reklo, strategija posle najnovijih spoljnopoličkih poteza? Ako je cilj da se stanje na Kosovu zamrzne, valja razumeti da li to znači da se Srbija odriče članstva u Evropskoj uniji? Ako ne, onda valja znati kako se zamišlja proces normalizacije odnosa sa Kosovom? Jer, Srbija ne može da postane član Evropske unije sa zamrznutim sukobom sa Kosovom. To je, dakle, razjašnjenje koje traže strani državnici koji posećuju Beograd ovih dana.

Otkuda uopšte nejasnoća? Čini se da je postojalo razumevanje da će mišljenje Međunarodnog suda uticati na srpske vlasti da razjasne sebi i drugima šta je tačno cilj srpske spoljne politike. Uostalom, zato se inače išlo na sud? Ako je tako shvaćena srpska spoljna politika, onda verovatno zbumujuće deluje okretanje Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija sa predlogom rezolucije koji na uvijen način teži političkom odbacivanju pravnog mišljenja. Usled toga, potpuno nezavisno od sudbine tog predloga rezolucije u Ujedinjenim nacijama, Evropska unija bi htela da zna, posebno bi htelle da znaju uticajnije zemlje u Uniji, šta je tačno cilj srpske spoljne politike? Ako ostaje cilj da se sukob sa Kosovom zamrzne, onda će Evropska unija morati da preispita svoju politiku prema Srbiji.

Kakva je bila ta politika? Da se pokrene i ubrza proces približavanja Srbije Evropskoj uniji, do čega je i došlo posle obraćanja Međunarodnom sudu, kako bi posle odluke Međunarodnog suda postojao povoljan kontekst za dijalog Srbije i Kosova, koji bi imao za cilj (i) normalizaciju odnosa dveju zemalja koja bi (ii) prerasla u novi kvalitet članstvom u Evropskoj uniji. Sada strani državnici dolaze da pitaju da li su nešto pogrešno razumeli kada su se odlučili za tu politiku? Uskoro će se videti koji su odgovor dobili.



Nije ovo prvi put da se u Beogradu traže razjašnjenja, dakle da nešto što je izgledalo jasno postaje sporno. Neko je svaki čas morao da putuje u Beograd da od Miloševića traži objašnjenje. Kasnije je bilo potrebno proniknuti u izjave i postupke Košturnice. Sada je potrebno više puta i uvek iznova pitati Tadića za razjašnjenje. Ranije je obično posle tih, kako se kaže, iskrenih i sveobuhvatnih razgovora sledilo zahlađenje u odnosima. Jer bi se ispostavilo da u stvari ne postoji razumevanje sa kojim je izgledalo da su bili završeni prethodni razgovori. Ovaj slučaj sa Međunarodnim sudom posebno zbunjuje. Oni koji su glasali protiv toga da se to mišljenje traži, sada moraju da traže razjašnjenje od onih koji su na njemu insistirali – zašto ono nema bar moralnu i političku težinu za koju su tvrdili da je velika i da je ne mogu zanemariti ni oni najveći i najsilniji? Ako mišljenje Međunarodnog suda ne obavezuje one koji su ga tražili, šta ih uopšte obavezuje? To je potrebno razjasniti pre nego što se krene dalje u bilo kakve nove političke odnose, o ugovornim i da se ne govori.

Šta bi mogla da bude alternativna politika Evropske unije? Tu nema misterije. Ukoliko je cilj srpske spoljne politike da se odnosi sa Kosovom zamrznu u stanju u kakvom su sada, to nije saglasno sa nastavkom procesa pridruživanja Evropskoj uniji. Što znači da će se razmatranje srpske kandidature odložiti na neodređeno vreme. Do toga je već dolazilo nekoliko puta u poslednjih pet-šest godina. Proces pridruživanja Evropskoj uniji je i tako na samom početku, i to deset godina posle smene Miloševića sa vlasti. U normalnim okolnostima, bila bi potrebna još jedna decenija do učlanjenja. U uslovima zamrznutog konflikta sa Kosovom, ni od procesa ni od učlanjenja nema ništa.

To je razjašnjeno srpskim vlastima. To je poznato i javnosti, jer su to jasno i javno rekli Hejg i Vestervele. Koje razjašnjenje su oni dobili od Tadića i drugih srpskih političara, to javnosti nije poznato. A nije izvesno da je to jasno ni njihovim sagovornicima.

Peščanik.net, 02.09.2010

O ODGOVORNOSTI U DEMOKRATIJI

Nije, objašnjenje je Demokratske stranke, ministar spoljnih poslova sprovodio svoju, već spoljnu politiku vlade. Koja se, kaže državni sekretar u ministarstvu spoljnih poslova, neće menjati. Dakle, nema osnova za smenu ministra spoljnih poslova. Oba stava je teško razumeti.

Zato što naprosto nije moguće, nema smisla reći da ministar spoljnih poslova ne odgovara za spoljnu politiku. To bi značilo da ministri u trenutnoj vladi Srbije ne odgovaraju za, recimo, obrazovanje, privredu, finansije, pravdu i tako redom. Štaviše, predsednik vlade ne bi odgovarao za politiku vlade. To ne samo da nema smisla, nego ne bi ni bilo dobro kada bi kojim slučajem tako funkcionalisala vlada. Ministar je politička ličnost, za razliku od na primer državnog sekretara, pa on nikako ne može da samo nepolitički sprovodi politiku, kao neki činovnik u ministarstvu. Pri tome, potpuno je nevažno da li se politika menja ili ne. Ako se ne menja, a rezultati nisu zadovoljavajući, to bukvalno znači da je ministrova politika, dakle njegov izbor sredstava da se postignu vladini ciljevi, bila pogrešna ili bar neefikasna.

Naravno, ako se politika menja, kao što nema sumnje da će se promeniti, sasvim je na mestu pitanje ko može najbolje da formuliše i sproveđe tu novu politiku? Ukoliko se ministar nije slagao sa politikom vlade i zalagao se za njenu promenu, on bi zaista mogao biti najbolja ličnost da preuzme odgovornost za tu novu politiku. Ukoliko, međutim, to nije bio slučaj, veoma je verovatno da će identifikacija sa politikom koja se napušta biti prepreka da ministarstvo nastavi da vodi ista ličnost.

U demokratiji je ne samo lična politička odgovornost normalna, već je sasvim na mestu da vlada promeni politiku ukoliko vidi da je neuspešna i ukoliko ceni da je više ne podržavaju građani ili da je neće podržati na izborima. Demokratija je sistem u kojem građani



i njihovi predstavnici mogu da promene politiku, pa i da promene ministre, predsednike vlada, i konačno partije na vlasti. To im omogućava upravo sistem individualizacije odgovornosti. Mogu, naravno, vlada i vladajuće partije da vežu svoju političku sudbinu za ministra spoljnih poslova i za neuspešnu spoljnu politiku. To, ukoliko se sačuva demokratski sistem odlučivanja, obično vodi daljim neuspjesima i konačno političkim promenama.

U javnosti se čuju pozivi na odgovornost zbog toga što je spoljna politika nepatriotska ili kapitulantska, a njeni nosioci i zagovornici su izdajnici državne ili nacionalne stvari. Kako to biva, izdajnicima i kolaborantima se nazivaju oni koji su se posebno isticali u zagovaranju patriotske politike i pronalaženju izdajnika. To je predvidiv ishod jedne vrste ideoološke konkurenциje. Ideološka konkurenca za konačne vrednosti ne može a da ne razvrstava ljudе na vernike i nevernike, u ovom slučaju na patriote i izdajnike. Tako da je neminovno da će oni koji su kod drugih ljudi pronalazili izdajničke misli, ideje i politike biti proglašeni za zagovornike izdajničke politike i čak za kolaborante i kapitulante.

U demokratijama, međutim, nema izdajnika. Reč je o sistemu koji institucionalizuje pravo na političke ciljeve, koji god da su. Usled toga, nema ni nepatriotskih politika. Pretpostavlja se da glasači znaju šta im je u interesu, a i da mogu da promene nosioce vlasti, kao uostalom i interesu i politiku. Stabilnost, pak, demokratije ceni se po tome kolika je verovatnoća da će zagovornici jedne ili druge patriotske i antiizdajničke politike moći da pridobiju većinu građana za ograničavanje ili potpuno napuštanje demokratskog sistema. Obično je indikator te verovatnoće intenzitet sukoba unutar patriotskih krugova i učestalost optužbi za izdajništvo. Ukoliko se taj indikator može primeniti na Srbiju, izgledi za destabilizaciju su mali.

Zapravo, sva je prilika da je nova spoljna politika popularna i da je veoma rđava procena onih koji negiraju tu promenu i koji teže

da ministra spoljnih poslova oslobole odgovornosti za spoljnu politiku koja se pokazala potpuno neuspešnom. Demokratski odgovorno ponašanje bi bilo kada bi se vlada zahvalila ministru spoljnih poslova i preko novog ministra izašla pred javnost sa novim ciljevima i sredstvima spoljne politike. Pa posle pred sud javnosti i glasača.

Peščanik.net, 11.09.2010.

NINE ARTICLES IN ENGLISH

THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF SERBIA's KOSOVO POLICY⁵²

The proclamation of Kosovo's independence has led to a certain worsening of short-term economic indicators in Serbia. The stock exchange is practically frozen, the dinar rate is under pressure, risk has grown. This is reflected in the central government's raised interest rates, and the increased caution of foreign investors. In addition, there is a suggestion that a budgetary re-balance is needed, which means it is reckoned that public spending might have to be increased. There are signs that money is going abroad, though this has not been confirmed. So what can be said, on the basis of all this, about the Serbian government's Kosovo policy and its possible short-term, medium-term and long-term consequences?

A policy of delay

The current behaviour of the economic indicators suggests that economic actors have no clear idea of the Serbian government's Kosovo policy. This is because, on the one hand, there are messages that it has given up further integration into the European Union. On the other hand, there is still an expectation that the Serbian public could force the government to return to the path of European integration, although pessimism may also be rising about the prospects of the European policy winning out over the Kosovo policy.

The basic cause of pessimism lies in the fact that the pro-European forces lack resolution, whereas the anti-European forces are determined. This can be seen simply by comparing the two basic slogans emanating from the Serbian government. One says 'Both the EU and Kosovo', the other 'Into the EU only with Kosovo'. The

⁵² All translations by The Bosnian Institute, except for *Everything is possible* and *In a package* by Ivica Pavlović.

latter is politically superior to the former, because the slogan ‘Into the EU only with Kosovo’ has clear political implications , while the slogan ‘Both the EU and Kosovo’ has no political implications. The former is realistic, the latter not. Those who advocate the policy according to which integration into the EU is conditional upon the return of Kosovo to Serbia have in practical terms given up joining the EU. Those who advocate both joining the EU and regaining Kosovo in practical terms have no policy. This is because they do not say which comes first; or, in other words, how realising one of these aims would help to realise the other. This policy can only be called one of delaying a decision, i.e. a policy of delay.

In this way, the economic and political public is given two messages: for the time being Kosovo policy has the priority over European policy; but this relationship will be re-examined in future. The second outcome, which does contain a certain promise of change, arouses little hope, since it has to be understood as acceptance of the policy ‘Both the EU and Kosovo’ – which in concrete terms means nothing. Some interpret it as placing closer association with the EU above the Kosovo policy, but this interpretation remains unconvincing so long as it fails to imply opposition to, or direct disagreement with, the policy that makes integration into Europe conditional upon the Kosovo policy. As time passes by, it is becoming ever clearer that the policy of ‘Both the EU and Kosovo’ will always come down to the European policy being subordinated to the Kosovo policy.

This is the conclusion that politicians and business people inside and outside Serbia will sooner or later reach. The current waiting for Serbia to make up its mind will turn into an understanding that Serbia has already opted for the policy of those who say that Serbia can join the EU only with Kosovo. From that moment on, one can expect serious political and economic repercussions.



Short, medium and long term

In order to talk about the possible repercussions of the Kosovo policy, it is necessary first to classify somehow the ways in which policy influences economic movements over certain periods of time. The effects are usually divided into short-term (up to a year), medium-term (between 3 and 5 years) and long-term (ten years and more). In the short term, one-off changes – or shocks – are decisive. In the medium term, what matters are the expected risks, and the assessment of whether these will increase or decline. In the long term, the key role is played by uncertainty: i.e. the degree of certainty with which the direction in which a country's economy is moving can be predicted.

In order to illustrate what is meant by this, let us take the example of the long-term expectations of a country that is a potential EU member. If that country is firmly committed to a European policy, it is to be expected that its long-term economic growth and development will be determined by movements within the EU economy. This practically removes all elements of uncertainty; to put it differently, the country imports the stability of the EU. The risks which the economy of the country faces in the medium term, on the other hand, depend on the speed with which it adapts to the conditions prevailing within the single EU market – and they can be greater or smaller depending on political developments. In the short term, of course, the economy may undergo shocks which, let us say, derive from the chosen economic policy or from political and social changes.

The cost of the Kosovo policy

Starting with this classification of factors that are significant over different time periods, what might be the economic consequences of Serbia's policy of delay?

Viewed in the short term, the basic consequence will be a protracted waiting period. Since the relationship between the European and Kosovo policies is not quite clear, we have to wait for a political decision as to whether the Kosovo policy will prevail, or whether an interpretation will be adopted according to which the Serbian strategy is ‘Both Europe and Kosovo’ – which implies fostering integration into the EU while not recognising Kosovo’s independence. If no decision is reached before the end of the year, the pessimistic conclusion will be drawn that the sum of these two policies does indeed add up to – the Kosovo policy. In which case a significant increase of risk can be expected.

In the medium term, this means that credit will become more expensive, meaning that it will be more difficult to find the money to finance investment, and spending too. Let us say that the Serbian economy in 2007 had a deficit in current transactions with abroad of around 5 billion euros. If risk were to rise to the point where no more than, let us say, 3 billion euros could be secured, then it would be necessary to reduce investment and spending by 2 billion euros. This is just under 10 percent of total spending. This would result in a significant downturn of economic growth, spending and employment.

This would also imply significant changes in the rate of the dinar, and also consequences for fiscal policy. A weakening of the dinar can be expected, and a considerably greater budget deficit – as is already indicated by current movements. First, because the flow of money from abroad would decrease; and secondly, because the tax base would fall at the same time as public spending would increase. It is difficult to say in advance what would happen in such circumstances to institutional and political reforms; but there is no doubt that conditions for serious reforms would not be all that favourable.

The medium-term effects could be much worse if the increased risk were to encourage not only a diminution of the money inflow,



but also a greater outflow. In the worst case, due to the dominance of one or other form of economic nationalism, it might lead to the withdrawal of investors from Serbia. This would involve not only foreign but all entrepreneurs, because all would suffer from the effects of increased risk. This would certainly come to pass if the Serbian government were to start introducing protectionist measures – to which they are anyway inclined whenever they meet a problem – in regard to both trade and capital movement. In that case, a serious economic crisis in the medium term could not be excluded.

In the long term, the uncertainty would have to be resolved, most likely in favour of the European policy. But alternative outcomes are also possible. Given that there is uncertainty in this regard, it is not rational to count upon an optimistic outcome, at least not in the sense that one could say it is worth putting up with short-term and medium-term negative effects in order to reap a long-term benefit. Businessmen will decide at some point that it is better to switch their activities elsewhere, and return when the uncertainty has been resolved. If this were to happen, the damage would be measured in terms of another lost generation.

Conclusion: political responsibility

Who should worry about this? Both those who spout slogans about how Kosovo is a condition for our joining Europe, and those who say we should aspire to achieve both aims, show by their very rhetoric that they are not aware of the extent of their responsibility. If this is correct, and if it does not change, then the negative – and potentially highly negative – effects of their policy will become unavoidable.

Pescanik.net, 03.03.2008.

DOES SERBIA HAVE A FOREIGN POLICY

Vladimir Gligorov *Tatog*

Does Serbia have a foreign policy? The reply to this question depends on whether: (1) there are aims to which it aspires (condition of desirability); (2) there are means to realise these aims (condition of feasibility); (3) the aims are mutually compatible (condition of consistency); and (4) there is no insoluble conflict with international factors upon which realisation of the aims depends (condition of balance). Serbian foreign policy meets none of these criteria.

First, the aims. Serbian foreign policy aspires, at least officially, to achieving two most important aims: retaining Kosovo within Serbia, and joining the European Union. The desirability of these aims is not formally questioned by anyone. So the question is whether they are feasible and mutually compatible. On this there is no agreement between those whom we may call the pro-Europeans and the nationalists, even though they verbally agree that both aims can be achieved. The dispute between them lies in the fact that the pro-Europeans argue that Serbia can keep Kosovo only by joining the European Union, while the nationalists argue that Serbia should join the European Union only if Kosovo remains within Serbia.

If one examines their dispute, one can see that it is not obvious that both aims are either desirable or feasible. For the pro-Europeans, EU membership is the means to retain sovereignty over Kosovo, which at least begs the question of whether it is worth joining the European Union if it means giving up Kosovo. For the nationalists, membership in the European Union is not desirable if it means losing Kosovo. This conflict over the desirability of individual aims suggests, in fact, that no clear aims exist, and that Serbian policy is in fact aimless.

The same conclusion can be reached if one considers whether both these aims can be realised, i.e. whether the policy is consistent. One must take into account here the fact that 18 members of the



European Union have already recognised Kosovo, and that at least a further three have said they will do so in the near future. Since treaties with the European Union are signed by all member states individually, it is clearly not possible that those member states which have recognised Kosovo will sign a treaty on Serbian membership of the European Union if the treaty in question refers also to Kosovo. Insofar as this is the aim of the pro-Europeans, it is not realisable. Those states are also unable to say that they accept Serbia in borders that include Kosovo, which is the aim of the foreign policy of the nationalists, because they have already recognised Kosovo's independence.

Since the aims formulated in this way are not feasible, Serbian foreign policy is aimless. This does not mean that it does not create effects. But since the foreign policy formulated in this manner is inconsistent, it prevents all progress in the country's foreign relations. The inconsistencies of its aims automatically generate conflicts with other international actors, be it other states or international institutions. The conflicts in northern Kosovo are only one manifestation of the aimlessness of Serbian foreign policy.

What about the alternatives? The sorry state of Serbian foreign policy derives from a refusal to choose between pre-European and nationalist policies. What, then, would be the consequence of an acceptance of either the nationalist or the pro-European policy after the current parliamentary elections?

Although there is no serious discussion on this subject, it is not difficult to see what the two opposing parties are seeking to achieve. One can tell what the nationalist want by considering the political initiatives that have followed the recent conflicts in Kosovo. It is a policy of separating Serbs from Albanians. This is only the aim, of course, and there remains the question of how this can be realised and how compatible this is with the other aims, as well as how acceptable it is to other international actors. But it is interesting to

see how the nationalists see the implementation of a foreign policy formulated in this way, and what it implies for the other two basic aims of Serbian foreign policy.

The proposal for separation starts from the premise that the European Union has accepted its share of responsibility in Kosovo, and that Serbia should follow suit. The European Union would thus supervise the Albanians' independence from Serbia, and Serbia the Serbs' independence from the Albanians. This would be endorsed by the United Nations. Since it is unlikely that the Security Council would approve this proposal, its authors accept tacitly the authority of the General Secretary in this matter. This assumes one of two things: either that this is in accordance with Resolution 1244 or that it is not necessary to respect this resolution. The Serbian leaders' declarations are not particularly consistent, but it seems likely that the former interpretation is more correct. This would mean that the General Secretary could in principle approve the presence in Kosovo of both Serbia and the European Union. Up until now the latter's presence has been treated by Serbian leaders as unacceptable, on the grounds that it is not in line with Resolution 1244. Now, however, it apparently is so after all.

This would open a possibility that the dispute over Serbia's adhesion to the EU might be solved by saying that Serbia and the European Union share supervision over Kosovo, which would remove the obstacles to cooperation and association with the European Union. It would also mean, of course, that Kosovo's independence would be recognised *de facto*, since it is clear that the functional separation of Serbs and Albanians would in no way affect the sovereignty of either Serbia or Kosovo. So this would mean giving up the aim of having Kosovo within Serbia; but it would open the possibility of cooperation with the European Union.

The only problem is that this proposal, like all others, fails to take into account the need to gain the consent of the Albanians, now



represented by the Kosovo government. This government has nothing against the European Union supervising some Kosovo institutions, but it is not likely that it would permit Serbia to assume any similar authority within Kosovo. It is useful in this context to consider the alternative foreign policy of the pro-Europeans. Judging by their declarations, their idea is to prevent Kosovo's international recognition in order to proceed to new negotiations, which would stand a far better chance if Serbia were as much as possible integrated into the European Union. It is being suggested that Kosovo would be ready to accept Serbia's sovereignty in order to join the European Union, because otherwise it would be something like 'a house suspended in mid-air'.

It is not clear, however, why the Kosovo government would agree to give up sovereignty, when it was unwilling to do this when no one recognised Kosovo. Negotiations of a sort are bound to take place, because it would not be possible for Serbia and Kosovo to join the European Union without normalising their relations. But it is not realistic to expect that these would end with an agreement that Kosovo should remain in Serbia.

It is worth recalling here the tendency to manipulate public opinion by reference to cases that are in fact counter-examples. There is talk, for example, of the example of the Republic of Ireland and Northern Ireland – which, however, does not take into account the fact that both Ireland and Northern Ireland joined the European Union simultaneously in 1973, even though Northern Ireland remained part of the United Kingdom. If this example could be seen as applying to Kosovo, then it would mean that Serbia would place no obstacles to Kosovo becoming a member of the European Union. There is also frequent reference to Cyprus, which joined the European Union despite the fact that it de facto does not have sovereignty over Northern Cyprus. However, this does not take into account the fact that no member state of the European Union has recognised Northern Cyprus. These two cases are thus counter-

examples, so far as the pro-Europeans' policy towards Kosovo and the European Union is concerned.

Finally, the outcome. The aimlessness of Serbian foreign policy becomes even more evident, if one asks what is understood by the slogan 'Kosovo is Serbia' in the sense of sovereignty. During the negotiations conducted before Kosovo's declaration of independence, the Serbian side expressed its readiness to accept Kosovo's independence in every regard bar membership of the United Nations. It is not realistic to expect that more than this will be sought in the future. This means that all these international and internal conflicts involving Serbia have the aim of preventing Kosovo from becoming a member of the United Nations. The aim, in other words, is not to prevent Kosovo's independence, but to prevent it from being recognised in the United Nations. The nationalists seek in addition to prevent the normalisation of social and political relations within Kosovo, above all between Serbs and Albanians. And that is all.

In the negotiations that preceded the declaration of Kosovo's independence, this policy proved impossible to realise, in the sense of being accepted by Kosovo and important international actors. Now, however, it is the feasibility of the nationalist idea of separation and the pro-European idea of Kosovo suspended in mid-air that are being tested. Since it is not to be expected that either of the two will be accepted by the Kosovo government and international actors, a further development of Serbian policy is to be expected. It is possible that this evolution will not result in a more realistic policy, however, since the Serbian public tends to accept aimlessness in foreign policy. The truth is that this can hardly be described as a policy, but rather a need to spite others, to do them injury, to return in kind - as the official justification goes. If the Serbian leaders wish nevertheless to call this a foreign policy, then let it be so. But it is a foreign policy without any aims.

Pescanik.net, 24.03.2008.



EVERYTHING IS POSSIBLE

Serbia can become an EU candidate member this December. That depends on France, which is presiding the EU up to then. That is what we hear from the coming administration. How will this be accomplished? First we need to submit a request, and before that we should ratify the Stabilization and Association Agreement. We should also meet the demands of the Hague Tribunal. Let's say that this is all done tomorrow or before the summer holidays. What will ensue? The European Council will launch the procedure and assign the commission with the mandate to consider the Serbian request. The commission then scans the situation by sending a thorough questionnaire about practically all aspects of institutional structure of Serbia. After the questions are answered, the commission must study the answers and possibly ask for further explanations. Only after that does it form its opinion of the Serbian request and refers it to the Council. Can all this be done till December? Everything can be done. It could not be accomplished in the period from 2001 till today, but now we are ready – that is what the future government is saying – to do it practically overnight. If only France would agree, of course.

The same goes for abolishing visas for entering the EU countries. We expect it to be solved till December, it is being announced. As far as we are concerned, the Serbian government, that is, we are completely ready. Sure, there are minor problems such as the new passports. It should have been solved a few months ago, then it should be solved now, then it will be done in a few months. It is also true that they have been talking about this for almost eight years now, but now it can be done as soon as tomorrow. Everything is possible.

The suggestions to simply introduce the euro also fit this equation. Here the logic by which everything is possible is supported by a very common method of deduction in Serbia – by analogy. If

Montenegro could do it (and Kosovo, too, it should be added), why couldn't Serbia do it? Really, why not?

I am not saying that comparisons are out of place. On the contrary. Take Croatia, for example. Their central bank would be ready to give up the kuna and introduce the euro tomorrow, if possible. They have been suggesting it to the European Central Bank. They proposed to do it unilaterally. For, unlike abolishing visas or joining the EU, the country that wants to can really unilaterally shift to the euro (or the dollar, or the pound, or the Swiss franc, or the rouble, or whatever else it wishes). The problem is that the European Central Bank does not advise it, not because it does not want to widen the euro zone, but on the contrary, because that is exactly what it wants. Because if a country wants to join the European Union, it must be ready to shift to the euro (the exception was made only in the case of Great Britain). The only thing is, just like the association, the European Central Bank has an established procedure of shifting to the euro. Because of that it did not encourage Croatia, for instance, to use the euro as its currency. Moreover, it repeatedly raises objections to Montenegro because it is clear that it cannot follow the usual procedure, because it jumped the queue, to put it in those terms. A country can introduce the euro as its official currency unilaterally, but this is not expected from a country which intends to become an EU member state. (I will not go into details of the procedure and I will leave aside the question of whether it is advisable from a standpoint of economic policy to shift to the euro unilaterally at this time.)

Can Serbia, as the EU Integration Office claims, be ready to become a member by the end of the new government's term, as soon as 2012? Everything can be done. The unratified and non-implementable Stabilization and Association Agreement should be carried out in six years. This is a minimal condition for Serbia to be able to become a member at all. And the legal system is still left to be harmonized with the one in the EU. The negotiations cannot be



started before next year, and it is hard to perceive how they could be finalized in less than four years. Even if the Serbian government and the National Assembly would speed up the process, let's say to three times as fast as they have been working from 2001 to this day. Therefore, can Serbia join the EU by 2012? Everything is possible.

Everything is still viewed the same as before. The roads and railroads are not being built, but the new minister will build everything on the wish list if they would just authorize him for everything. This is being promised now when the contract for building the famous highway from Horgoš to Požega is being terminated. We should also mention the fast track railroads, which were one of Slobodan Milošević's promises that he made almost twenty years ago. Now his associates are going to make this happen with great speed. If they have complete freedom, everything becomes possible.

Can a technocrat be a prime minister? To the uninformed, this might seem like a badly posed question. Namely, the problem in Serbia is the politicization of jobs that should be left to the technocratic, meritocratic institutions (the central bank, public companies, public agencies, the administration as a whole), and not the politicized position of the prime minister. Serbia has a system of parliamentary democracy, whereby the positions of power are reached by climbing the party ladder. This is not an aberration; this is the way parliamentary democracies work. For the prime minister to be efficient, he must have appropriate political power. This is achieved through gaining support in elections – not just parliamentary, but party elections as well. Knowledge is not a substitute for political authority in that position. For it is important to know what is wanted, which political goals are desired, and not just how to accomplish them. In addition, even when you know how to accomplish the desired goals, you need to have enough political power to do what is necessary for the implementation of a certain policy. Otherwise, what is the use of parties and elections? Can all this be accomplished by a technocrat? The state president believes

that this is what it should be like and that it is possible. Of course, everything is possible.

Usually, when a technocrat or a non-party person is appointed to an important ministerial position, for instance, in the ministry of finance, this means that someone with real political power wants the job, that is, the prime minister, or, if he is a technocrat as well, the state president. In a presidential system, which the Serbian system is not, for example, in America, the secretaries or the members of the administration, which is something like a government, are non-political persons. Because they work for the president. In parliamentary democracies, this is not in keeping with the nature of the system, it is not democratic, to put it simply. Can an efficient and democratic government be organized all the same in the Serbian parliamentary democracy? Yes, it can. Why not?

Other fields also offer examples, especially regarding institutions which deal with the rule of law. The interpretative powers are so well developed; it is as if the rule that everything is possible is applied literally. The best example is the famous “Legal analysis” of the Stabilization and Association Agreement, which was supposed to be the basis of the governing coalition, which, fortunately, was not formed. Can an interstate agreement, signed by the contracting parties, be declared invalid, it was asked. Of course it can. By declaring it non-existent, for instance. The agreement actually does not exist. Can this decision be made by one of the contracting parties? Of course, why not?

I did not choose the worst examples here, just the ones that are a bit comical. I reckon that there is no need for me to mention the famous examples like the one that a “humane relocation” of entire ethnic groups is possible. The principle that everything is possible is still followed in Serbian politics. Therefore, it makes no sense, and it is unambitious in a way, to do what is necessary.

Pescanik.net, 02.07.2008.



IN A PACKAGE

Prime Minister Cvetković gave an interesting comment on the assessed value of The Petroleum Industry of Serbia (NIS): "If you were to buy a wheel, you would pay more for it than if you bought it with a whole car. By assessing the value of NIS, you determine the value of the wheel, and by assessing the whole arrangement you get the value of the car." Vice-president Đelić was more precise: "We will not allow for the price of the oil arrangement to jeopardize the whole package" There are other elements of our relations with the Russian Federation which could be improved within the economy and which would generally improve Serbia's position."

Cvetković probably wants to say that when a car is sold, the profit is not calculated for each single part individually, including the wheel. However, whether the wheel was cheap or expensive is not an easy thing to establish, because you were not buying a wheel – you bought a car. It is much more important to determine whether NIS and the pipeline construction relate to each other like the car and wheel. Because, to slightly misapply Chernyshevsky – if you buy Shakespeare and a sausage, you are likely to pay for those separately. Because they are not complementary, at least not as goods.

Cvetković, at least according to these statements, is selling a much smaller package than Đelić. The contents of this package are not yet determined. They are so diverse that the package probably cannot be defined. It includes "the elements of our relations with the Russian Federation" which, it is apparently suggested, are not limited to those "within the economy". In any case, this package has a value which is not determined by a price, because it cannot

be allowed for a particular price of a possession, which by the way is being sold, to jeopardize the whole package.

The inclination for selling packages is probably the best reason why politicians should not be in sales or be selling politics⁵³.

It is important to put these statements on paper and remember them, because we are dealing with the most scandalous job so far⁵⁴. Because we are talking about the economists, consultants, bankers and businessmen, currently in the Government of Serbia, it is important to analyse the excuses they provide and which tend to, at least in Cvetković's case, incorporate elements of expertise.

Firstly, the wheel and the car. We are talking about products which are partly complementary. If you are buying a car, you must also buy a wheel. A demand for cars is also a demand for wheels. This has serious consequences on the price of cars and wheels, but this is not what Cvetković had in mind.

The price of a wheel depends on the demand for cars, but the wheel manufacturer has no reason to sell his wheels at a lower price to the car manufacturer just because he will fit them to a car and sell them as a part of the automobile, and not as wheels. The car manufacturer will not include additional profit for wheels which are now being sold with the automobile, like a wheel salesmen would do. This, however, does not mean that the wheels on the automobile will be cheaper from the wheels bought separately. Because a car needs to be put together and there are many other things to consider.

So this claim by itself is not correct, at least not unconditionally, and it is most probably meaningless (because it is difficult to determine the price of the so called connected goods). But this

⁵³ This is an unedited version of an abridged article published in *Blic*. What follows was added for this article.

⁵⁴ I wrote a blog entry on the subject under the same title on *Blic*'s website as soon as the agreement was announced.



is not the subject, because it is not wheels and cars that are being sold, but The Petroleum Industry of Serbia, gas storage and everything else connected with the construction of the gas pipeline. And, this is the most important point – all those things are not interrelated as cars and wheels. Why? Because gas and oil are in part substitutes and not complements. What makes this difference so important? Because the prices of substitutes tend to move in the same direction. So if the price of gas is rising the price of oil is also rising.

And why is this important? Because the value of the property or investment depends on the price of the final product. So, if you are selling the right to build and use a pipeline together with The Petroleum Industry of Serbia, their total price should be at least equal to the sum of their individual prices, and it could easily be higher if there is interest to buy all those things. Therefore – just the opposite from what Prime Minister Cvetković claims to be the case.

As for Đelić's statement, things are even worse, because there we have pure politics. He is not selling cars and wheels, but buying relations. After this statement I cited above, he added something in the vein of "I think I said enough." Cvetković tried to find an excuse for a bad price of a scandalous arrangement, while Đelić says how the price does not even matter. It is general relations that matter. This should be taken as - Serbia is not selling its energy resources, it is buying "relations with the Russian Federation". If you look at it that way – it is really a bargain, right? And it is predictable what can be bought this way, both politically and commercially.

Pescanik.net, 06.09.2008.

RECONCILIATION

Vladimir Gligorov *Tatog*

As was to be expected, the content of this declaration corresponds neither to the title initially suggested ('Declaration on reconciliation'), nor even to its lengthy eventual title, which also mentions reconciliation ('Declaration on political reconciliation and common responsibility for creating a vision of Serbia as a democratic, free, integral, economically and culturally developed and socially just country'). For it is a document that speaks about 'common responsibility': hence, a de facto unification of the Democratic Party and the Socialist Party, rather than their reconciliation. Those who actually read the declaration, and I doubt that many will try, will immediately see that this is a common political programme. Not merely a coalition agreement, which in any case already exists, but a common ideological document. In other words, these two parties are uniting.

What is interesting is that their unification is doubly asymmetrical. The programme of the smaller Socialist Party becomes the common programme, while the larger party will apparently share leadership with the leaders of the smaller party. The interest that brings the leaders of the Socialist Party to unite with the Democratic Party is evident; but it is not clear what the interest of the Democratic Party, i.e. its leadership, might be. This will presumably be revealed in due course.

What do they say in their ideological material? In many ways, this is written in the manner practised by the ideological commissions of some League of Communists or other. Something that younger readers, if there are any such, will fail to see. I shall quote here only one example, which actually happens to be very important. In ideological documents, you see, when one wants to say something very important but does not wish it to be noticed immediately, this is put in the place where people will least expect to find it. In this case, the most important paragraph is to be found in the section dealing with 'preservation of healthy living environment'. The two parties are here



amnestied for all that has happened over the past twenty years. The passage says: ‘Many misfortunes have befallen Serbia during the past twenty years, above all a great fall in the volume of production and in living standards, war, and the bombing of the country in 1999. This has led also to a serious degradation in the habitat, to a pollution of air, water and land, and to an uncontrolled and irreversible disappearance of energy and other natural resources.’ Many misfortunes have thus ‘befallen’ Serbia, including loss of energy and other natural resources (which refers, perhaps, to people?). Since this befell Serbia, the two parties have nothing to do with it.

The text is full of such formulations. It is evident in many places that no great care was taken with the drafting. It says, for example: ‘We have worked jointly on the ratification and implementation of the Agreement on Stabilisation and Association (with the EU)’, although it is clear that implementation cannot really be put in the past, since it remains to be started. It is said in the preamble that ‘the joint platform’, as the declaration is called in the first sentence, creates the conditions for national and political reconciliation ‘as the basis for economic and social progress, and prosperity and a better life for the citizens of Serbia’. Which is in effect a double pleonasm (progress, prosperity, better life). And so on. I am not sure that the signatories had the time to read the text before signing it.

The text contains all sorts of things. Here, for example, is the title of one important section: ‘European Integration – Serbia and the European Union. Serbia and the World’. The first sentence reads: ‘Our advocacy of the maximum possible sovereignty and cultural integration of the Serb people is in harmony with our membership of the European community of nations.’ What can this mean? It seems that the sentence was written and placed in this section only in order to mention ‘cultural integration of the Serb people’, which is not mentioned anywhere before or after it, and remains unexplained. Presumably the authors know what they wished to say and why they said it here in particular, leaving everyone else to wonder.

The last passage of this section speaks about ‘the mother state’, and a spiritual unity that does not harm the nations and national minorities living in Serbia, and it ends with praise of knowledge and science as ‘developmental resources’ that should have a dominant place and influence in society and in a system of values based on ‘knowledge, honest work and true patriotism’. How knowledge and science can be developmental resources for true patriotism is not explained.

It may be useful to mention here also how the two parties see the regeneration of the economy. ‘With all available means’, of course, and the list begins with foreign-currency reserves. This is followed by a host of sentences that largely and repeatedly refer to social justice. What this actually means, and how the foreign-currency reserves will contribute to this is not clear, and maybe it does not matter either. The important thing is that those who have had nothing to do with what befell Serbia over the past twenty years are promising a better spiritual, social and also material future.

Pescanik.net, 20.10.2008.

A POLICY OF PRINCIPLE AND TRUTH?

The Serbian president, Boris Tadić, and his foreign minister Vuk Jeremić have made several declarations on Serbia’s policy towards its neighbours. They insist that this policy is based on principle and truth. Let’s begin with the alleged principles, and let’s take the example of relations with Bosnia-Herzegovina. On his recent visit to Banja Luka, Tadić evoked three principles: non-interference in Bosnia’s internal affairs; support for democracy; and support for whatever the three peoples agree between themselves. Are these principles mutually consistent? The answer is no.



It is not difficult to spot the first inconsistency. In response to the question why Serbia is involving itself in Bosnia's current problems, he did not reply that it was not, but that it was doing so on account of being a guarantor of the Dayton agreement. But this is a systemic contradiction that follows from Serbia's involvement – to put it mildly – in the war in Bosnia-Herzegovina. Having taken note of this, let's set it aside. .

Let's assume that the principle of non-interference relates only to the political problems that Bosnia-Herzegovina confronts today and will confront in the future. The compatibility between the principle of non-interference and that of supporting democracy is of the essence here, as too is the criticism of the high representative, Valentin Inzko, for disregarding the democratic decisions of legally elected representatives. This refers to the decision made by the high representative to annul the decision of the Bosnian Serb entity's assembly to transfer to itself some of the competencies of the state of Bosnia-Herzegovina. For some time now Jeremić has stressed Serbia's devotion to Bosnia's democratisation. Thus he said in a recent statement (Vreme, Belgrade, 25.6. 2009): 'I hope that all the factors of the Dayton agreement will reach a joint conclusion in the not too distant future that, following fifteen years of rule by high representatives, the time has come to establish full democracy.' How does this relate to the principle of non-interference? It depends on how one understand consensus between the three peoples. Why? Because the principle defines the demos in Bosnia-Herzegovina. What are its implications?

The reply is unambiguous: if it is necessary for the three peoples to agree on what their common interest is, and if this is the democratic procedure, then the decision by the RS assembly is undemocratic. If so, then the following is also true: if one anticipates the possibility that agreement cannot be reached, and that unilateral decisions could be made by a first, second or third people, then one needs an arbiter. The principle of non-interferences precludes another

country, Serbia, for example, from playing this role, which then falls to the international community or its high representative. This is the logic of the Dayton agreement, guaranteed by Serbia as is constantly being stressed in Belgrade. There follows from this the need to support the high representative rather than criticise his acts - as is indeed demanded by the principle of non-interference in the internal affairs of sovereign states (Bosnia has been a member of the United Nations since 1992).

Let's look now at the compatibility between a commitment to democracy and decision-making based on consensus between the three peoples. It is obvious that RS would never had come into existence had these two principles been adhered to. It is equally obvious that the organisation of Bosnia-Herzegovina would have been quite different from the Dayton one, had the demos of this country been defined in a natural way, i.e. as an assembly of citizens - as it was indeed defined, following the recommendation of the international factors, for the referendum on independence, which supplied the basis for Bosnia's membership of the United Nations and for the involvement of the international community ever since then. Since the Dayton agreement did not define the Bosnian demos in this way, it became necessary to divide authority and re-distribute it from time to time. One cannot achieve this through unilateral decisions. There is no agreement on how to do it at present. This is why we have the high representative, who from time to time reminds all, including the guarantors, of the lack of will to bring the two principles into harmony.

The policy of Tadić and Jeremić in this regard does not differ, in fact, from that of Slobodan Milošević. RS is first encouraged *sub rosa* to make unilateral decisions by reference to democratic principles, understood here as a promise of unconditional support; after which, in order to avoid conflict with international factors, the principle of consensus is verbally upheld. The principle of non-interference is constantly evoked, of course.



In this context, it is interesting to examine this policy of truth that Jeremić has recently started to advocate. ‘We in government’, he says (*Uticak nedelje*, Radio B92 website), ‘don’t feel burdened by what happened in the past, for the simple reason that we took no part in it; we have done nothing whatsoever to destabilise this region, either now or last year, when matters became exceptionally grave due to Kosovo’s unilateral declaration of independence, and certainly not in the 1990s. There is no reason, therefore, for us to be ashamed of anything and not to tell the truth. Since everyone else is allowed openly to tell the truth, then I think we too should be allowed to do that.’ And, in a raised voice: ‘We cannot base our foreign policy and this country’s future on lies and avoidance of truth, because things happened in the past which some of our neighbours maybe did not like. Some of our neighbours have perhaps done things which they would not be keen to be reminded of - that they have done them - but we have no reason to hide it.’

It is very important to grasp properly the use of the first and the third person plural here. We who form the current government in Serbia have no reason to avoid the truth. They, the neighbours, i.e. the neighbouring states, do have a reason, but those who are now in power there don’t like to hear it. It is because they - and it will be important to learn who in the continuation – did things in the past which they prefer not to be reminded of. What we have done in the past – it is vital to be clear to whom this refers – poses no problems for us in the government, no difficulties (it is not clear whether this involves also responsibility).

In order to understand what kind of policy of truth we have here, it is necessary to mention that what is surreptitiously being referred to here is the Serbian government’s decision, reached at Jeremić’s insistence, to charge Croatia with genocide, and to include also documents on the genocide against the Serb people in the Second World War, during the existence of the Independent State of Croatia (NDH). This last is the truth which disturbs some neighbours,

because ‘they have done it’. The term neighbour can refer here only to a people, i.e. the Croat people. Why? Because it could not possibly refer to the current Croatian government, nor to the Croatian state, because neither it nor anyone else accept its continuity with the NDH. Franjo Tuđman tried to establish some continuity with it, but without success. Hence the truth about it can bother neither the Croatian state nor the Croatian government, because they did not ‘do it’. It makes sense only as Jeremić’s insistence on the Croat people’s collective responsibility, which doesn’t exist, of course, and which can be taken only as an insult.

It is another matter, unfortunately, with the Serbian government and the Serbian state, though not with the Serb people. For in the rooms occupied by the government of which Jeremić is a leading member – and this reflects also on Tadić – there hangs a portrait of (wartime) prime minister Milan Nedić (he is named as such in order to make it possible for his picture to hang there) which highlights the continuity of the Serbian state with Nedić’s own, and which makes all its governments, including their members not personally but as representatives of the state, responsible for all that Nedić’s regime did (and they are personally responsible for having the portrait there). These are not responsibilities that others acknowledge, which is good. And it is fortunately not a responsibility that binds the Serb people, regardless of the efforts spent by Serbian intellectuals and politicians who hold dear collective identities and spiritual unity (see various declarations to this effect by Tadić and Jeremić), because it simply cannot be true. But if it were true, as a considerable number of nationalists insist, one would expect that it would be unwelcome to the current officials and indeed to all ages of the Serbian population. Something that Tadić and Jeremić should ponder. Because if they believe in the existence of such a responsibility but do not wish to acknowledge it, then they must be lying.

Pescanik.net, 27.06.2009.



THE CASE OF SERBIA

The meaning of ‘state and national interests’, inseparable in Serbian political rhetoric for the past twenty years, is once again being tested on Serbia’s policy towards Bosnia-Herzegovina. The Republika Srpska government has in many different forms made it clear that it sees the Serb national interest as follows: division of Kosovo and union of Serbia with Republika Srpska.

What are the Serb state and national interests? They differ not only politically, but also in legitimacy and legality. In order to see how they differ, a few words about the theory of international relations are necessary.

Let us begin with the theory of realism – realpolitik – in international relations, however inadequate this theory may be today, especially when it comes to Europe. According to this theory, power is the key instrument for realising political goals. What is it based on? Built into the foundations of realpolitik is an assumption and an assertion. The assumption is that there is no legality in international relations, because individual states are the bearers of sovereign political power. The assertion is that there is a legitimate and stable system based on balance of power – global, regional and bilateral – that makes states behave responsibly, for reasons of state and under the threat of a negative outcome in the event of conflict. In other words, state interests are sovereign but within a system of external legitimacy that creates a balance of power: it is legitimate to use power in order to realise state interests, provided it does not disturb the established balance. Otherwise the stability is maintained or a new balance established through conflict – in the last instance through war.

The assertion about the existence and stability of a balance of power is indispensable in order to conclude that international anarchy, i.e. a system of states bounded by neither morality nor

law, will not result in permanent warfare. The balance of power limits state sovereignty, makes it responsible in external relations and in politics. In other words, it secures the external legitimacy of sovereign states. As a corollary, irresponsible and illegitimate foreign policy de-legitimizes state interests – hence also the state – irrespective of its internal sovereignty, legitimacy, legality, the attractiveness or usefulness of state interests and aims. Why? Because the stability of the balance of power is maintained through use of force against those who utilise illegitimate means in order to realise their state interests.

The only difference between the realpolitical and, let us say, the liberal or legalist (idealist) understanding of international relations is that in the latter case the internal political and foreign political responsibility of states rest not only on legitimacy, but also on legality: i.e. on international law. In this approach, the assertion about the existence of a balance of power is treated as erroneous and empirically invalid. As a consequence, therefore, there should in principle be a collective system of punishment of those states that use illegitimate means to realise certain aims, i.e. to break international law. The difference between the system of legitimacy in international anarchy and in a system based on international law is not negligible, indeed is fundamental, but is of no significance for distinguishing between state and national interests: this difference exists as a corollary of states being the basic subjects of international relations, regardless of whether they are based on legitimacy rooted in the need to maintain a stable balance of power, or on legality where stability is secured through rule of international law. Given that many refer to realpolitik in this matter, it is necessary to understand that there exists a realpolitical difference in legitimacy between state and national interests: states are the legitimate bearers of political power, nations are not. Indeed, states that seek to realise national interests may pose a threat to stability, which makes their foreign policy illegitimate, because nations, not being sovereign, do not bear responsibility in international relations.



In realpolitik, therefore, the Serb foreign policy is irresponsible, i.e. illegitimate (*a fortiori* also illegal). Why? Because it is simultaneously pursuing two interests – national and state. This is very evident in relation to Bosnia-Herzegovina. Republika Srpska policy appeals to national interest: Serbia's state interest, according to it, should serve the Serb national interest. In the international system in which states are the fundamental bearers of legitimate power and responsibility, even when not bound by law, i.e. in a pure international system of realpolitik, the priority of national over state interests presumes Serbia's unreliability, because it assumes a responsibility that transcends its state boundaries. By doing so it becomes a threat to stability, i.e. to the balance of power. From the point of view also of realpolitik, therefore, state and national interests do not coincide. It follows from this that Serb national interests delegitimise the Serbian state.

There is nothing specifically Serb in this. The fact that nationalism delegitimises the state does not derive solely from the theory of international relations, but also from the experience especially of European history. This has not been properly grasped by some states in the Yugoslav area, and especially by other political actors. But some have grasped it. For example, Croatia, by electing Mesić as president, gave priority to state interests, because this meant that it had given up territorial claims against Bosnia-Herzegovina. It seems likely that this will become Croatia's permanent position, for otherwise the policy of a member state of the European Union would be irresponsible – not only illegitimate, but also illegal. A similar decision was made by Macedonia, though determination and political responsibility is needed here for resolution of other problems on that basis. One can say that Albania too has behaved on the whole primarily in accordance with its state interest. These states, as a result, despite their remaining problems and inadequacies, have acquired international legitimacy, for they seek to behave responsibly, which means that they place their state interests before national ones. The same can be said of most

European states. But this cannot be said of Serbia, however. Here both the public, and the majority of parties regardless of whether they are in government or in opposition, keep stressing that they are working in the national and in the state interest.

In order to illuminate the difference further, one need only consider the obligations which Serbia would assume if it were to annex Republika Srpska, or to unite with it in some other way. Realpolitik says that borders can be changed only if the balance of power changes. This is because when this happens border changes signal also a redistribution of responsibility in the context of a new balance of power. At the end of the 1980s, it was assumed in Serbia that the bipolar system of the international balance of power, which was expected to last, allowed a redistribution of power within Yugoslavia. This assessment was wrong, because the balance of forces was changing at precisely that time: the collapse of the socialist system, followed by that of the Soviet Union, demanded another, democratic redistribution of power within Yugoslavia. What came next was largely a consequence of the wrong estimate. It is, therefore, necessary also today to judge the balance of forces in the immediate neighbourhood, as well as the stability of the balance of power in the Balkans and Europe. If state interests are to be placed at the service of national ones, then there must be a clear understanding what kind of outcome is most likely. Most recently, the realisation of national interests was pursued, for example, in Bosnia-Herzegovina, by bombarding Sarajevo, which was continued aimlessly for several years. Today Sarajevo is once again being accused of having illegitimate and illegal state and national interests; but no political solution is being offered other than one that would involve Serbia acting in a way that would inevitably destabilise Bosnia-Herzegovina, with predictable consequences for the regional and wider balance of power. If Serbia were to undertake such a step, or be placed before such a choice, this would lead to delegitimisation of Serbia as a state.



Maybe one could put it also in this way: Republika Srpska is neither Northern Cyprus nor is it Abkhazia or South Ossetia, and Serbia is not Turkey or Russia. If not that of Bosnia-Herzegovina, the example of Kosovo should make this clear. This example, like all others over the past twenty years, speaks not only of a wrong use of realpolitik, of political power, but also of an inability to create space for the realisation of state interests. During the long process of negotiations on the status of Kosovo, which in fact had been going on for decades, all that Serbian policy could in the end do, once force had failed, was to resort to use of the power of veto on the series of solutions that were successively offered. It did not secure that power in relation to Kosovo. It behaved in Bosnia-Herzegovina in a similar fashion, and the same is true also of its current tactics. Solutions are not being offered; instead, proposals are being rejected as if the state of Serbia would at some point be able to impose a solution which in Republika Srpska is seen as the Serb national interest.

In order to understand this, all one has to do is to point to the difference between the policy of rejection and the alternative policy of cooperation. One can take as an example here the advocacy, on the part of the leaders of Republika Srpska, that the Bosnian Croats should get their own, third entity; or that they should pursue more vigorously the same strategy towards Croatia as Republika Srpska does towards Serbia: in other words, that the Croatian state too should dedicate itself to realising Croat national interests in Bosnia-Herzegovina. If, however, the Serb and Croat parties were instead to form a coalition, they would have a majority in the representative bodies and all other branches of government in a democratic state. There is, therefore, political space for a positive democratic engagement and a legitimate exercise of power, as opposed to simple rejection and the use of veto. This presumes, of course, acceptance of the legitimacy and legality of Bosnia-Herzegovina, and hence also abandonment of the secessionist strategy, in which the so-called mother states are treated as instruments for the realisation of national interests.

This then is what can be said within the framework of any theory of international relations, e.g. by relying, as has been done here, on what can be described as the minimal theory of international relations – realpolitik. The use of power to secure a responsible realisation of state interests is limited by either legitimacy or legality, and this implies, among other things, that using state power to realise national interests is illegitimate. As for the system of international law, such a use of power is both illegitimate and illegal. But however one comes to view international relations, the balance of power and its stability are of crucial importance for securing both legitimacy and legality.

Things are different in the European Union. Judging by Serbian foreign policy, this is not yet properly understood, though we are now being told that membership of the Union is Serbia's key strategic goal. Let us take, for example, the recent statement by Vuk Jeremić, which he has repeated in several forms, that a privileged relationship with Russia makes Serbia stronger in relation to its neighbours, a fact that Serbia will know how to use. This is a pretty unambiguous appeal to realpolitik, the policy of power, to influence a change in the relation of forces in the Balkans, in order to realise state interests that are, at least in part, defined also as national.

But in the European Union the policy of power and relationship of forces does not hold. International relations do not exist between its member states, because all relations are regulated through domestic and not even just by international law. This is buttressed also by the way in which decisions are made within the Union, and in many other ways. The European Union is in this sense a federation - decisions are made by votes, not by power, not by balance of forces. The idea that Russia could influence the balance of power in the Balkan part of Europe, in the Balkans as part of the European Union, is akin to the one in which hopes were vested at the time of Yugoslavia's break-up, with the difference that it was believed at that time that the bipolar balance of power supplied



the context for the realisation of Serb state and national interests. Then as now it was believed that Russia would use its power in the global balance of power, in the global balances of forces, to support Serb power politics towards its neighbours in the realisation of Serb national interests. The test of this foreign policy will be the attitude to Bosnia-Herzegovina: what will be the nature of Serbia's positive policy? If Serbia really wishes to join the European Union, which is in its state interest, then it will be obliged to support the kind of constitutional reform in Bosnia-Herzegovina that would allow the latter to become a member of the Union. The policy of power is of no use here; in fact it runs contrary to a responsible, legitimate foreign policy guided by state interests. If, however, state interests become subordinated to national ones, this will at some point demand an answer to the question of whether Serbia is ready to support Republika Srpska's secessionism and annex a part of Bosnia-Herzegovina. The policy of power might seem viable if one were to assume that Russia's rise to power, America's loss of influence, and the ineffectiveness of European so-called soft power, were about to produce a major redistribution of political power in Europe. If for this reason the privileged relationship with Russia is appreciated because it 'makes Serbia stronger', and if it is intended really to 'use' it, then one thing is certain: this means abandoning membership of the European Union, and assuming responsibility for destabilising at least part of the Balkans. It would without doubt bring once again into question the legitimacy of the Serbian state in international relations, regardless of any reference to national interests or privileged strategic partners.

Thus, if state interests are subordinated to national ones, the state is delegitimised. More than that, seeking membership of the European Union entails giving up the policy of power. I assume that those who oppose Serbia's integration into the European Union, and in particular the leaders of Republika Srpska, are very well aware of this, as are eurosceptics and those in Serbia who are against it. What I am not sure of is whether Serbia's official foreign policy, or

rather the Democratic Party that has assumed responsibility for it, understands what is at stake.

Pescanik.net, 02.12.2009.

Vladimir Gligorov *Tatog*

SERBIA LOSES AT ICJ

Those who followed the debate before the International Court of Justice would have known exactly what was being asked and what the answer would be. Especially clear was the testimony given by Professor James Crawford, whose opinion the Court largely accepted. Should the Serbian politicians and lawyers have known this? The answer is positive. Did they know it? In a democratic state this would be made evident at the appropriate place, because a self-respecting government and public opinion would undoubtedly wish to establish the question of responsibility. But not in Serbia. The response of both the Serbian government and Serbian public opinion has largely been that this is all irrelevant, that it is business as usual. This is bound to turn out badly.

The state president informed the country in the following manner: 'The Court has avoided giving its opinion on the essential question, and left it to the UN's highest body, the General Assembly, to discuss this and its political implications.' One of the legal experts, Tibor Varady, said he was disappointed that the Court had failed to deal with 'the essential question'. But if you were to read the debate which took place before the Court last December, you would know that the Serbian side was being warned at the time that Serbia had formulated the question in a manner that was both too narrow and rather meaningless. At that time, Serbian public opinion was being assured that this was indeed a wise and - as is usually suggested



– cunning move by Serbia’s politicians and legal experts. It was said that the Court could not find the declaration of independence to be in conformity with international law, and that this would then be taken to mean also that Kosovo’s independence itself was contrary to international law. This was clever, they insisted, because otherwise – i.e. if the question of the right to secession or self-determination had been posed directly – the Court might have been guided by political rather than legal considerations. This way, however, the Court had to make a legal decision, not involve itself in the politics. It would, therefore, be bound to decide that the declaration of independence was contrary to international law.

As the English would say, this strategy was ‘too clever by half’. Why? Because the ICJ, like any other court, is not meant to pass judgments on any ‘essential questions’, but on those questions that are placed before it. So one should not rush to declare, at least not before taking the time to read the decision and its accompanying motivation, that the Court did respond also to ‘the essential question’. Tadić, Jeremić and their partners and advisers make their pronouncements assuming that no one will read the Court’s motivation, but simply accept their own explanations. It is perfectly possible that Serbian public opinion will indeed behave in this way, but the same is not true for the international factors. For the Court’s decision is too important and significant for it to be simply rejected as ‘technical’ and politically meaningless.

This is because the Court dealt with the essential question of whether the proclamation of independence was contrary to existing law – domestic and international. In doing so, it also interpreted – which will certainly be of some importance in future debates – Resolution 1244, the role played by Martti Ahtisaari, and all the relevant decisions of the Security Council and their motivations. It interpreted, in other words, the real, existing legal framework within which Kosovo’s proclamation of independence occurred. This is a reply to the truly essential question that is of

significance to all those wishing to declare independence anywhere in the world. As it was stressed and pointed out in the December debate, the reply to the important essential question was to be that international bodies, such as for example the Security Council or its representatives, may approve or disapprove, as they have often done, some act of secession or self-determination or proclamation of independence. But the Court found that nothing in the legal framework or in Security Council decisions prohibits or proclaims illegitimate Kosovo's declaration of independence or the fact of Kosovo's independence. This is the reply to the essential question.

What the Court refused to consider was whether this position of international bodies runs contrary to the right to self-determination and the right to secession, because it was not asked to do so. But one can conclude from the motivation, as was stressed in the December debate, that the answer to this question too would be negative. By refusing to deal with the implied albeit indirect question posed to it, however, the Court refrained from pronouncing also on the 'essential question' that was not put to it: i.e. from trying to work out and formulate what the 'essential question' might be. The Court, in addition, refused to deal with the question of whether Kosovo will become a state. Because it is not possible to solve this question for Kosovo itself and for the international community by legal means.

The Court thus answered the question posed to it, both essential and technical, and not questions that it was not asked. Its response is based on law, not politics. It is all-embracing rather than 'narrowly technical'. It will have significant legal and political weight.

The Serbian government and Serbian public opinion may say that none of this matters, but that is only an attempt to avoid responsibility. The future outcomes of such a policy will depend on responsible behaviour on the part of others, above all of the European Union and the United States. They will have to look after



Serbian interests more than the Serbian government or Serbian public opinion do. In the absence of a system of intellectual and political responsibility, this is unlikely to turn out well.

Pescanik.net, 25.07.2010.

QUESTIONS AND ANSWERS

Is Serbia incapable of conducting a responsible political and expert debate? In order to answer this question, let us take three examples.

First: the Serbian government has concluded that the International Court of Justice did not pronounce on the essential question of the legality of Kosovo's independence.

Why was it not asked 'the essential question'? According to Politika: 'When reporters asked whether Serbia would not have done better at the ICJ had it asked a more precise question, the Serbian foreign minister Vuk Jeremić replied that the Serbian legal team had discussed what question to pose, but had decided that any other question carried the danger of eliciting a reply that would have been highly adverse for Serbia. If, for example, the question had been: "Have the Albanians the right of secession?", there would have been a great danger that the court's reply might have been *sui generis*: i.e. that it might have dealt with the uniqueness of the [Kosovo] case, said Jeremić.'

Secondly, and once again: why was 'the essential question' not asked? Serbia's main representative at The Hague, Saša Obradović, told B92: 'I think that we should not be naive. Had the question been

a different one, the procedure would have taken a different course. The court's formulation would have certainly been different, but given this verdict by the ICJ and considering all circumstances I think we should not be naive and believe that the outcome would have been different.' And he went on: 'The political moment will be in fact more important at the [UN] General Assembly, so we must find a formulation that could win majority support, in a situation that is of great importance. As for the ICJ, I really don't think that a different question would have led to a different outcome.'

Thirdly, Tomislav Nikolić's statement: 'I think that the northern part of Kosovo is today also in crisis, and I think that separatist movements will bourgeon everywhere. I think that Milorad Dodik's statement (that RS too should declare independence) is a form of advertising, and I would very much like RS to draw a lesson from this and follow suit. I would like to see what they would tell us, if a group of RS citizens were to say that they wanted independence. Not (RS) formally, but a group of citizens, with Milorad Dodik being the first to sign up. He has been telling us for the past five years that this is his goal and desire.'

The foreign minister counts on our not seeing the contradiction: the court is charged with not answering the essential question, which was not put to it, because there was a 'great danger' – i.e. it was highly likely – that it would have declared Kosovo's secession to be legal. His chief legal adviser too does not fail to fall into another logical error (we know what would have happened if it had happened, because it did happen), which he supports with the incomprehensible rhetorical phrase: 'we shouldn't be naive'. You who represented us, we who agreed you should represent us, or all of us together who asked for the court's opinion – what here shows naiveté? The leader of the strongest opposition party, on the other hand, did not read the explanation with which the court accompanied its verdict, because he is unable to foresee the legal consequences of the act that he advocates.



Someone should be able to explain properly, politically and analytically, that the court not only replied to the essential question, but also that the question posed and the whole approach of the Serbian legal team were inadequate, and that any eventual declaration of independence on the part of northern Kosovo or RS would be illegal.

That this is so was well known in Serbia already some twenty years ago, at the time when Kosovo held its referendum on independence and proceeded to elect its president and other governmental bodies. No one then recognised the new Republic of Kosovo? Why? Because it ran counter to the Serbian legal framework. The same would be true of northern Kosovo and RS in relation to the internal rights pertaining to them. The declarations themselves would not be in contradiction with international law, because this is the sphere of common right.

The essential question is whether Kosovo's proclamation of independence was in contradiction with UN Security Council Resolution 1244. The court decided that it was not. In the view of the court, in this specific case, where the international community had assumed sovereign authority in Kosovo, the legal system it established there is not contrary to Kosovo's proclamation of independence of to its actual independence, whether in terms of the letter of law (Resolution 1244 and the current Kosovo constitution) or in terms of the reactions of the international authorities (the statements of the UN General Secretary, the Security Council or their representatives). This is the essence of the question, and of the court's response. Experts can and will debate this decision, but the court's response cannot be seen as a green light to secessionism and separatism anywhere in the world.

It is now being said that it is of no importance which question Serbia had put to the court, because the answer would have been the same - because there was and there remains 'a great danger'

that Kosovo's independence is in accordance with international law, which is what Jeremić seems to be saying in the statement quoted above. What then was gained by approaching the ICJ? The current answer is: political advantage. The argument runs as follows: the legal dispute is lost for political reasons, but the political dispute will be won for legal reasons. This is not convincing, to put it mildly, and does not sound promising.

Is the Serbian parliament capable of holding a political debate? It is not. Will the experts conduct a serious debate? They will not. This does not augur well.

Pescanik.net, 24.07.2010.

BELEŠKA O AUTORU

Rođen 1945. u Beogradu. Studirao na univerzitetima u Zagrebu i Beogradu (MA) i na Kolumbija univerzitetu u Njujorku (MPh). Asistent u Birou za primenjena socijalna istraživanja na Kolumbija univerzitetu, 1972-1973. Asistent na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, 1975-1978. Privatni naučnik, 1979-1986. Saradnik Instituta ekonomskih nauka u Beogradu, 1987-1991. Gost istraživač u Centru za javna dobra, Džordž-Mejsn univerziteta u SAD, 1991-1992. Istraživač na Univerzitetu u Upsali, Švedska, 1992-1994. Istraživač na Bečkom institutu za međunarodna ekonombska istraživanja, 1995 – do danas. Profesor po pozivu na Webster univerzitetu u Beču, 1995-2000. Predavač na Bečkom univerzitetu, 2007 – do danas. Konsultant Svetske banke i OECD-a.

Knjige i monografije

Interesi i načela u uslovima decentralizovanog odlučivanja. Beograd, 1981.

Gledišta i sporovi o industrijalizaciji u socijalizmu. Institut društvenih nauka, 1984.

Socijalistički žanr. Beograd, 1985.

Politička vrednovanja. Beograd, 1985.

Kritika kolektivizma (priredivač). Beograd, 1987.

Tržište i demokratija; Napuštanje socijalizma; Kriza, slom i reforma (priredivač sve tri knjige sa Jovanom Teokarevićem). Beograd, 1990.

Why Do Countries Break Up? The Case of Yugoslavia. Acta Universitatis Upsaliensis, 1994. U pripremi reprint, dvojezično elektronsko izdanje.

The Kosovo Crisis and the Balkans: Background, Consequences, Costs and Prospects. wiiw 1999.

Final Report of the Task Force on Economic Strategy for South

Eastern Europe. New York: EastWest Institute, May 2000.

Reconstruction and Integration in South -East Europe: Economic Aspects. wiiw 2000.

Kolumnne, karikature (sa Predragom Korakšićem). Ekonomist, 2006.

Balkan economics: development and integration. Compendium of papers, 1995-2010 for the University of Vienna course on Balkan economics.

Rights and Choices. Unpublished, 1992-2010.

Index imena

A

- Ačemoglu, Daren 225, 326, 327
Ahtisari, Marti 13, 57, 116, 117, 390, 447
Ajhengrin, Bari 225
Akerlof, Džordž 226
Antonić, Slobodan 192, 193, 195, 196
Atif, Mina 160
Auman, Robert 77

B

- Babić, Jovan 101
Bafet, Voren 140
Bagvati 22
Barkan Markus, Rut 207
Beker, Gari 222-224, 359
Berlin, Isaija 181
Bilt, Karl 317
Bjukenen, Dzejms 224, 231
Blanšar, Olivije 225
Blau, Piter 245
Blek, Fišer 361
Borhes, Horhe Luis 55
Brant, Vili 341
Bulović, Irinej 198, 298
Buš, Džordž 132, 159

C

- Cvetković, Mirko 113, 126-128, 429-431

Č

- Čaušesku, Nikolaje 39
Čendler, Rejmond 354
Černiševski, Nikolaj 126, 429
Čomski, Noam 248

Ć

- Ćosić, Dobrica 11, 214
Ćuruvija, Slavko 30, 352, 355

D

- Dilan, Bob 382
Dinkić, Mlađan 232
Dirkem, Emil 245
Dodik, Milorad 450
Dornbuš, Rudiger 155
Dostojevski, Fjodor 181

Dž

- Džonson, Sajmon 226, 229

Đ

- Đelić, Božidar 114, 126-128, 429, 431
Đilas, Dragan 25
Đindić, Zoran 30, 66, 135, 136, 296, 351, 352, 355
Đukanović, Milo 143

E

- Embler, Erik 394

Erou, Kenet 74, 75, 163, 229

F

Fama, Judžin 361

Farkuhason, Robin 75

Felps, Edmond 21, 22

Fodor, Džeri 71

Foks, Džastin 361

Fridman, Milton 21, 104, 107,
354

G

Ganić, Ejup 394

Garton Eš, Timoti 121, 124

Gelmen, Endrju 158

Gligorov, Vladimir 11, 75, 121,
195, 373, 400

Gotovac, Vlado 86

Grinspen, Alen 225, 228, 229

Grosman, Senford 359, 360

Gulsbi, Osten 166

H

Habermas, Jirgen 83, 179, 182

Hajek, Fridrih 90, 179, 182,
222, 231, 246

Hamet, D. Semjuel 354

Hantington, Semjuel 181

Hauser, Zek 259

Hejg, Vilijam 409

Hiršman, Albert 182

Hjum, Dejvid 170, 171

Hodža, Enver 39, 87

Homans, Džordž 245

I

Ilarionov, Andrej 54

Incko, Valentin 253, 435

J

Jelašić, Radovan 232

Jeljcin, Boris 53

Jeremić, Vuk 110-113, 132, 176-
178, 252-256, 318, 337, 390,
397, 434-438, 447, 449, 452

K

Kacin, Jelko 341

Kafka, Franc 353

Kagan, Robert 124

Kant, Imanuel 74, 88, 90, 124,
280, 352

Kartrajt, Nensi 370, 373

Kauen, Tajler 372

Kejnz, Džon 169, 172, 226, 288,
292

Kesidi, Džon 361

Kisindžer, Henri 82

Klaus, Vaclav 117

Koštunica, Vojislav 27-29, 36,
37, 39, 42, 53, 55-57, 78, 79,
115, 130, 132, 177, 409

Krkobabić, Jovan 211

Kroford, Džejms 321, 389, 446

Krugman, Pol 160, 166, 325,
326, 353

Ksenofont 229

Kuznec, Sajmon 399



- L**
Lazarsfeld, Pol 244
Lenjin, Vladimir 61
Lipset, Simor Martin 179
Lukas, Robert 21, 284, 374, 398
Lukić, Svetlana 194
Lutovac, Zoran 58
- LJ**
Ljotić, Dimitrije 341
- M**
Makijaveli, Nikolo 69, 262, 293, 297
Mandel, Robert 22
Marković, Ante 51
Marković, Mihajlo 248, 250
Marks, Karl 19, 215, 226
Markuze, Herbert 81
Medvedev, Dmitrij 37, 131
Mekkejn, Džon 159
Menar, Pjer 55
Merton, Robert 241-246
Mesić, Stjepan 306, 441
Mićunović, Dragoljub 310
Milanović, Branko 52
Miler, Merton 361
Milošević, Slobodan 13, 14, 18, 20, 29, 30, 40-42, 53, 59, 69, 70, 94, 111, 112, 117, 124, 130, 132, 136, 189, 254, 262, 296, 409, 427, 436
Milov, Vladimir 54
Minski, Hajman 226
Mladić, Ratko 311, 312
- Modiljani, Franko 361
Mut, Džon 359
- N**
Necov, Boris 54
Nedić, Milan 255, 341, 438
Nikolić, Tomislav 36, 37, 39, 40, 42, 132, 174, 450
Nikson, Ričard 82
Nušić, Branislav 256
- O**
Obama, Barak 158-160, 166, 284, 331
Obradović, Saša 449
Olsen, Mankur 259
- P**
Palah, Jan 84
Parfit, Derek 242
Parsons, Talcott 245
Pejlin, Sara 224
Pešić, Vesna 176
Platon 229
Polak, Žak 268
Popper, Karl 246, 354
Pozner, Ričard 222-224, 228
Prol, Astrid 80
Putin, Vladimir 54, 116, 117, 120, 131, 167
- R**
Radović, Amfilohije 298
Rajhart, Karmen 366, 374
Ražnatović, Željko Arkan 59

Ren, Oli 55
Rodrik, Deni 229, 327
Rogof, Kenet 366, 371, 374
Rols, Džon 21, 124, 179, 182, 292
Rubin, Bob 160, 166
Rugova, Ibrahim 87
Ruso, Žan Žak 72-78
Ruzvelt, Frenklin 161

S

Samers, Lorens 160, 166, 353
Samjuelson, Pol 353, 361, 364, 368
Sanstajn, Kas 357
Sartr, Žan-Pol 83
Sen, Amarti 181, 242, 356
Sims, Kristofer 374
Smit, Adam 24, 164
Solana, Haviger 55, 56
Solženjicin, Aleksandar 121
Soroš, Džordž 166, 362
Spejd, Sem 354
Staljin, Josif Visarionovič 263
Stambolić, Ivan 352, 355
Stiglic, Džozef 23, 24, 155, 166, 167, 360
Stjuart, Džon 323
Sufi, Amir 160

Š

Šekspir, Vilijem 126, 419
Šešelj, Vojislav 66, 67

Šiler, Robert 226
Šumpeter, Jozef 231

T

Tabaković, Jorgovanka 53
Tadić, Boris 36, 37, 57, 113-116, 129-132, 167, 194, 252, 254, 256, 308, 337, 390, 409, 434, 436, 438, 447
Taleb, Nasim 361
Taler, Ričard 357
Tejlor, Džon 228, 229
Tito, Josip Broz 85, 110, 111, 172, 263
Tokvil, Aleksiš De 180
Tolstoj, Lav 380
Trebi, Frančesko 160
Triling, Lajonel 179
Tuđman, Franjo 255, 340, 438
Turing, Alen 302
Tven, Mark 182

V

Varadi, Tibor 390, 446
Veber, Maks 245, 283, 292
Vestervele, Gvido 409
Vikri, Vilijam 22
Vudford, Majkl 367
Vukadinović, Đorđe 193

Ž

Žarković, Dragoljub 192-194
Žižek, Slavoj 61, 160

